M. ILMJÄRV

TORI HOBUNE

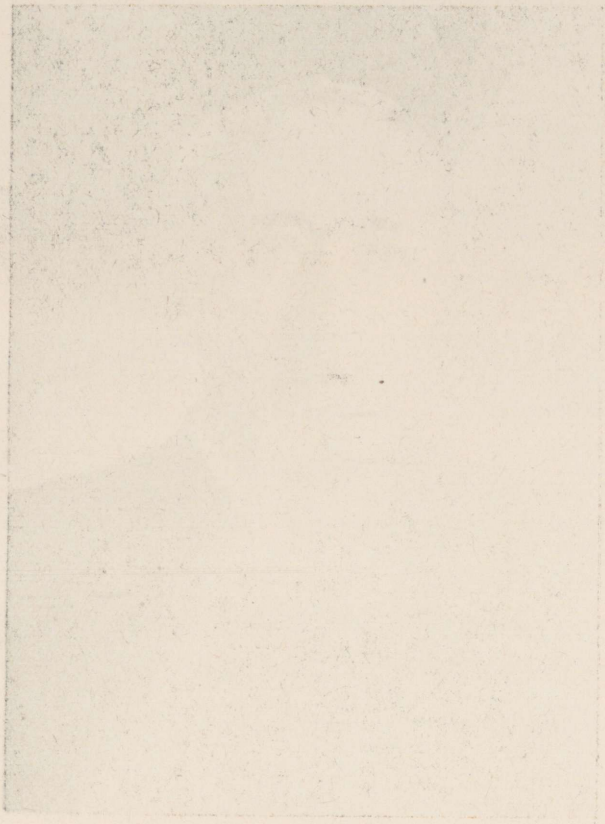



EESTI NSV TEENELINE TEADLANE

M. ILMJÄRV

1891–1951

B - 1782 II

EESTI NSV PÕLLUMAJANDUSE MINISTEERIUM
EESTI LOOMAKASVATUSE JA VETERINAARIA
TEADUSLIKU UURIMISE INSTITUUT

★

M. ILMJÄRV
EESTI NSV TEENELINE TEADLANE

TORI HOBUNE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

Täiendanud põllumajandusteaduste kandidaat **O. Nuut.**

*

Toimetuskolleegium: **V. Herzen, J. Kahk, F. Kohv, H. Mauring, A. Mölder, E. Nõmm, A. Pung** ja **O. Tamm.**

* *

Fotode autorid: **A. Koitla** ja **V. Luhaäär.**

Monograafia koostamisel on kasutatud Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi ja Etnograafia Muuseumi materjale.

Monograafia on trükitud Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi poolt esitatud käsikirja ja pildimaterjali põhjal.

2

Tartu Ülikooli
Raamatukogu
219284

Ильмярв Михкель Михкелевич

ТОРИЙСКАЯ ЛОШАДЬ

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10

*

Toimetaja E. Laanela. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja K. Einberg.

Korrektorid P. Hiie ja M. Sepp

Ladumisele antud 18. IX 1956. Trükkimisele antud 3. I 1957. Paber 70×108, 1/16. Trükipoognaid 16 + 1 lisaleht. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 22,01. Arvutuspoognaid 20,66. Trükiarv 2000. MB-00903. Tellimise nr. 3327.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.

TASUTA

SAATEKS

Tori hobusetõu kujundamiseks andis tõuke XIX sajandi keskpaiku toimunud üleminek feodaal-pärisorjuslikult formatsioonilt kapitalistlikule majandussüsteemile. Sel ajal oli Eesti NSV territooriumil põllutööhobuseks väikesekasvuline eesti kohalik hobune, kelle turja kõrgus ulatus 135—137 sentimeetrini. Kapitalistliku süsteemi raames arenev põllumajandus nõudis aga suuremaid ja tugevamaid hobuseid. 1856. aastal asutatud Tori Hobusekasvanduse ülesandeks seatigi väikese, kuid tähelepanuväärivalt heade omadustega eesti hobuse parandamine. Kuna XIX sajandil oli zootehnikateadus veel puudulikult arenenud, puudus tõuaretuse sihikindel ja plaanipärane suunamine ning talupoegade laialdane mass ei võtnud aretusest osa, siis selle ülesande täitmine ei õnnestunud. Alles peale 1892. aastat, kui Tori Hobusekasvandusele muretseti norfolk-roadsteri ristandtäkk Hetman, võitis hobuste aretus kindlama ilme ja eesti kohaliku hobuse parandamise asemel algas uue hobusetõu — kohaliku põllumajanduse nõuetele vastava tori hobuse kujundamine. Kuigi algul eesti kohaliku hobuse parandamiseks ja hiljem tori hobuse aretamiseks, nagu käesolevast tõumonograafiast näeme, kasutati väga mitmeid hobusetõuge, osutusid eesti ja norfolgi hobused ning hiljem ida-friisid ja postjee-bretoonid nendeks komponentideks, kes andsid tõule kaasaegse struktuuri ja ilme.

Käesoleva sajandi esimesel poolel formeerus tori hobune eelnimetatud komponentidest enam-vähem kindla pärilikkusega iseseisvaks kodumaiseks hobusetõuks. 1950. aastal sai tori hobusetõug NSV Liidu Ministrite Nõukogu poolt ametliku tunnustuse (NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus 26. märtsist 1950, nr. 1256).

Kuigi tori hobuse aretamise käik on komplitseeritum teiste tõugude omast, saab siiski kindlalt eristada tõu kujunemise kolm etappi, s. o. ristamine, tõu struktuuri loomine ja tõu täiustamine.

Tori hobune on kujunenud tihedas seoses eesti põllumajanduse arenguga ja tõu aretamisel on peamist rõhku pandud tema sobivusele põllu- ja transporditööks. Selle tulemusena on tori hobune kujunenud universaaltüüpi põllumajanduslikuks hobuseks. Viimane asjaolu annab tori hobusetõule praegusel ajal väga kõrge väärtuse.

Tori hobune on viimasel aastakümnel ületanud Eesti NSV piirid. Oma heade tõu- ja tööomaduste tõttu kasutatakse teda kohalike hobuste parandamiseks Valgevene, Kirgiisi ja Kasahhi NSV-s, Udmurdi, Mari ja Karjala ANSV-s, Velikije-Luki, Pihkva, Leningradi, Novgorodi, Gorki, Kemerovo ja mõnedes teistes oblastites.

Suuresti on tori hobuse levikule kaasa aidanud tema esitamine üleliidulisel põllumajandusnäitusel 1954., 1955. ja 1956. aastal.

Tori hobusetõu juhtiv tuumik on koondunud Tori Hobusekasvandusse, kuid massiliselt võtavad tema aretamisest osa tori hobuste riiklik tõulava, sugutäkkude tall ja laialdased hobusekasvatajate ringkonnad — vabariigi kolhooside ja sovhooside hobuste tõufarmide töötajad. Kolhoosi talurahvas hindab kõrgelt tori hobust kui eesti rahva kultuuri saavutust.

Tori hobusetõu kujundamine aastail 1926—1947 toimus Tori Hobusekasvanduse tolleaegse juhataja Eesti NSV teenelise teadlase **M. Ilmjärve** *juhtimisel, kes koostas ka esialgsel kujul käesoleva tõumonograafia. Autori varajase surma tõttu (1951. a.) viibis selle avaldamine. Vahepeal toimunud tori hobusetõu täiustamine tegi vajalikuks teksti uute materjalidega täiendamise.*

Partei ja valitsuse otsuste kohaselt tuleb hobusetõugude edaspidisel täiustamisel peamist rõhku panna nende töövõime ja kvaliteedi parandamisele. Seepärast on tori hobusetõu edasise aretamise eesmärgiks vastavalt suurte kolhooside ja sovhooside vajadustele täiustada tõugu universaaltüüpi põllumajandusliku hobuse suunas. Aretusperspektiivides on ette nähtud aretada tori hobuste massiiv senisest veidi tüsedamaks, kusjuures kõrgus peab jääma endiseks.

Tõu edasiaretamine annab siis kõige paremaid tulemusi, kui aretajail on kasutada teadlikuks aretustööks vajalikud andmed. Sellelt seisukohalt pakub käesolev tori hobuse tõumonograafia huvitavat materjali hobusekasvatuse alal töötavaile spetsialistidele ja tegelikele hobusekasvatajaile.

Kodumaise tori hobusetõu kujundamise kogemused pakuvad huvi teadlastele ja täiendavad zootehnilist teadust uute andmetega.

O. NUUT,
põllumajandusteaduste kandidaat

ESIMENE OSA

TORI HOBUSEKASVANDUSE ASUTAMINE JA TEGEVUSE ALGPERIOOD

1. PEATÜKK

*

OLUKORD EESTI PÕLLUMAJANDUSES XIX SAJANDI ALGUL

KIRJELDATAVA PERIOODI SOTSIAAL-ÖKONOOMILINE OLUKORD

Feodaal-pärisorjuslikult ajastult üleminek kapitalismile Eesti- ja Liivimaa kubermangus algas XIX sajandi esimese veerandi lõpul niinimetatud 1816. ja 1819. aasta talurahvaseaduste kehtestamisega keiser Aleksander I poolt. Nende seaduste alusel kuulutati talupoeg küll isiklikult vabaks, kuid samal ajal anti kogu talumaa mõisniku täielikuks omandiks. Talupojad muutusid mõisnikule kuuluva maa rentnikeks. Et feodaalajastul puudusid mõisnikul omad põllutööriistad ja tööloomad, siis kehtis ka nüüd veel edasi teorendi- või teoorjusesüsteem. Talupoeg pidi oma viletsate tööloomadega ja tööriistadega rendimaksu arvel töötama mõisa põllul. Mõistagi ei olnud mõisnik huvitatud talupoegade viletsate tööloomade, eeskätt hobuste parandamisest. Esinevat madalat tööjõudlust püüdsid mõisnikud tõsta teosulaste üha suurema tagasundimisega ja tükitöö-süsteemi sisseseadmisega. Teotalupoegade sunniviisilise tööga, viletsate tööriistadega ja -loomadega haritud põldude viljakus langes pidevalt.

Käsikäes põllumajanduskultuuri arenguga teistes maades hakati ka Baltimail seniselt kolmeväljasüsteemilt (kesa-talivili-suvivili) üle minema mitmeväljasüsteemile. Hakati kasvatama ristikut ja kartulit; tulid kasutusele kunstväetised; arendati karjandust, eriti aga lambakasvatust. Peterburi turu jaoks kasvatati nuumhärgi ning Narva, Kärdla, Sindi ja Tartu kalevivabrikutele toodeti villa. Kõik see toimus XIX sajandi teisel veerandil.

Põllunduse ja loomakasvatuse edasine areng nõudis paremaid põllutööriistu ja tugevamaid tööloomi, kuid mõisaorjuse rasketes tingimustes virelevail talupoegadel polnud võimalik neid muretseda.

Kurnamisele mõisnike poolt vastasid talupojad rahutuste ja ülestõusudega. Kaubatootmise areng ja talurahva klassivõitluse tõus sundisid mõisnikke kodanlike reformide teele. 1849. ja 1860. aasta talurahvaseadustega Liivimaa kubermangus ja 1856. ning 1859. aasta seadustega Eestimaa kubermangus asusid mõisnikud teoorjuse likvideerimisele ja talumaade päriseks müümisele.

Need seadused tähistavad feodaalajastult kapitalismile ülemineku lõppjärku. Sellest ajast peale pidi mõisnik endale ise hakkama soetama põllutööriistu ja tööloomi. Samal ajal hakati valmistama ja võeti kasutusele hõlmader ja raudpulkadega äke ning hakati rautama vankrirattaid ja reejalaseid. Tallinnas asutati esimene selline ettevõte 1842. aastal.

Mõisnikud ja talude päriseks ostuga tekkima hakanud külakodanlus hakkasid lina ning loomakasvatus- ja muid saadusi vedama turgudele, eeskätt Peterburi turule. Naturaalmajanduselt algas üleminek rahamajandusele.

Põllutööks puudusid siis veel traktorid, transpordiks raudteed ja autod. Mõisnikel ja tekkival külakodanlusel tekkis kibe vajadus suure ja tugeva põllutöö- ja transpordihobuse järele.

EESTI KOHALIK HOBUNE JA TEMA KUJUNEMIST MÕJUTANUD LOODUSLIKUD JA KLIIMATINGIMUSED

Põllundus ja loomakasvatus on ammust ajast olnud eestlaste peatuluallikaks. Hobusekasvatajatena olid eestlased vanast ajast tuntud. Vastavalt kohalikele oludele sajandite kestel väljakujunenud eesti kohalik hobune oli vastupidav, vähenõudlik, tugev ning kiire. Teda kasvatati mitmesaja aasta jooksul peamiselt puhasaretuse teel kogu Eesti territooriumil. Pärisorjuse ja teoorjuse tingimustes tuli eesti hobune toime nii oma peremehe — vaese talupoja, kui ka mõisa tööga.

Eesti kohalik hobune kujunes spetsiifilistes majanduslikes, looduslikes ja kliimatingimustes, mis avaldasid kahtlematult oma mõju hobuse tõutüübile ja omadustele, samuti ka edasisele arengule. Esitame järgnevalt lühikese ülevaate nendest tingimustest.

Eesti NSV territoorium moodustub endisest Eestimaa kubermangust ja Liivimaa kubermangu põhjapoolsest osast. Asudes Baltimere idarannikul kuulub Eesti merelise ilmega rannikmaade rühma.

Kliima poolest kuulub Eesti parasvööndi põhjapoolsesse külmemasse ossa. Kliimat mõjutab otseselt Baltimere lähedus ning kaudselt Golfi hoovus soojade niiskete läänetuultega ja madalrõhkkondadega. Aastas sajab keskmiselt üle 600 millimeetri sademeid, kusjuures suurim sademete kogus langeb juuni-, juuli- ja augustikuule. Õhu relatiivne niiskus on 83%. Aasta keskmine temperatuur on umbes +4,5° C. Kõige soojem on juulikuu ja kõige külmem — veebruarikuu. Sügis ja talv on pikad, kuna suvi lühike, vihmane ja jahe.

Sisevete poolest on Eesti rikas, siin loetletakse umbes 1500 järve (umbes 5% kogu pindalast), peamiselt jääaja päritoluga. Suuremad järved on Peipsi ja Võrtsjärv. Jõed on lühikesed ja madalad, nende kogupikkus on umbes 13 200 kilomeetrit. Pikemad on Emajõgi, Narva ja Pärnu jõgi.

Sood ja rabad võtavad enda alla umbes 15% Eesti kogupindalast. Ulatuslikke soid ja rabu ning soostunud maa-alasid esineb rohkem Põhja-, Lääne- ja Kesk-Eestis, Alutagusel ja Pärnu jõe madalikul.

Pinnaehituselt on Eesti lauskmaa, keskmise absoluutse kõrgusega umbes 50 m, kõrgeim mäetipp — Suur Munamägi — on 317 meetrit üle merepinna. Reljeefilt võib Eestit jaotada kaheks erinevaks osaks: Põhja-Eesti, mis kujutab endast tasandikku kehva mullastikuga (välja arvatud Pandivere kõrgustiku ümbrus), metsade ja soodega ning Lõuna-Eesti — künklisem, viljakama mullastikuga ja pehmema kliimaga.

Mullastik Eestis tekkis jääaegse ja hilisjääaegse päritoluga pinnakattest ja on väga vahelduv ning mitmekesine — raskest savimaast kuni kerge liivani. Läänesaarestiku ning Loode- ja Põhja-Eesti õhukesesse ja savikasse põhimoreeni on segunenud paesest aluspõhjast väheldasi paekillukesi, mille tagajärjel moodustus küllaldase huumusesisaldusega karbonaatsete muldade rühma kuuluv lubjarikas rähkmuld. Õhemad loopealsed mullad katavad kohati paekivist aluspõhja mõne sentimeetri paksuse kihina. Pandivere kõrgustiku ning Paide, Viljandi, Põltsamaa ja Jõgeva ümbruse mullastik kuulub jääkkarbonaatsete muldade rühma, mille lubjasisaldus on väiksem. Jääkkarbonaatsetest muldadest on suurema viljakusega Pandivere kõrgustikul levivad lubjarikkad liivsavimullad. Lõuna-Eesti kuulub leetunud, lubjavaeste muldade piirkonda.

Taimestiku koostist ja arengut mõjutavad kliima, pinnaehitus, mullastik koos aluspõhjaga ning inimeste tegevus. Kirjeldataval perioodil olid Eesti territooriumil suured maa-alad kaetud metsaga, kus domineerisid okaspuuliigid (mänd ja kuusk), lehtpuudest esines sagedamini kask ja lepp, harvemini vaher, saar, tamm ja pärn.

Suur osa territooriumist oli looduslikus seisundis ning seda kasutati heina- ja karjamaana. Looduslike rohumaade viljakus ja taimestiku botaaniline koosseis varieerus sõltuvalt rohumaa tüübist.

EESTI HOBUSE KASUTAMINE NING SÖÖTMIS- JA PIDAMISTINGIMUSED

Põllumaad oli vähe, kusjuures mõisnikud haarasid endi valdusse kõige paremad maa-alad, tõrjudes eesti talupojad välja kehvadele viljavaestele, soistele ja kivistele maadele, mis andsid madalat saaki ja vähese toitevääruse sööta. Talupojad kasvatasid peamiselt teraviljakultuure, kuna kartuli- ja põldheinakasvatusega tegeldi äärmiselt vähe.

Kõik põllumajanduslikud tööd teostati hobustega. Kuna talupojad olid kohustatud töötama ka mõisnike põldudel ja tegema mõisale vooripäevi, siis hobuste töökoormus oli äärmiselt suur.

Hõreda raudteevõrgu, piiratud laevanduse ja kõrgete veohindade tõttu toimus peamine liiklemine hobustega. Maanteede ja külavaheteede seisund oli halb. Puuduliku hoole tõttu olid teed sügisel ja kevadel porised ning raskesti läbitavad. Talveperioodil, kui jõed ja rabad olid külmunud, toimus liiklemine hobustega taliteid mööda. Pikkade matkade sooritamine rasketes tingimustes arendas eesti hobustel vastupidavust, pikka sammu ja kiirust. Vähe vastupidavad ja aeglase liikuvusega hobused, kui nõuetele mittevastavad, langesid aretusest välja.

Eesti hobuste söötmisolud olid kehvad, mis pidurdas nende arenemist ja parandamist. Kuigi heina- ja karjamaad moodustasid ligi poole kogu tulunduslikust maast, olid need looduslikus seisundis, vähese viljakusega ning sageli soostunud, mistõttu nad ei suutnud anda hobustele kiiret arengut soodustavat täisväärtuslikku kore- ja karjamaasööta. Jõusööta saadi anda vaid väga vähesel määral, kuna põllumaa moodustas ainult natukene üle ühe kolmandiku tulunduslikust maast ja viljast ei jätkunud harilikult isegi perekonna toiduks. Suvel olid hobused karjamaasöödal, talvel aga söödeti neid halva sooheina ja põhuga ning sedagi kehvalt, sest ka neid söötasid oli samuti vähe.

Hobuste tallid olid primitiivsed — pimedad, madalad, külmad ja niisked. Kevadel, suvel ja sügisel, aga samuti ka talvel, viibisid hobused, eriti aga sälud, suurema osa ajast lahtise taeva all.

Hobuste söötmise, pidamise ja hooldamise alal puudusid vajalikud teadmised. Hobuste kasvatamist teostati suuliselt edasiantavate kogemuste ja tähelepanekute alusel. Hobuste paljunemine toimus peamiselt loodusliku valiku tingimustes.

Sellises raskes olukorras, pidevates alatoitluse ja kurnavates töötingimustes kujunes pikema aja jooksul eesti kohalik hobune. Nende tingimuste mõjul formeerus eesti hobune väiksekasvuliseks — turja kõrgus 135—137 sentimeetrit, eluskaal 350 kilogrammi ümber. Ta oli vähenõudlik sööda suhtes ja suurepäraselt kohanenud kohalikele pidamistingimustele, kompaktse kehaehitusega, tugeva ja terve konstitutsiooniga, tugevate jalgade ja kapjadega, hea söödakasutusega ja vastupidavusega töös. Eesti hobune ja tema head omadused olid tuntud ka väljaspool Eestit.

HOBUSEKASVATUSE SEISUND JA EESTI HOBUSE PARANDAMISE VAJADUS

Kuni pärisorjuse kaotamiseni vastas eesti hobune enam-vähem tolleaegse põllumajanduse nõuetele. Maareform, põllumajandusliku kultuuri tõus, raskemate põllutööriistade leiutamine ja kasutuselevõtmine esitasid eesti hobusele suuremaid nõudeid, mida ta ei olnud suuteline täiel määral rahuldama. Tekkis vajadus tugevama, suuremakasvulise ja raskema hobuse järele. Sellise hobuse saamiseks hakati eesti hobust parandama. Iga mõisnik katsetas oma äranägemise järgi välismaalt toodud hobustega, kusjuures tulemuste mittesaamisel mindi järsult ühe hobusetõu aretuselt teisele. Eesti territooriumil loendati ligi tuhat mõisa, kusjuures igas mõisas olid omad sugutäkud ja iga mõisnik omas kui just mitte hobusekasvandust, siis vähemalt sõiduhobuste talli. Hakkab ilmnema eesti hobuse kasvatuses teiste hobusetõugude suurem mõju, kuna mõisnike plaanitu tegevus tõi Eesti territooriumile suure arvu mitmesugust tõugu hobuseid nagu orlovirostoptšini, araabia, täisverelisi ratsahobuseid, ida-preisi, soome, ardenni, anglo-araabia, baškiiri ja teisi, milliseid ristati igasugustes kombinatsioonides nii omavahel kui ka eesti hobusega. On ilmne, et oskamatu ja plaanitu katsetamine ei andnud, ega võinudki anda, soovitud tulemusi, vaid ainult kahjustas hobusekasvatust.

Teatud hädaohtu oli asetatud ka eesti kohalik hobune. Õnneks aga ei suutnud rüütelkonna ja mõisnike tegevus eesti hobust täielikult hävitada, mida tõendab asjaolu, et aastail 1845—1850 viis Vene Hobusekasvatuse Peavalitsus Eestist üle 100 eesti hobuse Venemaale sealsete hobuste parandamiseks.

2. PEATÜKK

*

TORI HOBUSEKASVANDUSE ASUTAMINE

KASVANDUSE ASUTAMISE MOTIIVE JA KAVA TEGEVUSE ALUSTAMISEKS

Liivimaa rüütelkond kasutas rendilepingute alusel Tori ja Avinurme kroonumõisaid, kusjuures sihiks oli lambakasvatuse edendamine Baltimail. Ei ole teada, kuivõrd intensiivselt tegutseti nendes mõisates lambakasvatusega, säilinud andmed ainult näitavad, et Tori mõisas kuni 1854. aastani kasvatati voigtländi veisekarja.

Rendilepingud mõisate kasutamiseks lõppesid 1856. aastal ja Põllutöö- ja Riigivaradeministeerium loobus nende pikendamisest. Kuna rüütelkond oli huvitatud mõisate edasisest kasutamisest, siis pöörduti vastava palvekirjaga otseselt keisri poole. Rendilepingute pikendamise uue põhjendusena toodi asjaolu, et eesti kohalik hobune on hävimisohus ja selle päästmiseks tuleb asutada vastav hobusekasvandus, milleks paluti Tori ja Avinurme mõisate rendilepinguid pikendada 24-ks aastaks. Tegelikult ei olnud rüütelkond huvitatud niivõrd eesti hobuse «päästmisest», kui kahe kroonumõisa oma huvides kasutamisest.

Lõppude lõpuks pikendati Tori ja Avinurme mõisate rendilepingud rüütelkonnale, kusjuures 1880. aastast lubati isegi 6000 rubla suurune aastane abiraha. Seejuures nõuti aga, et mõisate majandamine toimuks hobusekasvatuse arendamise huvides. Seda nõuet tuli Liivimaa rüütelkonnal teostama hakata.

1855. aastal määrati Liivimaa maapäeva poolt viieliikmeline komisjon, kelle ülesandeks oli välja töötada asutatava hobusekasvanduse üldine töökava, koostada eelarve ning teostada ka hobuste ostmine kasvanduse komplekteerimiseks.

Mainitud komisjoni otsus (14. novembril 1855. a.) uue hobusekasvanduse tegevuse alustamiseks oli järgmine:

1. Asutada ainult üks hobusekasvandus ja nimelt Tori mõisas.
2. Hobusekasvanduse koosseisus peab olema 60 kohalikku mära, kusjuures ostmisel ei tule rõhku panna nende kõrgusele, vaid heale kehaehitusele.
3. Osta hobusekasvandusele kaks puhast eesti (klepperi) ja kaks araabia täkku, kes võivad olla iga värvi, kuid ilma märgisteta.
4. Osta märad ja täkud (klepperid) Eestimaalt, Liivimaalt (Viljandi ja Pärnu maakonnast) ning Saaremaalt, peamiselt sealt, kus häid hobuseid kasvatatakse, nagu Keblaste, Lihula, Märjamaa, Paide, Rakvere ja Põltsamaa.
5. Valida kaks isikut, kes ostavad kaks araabia täkku, kas Paškevitši hobusekasvandusest Poolast või Württembergi hobusekasvandusest Saksamaalt või ka mujalt, kusjuures need kaks isikut valiksid ka ühe tubli tallipoisi.



Tori Hobusekasvanduse üldvaade.

6. Et ka luksushobused ei puuduks, siis peaks hobusekasvanduses olema veel kaks traaveltäkku.

Sellest komisjoni otsusest on näha, et juba algusest peale hobusekasvanduse asutamise sihiks oli mitte eesti hobuse puhasaretus, vaid ristamine tarbehobuste saamiseks, olenevalt turu konjunktuurist.

KASVANDUSE ASUTAMINE JA JUHTIMINE

Tori Hobusekasvandus alustas praktiliselt oma tegevust 1856. aasta kevadel. Kasvandus asub 26 kilomeetri kaugusel Pärnu linnast Pärnu jõe kaldal. Asutamise ajal oli kasvanduse maa-ala üldsuurus 1055 ha, hiljem seda vähendati kuni 840 hektarini.

Tsaarivalitsuse ajal juhtis hobusekasvandust Liivimaa maapäeva poolt valitud kolmeliikmeline komisjon, keda iga kolme aasta järel uuendati. Komisjoni kuulusid eranditult balti mõisnikud, kes ei elanud Toris kohapeal, vaid oma mõisates.

Peale Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni läks kasvandus kohaliku Eesti riigi omandusse. Sellest ajast peale likvideerus ka juhatuse komisjon.

Tori Hobusekasvanduse tegelikeks juhtijateks ehk valitsejateks kohapeal olid:

1856. a. — 1858. a.	veterinaararst	J. Dimse,
1860. a. — 1863. a.	„	A. Frisch,
1863. a. — 1867. a.	uuesti	J. Dimse,
1867. a. — 1874. a.	veterinaararst	G. Ollino,
1874. a. — 1882. a.	veterinaarvelsker	Hardwick,

1882. a. — 1884. a.	veterinaararst	Kunov,
1884. a. — 1926. a.	„	R. Margk,
1926. a. — 1947. a.	ENSV teeneline teadlane	M. Ilmjärv,
1947. a. — 1950. a.		G. Ström,
1950. a. — 1955. a.	nooremagronoom	H. Arjus ja
1955. aastast	nooremagronoom	A. Piiskop.

Tori Hobusekasvanduse töös võib eraldada nelja üksteisele ajalooliselt järgnevat tegevusperioodi:

1. Katsetamine eesti hobuse parandamisega aastail 1856—1880;
2. Üleminek kiirustüübiliste hobuste kasvatamisele aastail 1880—1908;
3. Tori hobuse kujundamine aastail 1908—1920;
4. Tori hobuse aretamine universaalse põllumajandushobuse suunas 1920. aastast alates.

Hobusekasvanduse tegevuse algusest kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini (s. o. 60 aasta jooksul) ei kujunenud kasvanduse juhtivaist töötajaist silmapaistvaid zootehnikuid-aretajaid ega tori hobuse aretuses kindlaid sihtjooni ja põhimõtteid. See ongi üheks põhjuseks, miks tori hobusetõu kujundamine toimus väga kaua.

3. PEATÜKK

*

EESTI HOBUSE PARANDAMISE KATSED

KASVANDUSE KOMPLEKTEERIMINE EESTI HOBUSTEGA

Tori Hobusekasvanduse juhatuse komisjoni otsuse kohaselt tuli asutatud kasvanduse komplekteerimiseks eesti tõugu hobuseid osta kohtadest, kus neid hobuseid kasvatati, nagu Märjamaalt, Lihulast, Paidest, Põltsamaalt jne. Huvitav on märkida, et nimetatud maakohad on olnud minevikus ja on ka senini jäänud kõige rohkem hobuseid kasvatavateks kohtadeks Eestis. Eesti tõugu hobuste ostmine toimus 1855. aasta novembrist kuni 1856. aasta märtsini. Osteti kokku Lääne-, Pärnu-, Viljandi-, Järva-, Harju- ja Saaremaalt 47 mära. Täkud, arvult 7, osteti 1856. aasta jaanuari- ja veebruarikuus Viljandi- ja Järvamaalt. Ostetud hobuste turja kõrgus kõikus märadel 125—151 sm ja täkkudel 134—142 sm vahel.

Ostetud hobused kanti prof. *F. Unterbergeri* kavandi kohaselt koostatud Tori Hobusekasvanduse sugutäkkude ja -märade protokolliraamatusse, kuhu märgiti hobuse number ja nimi, värvus, märgised, turja kõrgus, vanus, põlvnemine, tüüp, välimik, selle vead ning puudused, hobuse iseloom ja omadused. Põlvnemise osas leiame märkmeid isa ja ema kohta, näiteks: isa — Liivimaa või Saaremaa täkk; ema — Saaremaa mära; põlvnemine teadmata jne.

Hobuste tõuraamatuid ja tõudokumentatsiooni tol ajal ei peetud.

Tori Hobusekasvanduse sugumärade raamatu andmetel oli ostetud eesti tõugu märadest: Liivimaa päritoluga 69,84%, Saaremaa päritoluga 19,06%, topeltkleppereid 3,16% ja teadmata päritoluga 7,93%.

Värvuselt oli kõrvisid ja võike märasid kokku 57,15%, kuid domineeris siiski võik värvus.

Ostetud märadest oli märgistega kokku 52,56%, kusjuures märgised esinesid peal 38,1%, jäsemetel 9,7% ja juttselgseid oli 4,76%. Märgisteta märasid oli 46,64% ostetud märade üldarvust.

Suur proportsionaalne pea oli 73,38%-il märadel, püstine lühike kael 75,87%-il, peenike pikk kael 1,59%-il, lihav turi 52,37%-il, tugev lai rind 72,43%-il, lai selg 61,9%-il, libajas laudjas 50,98%-il, võlvunud roidekaar 87,3%-il, lühike tühimik 53,96%-il, ümmargune tugev kere 69,84%-il, tugevad ning rahuldava ja hea seisuga jäsemed 63,49%-il, kompaktsed tihedad kabjad 58,73%-il, hea käik ning jooks 73,35%-il ja hea iseloom 95,24%-il. Häid tarbehobuseid oli nendest märadest 62,07%.

Toodud protsentuaalse iseloomustuse alusel võime anda ostetud eesti tõugu märade välimiku järgmise kirjelduse: pea võrdlemisi suur, kael lühike, püstine, hea asetusega; turi lihav, rind lai ja tugev, selg lai, laudjas libajas, roidekaar võlvunud, lühike tühimik tugeva laudjaga, kere ümmargune ja tugev; jalad tugevad, enamikus rahuldava seisuga, kabjad tihedad,

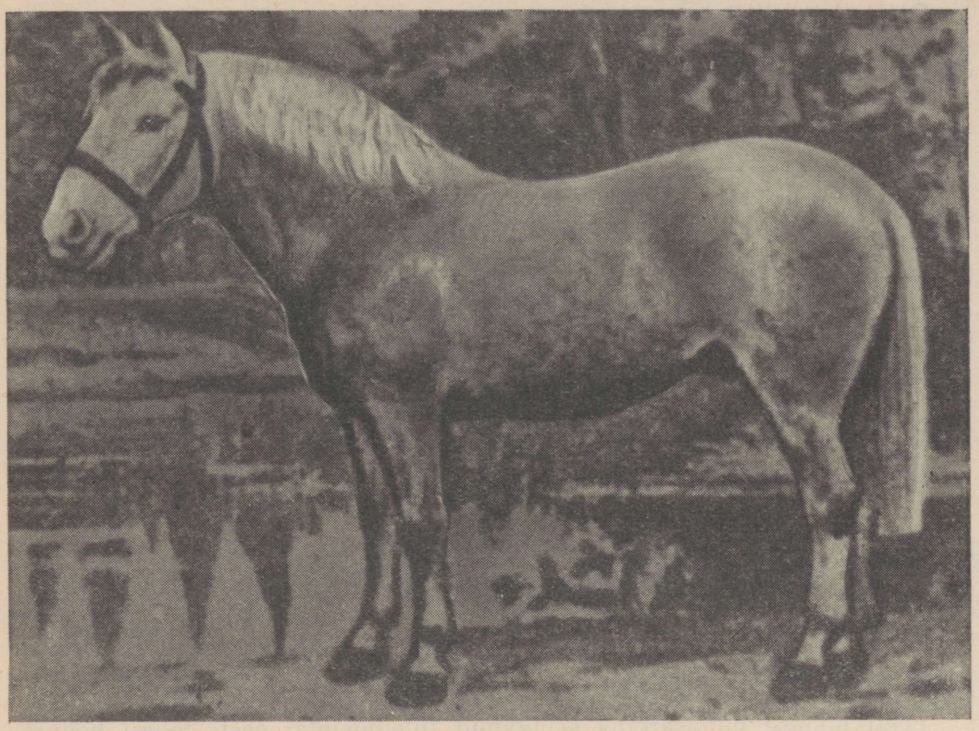

Eesti hobune möödunud sajandist.

kompaktsed; käik ja jooks head; hea iseloom ja hea kasutatavus tarbehobusena.

Saadud eksterjööri kirjelduse järgi kuulusid ostetud eesti tõugu märad mitte kiirus-, vaid sammuhobuste rühma.

Ostetud täkkudest olid 85,71% kõrvid. Nende järglastest, kes põlvnesid mitmesuguse värvusega märadest, oli kõrbisid 60,99%, punaraudjaid 20,57%, musti 18,77% ja kimleid 5,67%.

Seega jäi ostetud eesti tõugu täkkude järglastel domineerivaks kõrb värvus, kusjuures täkk Viskali järglastest oli ümmarguselt 94% kõrbisid.

Tori Hobusekasvandusele ostetud eesti tõugu täkkudest osutus parimaks Viskal IX, kes andis kõige ühtlasemaid ning tugevamaid järglasi.

Viskal oli helekõrb, jutiga seljal, 138 sm kõrge, sündinud 1853. aastal. Päritolult olid Viskali isa ja ema tüüpilised Liivimaa hobused. Tal olid Liivimaa hobustele omased kehavormid.

Viskali välimik oli järgmine: pea suur ja lihav, kael lühike ja paks, turi lihav, selg ja laudjas sirged, saba hea asetusega, rind proportsionaalne, roidekaar võlvunud, tühimik oleks võinud lühem olla, lanne tugev; lihastik oleks võinud olla tugevam; eesjalgade seis hea, tagajalgade oma oleks võinud parem olla; kabjad kompaktsed; käik ebareeglipärane; iseloom leplik, temperament elav; söödakasutus keskpärane.

Üle maailma sai oma tugevuselt kuulsaks Viskali poeg **Vapsikas Tk 205,** kes esines veovõistlustel Riias, Moskvas ja Pariisis.

Viskali järglastest jäeti suguhobustena kasvandusse 5 täkku ja 5 mära ning paarituspunktidesse saadeti 4 täkku.

Ostetud eesti tõugu täkkudelt saadi suguhobuseid: Tori Hobusekasvandusele 7 täkku ja 22 mära ning paarituspunktidesse 27 täkku — kokku 34 sugutäkku ja 22 -mära.

EESTI HOBUSE PUHASARETUS

Ajavahemikul 1856.—1879. aastani kasutati Tori Hobusekasvanduses eesti hobuse parandamisel puhasaretust suhteliselt rohkem kui ristamist. Sugumärade protokolliraamatu järgi oli sel perioodil 60,16% eesti märadest paaritatud eesti tõugu täkkudega.

Eesti hobuse puhasaretuses on kasutatud ka suguluspaaritust, mõnikord ka lähissuguluspaaritust (astmes II-II), peamiselt Vapsikase liinis (tabel 1).

Tabel 1

Mära Vidu Tk 914 põlvnemine

Villa Tk 656		Volli Tk 563	
Bajo Tk 507	Vapsikas Tk 205 ▲	Joddav Tk 337	Vapsikas Tk 205 ▲

Eesti hobuse puhasaretusel teostati suguhobuste valikut, ka parandati pidamis- ja söötmistingimusi. Söötmise paranemine seisis peamiselt selles, et kasvanduses hobused hakkasid saama regulaarselt jõusööta (kaera), kuna aga söötmine üldiselt jäi ikkagi ühekülgseks. Talvine hobuse söödaratsioon koosnes vaid heintest ja kaertest, kuna mahlakad söödad puudusid.

Eesti hobuse puhasaretus ei jäänud tulemusteta: eesti tõugu hobuste eluskaal tõusis 400 kilogrammini ja turja kõrgus küündis 140 sentimeetrini. Kuid seda oli siiski vähe. On kindel, et rangem suguhobuste valik koos söötmise mitmekesisemaks muutmisega (mahlakad söödad ka talvel, mineraalainete tarbe rahuldamine jne.) oleks andnud kiiremini ja paremaid tulemusi.

EESTI HOBUSE RISTAMINE TEISTE TÕUGUDE HOBUSTEGA

Tori Hobusekasvanduse juhatusel ei jätkunud kannatust ära oodata eesti hobuse puhasaretuse tulemusi parandatud söötmis- ja pidamistingimustes. Eesti hobuse parandamise kiirendamiseks hakati teda ristama teiste hobusetõugudega. Et aga seejuures ei arvestatud maa iseärasusi ning kliima-, pidamis- ja söötmistingimusi ega osatud valida parandamiseks sobivat hobusetõugu, siis ristamiskatsed ebaõnnestusid.

Ristamine soome tõugu hobustega. Eesti hobuse ristamist otsustati alustada soome tõugu hobustega. Hakati koguma andmeid soome hobusetõu, tema leviku ja põlvnemise kohta.

Juba 1855. aasta algul päriti Soomest Loviisast A. Elvingult teateid paremate hobuste asukoha kohta Soomes. Samuti on palutud andmeid soome hobuse kohta tolleaegselt hobusekasvatuse juhatajalt kindral-adjutant Meyendorfilt.

Meyendorfi (37) vastusest selgus, et Soomes leidus tol ajal haapaniemi, fürstenbergi, makovini ehk orlovi ja karjala, s. o. nelja tüüpi hobuseid.

A. Elvingu (37) vastuse kohaselt võis vana tüüpi soome hobuseid leida veel Karjala piirkonnas, kuna teistes läänides nad olid enam-vähem segatud välismaiste hobusetõugudega. Soome tõugu hobuseid olevat ristatud inglise, põhja-saksa ja rootsi (Turu piirkonnas) ning vene päritolu (Karjalas ja Savos) hobustega.

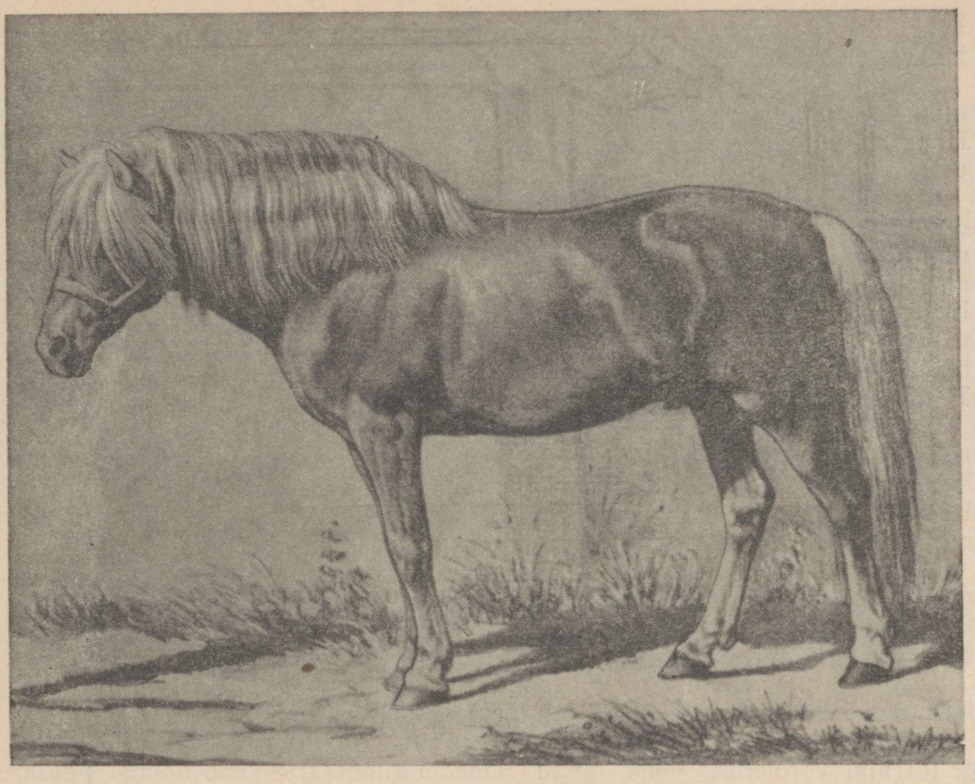

Soome hobune möödunud sajandist.

C. G. Wrangeli (6) järgi toodi Soome ka norfolk-roadsteri hobuseid ja kasutati neid ristamiseks soome tõugu hobustega.

Stang-Wirthi (32) andmeil on soome hobusetõus norfolgi (norfolk-traavli) kui ka orlovi traavli ja gudbrandstali hobuse verd.

Soome tõugu hobuseid hakati kasvandusele ostma 1856. aastal, kusjuures jaanuaris ja veebruaris osteti 10 mära ning jaanuaris ja aprillis 3 täkku. Et Karjalas nii Meyendorfilt kui ka A. Elvingult saadud andmeil oli säilinud soome hobusetõug puhtamal kujul, siis osteti 7 mära (70%) Karjalast ja 3 mära Hämest. Soome tõugu täkkudest osteti üks (Madis) otseselt Soomest, kuna kaks (Popka ja Miška) omandati Peterburist. Viimased osteti Peterburi hipodroomilt ja seda vist selletõttu, et kasvanduse juhatuse komisjoni otsuse kohaselt tuli osta ka kaks traavli tõugu täkku. Et soome hobustest paljud jooksid Peterburi hipodroomil, siis ekslikult nimetati neid ka traavliteks.

Üldiselt tuleb soome tõugu märade importi õnnestunumaks pidada kui täkkude importi. Soomest ostetud märadel domineeris Tori Hobusekasvanduse sugumärade protokolliraamatu kohaselt must värvus ja täht laubal. Ostetud märade keskmiseks turja kõrguseks oli üle 142 sm. Märadel oli tugev, proportsionaalne kehaehitus, suur pea, lühike püstine kael, lihaseline turi, lai tugev rind, lihaserikas selg ja kumer roidekaar; lande pikkus oli varieeruv, laudjas tugev, kuid luipu; jäsemed tugevad, sõrgatsid lühikesed, kabjad tiheda sarvega; jalgade seis puudulik, käik ja jooks head; iseloom vaikne. Nad kõik olid head tööhobused.

Soome tõugu hobuste järglastest on teatava tähtsusega täkk Orro Tk 459

(vt. tabel 5), kelle verd leidub veel kaasaegses tori hobusetõus täkkude Hausierer Tk 1755 ja Harun 42 T järglaste kaudu.

Soome hobused ja nende järglased ei rahuldanud rüütelkonda. Akadeemik *A. Middendorfi* (23) järgi ei vastanud soome tõugu hobused Tori Hobusekasvanduse nõudeile, sest nende kabjad olnud tihti pudedad, selg pehme, laudjas luipu ja kõikidel olnud peenike kael.

Peab märkima, et A. Middendorfi arvamus soome hobuste kapjade pudeduse kohta ei ole kooskõlas kasvanduse sugumärade ega ka varssade raamatu sissekannetega. Sugumärade raamatu kohaselt olid täiskabjad ainult ühel kasvanduse märal, kuna 80% märadest on näidatud heade kapjadega. Ei ole küll võimatu, et söötmisolude muutmise tõttu võisid Soomest toodud märade kabjad ka muutuda. Kuid ei ole ka leida varssade raamatus soome hobuste järglaste kohta märkmeid halbade kapjade kohta. Ainult Pitkne Tk 208 kohta on märgitud, et ta ema kabjad on suured.

Edasi märgib akadeemik A. Middendorf, et ka eesti ja soome hobuse ristandid ei olnud rahuldavad, olgugi et nad olid suuremad ja tugevama kehaehitusega kui eesti tõugu hobused. Paljud neist on olnud ebaühtlase kehaehitusega, ühel üks, teisel teine välimiku viga, ning ükski neist ei ole olnud täiel määral rahuldav.

C. Blumbergi (1, 2) andmeil on soome märade ristamine araabia täkkudega andnud paremaid tulemusi kui ristamine teiste tõugude hobustega. Üldiselt ei rahuldanud aga soome hobuse ristandid ei rüütelkonda, kasvanduse juhatust ega ka põllumehi.

Tuginedes A. Elvingu ja Meyendorfi poolt 1856. aastal esitatud andmetele, on autor arvamisel (13), et tolleaegne rüütelkonna katse parandada eesti hobust soome tõugu hobusega ei andnud soovitud tulemusi selletõttu, et tol ajal võrdlemisi vähe olnud leida algupärast soome hobust puhtal kujul, ning enamik soome hobuseid ei omanud teiste tõugudega ristamise tõttu küllaldaselt kindlat pärandusvõimet.

Nagu eespool toodust nähtub, ei suutnud soome tõugu hobuste import Tori Hobusekasvanduses, veel vähem väljaspool seda, tunduvat mõju avaldada eesti hobuse parandamisele ega ka tüübi kujundamisele.

Araabia täkkude kasutamine. Enne araabia täkkude ostmist kaaluti kaua küsimust, kust neid tuua, kas Poolast Paškevitši või Saksast Württembergi hobusekasvandusest või mujalt. Prof. Fr. Unterbergeri soovitusel otsustati araabia täkke tuua Württembergi hobusekasvandusest. 1856. aasta lõpul ostetigi sealt 3 araabia täkku — Dahmanni, Hamili ja Omari.

Sissetoodud araabia täkkudest saab ülevaate Tori Hobusekasvanduse sugutäkkude raamatu sissekannete väljavõtteist.

Dahmann oli helehall kimmel, valge saba ja lakaga, 146,7 sm kõrge, 8 aastat vana, sündinud 1848. aastal Saksamaal Weilis. Dahmanni põlvnemine on esitatud tabelis 2.

Tabel 2

Täkk Dahmann Or, helehall kimmel, sünd. 1848. a.

Soa Or		Amurath Or	
Saady Or ▲	Cham Or	Saady Or ▲	Bairaktar Or

Dahmannil oli kaunis kuju, ilus, väike kuiv ja laia laubaga pea, kõrvad olid hea asetusega; turi kuiv, selg ja laudjas sirged, saba kõrge asetusega; rind proportsionaalne, roidekaar võlvunud, lanne lühike ja tugev; jalgade seis oleks võinud parem olla, sõrgatsid olid lühikesed, kabjad oleksid võinud paremad olla; kiirel jooksul eesjalad riivlesid.

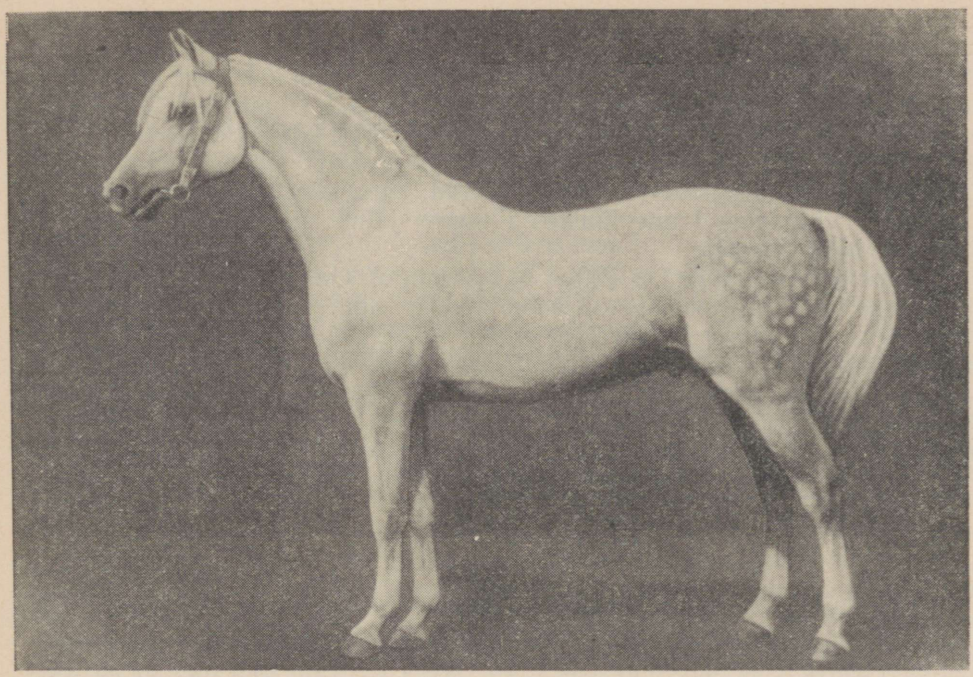

Araabia täkk Fetiš.

Tuginedes välimiku kirjeldusele tuleb Dahmanni pidada halvimaks ostetud täkkudest. Tema iseloom ei olevat ka kuigi hea olnud ning ta ei tahtnud hästi paaritada. Temalt on saadud ainult üks täkkjärglane. Dahmann paigutati 1858. aastal paarituspunkti Lätisse Trikateni mõisa ning müüdi 1862. aastal Riiga.

Hamil oli punakimmel, valge saba ja lakaga, valge kübe sõõrmete vahel, parema tagajala piirdel valge lapp, kõrgus 144,5 sm, sündinud 1852. aastal Saksamaal Weilis. Tema põlvnemist näeb tabelist 3.

Tabel 3

Täkk Hamil Or, punakimmel, sünd. 1852. a.

Kabron Or IV				Amurath Or			
Kabron Or III		Bairaktar Or ■		Saady Or ▲		Bairaktar Or ■	
Saady Or ▲	Bairaktar Or ■		Bairaktar Or ■				

Hamil oli ilusa kujuga, kuid kere oleks võinud pikem olla; pea väike, kuiv, laia laubaga, kõrvad hea asetusega; kael hea, turi kuiv, selg nõgus, laudjas veidi libajas; saba kõrge asetusega; rind lai; roidekaar võlvunud, lanne lühike ja tugev; jalad kuivad, reeglipärase seisuga, kabjad tiheda sarvega; laudjas kõrgem turjast.

Hamil ei kuulunud araabia hobuste parimate esindajate hulka.

Hamiliga paaritati aastail 1857—1861 kasvanduses 45 mära, kelledest on saadud 24 varssa, neist 13 täkku ja 11 mära, kuid suguhobuseid saadi

neist ainult üks mära, mistõttu Hamil ei avaldanud mõju kasvanduse hobuste ilmele.

Omar sündis 1852. aastal Saksamaal Weilis. Tema kohta on Tori Hobusekasvanduse sugutäkkude raamatus sissekanne: täkk Omar, tumehall, tumeda saba ja lakaga, kübe sõõrmete vahel, täht laubal, kõrgus 145,5 sm.

Omar oli ilusa kujuga, pea oli kuiv, laia laubaga, kõrvad hea asetusega, kael hea; turi kuiv, selg ja laudjas sirged; saba kõrge asetusega; rind lai; roidekaar võlvunud, lanne lühike ja tugev; jalad kuivad, reeglipärase seisuga, kabjad tihedad.

Nagu põlvnemistabelist (tabel 4) nähtub, oli Omar saadud lähissugulus-paarituse teel ning temasse oli koondatud araabia täisverelise täku Bairaktari ja ka Selimi verd. Bairaktar olnud *F. W. Dünkelbergi* (9) järgi parimaid Saksamaale toodud araabia täkke. Omar oli Torisse toodud kolmest araabia täkust parim ja teda kasutati võrdlemisi intensiivselt. Müüdi 1869. aastal.

Tabel 4

Täkk Omar Or, tumehall, sünd. 1852. a.

Antharad Or				Chaban Or ●			
Gairan Or II		Selim Or ▲		Mara Or		Amurath Or	
Gairan Or I	Selim Or ▲		Bairaktar Or ■	Musa III	Chaban Or ●	Saady Or	Bairaktar Or ■
Gairan Or	Bairaktar Or ■			Muranna Or	Bournou Or		

Omariga paaritati aastail 1857—1868 93 mära, kelledest saadi 60 varssa, neist 29 täkku ja 31 mära.

Omari järglastest on olnud silmapaistvaim tema poeg O r r o Tk 459. Ta oli 144,4 sm kõrge, kaalus 390 kg, raudjas, täht laubal. Orro põlvnemine nähtub tabelist 5.

Tabel 5

Täkk Orro Tk 459, raudjas, sünd. 7. aprillil 1866. a.

Pill Tk 230 S				Omar Or			
Lööper Tk 52 S		Popka S		Antharad Or		Chaban Or	
				Gairan II Or	Selim Or	Mara Or	Amurath Or

Orro välimikku kirjeldatakse Tori Hobusekasvanduse sugutäkkude raamatus järgmiselt: tugev, kuid veidi lühike kere, pea proportsionaalne, kuiv, silmad elavad, kõrvad suured, hea asetusega; kael tugev, kõrge asetusega, turi kuiv, selg sirge, lanne tugev; tühimik lühike; laudjas libajas; saba kõrge asetusega; rind kõigis dimensioonides hea; jalad kuivad, hea asetusega; sõrgatsid ja kabjad normaalsed, käik vaba ning korrapärane. 1871. aastal sai Orro Riia näitusel II auhinna.

C. Blumberg (1, 2) kirjutab Orro kohta, et ta on pärinud isalt araabia hobuse pea, kehaehituselt olnud ta aga rohkem soome kui araabia tõugu

hobune. Soome tõugu märadega andis Orro nähtavasti rohkem edasi soome kui araabia hobuse tüüpi, nagu seda võib järeldada Orro poja Okas Tk 708 pildist (hävis 1944. a.). Okka ema Polka Tk 121 oli soome täku Popka ja soome mära Leeno Tk 54 tütar. Otsustades pildi järgi oli Okas raskevõitu peaga, tal oli väike lohk nina keskel; kael lihaseline, lühike, lakk tihe; turi keskmise kõrgusega; selg pikavõitu; saba paks. Pildist saadud esimese mulje järgi oli Okas soome tüüpi hobune.

Orrot kasutati kasvanduses õige intensiivselt. Temaga paaritati aastail 1871—1886 206 mära, kelledest saadi 167 varssa, neist 97 täkku ja 70 mära. Ta suri 17. mail 1887. aastal. Orro järglastest anti 7 täkku üle tsaariaegsele Hobusekasvanduse Peavalitsusele, kes need paigutas järgmiselt: Saraatovi kubermangu 2 täkku, Krasnoufimski maakonda 1 täku, Gorki põllunduskooli 3 täkku, Hersoni kubermangu 1 täku.

Araabia täkkude järglaste suremus (kuni 30%) oli tunduvalt suurem kui soome täkkude järglastel (kuni 14,29%). Araabia täkkude järglastel ilmnesid veel kõhulahtisus ja üldine nõrkus; kaunis paljud neist surid varsti peale sündi, millist nähtust varem ei esinenud. Tegemist oli nähtavasti varssade halvatustaudiga (püoseptitseemia).

J. Dimse (8) märgib, et kõik araabia täkkude järglased olid väga vastuvõtlikud kõigile võimalikele kasvikute haigustele, eriti sageli aga surid hilised varsad.

C. Blumberg (2) märgib, et araabia täkkude järglased ei olnud vastuvõetavad ja nad olid nõrgad. Varsti tuldi arusaamisele, et araabia täkkude järglased ei ole sobivad Balti põllumajandusele.

Eesti tõugu märade ristamine araabia täkkudega andis küll meeldiva välimikuga kiireid, vähenõudlikke ja vastupidavaid, kuid kehakaalult kergeid ja liiga elava-tulise temperamendiga hobuseid, kes olid väga head ja sobivad sõiduks, mitte aga põllutööks.

Araabia täkkudel oli eesti hobusetõu parandamisel ainult möödaminev tähtsus ja nad ei suutnud Tori Hobusekasvandusele suunda anda ega mõjutada uue hobusetõu kujundamist.

Kaasaegses tori hobusetõus leidub araabia hobuse jälgi veel järgmistes märaperekondades: Pääsuke Tk 2 perekonnas mära Hoiva 986 T kaudu, Rino Tk 16 perekonnas täkk Hingstar 317 TA ja tema järglaste kaudu kaugemates põlvkondades; Salmy perekonnas mära Harita 1531 T kaudu.

Täkuliinides leidub araabia hobuse jälgi täkk Harun 42 T ja tema järglaste kaudu kaugemates põlvkondades ning täkk Granit 261 T ja tema järglastes.

Ristamine ardenni hobusega. Akadeemik A. Middendorfi ettepanekul võttis 1862. aastal jaanuarikuus Liivimaa maapäev vastu otsuse kasutada eesti hobusetõu parandamiseks ardenni tõugu hobuseid. Sama aasta suvel ostiski A. Middendorf Tori Hobusekasvandusele Belgiast 2 ardenni tõugu täkku ja 10 mära. Suurem osa ostetud hobustest oli Belgia näitustel auhinnatud ning nende seas oli väga ilusaid eksemplare; täkud maksid kohapeal 1550 ja märad 300—900 franki.

Hobusekasvanduse tolleaegne valitseja *J. Dimse* (8) oli arvamusel, et ardenni tõugu hobuste sissetoomisega on toimitud õigesti, sest nendega tuli kasvandusse sobiv hobusetõug.

Et saada sissetoodud ardennidest täielikumat ülevaadet, esitame allpool Tori Hobusekasvanduse sugutäkkude ja -märade protokolliraamatuist ostetud ardenni täkkude ja märade iseloomustuste kokkuvõtte.

Täkk **Napoleon** — sündis 1856. aastal, 149,5 sm kõrge, tumeraudjas, alumine mokk valge, parema tagajala sõrgats ja vasema tagajala piirde sisekülg valged.

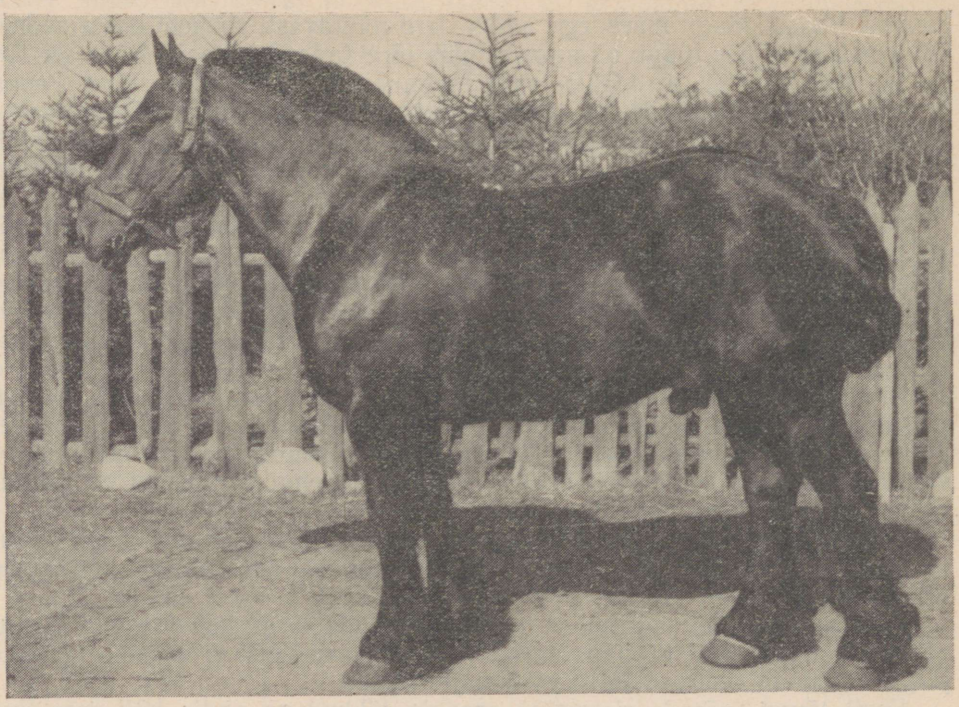

Ardenni tõugu täkk.

Põlvnemise kohta täpsemad andmed puuduvad; on olemas ainult märge, et vanemad olid originaalardennid.

Välimik: kere tugev ja raske; pea väga suur ja lihav, laup lai, kõrvad suured, lõuapärad laiad ja lihavad; kael väga lai, tugev ja küllaldaselt pikk, turi terav; õlad küllaldaselt pikad ja hea asetusega, rind väga lai ja tugev; selg ja lanne pikad, tühimik hea, roidekaar võlvunud; laudjas renjas, turjast kõrgem, kuid küllalt pikk, väga lai ja väga luipu; eesjalad lühikesed, tugevad, hea asetusega, tagajalad samuti tugevad ja hea asetusega, kabjad suured, hästi vormitud ning terved.

Napoleon oli auhinnatud Belgias 1860. ja 1862. aastal.

Temaga paaritati aastail 1862—1863 kasvanduses 13 mära, kuid tema järglastest määrati suguhobusteks ainult 2 täkku.

Napoleon müüdi 1865. aastal Hobusekasvatuse Peavalitsusele, kes ta paigutas Permi kubermangu.

Täkk **Bourbon** — sündis 1860. aastal, 151,7 sm kõrge, punakimmel, täht laubal, saba ja lakk punased.

Põlvnemise kohta täpseid andmeid ei ole, on ainult märge, et vanemad olid originaalardennid.

Bourboni kere oli tugev ja raske; pea küllaldaselt suur ja mitte väga lihav, laup lai, kõrvad suured, hea asetusega, lõuapärad laiad; kael lühike, kaelahari terav; turi lihav, õlad normaalse pikkusega ja hea asetusega; rind lai ja tugev, selg ja lanne küllaldaselt pikad, tühimik hea, roidekaar hästi võlvunud; laudjas renjas, tugev, väga lai ja väga luipu; eesjalad küllalt tugevad, hea asetusega, tagajalad tugevad, hea asetusega; kabjad suured, hästi vormitud, terved; saba madala asetusega. Bourboni eluskaal oli 1870. aastal 586 kilogrammi. Temaga paaritati kasvanduses aastail

1862—1876 178 mära, kelledest sündis 111 varssa, neist 39 täkku ja 72 mära. Suguhobusteks määrati neist 16 täkku ja 20 mära. Nendest oli eesti märade ristandeid 26 (täkke 11 ja märasid 15).

Andmed imporditud 10 ardenni tõugu mära tiinestumise ja varssumise kohta on esitatud tabelis 6.

Tabel 6

Imporditud ardenni märade tiinestumine ja varssumine Tori Hobusekasvanduses

Jrk. nr.	Mära nimi	Mitu aastat aher	Nuri-sünnita-nud	Andnud varssu	Sündi-nud vars-sadest surnud	Tiines-tumise %	Varssade suremuse %
1.	Grisette	5	—	—	—	—	—
2.	Perette	5	—	—	—	—	—
3.	Frisette	2	—	1	—	33,3	—
4.	Josephine	4	—	2	1	33,3	50,0
5.	Marseillaise	3	—	4	4	57,1	100,0
6.	Pompadour	4	—	8	2	66,6	25,0
7.	Duchesse	3	—	5	1	66,6	20,0
8.	Antoinette	2	—	2	1	50,0	50,0
9.	Coquette	2	1	6	—	77,7	—
10.	Cendrillon	1	1	4	—	83,3	—
	Kokku	31	3	32	9		

Nagu tabelist nähtub, jäid imporditud ardenni märadest pidevalt ahtraks kaks, s. o. 20%; visalt tiinestusid peaaegu kõik märad. Märade tiinestumise keskmine protsent oli 46,7. Varssade suremust esines 62,5% tiinestunud märadest, kusjuures suremus kõikus 20—100% vahel, aritmeetilise keskmisega 49%.

Imporditud ardenni märadest saadi väga vähe järglasi — kõigest 3 aretuseks kõlblikku täkku.

Toome mõned kirjeldatava perioodi autorite arvamused ardennide sissetoomise ja nendelt saadud ristandite kohta.

S. Urussov (37, 41) kirjutab: «Tuuakse A. Middendorfi soovitusel ardenne. Kasvanduse juhatus tegi jälle vea, paaritades ardenne araabia ristanditega.»

A. Middendorf (23) on sunnitud tunnistama, et ardennide sissetoomine ei täitnud nendele pandud lootusi. Ardennid toodi Torisse selleks, et eesti hobust parandada: muuta teda tugevamaks ja tüsedamaks. Halva aklimatiseerumise tõttu aga ei olnud ardenni märad suutelised seda ülesannet täitma, sest nende järglased jäid väikseks ja olid seejuures halvad söödakasutajad.

Säilinud andmete kohaselt oli puhtatõulistel ardenni hobustel keskmine eluskaal 506,6 kilogrammi, ardenni-eesti ristanditel oli see 438,8 kilogrammi, ardenni-soome ristanditel 446,9 ja araabia-ardenni-soome ristanditel 443,3 kilogrammi.

Ardennide ristandid olid kasvanduse eesti tõugu hobustest (keskmine eluskaal 400 kg) umbes 40 kilogrammi raskemad.

Varsti peale sissetoodud ardenni tõugu hobuste järglaste täiskasvanuks saamist tekkisid rüütelkonnas lahkarvamused ja kujunes kaks leeri: puhtal kujul aretatava eesti hobuse pooldajad ja ardenni-eesti ristandite pooldajad. Esimesed tahtsid eesti hobust puhtal kujul alal hoida ja lootsid muuta teda suuremaks ja raskemaks tugevama söötmise, parema pidamise ja vastava valiku teel, mis oleks küll aeganõudev, kuid õige tee. Teised aga tahtsid samale eesmärgile rutemini jõuda ristamisega ardenni hobustega. Vaidlu-

sest võtsid osa ka mõned teadlased nagu akadeemik A. Middendorf ja C. Blumberg, kelledest esimene oli ardennide tuline pooldaja, kuna teine oli tagasihoidlikum. Talupojad, **kelle vaimseks juhiks oli C. R.** Jakobson, pooldasid eesti hobuse edasiaretamist puhtal kujul.

C. Blumberg (1, 2) asus seisukohal, et ardenni hobuste vere lisandamine eesti tõugu hobusele võib anda häid tulemusi nendel hobusekasvatajatel, kellel on nii teoreetilisi teadmisi kui ka praktilisi kogemusi. Et aga sääraseid hobusekasvatajaid oli vähe, siis pidas ta eesti hobusele ardenni vere lisandamist kardetavaks ettevõtteks.

Kui Tori Hobusekasvanduse juhatuse komisjon jõudis selgusele, et ardenni hobustega katsetamise tulemused ei ole positiivsed, katkestati ajutiselt kasvanduses ristamine nendega ning 1876. aastal müüdi ära viimased Belgiast toodud hobused — täkk Bourbon ja mära Pompadour.

Niihästi *A. Middendorfi* (23) soovitusel, kes ikka veel väitis, et ardennidele araabia vere lisandamisega saab häid hobuseid, kui ka teiste isikute rahuldamiseks, kes väitsid, et Venemaa hobusekasvandustes on saadud häid tulemusi ardenni hobustele araabia hobuse vere lisandamisega, ostis rüütelkond 1891. aastal Peterburi näitusel ardenni tõugu täku — Butuse.

Butus oli hall kimmel, 150 sm kõrge. Ta olnud võrdlemisi kuiva konstitutsiooniga ja laia kerega energiline hobune. Puuduvad andmed nii tema põlvnemise kui ka välimiku kohta.

Butust kasutati kasvanduses kuni 1894. aastani, mil uuesti loobuti katsetamisest ardennidega. Butus müüdi Kuramaale ja ühes temaga müüdi ära ka kõik tema Tori Hobusekasvanduses saadud järglased, mistõttu Butuse verd Tori Hobusekasvanduse hobustes ei leidu.

Samuti kui katsetamine soome ja araabia hobustega, ei suutnud ka ristamine ardennidega anda Tori Hobusekasvandusele õiget suunda, parandada eesti hobust ega mõjutada uue hobusetõu kujundamist.

Ebaõnnestumine nii ardennide puhasaretusel kui ka ristamisel oli esmajoones tingitud sellest, et nad asetati tingimustesse, mis tunduvalt erinesid nende senistest elutingimustest. Ardennid ei suutnud kohaneda kohapealse olukorraga, mille tagajärjeks oli kas pidev või osaline ahtrus, järglaste suur suremus ja mandumine.

Katsetamine norra maahobusega. Nähtavasti oli kusagil juttu olnud norra maahobusest ja tema omadustest või oli keegi soovitanud nendega katsetada. Rüütelkond ostis 1889. aastal Virumaalt Aa mõisast norra maahobuse ja eesti kohaliku hobuse ristandtäku Miko.

Miko oli võik täkk, 146 sm kõrge, sündinud 1883. aastal Aa mõisas; ta isaks oli 1875. aastal imporditud norra maatõugu täkk Oskar ja emaks eesti tõugu mära.

Mikot kasutati kasvanduses aastail 1889—1894. Esimestel aastatel paaritati temaga kaunis intensiivselt. Temalt saadi selle aja kestel 50 varssa, neist 22 täkk- ja 28 märavarssa. Sündinuist olid 31 varssa eesti märadest, ülejäänud 19 varssa eesti-soome-araabia-ardenni ristanditest.

Suguhobusteks määratud Miko järglastest anti täkk Mirko Tk 1237 Moskva Maaomavalitsusele; mära Marda Tk 1248 andis Tori Hobusekasvanduses 9 järglast, kes kõik müüdi. Marda ise müüdi 1906. aastal.

Ühel ajal Mikoga osteti Aa mõisast veel tema kaks poolõde, märad Mõrdja ja Meeta.

Mära **Mõrdja,** värvuselt kollane, sündis 1885. aastal, 142 sm kõrge, andis Tori Hobusekasvandusele 5 järglast, kes kõik müüdi. Mõrdja ise müüdi 1894. aastal.

Mära **Meeta** sündis 1886. aastal, kõrgus 142 sm, andis Tori Hobusekasvandusele 3 varssa, kes kõik müüdi. Meeta ise müüdi 1894. aastal.

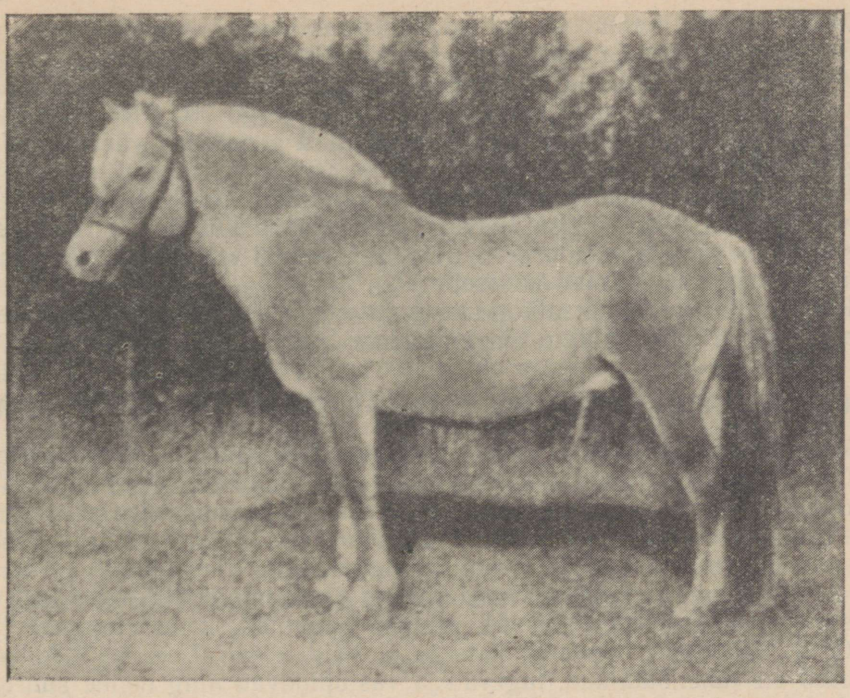

Fjordi (norra) tõugu mära Sylvia.

Seega ei ole Tori Hobusekasvandusse Miko ja norra hobuse verd jäänud. Miko ei suutnud kasvanduses mõjule pääseda, sest seda takistas arvatavasti liiga kirju märade materjal.

Nii Miko kui ka ta poolõed ja tütar on oma värvust järglastele hästi pärandanud. Nii oli võike ja kollaseid järglasi Mikol 53,7%, Mõrdjal 60,0%, Meetal 100,0% ja Hardal Tk 1243 66,66%.

Tabel 7

Täkk Hargo 902 TB, võik, sünd. 1936. a.

Linda, võik mära						Harpy 366 TB					
E-tüübiline kõrb mära		Kalevipoeg (Kalev II)		Hoiva 986 T				Harun 42 T			
		E-tüübiline hall mära	Kalev I	Dame 974 T		Heldenknabe Tk 1543		Olikas Tk 1167		Hetman ■	
			Luunja mõisa mära	Fortuna Tk 1911 ~ Hetman ■	Doppelgänger 25 T ~ Hetman ■	Burja ~ Vapsikas Tk 205	Hetman ■	Visik Tk 842 ~ Vapsikas Tk 205	Olev Tk 892	hönteri mära	Stuart
			Miko								

Miko paigutati 1895. aastal paarituspunktidesse ning ta asus aastail 1895—1896 Luunjas ja 1896. aastal Viljandis.

Miko verd on säilinud Tartu ja vähemal määral ka Viljandi ümbruse hobustes. Tema verd omab ka tori tõugu täkk Hargo 902 TB (tabel 7)..

Hargo 902 TB, võik täkk, pärandas kindlalt edasi oma värvust, mille ta oli pärinud emalt.

Katsetamine norra maahobusega ei andnud soovitud tulemusi, sest norra maahobune oli ka ise kasvult väike, kasvanduses aga taheti saada kiiremini suurekasvulisi hobuseid. Mõjulepääsemist takistas ka väga mitmekesine kasvanduse märade koosseis.

Katsetamine norra maatõuga ei suutnud anda hobusekasvandusele ei suunda ega ka kaasa aidata tõu kujundamisele.

TORI HOBUSEKASVANDUSE ESIMESE TEGEVUSETAPI TULEMUSI

Kasvanduse esialgseks peamiseks tegevusülesandeks oli väikesekasvulise eesti hobuse parandamine. Selle sihi saavutamiseks ei olnud aga kasvanduse juhtkonnal kindlat kava ei eesti hobuse parandamiseks ega ka uue hobusetõu kujundamiseks. Kohalike hobusekasvatajate hulgas valitses kaks voolu. Ühed, peamiselt suurmaapidajad, kelle eestvedajaks oli akadeemik A. Middendorf, pooldasid eesti hobuse parandamist ristamise teel välismaiste hobusetõugudega. Teised, eeskätt talupojad, kelle vaimseks juhiks oli C. R. Jakobson, tõestasid katsete ja näidete varal, et eesti kohalikud hobused on vähenõudlikud, tugevad ja vastupidavad ning nende suuremaks muutmine peab toimuma puhasaretuse teel.

Plaanitud katsed parandada eesti hobust ristamisega soome, araabia ning hiljem ardenni ja norra hobusega ei andnud soovitud tulemusi, kuna eesti hobuse puhasaretus andis paremaid tagajärgi. Nii oli 1876. aastal kasvanduses eesti tõugu täkkude eluskaal juba üle 410 kg. Eesti tõugu täku Vapsikase Tk 205 järglased eesti märadest kaalusid keskmiselt 433 kg ja Vapsikase poja täku Volli Tk 563 järglased — 432 kg. Samal ajal ardenni puhtatõulise täku Bourboni järglased sama tõugu märadest kaalusid keskmiselt 432 kg.

Tori Hobusekasvanduse suguhobuste koosseisus domineerisid 1876. aasta algul eesti tõugu hobused ja nende ristandid. Sel ajal oli kasvanduses suguhobuste koosseis järgmine.

5 sugutäkku:

1. **Bourbon,** puhtatõuline ardenn, 16 a. vana,
2. **Orro Tk 459,** araabia-soome ristand, 10 a. vana,
3. **Vapsikas Tk 205,** puhtatõuline eesti hobune, 16 a. vana,
4. **Volli Tk 563,** puhtatõuline eesti hobune, 7 a. vana,
5. **Valle Tk 687,** puhtatõuline eesti hobune, 4 a. vana.

29 puhtatõulist sugumära:

1. eesti tõugu 21,
2. soome tõugu 7,
3. ardenni tõugu 1.

19 ristandmära:

1. eesti-soome ristandeid 3,
2. eesti-ardenni „ 13,
3. araabia-soome „ 1,
4. araabia-ardenni „ 1,
5. araabia-ardenni-soome ristandeid 1.

Nagu nähtub toodud andmetest, moodustasid eesti tõugu täkud 60% kasvanduse sugutäkkude üldarvust. Puhtatõuliste sugumärade üldarvust moodustasid eesti märad 72,41%, soome tõugu märad 24,14% ja ardenni tõugu märad 3,45%.

Vaatamata sellele, et kasvanduse suguhobuste koosseisus domineerisid eesti tõugu hobused ja nende eluskaal kasvanduses tõusis järk-järgult, asus kasvanduse juhtkond olemasoleva eesti tõugu sugumaterjali likvideerimisele. Täkud Volli Tk 563 ja Valle Tk 687 saadeti kasvandusest paaritus-punktidesse (esimene 1881. a., teine 1883. a.). Vapsikas Tk 205 suri 1883. aastal. 1890. aastaks müüdi 12 puhtatõulist eesti mära, eesti-soome ristandmäradest müüdi ära kõik, eesti-ardenni ristanditest müüdi aastail 1878—1890 11 mära. Ardenni tõugu täkk Bourbon müüdi 1876. a. ja ardenni mära 1878. aastal. Kõik puhtatõulised soome märad müüdi 1889. aastaks. Teised ristandmärad müüdi 1884. ja 1891. aastal.

1888. aastast alates ei kasutatud enam paaritamiseks eesti tõugu täkke ja sellega oli eesti hobuse puhasaretus Tori Hobusekasvanduses lõpetatud.

1882. aastast alates hakati kasvanduses intensiivsemalt kasutama araabia-soome ristandtäkku Orro Tk 459 (suri 1887. a.) ja tema poegi, mis kestis 1887. aastani. Teisi täkke kasutati sel ajal kasvanduses vähe.

Selliselt algas Tori Hobusekasvanduses hobuste aretussuuna muutmine ja üleminek kiirustüübiliste hobuste kasvatamisele.

4. PEATÜKK

*

ÜLEMINEK KIIRUSTÜÜBILISTE HOBUSTE KASVATAMISELE AASTAIL 1880—1908

ÜLEMINEKU PÕHJUSED

XX sajandi alguseks jõudis kapitalism oma arenemise kõrgeimasse ja viimsesse staadiumi — imperialismi staadiumi, mis on proletaarse revolutsiooni eelõhtu. Käsikäes suurtööstuse kiire arenguga kasvas tööstusproletariaat ja alustas otsustavat võitlust kapitalistliku korra kukutamise eest. Tööstus ja tööliste arv kasvasid kiiresti ka Eestis: XX sajandi algul oli Eesti alal 95 suurtööstusettevõtet 26 000 töölisega ja peale selle väike- ja käsitööstuses kuni 18 000 töölist ja õpipoissi.

Samal ajal teravnesid maal vastuolud arenevate kapitalistlike suhete ja säilinud feodaalkorra igandite vahel. Suurem osa maast kuulus mõisnikele: 1905. aastal kuulus mõisnikele Eestimaa kubermangus 66% kogu maast.

Vene riigi ja selle üht osa moodustava Eesti ala rahvas ägas sõjalise, koloniaalse, kapitalistliku ja maal ka feodaalse surve all. XIX sajandi lõpuks muutus Venemaa maailma revolutsioonilise liikumise keskuseks.

Tihedas seoses Venemaa ja tema koostisosa Eestimaa poliitilise ja sotsiaalse arenemisega muutus ka hobusekasvatus.

Revolutsioonilise töölisklassi üha kasvav rahulolematus ja revolutsiooni ähvardus sundisid tsaarivalitsust suurendama sõjaväe- ja politseiüksusi, eriti aga läänes. Tolleaegses sõjaväes ja politseis oli suur erikaal ratsaväeüksustel. Nende formeerimiseks vajas tsaarivalitsus palju kergetüübilisi ratsahobuseid. Eriti ergutati valitsuse vastavate määrustega Balti kubermangudes kergetüübiliste hobuste kasvatamist, makstes nende eest kõrgemat hinda. Suuremate sõjaväeüksuste pidamist läänes tingis asjaolu, et läänepiiri ohustasid välisvaenlased kõige enam ja selle kaitsmist pidas tsaarivalitsus kõige tähtsamaks.

Sellest tingituna toimus 1880-ndate aastate paiku Tori Hobusekasvanduses hobuste aretussuuna muutmine. Rasketüübiliste ardenni hobuste kasutamine lõpetati ja mindi üle eesti hobuse baasil Tori Hobusekasvanduses loodud kergema hobusetüübi edasisele täiustamisele. Kasvanduse juhtkond laskis end mõjutada turukonjunktuurist ja hakkas kasvatama tarbehobuseid. See ilmneb asjaolust, et meelitatuna tsaarivalitsuse poolt sõjaväe ratsahobuste eest makstavast kõrgest hinnast asuti üheaegselt eesti hobuste parandamisega ka kergete ratsahobuste kasvatamisele. Sellega algas kasvanduse ajaloos uus lehekülg, s. o. üleminek kiirustüübiliste hobuste kasvatamisele.

Praktiliste sammude astumiseks Baltimaade hobusekasvatuse edendamisel asutati 1893. aastal Liivimaa (Riia) Sugutäkkude Depoo, 1895. aastal Liivimaa Hobusekasvatuse Edendamise Selts ja 1896. aastal Eestimaa Põllumajandusliku Seltsi juurde hobusekasvatuse osakond. Neid asutusi juhtisid suurmaapidajad-mõisnikud. Hobusekasvatuse edendamiseks tõid mainitud

seltsid välismaalt peamiselt kergetüübilisi ida-preisi, häkni-roadsteri, hönteri, anglo-araabia ja ka orlovi-rostoptšini hobuseid ning organiseerisid nende kasvatamist.

E. Veberi (5) järgi oli neil asutustel esimeseks tööks Eesti- ja Liivimaal aretuseks kõlblikke paremaid hobuseid tõuraamatusse märkida. Märgitud märasid paaritati seltside kui ka eraisikute sugutäkkudega. Paremaks töötamiseks jaotati Põhja-Eesti kaheteistkümneks kasvanduse ringkonnaks. Lõuna-Eestis oli Pärnu maakonnas 4 ning Viljandi, Tartu, Võru ja Valga maakondades igas ühes 3 ringkonda. Igas ringkonnas oli seltsi poolt valitud usaldusmees, kes ühes selleks valitud komisjoniga hobuste märkimist toimetas. Märgitud hobused kanti tõuraamatusse.

Mittetäielikel andmeil oli 1901. aastaks tõuraamatusse märgitud Põhja-Eestis 1793 sugumära ja 20 sugutäkku. Neist kuulusid 26,4% mõisnikele ja 73,6% talupoegadele.

Siit selgub, et tärkav jõukamate talupoegade kiht oli sel ajal üsna agar tõuhobuste kasvataja.

Kogu Liivimaal oli 1903. aastani tõuraamatusse märgitud 5286 sugumära ja 56 sugutäkku.

Peale selle korraldasid nimetatud seltsid noorhobuste näitusi ning sõidu- ja ratsavõistlusi.

Nagu eespool nägime, polnud mõisnikele eesti kohaliku hobuse aretamine kuigi südamelähedane ja nad loobusid sellest. Meelitatuna ratsahobuste kõrgest hinnast asuti kergete hobuste muretsemisele ja kasvatamisele ka Tori Hobusekasvanduses. Tegutsemiseks aga puudus kindel plaan. Üks eesmärk näis siiski olevat: taheti saada eesti kohalikust hobusest suuremat hobust, kuid missugust, millisesse tõugu kuuluvat, see ei olnud kuigi selge.

Tori Hobusekasvanduse senine tegevus ja toodang ei rahuldanud talupoegi-hobusekasvatajaid ja -kasutajaid, tekitades õigustatud nurinat Tori Hobusekasvanduse tegevuse üle.

Väljaspool Tori Hobusekasvandust katsetasid mõned suurmaapidajad omal käel hobusekasvatusega ning said rahuldavaid tulemusi eestitüübiliste märade ristamisel inglise päritoluga hobustega, tüsedamate täisvereliste ratsahobustega ja (Fr. Berg Sangastes) norfolgitüübiliste hobustega. A. Middendorf ei loobunud veel täielikult ardenni hobusest, kuid ta ei pooldanud neid ka puhtal kujul, vaid tahtis ardenni hobuseid ja nende ristandeid muuta liikuvamaks araabia hobuse vere lisandamisega.

Suurmaapidajate seas valitses tol ajal kaks voolu: ühed tahtsid eesti hobust suuremaks muuta ristamise teel tüsedamate kiirustüübiliste hobustega, teised aga sammuhobustega. Esimese voolu pooldajaid oli tunduvalt rohkem ja kuna nad moodustasid rüütelkonna, siis Tori Hobusekasvandus hakkaski katsetama suuremate ja tüsedamate kiirustüübiliste hobustega.

Eesti sugumärade müük Tori Hobusekasvandusest kestis aga edasi. Kuni 1894. aastani müüdi veel 6 puhtatõulist eesti mära, samuti müüdi ära ka eesti-ardenni, eesti-ardenni-eesti ja eesti-soome-araabia-soome ristandmärad. Et selletõttu sugumärade koosseis kasvanduses väikeseks jäi, siis osteti väljastpoolt märasid juurde.

Juurdeostetud märadest osutusid paremateks Burja, Salmy ja Frigga, kes andsid kasvandusele rea häid järglasi.

1. **Burja** isa oli orlovi traavli tõugu täkk Jantar OTr, ema aga Vapsikase poja Volli tütar (tabel 8). Burja (kõrgus 159,5 sm) oli ilusa kehaehitusega, ümmarguse kerega, hea söödakasutusega, nii töös kui sõidus vastupidav, kiire traaviga, väga temperamentne mära. Töötamisel on ta hooletu mehe kätte sattunult sageli ilma meheta koju tulnud.

Tabel 8

Mära Burja, raudjas-kimmel, sünd. 1890. a. Kastre Hobusekasvanduses

Vidu Tk 914				Jantar OTr			
Villa Tk 656		Volli Tk 563		Ljubesnaja		Atlasnõi	
Bajo Tk 507	Vapsikas Tk 205▲	Joddav Tk 337 E	Vapsikas Tk 205▲	Medveditsa	Stroinõi	Jantarnaja	Atlasnõi III ~ Bars I

Burja avaldas Hetmanist põlvnevate liinide kaudu tori hobuse kujunemisele tugevalt positiivset mõju. Ta andis Hetmaniga silmapaistvaid järglasi, nagu täkud **Hanley Tk 1614, Höfling Tk 1592, Hyperion Tk 1649** ja **Heldenknabe Tk 1543** ning **märad Hirmala Tk 1711** ja **Herta Tk 1692.** Nende hulgas Hyperioni poeg **Hasmo 129 T** ja Heldenknabe Tk 1543 poeg **Heldenknabe II 133 T** on iseseisvate liinide alustajad. Ka kolmanda, Hetmanist põlvneva Harun 42 T liini jätkajate **Hason 403 TA, Horazius 332 T** ja **Halis 348 T** emapoolsete vanemate hulgas esineb Burja. Ta andis tori hobusele elava temperamendi, suure kasvu ja hea vastupidavuse.

2. **Salmy** isa täkk Osman oli araabia-eesti ristand ja ema Setta ardenni-eesti ristandmära.
3. **Frigga** oli hiljem kogutud andmeil eesti tõugu mära.

KATSETAMINE ORLOVI TRAAVLITEGA

Tolleaegne Hobusekasvatuse Peavalitsuse juhataja soovitas veel üht uut moodust eesti hobuse tüsedamaks ja suuremaks muutmiseks ja nimelt: muuta eesti hobune ardennide kaasabil tüsedamaks ja pärast selle saavutamist lisandada ristanditele veel orlovi traavli verd.

Arvatavasti eeltoodud soovitusel, või ka muudel põhjustel, osteti 1877. aastal kasvandusele Vene riigivarade ministri Valujevi kasvandusest orlovi traavel täkk Raskat.

Raskat OTr oli värvuselt must, täht laubal, 160 sm kõrge, sündinud 1868. aastal. Tema põlvnemise kohta puuduvad andmed. Ta oli väga hea välimikuga täkk, jooksnud Peterburi hipodroomil ja olnud seal üks kiiremaid.

Raskatit ei ole kasvanduses kuigi palju paaritamiseks kasutatud. Temalt on saadud ainult üks järglane, kes ära müüdud. Hiljem on Raskatit kasutanud tuntud traavlikasvataja Verncke Viljandis, samuti ka Viljandi mõisas, kus Raskatilt on saadud üks täkkjärglane, nimega Vodan.

1888. aastal osteti Tori Hobusekasvandusele veel orlovi traavlitõugu täkk Lentšik. Tema kohta puuduvad põlvnemisandmed, sest üks kasvanduse sugutäkkude raamat läks kaduma juba Esimese maailmasõja ajal.

Lentšik OTr olnud must, umbes 162 sm kõrge, toore konstitutsiooniga, laia ja pika kerega, kõrgejalgne, väga kiire traaviga, küllalt vastupidav täkk. Ta olevat ostetud Peterburist ühelt voorimehelt, kes Tori Hobusekasvanduse komisjoni esimeest olevat sõidutanud ning kellelt ta täku meeldivuse tõttu kasvandusele ostnud.

Lentšikult on saadud 1889. ja 1890. aastal kokku 13 järglast, neist 9 täkku ja 4 mära. Sugutäkuna töötas neist ainult üks Lentšiku poeg — täkk **Lootus Tk 1207** (ema Virmaline E). Ajavahemikul 1893.—1894. aastani asus Lootus Lelle mõisa paarituspunktis. 1897. aastast ei leidu varssade nimestikus enam Lentšiku järglasi. Seega müüdi ta arvatavasti samal aastal.

Lentšiku poega Lootust, samuti ka tema teisi poegi, kasvanduses märade

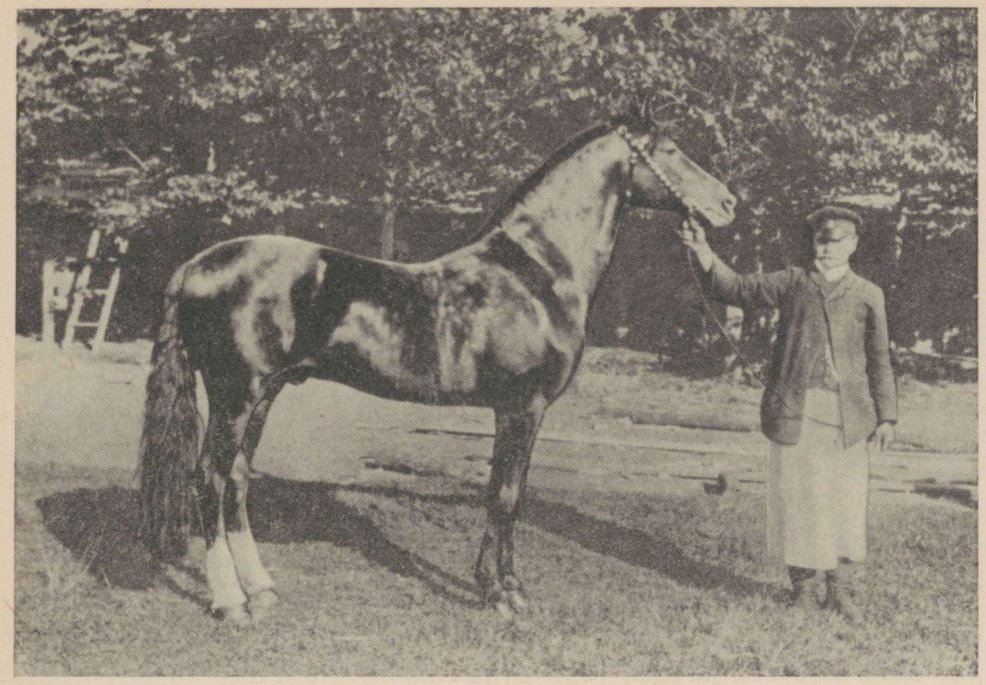

Orlovi traavli tõugu täkk möödunud sajandist Kastre Hobusekasvandusest.

paaritamiseks ei kasutatud; tütreist kasutati ainult **Leedat,** kelle varsad kõik müüdi, hiljem müüdi ka Leeda ise.

1889. aastal osteti Tori Hobusekasvandusele veel kolm orlovi traavli tõugu täkku:

1. Aa mõisast täkk **Mürrin OTr,** tumeraudjas, väga hea traaviga ja peene luustikuga; ta asus aastail 1890—1894 paarituspunktides Võrus ja Häädemeestel ning müüdi 1896. aastal.
2. Pajusi mõisast täkk **Perun OTr,** tumekõrb, kes asus 1889. aastal Audrus ja 1890. aastal Viljandis ning müüdi 1891. aastal.
3. **Rjurik,** tumekõrb traaveltäkk, kes asus aastail 1889—1890 Klingenbergis; ta müüdi 1891. aastal.

Peale eespool nimetatud viie orlovi traaveltäku osteti 1893. aastal Kastre Hobusekasvandusest täiendavalt veel kolm traaveltäkku.

1. **Amur OTr,** mustkõrb, sündinud 1889. aastal (isa Glei, ema Totšjonaja).

Tori Hobusekasvanduses Amuriga paaritatud märasid ei ole, vaid ta asus paarituspunktides Audrus 1893. a. ja Tartus 1894. aastal. Ta müüdi 1895. aastal.

2. **Almaas,** kõrb, 164,5 sm kõrge, sündinud 1889. aastal (isa Zaštšitnik Tulinovi kasvandusest, ema Tutša Padi kasvandusest).

Tori Hobusekasvanduses Almaasi kasutatud ei ole, vaid ta asus paarituspunktides Tartus 1893. a. ja Võrus 1894. aastal. Ta müüdi 1895. aastal.

3. **Bubentšik OTr,** must, 162 sm kõrge, sündinud 1890. aastal (isa Jantar Stahhanovitši kasvandusest, ema Tutša Padi kasvandusest. Toris Bubentšikut kasutatud ei ole.

Tori Hobusekasvanduses katsetati ka traavlihobuse vere lisandamist märade kaudu, milleks 1889. aastal osteti kaks orlovi traavli tõugu mära.

1. **Mila OTr**, hallkimmel, 149 sm kõrge, sündinud 1885. aastal Aa mõisas Virumaal;

2. **Milka OTr**, hallkimmel, 143 sm kõrge, sündinud 1886. aastal Aa mõisas Virumaal.

Mõlemaid paaritati väga mitut tõugu täkkudega, kasvandusse nende järglasi pole jäänud. Milka müüdi 1895. a. ja Mila 1897. aastal.

Nagu eelnevast selgub, ei ole peale täkk Lentšiku ja mära Burja orlovi traavleid Tori Hobusekasvanduses nimetamisväärselt kasutatud, sest nendega ei saadud soovitud tulemusi. Ostetud täkke kasutati märade paaritamiseks peamiselt väljaspool kasvandust.

ANGLO-ARAABIA TÄKKUDE KASUTAMINE

Liivimaa Hobusekasvatuse Edendamise Selts ja Eestimaa Põllumajandusliku Seltsi hobusekasvatuse osakond ostsid riigi toetusel välismaalt kergetüübilisi sugutäkke ja paigutasid nad paarituspunktidesse. Ka paljud mõisnikud ostsid välismaalt sugutäkke. Üle maa oli üsna palju mõisnikele kuuluvaid era-hobusekasvandusi väga mitmekesise tõumaterjaliga. Nendest kasvandustest osteti ka Torile mitmed täkud.

1. 1890. aasta kevadel osteti Kastre Hobusekasvandusest Tori Hobusekasvandusele anglo-araabia täkk **Golubtšik XOr**, raudjas, 152 sm kõrge, sündinud 1895. aastal Kastre Hobusekasvanduses. Golubtšiku isaks oli täkk Golubtšik Bolhovo kasvandusest ja emaks täkk Orro Tk 459 tütar. Golubtšikult saadi kokku 12 järglast (5 täkku ja 7 mära). Neist määrati suguhobusteks 2 täkku ja 2 mära. Et kõik Golubtšiku järglased müüdi, ei mõjutanud ta kasvanduse hobuste ilmet.

2. **Raupach XOr**, kõrb, 157,8 sm kõrge, sündinud 1886. aastal Kastre Hobusekasvanduses; tema isa põlvnes anglo-araabia täkult Golubtšikult, kuna ema kohta andmed puuduvad. Raupachi kasutati kasvanduses 1891. aastal, temalt on saadud 1 täkk ja 1 mära, keda kasvanduses ei kasutatud, vaid mõlemad müüdi. Seega ei ole Raupachi verd kasvandusse jäänud. Raupach asus paarituspunktis Lätis Pernigelis aastail 1892—1898. Ta müüdi 1898. aastal.

3. **Rangier XOr**, kõrb, 155,6 sm kõrge, sündinud Novo-Aleksandrovi kasvanduses, kust osteti 1890. aastal Molleri poolt ja kingiti Tori Hobusekasvandusele. Rangieri põlvnemise kohta andmed puuduvad.

Tori Hobusekasvanduses on saadud Rangierilt 5 järglast — 2 täkku ja 3 mära. Neist määrati suguhobusteks:

1) täkk **Renomist Tk 1311** (ema Alma), kõrb, 155,6 sm kõrge, sündinud 1892. aastal. Renomist asus paarituspunktis Lätis Pernigelis;

2) mära **Rizette Tk 1306** (ema Olikas Tk 1167), raudjas, 151 sm kõrge, sündinud 1892. a. Järglasi temast kasvandusse pole jäänud, ta müüdi 1897. aastal.

Rangier asus paarituspunktides Vorbusel ja Udernas 1891. a. Vana-Kuustes 1892. a., Helmes 1893. a., Audrus 1894. a., Võisikul 1895. a., Viljandi-Riidajal 1896. aastal ja Toris aastail 1897—1898. Ta müüdi 1898. aastal Kaismale.

4. **Irtõš XOr**, raudjas, lauk laubal, kõik neli jalga valged, 153 sm kõrge, sündinud 1886. aastal Antonys Pototcky Hobusekasvanduses. Irtõši põlvnemine on antud tabelis 9.

Isa liinis on Irtõši eellaste hulgas kuulus täisverelise ratsahobuse tõugu täkk Stockwell, emaperekonnas aga araabia täkk Hemdanim.

Endise Tori Hobusekasvanduse juhataja R. Margki märkmete järgi olnud Irtõš üks ilusamaid hobuseid, keda ta üldse näinud — suurepärase lihasti-

Tabel 9

Täkk Irtõš XOr, raudjas, sünd. 1886. a.

Lisboa XOr		Mabil XX		
Hanna 85 XX	Hemdanim Or	Grisetty XX	Gomforter XX	
			Jereedl tütar	Stockwell XX

kuga ja imestamisväärse energiaga. Kahjuks olnud tal nende heade omaduste juures üks suur puudus — kangekaelne iseloom. Temale sai sadula selga panna ainult käigu peal. Kuna kõiki teisi kangekaelseid hobuseid läks korda väsitamise teel taltsaks teha, ei saadud Irtõši tema erakordse vastupidavuse tõttu ära väsitada. Oma kangekaelset iseloomu pärandas Irtõš tihti ka järglastele, mispärast neid palju välja praagiti. Tema nime leiame veel ainult ühe tori mära — Hasna Tk 1913 (Irtõši tütretütar) põlvnemistabelis.

Otsustades Hasna Tk 1913 järgi oli Irtõši pärandusvõime suur. Vaatamata sellele, et Hasna oli Hetmani tütar, ei olnud tal viimase, vaid rohkem Irtõši, s. o. kiirushobuse ilme, mida Hasna edasi andis ka oma järglastele, mistõttu edasises aretuses ei saadud Tori Hobusekasvandusse suguhobusteks jätta ühtki Hasna tütart. Hasna oli, samuti kui tema vanaisa Irtõš, väga vastupidav nii ratsuna kui ka sõidu- ja tööhobusena. Iseloom oli Hasnal hea.

Irtõšilt saadi tema kasvanduses oleku ajal 16 järglast, neist 8 täkku ja 8 mära. Irtõši järglastest määrati suguhobusteks 2 ja nimelt:

1) mära **Julge Tk 1385** (ema Juno) — kõrb, sündinud 1894. a., surnud 1902. aastal kopsupõletikku. Julge andis sugumära **Courbette Tk 1605** (isa Courier), kes andis Hetmaniga kaks sugumära: **Hasna Tk 1913** ja **Hyperbel Tk 1639.** Viimasest ei ole ühtegi suguhobust saadud;

2) täkk **Jongleur Tk 1436** (ema OrSAE ristandmära Olikas Tk 1167) — raudjas, parem tagajalg valge, sündinud 1895. aastal, üle antud Klini maavalitsusele Moskva kubermangu.

Peale kasutamist Tori Hobusekasvanduses paigutati Irtõš paarituspunktidesse ja ta asus Võisikul vaheaegadega 1893.—1894. aastani, Audrus 1895. a., Kudinal (Kaiaveres) 1896. aastal, Valmieras aastail 1897—1898, Vaimastveres 1900. aastal ja Cēsises aastail 1901—1902. Luumurru tõttu lasti Irtõš 1913. aastal maha. Praegusaja Tori Hobusekasvanduse hobustes ei leidu enam Irtõši verd.

5. **Favorit XOr,** raudjas, 158 sm kõrge, sündinud 1889. aastal Koigi Hobusekasvanduses; tema põlvnemist selgitab tabel 10.

Tabel 10

Täkk Favorit XOr, raudjas, sünd. 1889. a.

Brinda XOr		Liberal XX			
Giljanka	Borey	Lady Fiamma XX		Wještšun XX	
		Wat XX	Lord Faucenberg XX	Wjesti XX	Signal XX

Favorit ja hiljem Tori Hobusekasvanduses kasutatud täisverelise ratsahobuse tõugu täkk Derby on poolvennad, mõlemate isaks oli täkk Liberal.

Täkult Favorit on kasvanduses saadud ainult 2 varssa, neist üks suri ja teine **Frieda Tk 1425** (ema OrSAE ristandmära Olinda Tk 1041) — raudjas,

täht laubal, sündinud 1898. aastal, määrati sugumäraks. Frieda müüdi 1912. aastal. Temast saadud tütred: **Marne Tk 1583** (isa Maximilian) müüdi 1910. a., **Himara Tk 1704** (isa Hetman) müüdi 1915. aastal, kuna sugumära **Helga Tk 1889** (isa Hetman) suri 1926. aastal.

Frieda tütardest ei ole kasvandusse enam järglasi jäänud ja praegusaja Tori Hobusekasvanduse hobustes ei leidu enam täkk Favoriti verd.

Favorit paigutati kasvandusest paarituspunktidesse ja ta asus Toris, Viljandis ja Karulas aastail 1893—1898, Vastseliinas aastail 1899—1904 ja Kärus 1905. aastal. Ta müüdi 1906. aastal.

Anglo-araabia täkkude paigutamisest paarituspunktidesse ning nende järglaste müügist võib järeldada, et ka see katsetamine ei andnud loodetavaid tulemusi.

TÄISVERELISTE RATSAHOBUSTE JA NENDE RISTANDITE KASUTAMINE

Koigi mõisas Järvamaal oli *E. Veberi* (5) andmeil üks vanemaid erahobusekasvandusi Eestis. Seal kasvatati XIX sajandil (andmed alates 1842. a.) väga mitmetesse tõugudesse kuuluvaid täkke (rostoptšini, karabahhi, doni, baškiiri, soome, traavli, ardenni tõugu ja ka täisverelisi ratsahobuseid).

1880. aastal osteti Koigile Lazarevi kasvandusest täisverelise ratsahobuse tõugu täkk Liberal, kellelt saadi rida järglasi. Paremad nende hulgast, nagu täkk Derby, osteti Tori Hobusekasvandusele. Kõigist kasvandusele ostetud täisverelistest täkkudest võib esile tuua nelja.

1. **Derby XX,** mustjaskõrb, 156 sm kõrge, kämbla ümbermõõt 19 sm, sündinud 1887. aastal Koigi mõisas. Derby põlvnemist näitab tabel 11.

Tabel 11

Täkk Derby XX, mustjaskõrb, sünd. 1887. a.

Hamburg XX								Liberal XX							
B. Platt XX				Neville XX				Lady Fiamma XX				Wještšun XX			
Torment XX		Orlando XX		Sally Snobs XX		Napier XX		Watt XX		Lord Faucenberg XX		Wjesti XX		Signal XX	
Clencoe tütar	Alarm	Vulture	Touchstone	Deceiveri tütar	Sandbeck	Marion	Gladiator	Shonka	Van Tromp	Camp. Fallover	Ir. Birdcather	Wjestotška	Henriade	Utka	Memnen

Derby olnud täisverelise ratsahobuse tõugu täku kohta küllalt madalajalgne, nõgusa seljaga, võrdlemisi vastupidav; traavil sõudnud eesjalgadega. Saduldatult käinud Derby hästi, kuid rakkes mitte. Viimast omadust on ta ka mõnele järglasele pärandanud.

Derbyt kasutati märade paaritamiseks vaheldumisi Toris ja Audrus aastail 1891—1897. Temalt on saadud kasvanduses 78 varssa, neist 41 täkku ja 37 mära. Derby järglastest määrati suguhobusteks 9 täkku ja 3 mära.

Tema järglaste seas esines võrdlemisi suur suremus — 15,39%. Samuti ei ole ta suutnud anda ühtlasi järglasi, neist osutus võimalikuks suguhobusteks määrata ainult 15,39%.

Derby poegi kasutati järgmistes paarituspunktides: Diplomaat

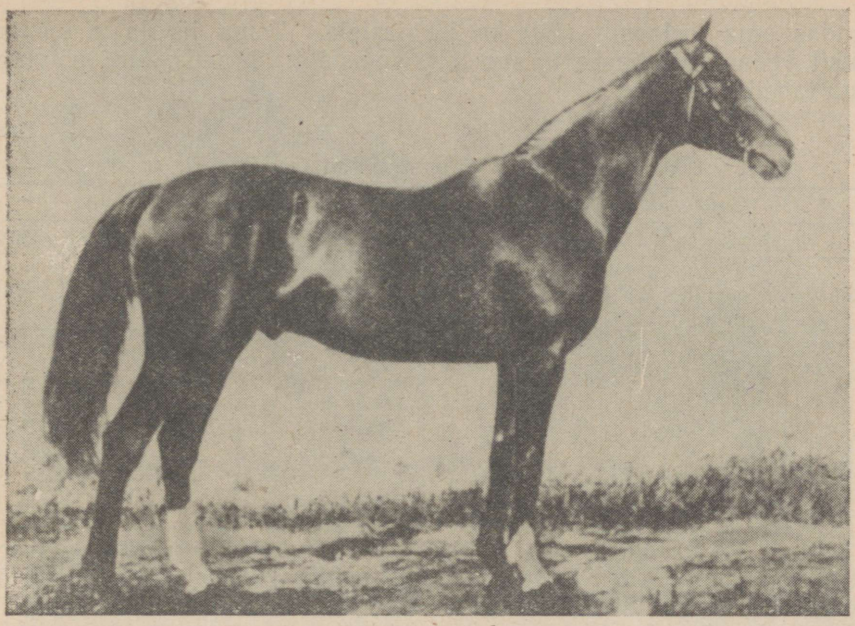

Täisverelise ratsahobuse tõugu täkk Brimston.

Tk 1330 Lelles aastail 1896—1898, Dandy Tk 1332 Vastse-Kuustes 1896. aastal ja Uue-Karistes aastail 1897—1898 ning Daus Tk 1334 Tartus aastail 1896—1897.

Praegusaja Tori Hobusekasvanduse hobustes leidub Derby verd mära Mirnaja perekonnas ainult täkk Hasmo 129 T kaudu viimase järglastes VI—VII eellaste reas ja mära Rino Tk 16 perekonnas täkk Hingstar 317 TA kaudu VI—VII eellaste reas. Kuna Derbyl ei olnud silmapaistvat pärandusvõimet, ning tema verd leidub vaid kaugetes eellaste ridades, siis ei ole tal edasises aretustöös enam tähtsust. Torist paigutati Derby paarituspunktidesse ja ta asus Võrumaal aastail 1896—1902, Heimtalis 1903. a. ja Audrus 1904. aastal.

2. **Donnerwetter XX** — raudjas, 153 sm kõrge, kämbla ümbermõõt 19,5 sm, sündinud 1887. aastal Tähtvere mõisas. Ta oli kuiva peaga, pika kaelaga, pikavõitu kerega, terava katuslaudjaga kõrgejalgne täkk.

Donnerwetterilt on Tori Hobusekasvanduses saadud 11 järglast — 5 täkku ja 6 mära. Viimastest määrati suguhobusteks 2 mära, kuid kasvanduses pole neid kasutatud.

3. 1896. aastal osteti Tori Hobusekasvandusele täisverelise ratsahobuse tõugu täkk **Rednob XX** — kõrb, 156 sm kõrge.

Temalt on saadud 7 järglast — 4 täkku ja 3 mära. Suguhobusteks määrati neist 1 täkk. Rednob asus paarituspunktides Audrus ja Toris aastail 1896—1898 ja Lätis aastail 1899—1900. Ta müüdi 1901. aastal. Tori Hobusekasvanduses tema järglasi suguhobustena pole kasutatud.

4. **Flamboyant XX** — tumeraudjas, täht laubal; 157 sm kõrge, kämbla ümbermõõt 20,5 sm; sündinud 1897. aastal Raadi mõisas Tartu lähedal; osteti Torile 1901. aastal. Flamboyant oli täisverelise ratsahobuse kohta küllalt tugeva luustikuga. Iseloomult oli ta tige ja peru. Kasvanduses hammustanud ta ühel tallimehel käeluu katki. Tema sulgu ei saanud sisse minna ilma tugeva kepita. Saduldatult käinud hästi, veorakmeis aga mitte. Ta

pärandas oma iseloomu vigu ka järglastele. Tema järglaste õpetamine sõidukit vedama oli raske ja sageli tulemusteta. Flamboyanti põlvnemine selgub tabelist 12.

Tabel 12

Täkk Flamboyant XX, tumeraudjas, sünd. 1897. a.

Eblouiasente XX								Triton XX							
Emma				Alboin XX				Baronessa XX				Typhoeus XX			
Ehma		Wjestun		Alica		Cholm		Estaphet		Astharith		Typee		Stockwell	
Epira	Alarm	Wjesti	Signal	Princesse Alice	Platcatcher-Touchstone	Chattura	Henriade	Winess	El Hakim	Tenebreus	The Baron ◀	Miss Boarding School	Touchstone	Pocahontes	The Baron ◀

Flamboyant on sugulane Tori Hobusekasvanduses kasutatud täisverelise ratsahobuse tõugu täku Donnerwetteriga, anglo-araabia tõugu täku Irtõšiga ja ida-preisi tõugu täku Courieriga täisverelise ratsahobuse tõugu täku Stockwelli kaudu. The Baroni ja Wjestuni kaudu on ta sugulane täisverelise ratsahobuse tõugu täku Derby ja anglo-araabia tõugu täkuga Favorit.

Flamboyanti kasutati kasvanduses aastail 1902—1906, kusjuures temalt saadi vaid 38 järglast, neist 23 täkku ja 15 mära. Flamboyanti järglaste suremus oi silmapaistvalt suur — 34,21%. Tema järglastest määrati sugu-hobusteks 10 täkku ja 4 mära. Flamboyanti poegadest kasutati Tori Hobusekasvanduses kolme: **Filoud, Fausti** ja **Fanariotti,** kuid neist pole kasvandusse järglasi jäänud.

Flamboyanti tütardest kasutati Tori Hobusekasvanduses peamiselt **Flickat,** kuna ülejäänud müüdi. Flicka järglastel oli kiirustüübiliste hobuste ilme, mistõttu nad enamikus müüdi.

Flamboyant asus paarituspuktides Toris aastail 1902—1906, Lätis aastail 1907—1908 ja Luunjas aastail 1909—1910.

Teiste täisvereliste ratsahobustega võrreldes avaldas Flamboyant Tori Hobusekasvanduses algul suuremat mõju, kuid halva iseloomu — perususe — tõttu ei olnud tema järglased põllumajanduses hästi kasutatavad, mistõttu nende edasisest kasutamisest loobuti.

Täisverelised ratsahobused ja nende ristandid ei sobinud küll hästi põllutööhobusteks, aga mõjutatuna nende kui sõjaväe ratsahobuste kõrgest hinnast ning hipodroomil teenimise võimalusest suunati mõisnike poolt hobuste aretus aastail 1890—1907 siiski kiirustüübiliste hobuste kasvatamisele mitte ainult Tori Hobusekasvanduses, vaid seda püüti teha ka üle maa. Selleks ostsid kohalikud mõisnikud aastail 1890—1894 ülaltooduile lisaks veel 20 täkku (täisverelise ratsahobuse tõugu ja selle ristandeid). Need seisid mitmetes paarituspunktides nii Eestis kui ka Lätis.

Tori Hobusekasvanduse juhatuse lootus saada anglo-araabia ja täisverelise ratsahobuse tõugu täkkude kasutamisel põllumajanduse nõuetele vastavat hobust täitus ainult osaliselt. Mainitud täkkude kasutamise tulemusena saadi küll kohalikust maahobusest suurema kasvuga, kuid põllumajanduses vähe kasutatavaid hobuseid. Vaatamata rüütelkonna püüetele soodustada kiirustüübiliste hobuste levikut suurema arvu täkkude hankimise ja paigutamisega üle maa, kasutati neid talupidajate poolt vähe. Sobimatusest tingitud vähese kasutamise tõttu ei suutnud nad hobusekasvatusele uut suunda anda.



Ida-preisi tõugu täkk.

IDA-PREISI TÕUGU TÄKKUDE KASUTAMINE

Kuigi kiirustüübilised hobused ei vastanud hästi põllumajanduse nõuetele, kattis nende müügihind hobuste kasvatamiskulud ning andis ka puhastulu. Et aga põllumajanduse nõudeid hobuste suhtes ei saadud siiski täiesti ignoreerida, püüti leida moodust, mis rahuldaks mõlemaid nõudeid, s. o. püüti toota hobust, keda saaks suurema eduga kui täisverelist ratsahobust ja selle ristandeid rakendada ka põllumajanduses, kuid kes samal ajal sobiks veel küllaldaselt ka ratsahobuseks. Seda probleemi arvati võimalik olevat lahendada ida-preisi hobuste sissetoomise ja kasutamisega. Neid hobuseid kasutati põllumajanduses parema eduga kui täisverelisi ratsahobuseid ja nende ristandeid, kusjuures ida-preisi hobune omadustelt ja välimikult jäi siiski kiirustüübiliseks.

Ida-preisi täkkude sissetoomise tõelistest motiividest ei räägitud, vaid nende sissetoomise vajadust põhjendati lähissuguluse ohuga Tori Hobusekasvanduse suguhobuste koosseisus. Suurem osa tolleaja Tori Hobusekasvanduse sugumärasid oli enam-vähem Hetmaniga suguluses, mistõttu ei saadud nende paaritamiseks kasutada Hetmani järglasi. Hobusekasvanduse juhatus oli sunnitud värsket verd väljastpoolt Tori Hobusekasvandusele juurde nõutama. Kuna (rüütelkonna väidetel) norfolk-roadsteri tõugu täkke ei olnud kusagilt saada ning häkni täkkude hinnad olid liiga kõrged, siis otsustatud 1897. ja 1898. aastal tuua Tori Hobusekasvandusele Ida-Preisimaalt, kui meie maale ja ilmastikuoludele kõige rohkem vastavalt alalt, 4 Trakehneni Hobusekasvanduse ja 14 ida-preisi täkku, kelle abil kavatseti meie maa hobuste jalgade asetust ja käigu puudusi parandada.

Era-hobusekasvanduste jaoks ostis Liivimaa Hobusekasvatuse Edendamise Selts aastail 1897—1900 25—30 ida-preisi tõugu täkku ja üle poolesaja mära ning täkkvarsa. Eestimaa Põllumajandusliku Seltsi hobusekasvatuse osakond ostis 1898. aastal kolm ida-preisi tõugu täkku. Ka tõid mõisnikud eraalgatusel mõned ida-preisi täkud Eestisse (7).

Väide, et norfolk-roadsteri tõugu hobust ei olevat kusagilt leida olnud, ei olnud tegelikult põhjendatud. Tol ajal oli Inglismaal saada nii norfolk-roadstereid kui ka neist kujundatud häkni hobuseid. Seda tõendab kõige paremini asjaolu, et 1897. aastal tõi Palupera mõisa omanik endale Inglismaalt Yorkshire'ist norfolgi (häkni) täku Weighton-Squire'i, kes andis Paluperas väga häid ja sobivaid järglasi, olles seejuures samast Sir Charlesi liinist kui Hetmangi. Palupera mõisa omanik sai järgmisel aastal Inglismaalt tuua veel teise norfolgi (häkni) täku Duke of Scagglethorpe'i. Et Palupera mõisa omaniku poolt Inglismaalt toodud täkud meile sobisid, seda näitas ka asjaolu, et nad varsti Tori Hobusekasvandusse toodi ja seal küllalt intensiivset kasutamist leidsid nii kasvanduses kui ka talupoegade poolt.

Ka väite teine osa, et hinnad paremate häkni täkkude eest liiga kõrged olid, ei taha paika pidada. Pole usutav, et üksik mõisnik suutis Inglismaalt sisse tuua kaks norfolgi (häkni) täkku, suurmaapidajate koondis — rüütelkond — aga mitte. Nähtavasti oli jutt liiga kõrgetest hindadest ainult ettekäändeks, sest norfolgi täkke ei tahetud kasutada. Samal ajal oli rüütelkond suuteline tooma Saksamaalt üle 10 ida-preisi täku. Arvamus, et rüütelkonna eesmärgiks oli sel ajal hinnas olnud spordi- ja tarbehobuse tootmine, mitte aga hobuse aretus, näib olevat õigem.

Ida-preisi täkkudest kasutati Tori Hobusekasvanduses Parmenioni, Courieri, Tenoristi, Carlost, Hindut, Caracallat, Maximiliani, Elfenfelsi, Musensohni, Stagi ja Salmi.

1. **Parmenion,** must, märgisteta, tk 165 sm, kü 20,5 sm, sündinud 1893. aastal Trakehnenis.

Põlvnemiselt tuleb Parmenioni pidada mitte ida-preisi, vaid täisverelise ratsahobuse ristandiks. Ta oli suur, võrdlemisi tüse täkk. Tori Hobusekasvanduses on temalt saadud 3 järglast, neist 1 täkk ja 2 mära, kusjuures neid ühtki kasvandusse ei jäetud, vaid nad müüdi. Parmenion asus paarituspunktides Karulas 1897. aastal, Audrus aastail 1898—1904 ja Toris 1905. aastal. Ta müüdi 1905. aastal.

2. **Courier,** mustjaskõrb, täht laubal, mõlema tagajala sõrgatsid kirjud; tk 158 sm, kü 19,5 sm; sündinud 1894. aastal. Ostetud Ida-Preisimaalt Szirgupönenist. Olnud võrdlemisi tüse. Courieri põlvnemine on antud tabelis 13.

Tabel 13

Täkk Courier IPr, mustjaskõrb, sünd. 1894. a.

Juvelieri tütar				Carl			
		Juvelier		Caracola		Tunnel	
		Julietta	Venerato	Cara	Dublicat	Tutti	The Duke of Edinburg XX

Courierilt on kasvanduses saadud 44 järglast, neist 22 täkku ja 22 mära. Neist määrati suguhobusteks 5 täkku ja 4 mära.

Tori Hobusekasvanduses kasutati Courieri võrdlemisi intensiivselt. Ta osutus künahaukajaks, mida pärandas osaliselt ka oma järglastele. Olemasolevail andmeil on tema järglastest hakanud küna haukama 8, s. o. 18,18%.

Courier asus paarituspunktides Toris aastail 1898—1899 ja 1902—1906, Audrus aastail 1899—1901 ja Lätis 1908. aastal. Ta müüdi 1910. aastal.

3. **Tenorist**, kõrb, mõlema tagajala sõrgatsid valged; tk 157 sm, kü 21,5 sm; sündinud 1894. aastal Ida-Preisimaal Plötschlaukenis. Ta oli üks tüsedamaid ida-preisi täkke, omades mitte kiirustüübilist, vaid põllumajandusliku hobuse ilmet. Selg oli tal pikavõitu, kuid lihaseline, tugev, laudjas küllalt pikk. Tema põlvnemist näitab tabel 14.

Tabel 14

Täkk Tenorist IPr, kõrb, sünd. 1894. a.

Terzine IV 4269								Hercules							
Percy tütar				Tell				Tilly tütar				Pollux			
				Percy		Tereer				Tilly		Polly		Lemnos	
				Portia	Fortschritt-Vorwärts	Terra	Louis Philipp X			Tunguska	Sahama	Polyxene	Calchas II	Levity	Reprobate

Tenoristilt saadi kasvanduses 16 järglast, neist 10 täkku ja 6 mära, kelledest määrati suguhobusteks 1 täkk ja 1 mära.

Tenoristi nime leidub käesoleval ajal Tori Hobusekasvanduse hobuste põlvnemise andmetes veel ainult täkk Hasmo 129 T kaudu.

Tenorist oli paarituspunktides Toris 1898. aastal ja aastail 1900—1901, Karulas aastail 1898—1899, Alatskivil 1906. aastal ning Lätis aastail 1902—1905 ja 1907—1908. Ta müüdi 1908. aastal.

4. **Carlos**, raudjas, lauk laubal, mõlemad tagajalad valged; tk 161 sm, kü 20,6 sm, ek 476 kg; sündinud 1895. aastal Ida-Preisimaal Dombrovkenis. Ta oli kiirustüübiline, kõrgejalgne, pika kaelaga ja kõrge turjaga, vaikse hea iseloomuga, küllalt vastupidav nii saduldatult kui ka sõiduki ees, kuid kiirustüübilise hobuse kohta siiski laisavõitu.

Tabel 15

Täkk Carlos IPr, raudjas, sünd. 1895. a.

Carara IV 1168								Pollux							
Cava IV 1169				Mortimer				Polly II 481				Lemnos			
Laura		Lara		Murg		Pripou-nier XX		Phyxene		Calchas II		Levity ▲		Repro-bate	
Kalifi tütar Nadjed Or ~ ■	Lorenzo Nadjed Or ~ ■	Levity ◀	Nepropate	Muda	Hanno	Tension XX	Chevalier d'Industrie XX			Negris Nadjed Or ~ ■	Calchas	Buryclaide	New Light		King of the Valley XX

Carlose põlvnemistabelis (tabel 15) leiame peale täisverelise ratsahobuse komponentide veel araabia tõugu täku Nadjedi. Viimane olnud üks parimaid ja pikemat aega Trakehneni Hobusekasvanduses kasutatud araabia täkke. Carlos olevat olnud välja valitud Saksa Riigi Sugutäkkude Depoole, kuid müüdi Tori Hobusekasvandusele.

Carloselt saadi kasvandusele 15 järglast, kelledest määrati suguhobusteks 2 täkku ja 1 mära. Carlose verd leidub kaugemates eellaste ridades kasvanduse praegusaja hobustes täkk Heldenknabe II 133 T ja mära Quadiana 964 T järglaste kaudu. Et Carlose verd leidub vaid kaugemates eellaste ridades ja mittekoondatuna, ei ole sellel asjaolul suurt tähtsust.

Carlos oli paarituspunktides Toris aastail 1899 ja 1905—1908, Oraval aastail 1900—1904, Rannus 1907. aastal, Suure-Kõpus 1908. aastal, Saalusel 1909. aastal ja Unipihal aastail 1910—1911. Carlos hukati 1912. aastal.

5. **Maximilian,** raudjas, lauk laubal, kolm jalga valged; tk 158 sm, kü 19,5 sm; sündinud Ida-Preisimaal. Ta oli tüse ja võrdlemisi madalajalgne, rohkem põllutööhobuse tüüpi, keskpärase käiguga täkk. Tema põlvnemisandmed on väga puudulikud.

Maximilianilt on saadud kasvanduses 7 järglast, kelledest määrati suguhobusteks 1 täkk ja 1 mära. Kasvanduse hobustes Maximiliani verd ei leidu. Ta asus paarituspunktis Karula mõisas 1899. aastal. Suri siberi katku 1900. aastal.

6. **Musensohn,** must, kriips-lauk; tk 160 sm, kü 21,8 sm; sündinud 1901. aastal Trakehnenis. Ta oli kiirustüübiline, kuiva kehaehitusega, pika sammuga ning väga hea iseloomuga täkk.

Musensohn müüdi Trakehneni Hobusekasvandusest perioodilise silmapõletiku *(ophthalmia recidiva)* tõttu. Ta jäi Eestis 1912. aastal pimedaks ja müüdi selletõttu.

Musensohnilt saadi Tori Hobusekasvanduses 7 järglast, kelledest määrati suguhobusteks 1 täkk ja 4 mära. Musensohni verd ei ole Tori Hobusekasvanduse hobustesse jäänud. Ta asus paarituspunktides Lustiveres 1906. aastal ja Audrus aastail 1908—1911. Musensohn müüdi 1912. aastal.

7. **Elfenfels,** raudjas, täht laubal; tk 157 sm, kü 21 sm; sündinud Trakehnenis 1901. aastal.

Elfenfels müüdi Trakehneni Hobusekasvandusest samuti kui Musensohn perioodilise silmapõletiku tõttu.

Elfenfels on Tori Hobusekasvanduses andnud ühe järglase, kes noorena müüdi. Seega ei ole tema verd kasvanduse hobustesse jäänud. Elfenfels asus paarituspunktides Lätis aastail 1905—1907. 1908. aastal jäi ta täiesti pimedaks ja müüdi.

8. **Stag,** must, tk 158 sm, kü 20,5 sm; sündinud 1894. aastal Ida-Preisimaal. Olnud rahuliku iseloomuga, kiirustüübiline, võrdlemisi vastupidav täkk. Tema põlvnemisandmed on puudulikud.

Tori Hobusekasvanduses on temalt saadud üks sugumära. Stagi verd praegustes Tori Hobusekasvanduse hobustes ei leidu. Stag asus paarituspunktides Lätis aastail 1898—1899, Uue-Võidus aastail 1900—1901, Soosaares 1902. aastal, Audrus ja Toris 1903. aastal. Ta müüdi 1905. aastal.

9. **Hindu,** must, märgisteta; tk 156 sm, kü 19,2 sm; sündinud 1894. aastal Ida-Preisimaal Szirgupöenenis.

Hinduga paaritati kasvanduses 1907. aastal ainult üks mära. Kasvandusse temalt järglasi pole jäänud. Hindu asus paarituspunktides Maramaal aastail 1898—1902, Audrus 1903. aastal, Sadukülas aastail 1904—1906 ja Enges aastail 1907—1908. Ta müüdi 1910. aastal.

10. **Salm,** must, mõlemad tagajalgade sõrgatsid valged; tk 159 sm, kü 20,1 sm; sündinud 1895. aastal Ida-Preisimaal.

Salmiga paaritati Tori Hobusekasvanduses 4 mära, kuid ükski neist ei tiinestunud. Ta asus paarituspunktides Toris aastail 1899—1902, Soosaares 1899. aastal, Oraval 1900—1901, Rannus 1904. aastal ja Lätis aastail 1903—1905. Salm müüdi 1906. aastal.

11. **Caracalla,** kõrb, tk 156 sm, kü 19,8 sm; sündinud 1895. aastal Ida-Preisimaal.

Caracallaga paaritati Tori Hobusekasvanduses 1902. aastal üks mära, kes ei tiinestunud. Ta asus paarituspunktides Audrus ja Toris 1902. aastal, Piigastes 1903. aastal, Unipihal aastail 1904—1905, Lätis aastail 1899—1901 ja 1906—1907. Ta müüdi 1908. aastal.

Mis puutub Ida-Preisimaalt imporditud ja Tori Hobusekasvanduses kasutatud täkkudesse, siis olid nad siiski veidi tüsedamad enne ja nendega ühel ajal kasutatud täisverelise ratsahobuse tõugu täkkudest ja sama tõugu ristandtäkkudest. Kui Tori Hobusekasvanduses kasutatud täisverelise ratsahobuse tõugu täkkudel keskmine kämbla ümbermõõt oli 19,83 sm, siis oli see ida-preisi täkkudel 20,36 sm, seega 0,53 sm võrra suurem.

Kasutatuina Hetmani tütarde paaritamisel ei suutnud ida-preisi täkud enda omadusi sellisel määral edasi anda kui täisverelise ratsahobuse tõugu täkud, mistõttu Hetmani tüüp enamikus alale jäi.

Peale eespool loetletud Tori Hobusekasvanduses kasutatud ida-preisi täkkude on säilinud veel andmed alljärgnevate imporditud täkkude kohta, keda kasutati väljaspool Tori Hobusekasvandust.

1. **Hallenmeister,** must, tk 154 sm, kü 20 sm; sündinud 1892. aastal Trakehneni Hobusekasvanduses.

Hallenmeister oli põlvnemiselt rohkem täisverelise ratsahobuse ristand kui ida-preisi täkk. Ta asus paarituspunktides Lätis Seemeris 1897. aastal ja Audrus 1898. aastal. Hallenmeister müüdi 1898. aastal.

2. **Idealist,** kõrb, tk 157 sm, kü 19,5 sm; sündinud Ida-Preisimaal 1894. aastal. Idealist asus paarituspunktides Vastse-Kuustes aastail 1898—1899, Uue-Karistes aastail 1900—1903, Vana-Piigastes aastail 1904—1905 ja Lätis aastail 1906—1910. Idealist müüdi 1911. aastal.

3. **Boxer,** kõrb, tk 157 sm, kü 19,3 sm; sündinud 1894. aastal Ida-Preisimaal. Asus paarituspunktides Pajusis 1898. aastal, Lõvel 1899., 1901. ja 1903. aastal ning Vastse-Kuustes 1902. aastal. Ta müüdi 1905. aastal.

4. **Archibald,** kõrb, tk 157,8 sm, kü 19,9 sm; sündinud 1895. aastal Ida-Preisimaal Jodzuhnenis. Asus paarituspunktides Lätis Appesis aastail 1899—1902 ja Palal aastail 1903—1904. Müüdi 1907. aastal.

5. **Caesar,** raudjas, tk 153 sm, kü 19,5 sm; sündinud 1895. aastal Ida-Preisimaal. Asus aastail 1899—1903 paarituspunktides Lätis Vesselauskas ja Lerjas. Ta müüdi 1905. aastal.

6. **Intendant,** kõrb, tk 156,7 sm, kü 19,5 sm; sündinud 1895. aastal Ida-Preisimaal. Intendant asus Läti paarituspunktides, ta müüdi 1910. aastal.

7. **Schönborn,** must, valgeid karvu sabas; tk 166 sm, kü 19,8 sm; sündinud 1894. aastal Ida-Preisimaal. Schönborn asus Läti paarituspunktides; müüdi 1898. aastal.

8. **Bräutigam,** raudjas, lauk laubal; tk 160 sm, kü 20 sm; sündinud 1896. aastal Ida-Preisimaal. Bräutigam asus paarituspunktides Restus aastail 1902—1907, Heimtalis 1908. aastal, Lõvel aastail 1909—1910 ja Audrus aastal 1911. Bräutigam hukati 1913. aastal.

Mõisnikud tõid Eestisse veel järgmised ida-preisi täkud.

1. **Ekspress,** mustkõrb, väike täht laubal, kriips ninal, vasem ees- ja tagajalg valged; sündinud 1907. aastal Trakehnenis; tk 162 sm, kü 22 sm. Ta osteti Viljandi mõisa 1910. aastal. Ekspressi põlvnemise kohta andmeid ei ole.

Ekspress oli ida-preisi täkkude kohta küllalt tüseda luustikuga, mida näitab tema kämbla ümbermõõt. Ta oli vastupidav, vähenõudlik ja hea pärandusvõimega, seepärast leidis ta laialdast kasutamist Viljandi ümbruse talupidajate poolt. Ekspress andis edasi oma järglastele kiirushobuse tüübi.

Tema liini kuuluvad suguluspaarituse teel saadud järglased olid kõrgejalgsed, kerged, elegantsed ning liiga temperamentsed hobused. Aastail 1925—1926 on temaga paaritatud 113 mära. Üldine paarituste arv teadmata. 1926. aastal müüdi Ekspress Särevere valda.

2. **Toskanier,** kõrb, vasaku tagajala sõrgats valge; tk 162 sm, kü 20 sm; sündinud 1908. aastal Trakehneni Hobusekasvanduses, kust osteti Viljandi mõisa. Toskanieri põlvnemise kohta ei ole korda läinud andmeid saada. Märade paaritamiseks kasutasid talupidajad teda vähem kui Ekspressi. Paarituste üldarv on teadmata.

3. **Ulan,** mustjaskõrb, sündinud 1893. aastal.

4. **Pilot,** must, sündinud 1896. aastal.

5. **Harmonium,** valkjaskõrb, sündinud 1899. aastal.

Kõik kolm täkku asusid Viljandi mõisas.

6. **Hildach,** must, osteti Audru mõisa.

7. **Amethist,** kõrb, sündinud 1896. aastal, osteti Suure-Konguta mõisa.

Endise Vene Hobusekasvatuse Valitsuse ning kogutud suulistel andmetel on seltside poolt ja eraalgatusel Eestisse toodud ida-preisi täkud asunud Aaspere, Kihlavere, Triigi, Aru, Mäo, Purdi, Anija, Heimtali, Lustivere, Patkuli, Riidaja, Viljandi, Võisiku, Kavilda, Suure-Konguta, Luunja, Tähtvere, Audru, Kariste, Tori, Uulu, Lihula ja Pürksi mõisates.

Ida-preisi täkkude kasutamisaeg Eestis kestis 1897.—1907. aastani, mil mõisnikud loobusid nende kasutamisest Tori Hobusekasvanduses. Tori Hobusekasvanduse andmetel on ida-preisi täkud tunduvalt aidanud parandada kasvanduse hobuste tagajalgade asendit ja käiku, mis muutus ardenni tõugu hobuste kasutamise tagajärjel kitsaks. Ka aitas ida-preisi täkkude kasutamine kõrvaldada ardenni täkkude kasutamisest ilmnenud kasvanduse hobustel jalgade rabamist.

Üheaegselt ida-preisi täkkudega kasutati märade paaritamiseks kasvanduses ka teistesse tõugudesse kuuluvaid täkke (tabel 16).

Tabel 16

Aastail 1897—1907 Tori Hobusekasvanduses kasutatud sugutäkud ja neilt saadud varssade arv

Kasutamis-aasta	Sugutäku nimi ja tõug	Sündinud varssu	Kasutamis-aasta	Sugutäku nimi ja tõug	Sündinud varssu
1	2	3	1	2	3
1897	Donnerwetter XX	9	1903	Derby XX	3
„	Derby XX	7	„	Flamboyant XX	7
„	Hetman NR	8	„	Kent X	1
1898	Hetman NR	9	„	Hetman NR	5
„	Weltman NR	1	„	Hamlet NR	2
„	Sultan	1	1904	Derby XX	1
„	Tiberius	1	„	Flamboyant XX	10
„	Justus	1	„	Ozora	1
1899	Hetman NR	15	„	Hetman NR	6
1900	Hetman NR	16	1905	Flamboyant XX	9
„	Nonpareil NR	8	„	Hetman NR	8
„	Sir Hercules XX	2	1906	Flamboyant XX	9
1901	Hetman NR	10	„	Harry NR X	1
„	Nonpareil NR	6	1906	Harras NR	2
1902	Hetman NR	10	1906	Hetman NR	7
„	Flamboyant XX	3	1907	Parbleau XX	6
			„	Harlekin NR	2
			„	Hetman NR	8

Toodud tabelist nähtub, et täisverelise ratsahobuse tõugu täkke ja sama tõugu ristandtäkke kasutati Tori Hobusekasvanduses tunduvalt intensiivsemalt kui norfolk-roadsteri tõugu täkke ja nende järglasi. Sel ajavahemikul sündinud varssadest kuulub 57,8% kiirustüübiliste ja 42,2% sammutüübiliste hobuste hulka, seega saadi kiirustüübiliste hobuste varssu 15,6% võrra rohkem.

Tori Hobusekasvanduse asutamise ja seega ka tegevuse põhimotiiviks oli deklareeritud põllutööhobuse aretamine. Kuid eespool esitatud andmed tõendavad veel kord, et mõisnikel oli püstitatud eesmärk ainult ettekäändeks ja sellest ei peetud tõsiselt kinni. Ühelgi Tori Hobusekasvanduses kasutatud ida-preisi täkul ei olnud säärast pärandusvõimet kui Hetmanil. Seega oli ida-preisi täkkudel Tori Hobusekasvanduses möödaminev tähtsus.

HANNOVERI JA HOLŠTEINI HOBUSTE KASUTAMINE

Selleks, et soetada Põhja-Eestisse (Lõuna-Eestis lahendasid selle küsimuse Hetmani järglased) ratsahobustest veidi tüsedamaid hobuseid, ostsid Eestimaa Põllumajanduslik Selts ja mõned mõisnikud aastail 1912—1914 Saksamaalt 21 hannoveri ja 18 holšteini tõugu sugutäkku ning mõned märad, kes paigutati era-hobusekasvandustesse.

1921. aastal rentis Tori Hobusekasvandus Eestimaa Põllumajanduslikult Seltsilt hannoveri täku Schafingi.

Täiesti uue hobusetõu sissetoomiseks ei olnud otsest vajadust, sest juba 1913. aastast kasutati Tori Hobusekasvanduses Ida-Friisist toodud täkku Meinhard II 43 T, kellega oli kasvanduses tekkinud lähissuguluse oht kõrvaldatud. Et Meinhard II kasutati Tori Hobusekasvanduses õige intensiivselt, siis olid üle 50% kasvanduse sugumäradest Meinhard II tütred, kelle paaritamiseks oleks võinud kasutada Hetmani täkkjärglasi. Järgides aga saksa teadlaste arvamust, et lähissuguluse vältimiseks on vajalik 2—3 niinimetatud «vaba põlve», pidas Tori Hobusekasvanduse juhtkond tarvilikuks uue hobusetõu sissetoomist hannoveri tõugu täku Schafingi näol.

Tabel 17

Täkk Schafing H, raudjas, sünd. 1910. a.

Horista						Schakal					
Jukunduse tütar			Hofing			Jakoma			Schamord		
Hartangi tütar		Jukundus	Fingal I tütar ◆		Hogarth	Salowi tütar ■		Jaspis	Nordi tütar		Schamrock
Nordsterni tütar	Hartang	Columbine	Julius	Mortara tütar ◀	Fingal I ◆	Salowi tütar ■	Carrick XX	Coburgi tütar	Salow XX ■	Westowi tütar	Jason XX	Kentucky tütar	Nord	Fara da See XX	Sping of Schillelagh XX
Mortara tütar ◀	Nordstern	Tanckredi tütar	Harry	Zampa tütar	The Colonel	Flicki tütar	Schlütter	Alliwali tütar	Mortara ◀	Boradili tütar	Nestor XX	Scamanderi tütar	Salow XX ■	Morella XX	Westow XX ●
Coburg XX	Miss Whip XX	Aristocrat XX	Westow XX ●	Bayardi tütar XX	Sheridan XX	Jasoni tütar	Kentucky XX	Ebba	Norfolk	Van Galan XX	Thorn XX	Simon XX			

Schafing oli raudjas täkk, lauk laubal, kõik 4 jalga valged, kiirustüübilise välimiku ja ilmega; sündinud 1910. aastal. Tal oli pikavõitu selg ja lanne ning väike rinnasügavus, milliseid omadusi pärandas ka järglastele; ta turja kõrgus oli 160 sm. Schafingi põlvnemine on antud tabelis 17.

Schafingiga paaritati kasvanduses ainult kaks Meinhard II tütart, kuna ülejäänud paaritatud märadest oli: Hetmani tütreid 3, Hetmani poegade tütreid 2, Farinage'i tütreid 1, Duke of Scagglethorpe'i tütreid 1 ja Doppelgänger 25 T tütreid 4.

Schafing andis kergeid, kõrgejalgseid, kiirustüübilisi järglasi. Paljud neist osutusid headeks ratsahobusteks. Tema poeg S u l t a n näitas häid võimeid Tallinnas peetavail ratsavõistlustel. Paljud Schafingi järglastest osteti ka sõjaväele ratsahobusteks.

Kerget kiirustüüpi andsid edasi ka Schafingi pojad, mis oli tingitud tema eellaste hulgas esinevaist täisverelistest ratsahobustest, kusjuures leidus ka suguluspaaritust.

Tori Hobusekasvanduse sugumärade raamatu andmeil kasutati Schafingit Tori Hobusekasvanduses ainult 1921. aastal. Temaga paaritati 13 mära. Schafingi järglastest määrati suguhobusteks 2 täkku.

Seega ei ole Schafing Tori Hobusekasvanduses mainimisväärseid jälgi jätnud ning tema nime ei leidu praegusaja kasvanduse hobuste põlvnemises.

Imporditud hannoveri tõugu täkkudest jäi pärast Esimest maailmasõda järele ainult mõni üksik, ning needki kadusid ilma suuremat mõju avaldamata üldisele hobusekasvatusele.

Peale hannoveri tõugu hobuste tõid suurmaapidajad sisse veel holšteini tõugu täkke ja märasid.

Imporditud holšteini tõugu täkud asusid tabelis 18 märgitud mõisates.

Tabel 18

Imporditud holšteini täkkude paigutus

Jrk. nr.	Täku nimi	Importimis-aasta	Täku asukoht
1	2	3	4
1	Feuerwerck	1910	Liigvalla mõis
2	Faust	1910	Saidla mõis
3	Lützow	1911	Kuksema mõis
4	Virchow	1911	Jäneda ja Kuru mõis
5	Burggraf	1911	Võhmuta mõis
6	Zobal	1911	Kloostri mõis
7	Alarm	1912	Undla mõis
8	Patron	1912	Anija mõis
9	Votan	1912	Kõisi mõis
10	Plato	1912	Käravete mõis
11	Baron	1913	Koogi mõis
12	Uslar	1913	Kiiu mõis
13	Bertram	1913	Anija mõis
14	Uglei	1913	Kuie mõis
15	Agadir	1913	Käravete mõis
16	Bey	1914	Roosna-Alliku mõis
17	Caruso	1914	Preedi mõis
18	Karus	1914	Neeruti mõis

Sissetoodud holšteini täkkudest jäi pärast Esimest maailmasõda alles ainult Caruso, sest kõik teised kas rekvireeriti või müüdi mõisate likvideerimise tõttu.

Caruso oli raudjas, halle karvu üle kere, lauk laubal, mõlemad eesjalad poolde kämblasse ja mõlema tagajala põiad valged; tk 163 sm, kü 21,5 sm; sündinud 1911. aastal Holsteinis, imporditud 1914. aastal. Ta oli temperamentne, vastupidav ning kiirustüübilise hobuse kohta küllalt tüse täkk. Eesjalad olid tal kergelt nöördunud, millist viga pärandas kõigile oma järglastele. Kergemate märadega andis häid, vastupidavaid ratsahobuseid. Caruso isa Tell põlvneb isaliinis araabia täkkudest (tabel 19).

Eesti Ratsahobuste Aretamise Tõuseltsi asutamisega kanti Caruso ratsahobuste tõuraamatusse.

Tabel 19

Täkk Caruso Hlst 2376, raudjas, sünd. 1911. a.

Abel 5953								Tell 2160							
Traube 5428				Leichtfuss 1930				Thekla 5408				Amurath 1891			
Hirundo 517		Cicero 1608		Madame 3756		Chaos 1627		Fregatte 317		Falb 1760		Chaqya Or 248		Amurath Or	
mära 2061	Achill 1265	Fregatte 317	Julius 1344	mära A 3387	Brilliant 1080	Flora	Chaos 1263	Amael 27	Ethelbert 1197	Dampfschiff 1231	Adjutant 1500	Gidran XIX 213	Chaqya V	Koheil III Or	Tajar Or

Caruso asus aastail 1921—1936 Vodja mõisas. Temaga paaritati seal 812 mära, mistõttu Paide ja Türi rajooni hobustes leidub kaunis palju Caruso verd.

Koos täkkudega imporditi ka holšteini tõugu märasid, kes asusid Kesk- ja Põhja-Eestis.

Hannoveri ja holšteini täkkude kasutamise kohta võib kokkuvõttes öelda, et nad, välja arvatud Caruso, ei avaldanud tori hobusetõu kujundamisele nimetamisväärset mõju.

TEINE OSA

*

TORI HOBUSETÕU KUJUNDAMINE

I. PEATÜKK

*

NORFOLGI TÜÜPI HOBUSETÕUGUDE OSATÄHTSUS TORI HOBUSE KUJUNDAMISEL

NORFOLGITÜÜBILISTE HOBUSETÕUGUDE LÜHIKE ISELOOMUSTUS

Kuna norfolgitüübilistel hobustel oli väga suur mõju tori hobusetõu kujunemisele, siis toome alljärgnevalt nende lühikese iseloomustuse.

Roadsteriks ehk maanteehobuseks nimetati Inglismaal ja Ameerikas hobuseid, kes, omades tugevat kehaehitust, olid kõlblikud nii töö- kui ka sõiduhobusteks, vajaduse korral ka ratsudeks. Roadsterite kiire traavi tõttu nimetati neid ka traavliteks ehk trotteriteks.

Roadsteri (trotteri) esialgne aretuspaik oli Inglismaal Lincolnshire'is, kust nad varsti levisid Norfolki ja Yorkshire'i krahvkonda.

C. G. Wrangeli (6) järgi olnud roadsteri (trotteri) hobused Inglismaal juba kuninganna Anna (1702.—1714. a.) valitsemise ajal väga tuntud ja hinnatud.

Roadsteri hobused on kujunenud norfolgi kohaliku hobuse ristamisest araabia, pärastpoole ka täisverelise ratsatõugu hobustega, kusjuures teatavat osa on etendanud ka hollandi traavlid.

Norfolgi hobune ei ole kasvult suur, kõrgusega kuni 160 sm, kuid näib oma madalajalgsuse tõttu veelgi väiksemana. Tema traav on tähelepanuväärselt kiire, isegi pikkadel vahemaadel. Oma väikese kuiva pea on ta saanud araabia hobuselt. Norfolgi hobuse kael on lühike ja lihaseline, selg lühike ja tugev, laudjas pikk ning lai, roidekaar võlvunud. Rind ja õlad on paremaid selle hobuse kehaosi. Norfolgi hobuseid on uuemal ajal aretatud sügavuse ja laiuse (s. o. tüseduse) suunas. Sõrgatsid on lühikesed ja kabjad head. Enamikus on nad värvuselt punakimlid ja tumeraudjad.

L. Simonovi ja I. Moerderi (29) arvates kujunesid norfolgi hobused hollandi traavelmärade ristamisest täisverelise ratsahobuse tõugu täkkudega. Norfolkide esiisadest peetakse tähtsamaks täkku Phenomeni, kelle põlvnemine isa liinis ulatub Marske poja Pretenderini. Marske XX (sünd. 1771. a.) oli ka kuulsa täku Eclipsi isa.

N. A. Jurassov (45) kirjutab, et norfolgi hobusetõug tekkis XVIII sajandil Norfolki krahvkonnas hobustest, kes kahtlemata omasid hollandi traavli verd, kusjuures kasutati idamaiseid, nende seas ka berberi täkke ja hiljem ka täisverelisi ratsahobuseid. Täisvereliste ratsahobuste esiisa Darley Arabiani verd on tema järglase Shalesi kaudu leida norfolkide põlvnemistabeleis.

Vana norfolgi hobune oli tüse, kõrge tüseda kaela ja elava temperamendiga. Traavlite osatähtsus Inglismaal langes rahvastiku tiheduse, liiklemisteede võrgu laienemise ja industrialiseerimisega; teisest küljest aga liiga ohtralt täisvereliste ratsahobuste kasutamine mõjus halvasti norfolgi tähtsusele.

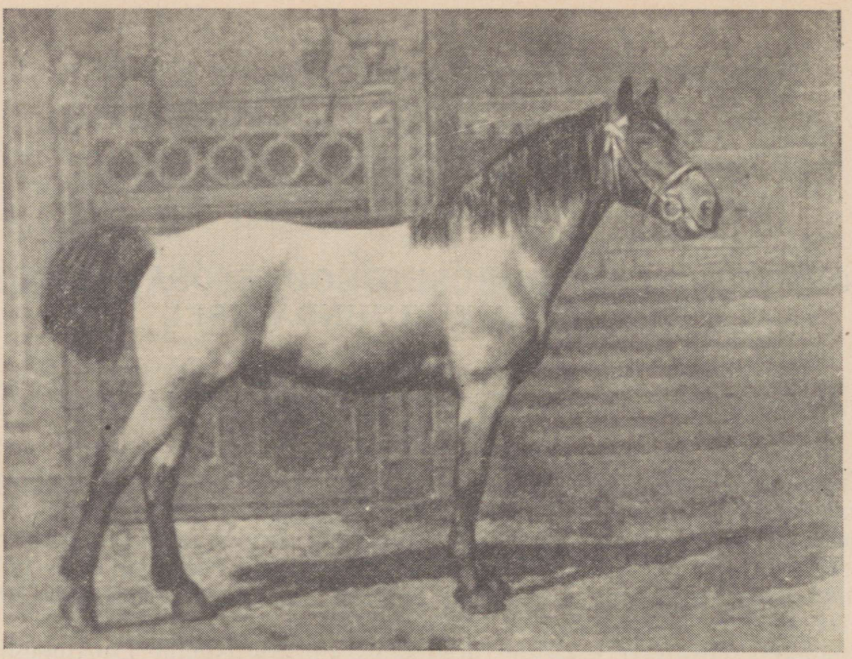

Norfolgi tõugu traavel Fenomenon XIX sajandi keskelt.

Norfolgi hobustel on iseloomustav traav — jala tõstmisel painutavad nad tugevasti rannet.

Käesoleva sajandi alguseni oli kiire traavi poolest eriti kuulus Marshland Schales, kes jooksis tunnis 25—30 versta. Ta oli ainult 148 sm kõrge. Tagakeha ehituselt sarnanes ta täisvereliste ratsahobustega, pea ja kaela poolest aga sufolk-pantši tõugu hobustega.

Norfolgid olid kuulsad mitte ainult kiire traavi, vaid ka vastupidavuse ja pika ea poolest. Nende kiiruse, vastupidavuse ja pika ea kohta on esitatud mõningaid andmeid tabelis 20.

Tabel 20

Andmeid norfolgi hobuste kiiruse kohta

Jrk. nr.	Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Vahemaa kilomeetrites	Aeg		Seljakandami kaal kg
				t.	min.	
1	Pretender 596	5	24,3	1	00	101,6
2	Werts Driver 188		26,2	1	00	95,2
3	Norfolk Cob 475		36,4	1	00	127,0
4	Brown-Mare «Phenomena»	18	25,9	0	56	
5	Trotting Mare		64,8	3	00	
6	Marshland Schales		25—30	1	00	

Norfolgi täkk Phenomen 522 võttis osa võidusõitudest veel 30-aastaselt. Gentleman-Johni ema oli veel 33-aastasena päris kõbus hobune.

Norfolk on üldse väga hea hobune. Ta on prantslaste ja sakslaste poolt rohkem hinnatud kui inglaste eneste poolt, kes ei saa talle andestada tema robustset välimust. Inglased püüavad tema väliskuju ilusamaks muuta täis-

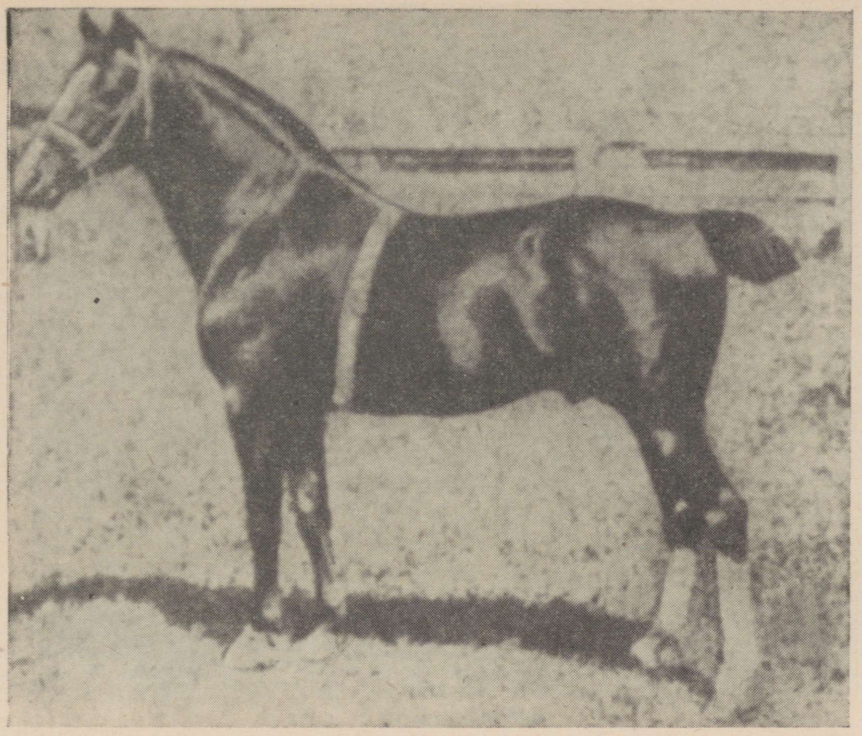

Häkni tõugu hobune.

verelise ratsahobuse tõugu täkkudega, kuid katsed näitavad, et selle tagajärjel kannatab tunduvalt ka norfolgi hobuse kiire traav.

Aretatuna tüsedamaks, muutus norfolgi traavli kuju robustsemaks ja temast kujunes **norfolk-roadster.** Kui norfolgi traavlilt nõuti pikka sammu, kiiret traavi ja galoppi, siis norfolk-roadsterilt nõuti pikka sammu, kiiret traavi kui ka head veojõudu. Norfolk-roadsteri kujundamisel arvatakse olevat teatavat osa etendanud ka sufolk-pantši hobusetõug.

Norfolk-roadster on tugeva ja tiheda kehaehitusega. Pea on tal kaunis suur; kael, kuigi küllalt pikk, on seejuures paks ja lihaseline; turi keskmise kõrgusega, selg sirge, pikk ja tugev, laudjas ümarik, hästi asetseva sabaga; rind sügav, kuid mitte väga lai; õlad pikad ja längus; õlaluu, kämmal ja jäsemed võrdlemisi lühikesed, hea lihastikuga ja tugevad; liigesed, eriti kannaliiges, hästi arenenud; sõrgatsid lühikesed, väikeste tuttidega.

Norfolk-roadsterid on kimlid, kõrvid, raudjad ja punased. Eelistatavamad on hõbe- ja punakimmel, sest see värvus oli omane silmapaistvamatele ja kuulsamatele selle tõu esindajatele.

Norfolk-roadsteri hobuseid hinnati väga välismaal ja neid imporditi nii Euroopa riikidesse kui ka Ameerikasse. Nende kaasabil on Prantsusmaal kujunenud anglo-normanni ja postjee-bretooni hobusetõug.

Inglismaal püüti kaotada inglastele mittemeelepärast norfolk-roadsteri hobuste robustset välimust. Selle tulemusena muutus norfolk-roadsteri hobuste tüüp, kusjuures uued põlvkonnad ei omanud enam sellist kiiret traavi ja massiivset keret kui vana norfolgi hobune.

Uuele tüübile harjutati juurde kõrge käik ja temast kujunes välja nn. **häkni hobune.**

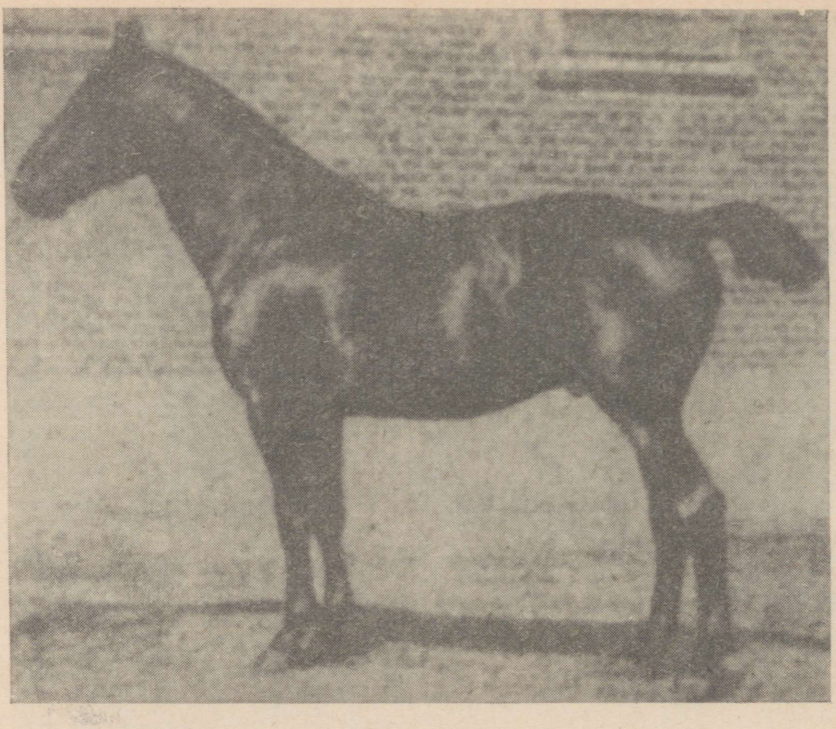

Anglo-normanni tõugu hobune.

N. A. Jurassov (45) kirjutab häkni hobuste kohta: «Norfolgi traavlite võistlused, mida tavaliselt korraldati väga pikkadel vahemaadel, lõpetati. Hobusekasvatajate tähelepanu suunati kõrge käiguga hobuste aretusele. Arvatavasti omandas norfolgi hobune kalduvuse kõrgeks käiguks oma esivanemailt — ulukhobustelt.

Kui vanadel norfolgi hobustel oli suur osatähtsus ameerika ja ka orlovi traavlite kujundamisel, siis nende järglased Inglismaal, keda tavaliselt nimetati häknideks, kujutavad endast rohkem luksushobust üksik- ja paarisrakendile.

Nende turja kõrgus on kõigest 145—160 sm, kusjuures esinevad ka häkni-ponid turja kõrgusega 145—156 sm ja tõlla-häknid, kelle turja kõrgus on üle 166 sm. Häkni hobuste värvus on peamiselt raudjas ja kõrb. Nad on laia rinnaga, lühikeste jalgadega, kõrge ja pika, kuid mitte peene kaelaga; pika, ümmarguse ja laia kerega, kumerate roietega ja laitmatu õlapiirkonnaga ning tugeva lihastikuga. Häkni hobuste traav ei pretendeeri kiirusele. Nende tervislik seisund ja jõudlus on väga hea. 1884. aastast peetakse häkni hobuste tõuraamatut. Suurepärase aklimatiseerumise tõttu on häknisid väga palju välja veetud.»

G. Schwarzneckeri (35) andmeil on häknide turja kõrgus 160 sm ümber. Häkni hobune peab tunnis sammu käima 5, traavi jooksma 10—12 ja galoppi 15 miili.

P. N. Kulešovi (18) järgi on häknide kujundamist väga raske renoveerida, sest tuntud hobusekasvataja Gilbert Orinole'i arvamuse kohaselt olevat tema kujunemine niisama vana kui täisverelise ratsahobuse oma. Nende mõlemate tõugude esivanemad küünivad Darley Arabianini. Kahtlemata on

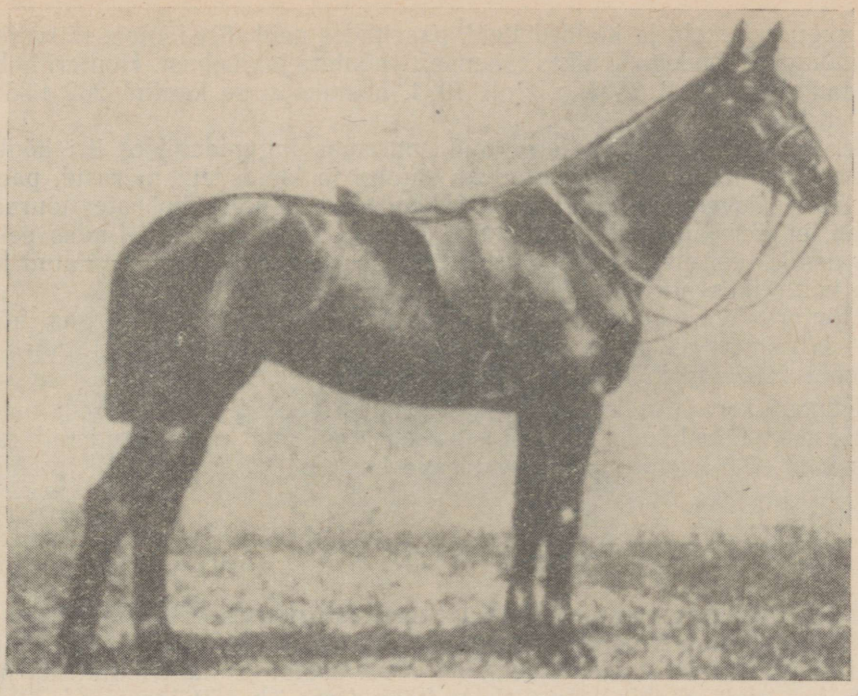

Hönteri hobune.

tema kujundamisest osa võtnud ka traavlid, keda inglased kasvatasid juba XV ja XVI sajandil.

P. N. Kulešovi arvamus käib rohkem roadster-trotteri kui häkni hobuse kohta. Et aga häkni hobust kujundati norfolgi traavlitest, siis saab seda arvamust võtta ka häkni kohta kehtivana.

Anglo-normanni hobused on kujundatud prantsuse kohalikust hobusest inglise hobuste, s. o. täisvereliste ratsahobuste kui ka norfolkide kaasabil. Viimaste tõttu nimetati varemail aegadel anglo-normanni hobuseid ka traavliteks.

Anglo-normanni hobuse aretuses on suurt osa etendanud Fini Hobusekasvandus, kuhu Louis XIV ajal toodi araabia, hispaania, taani, meklenburgi ja inglise tõugu täkke. Araabia täkud olevat andnud väikesi ning kergeid järglasi ja seetõttu on loobutud nende kasutamisest. 1870. aastal on katsetatud orlovi traavlitega, kuid ei saadud sobivaid tulemusi.

Täisverelise ratsahobuse tõugu kui ka norfolgi hobused on aga andnud rahuldavaid tulemusi ja nende juurde on jäädud. Algul on kasutatud norfolgi ja täisverelise ratsahobuse ristandeid, kellest tähtsamad olnud Norfolk, Phenomen, Ratler ja Lafster; 1825. aastal on toodud esimene täisvereline ratsahobune Istgem. Täisverelistest ratsahobustest on olnud tähtsamad Istgem, Napoleon, Royal-Oak, Tipl-Sider ja Gladiator.

Kõige arvukam on täkk Ratleri liin, kelle isa olnud Ratleri ema poolvend, mis prantsuse hipoloogide arvamuse järgi olevatki andnud talle kindla pärandusvõime.

N. A. Jurassovi (45) järgi on anglo-normanni hobustel hea tugev kael ja sügav rind ning sageli pikavõitu selg; värvus on neil peamiselt kõrb, harvemini raudjas ja must.

Hönteri hobuse kujundamisel on kasutatud tüsedaid, heade tugevate jäsemete ja liigestega, hea rinnasügavusega, sageli ka sammutüübilisi mära-

sid, nagu sufolkeid ja klaidsdeileid, paaritades neid tüsedamate täisvereliste ratsatõugu täkkudega. Tõlkes tähendab «hönter» jahihobust. Hönteri hobuste tõuraamatus (avati 1895. a.) oli 1934. aastaks sisse kantud 232 täkku ja 8100 mära.

N. A. Jurassovi (45) järgi olid suuremas lugupidamises iiri hönterid. Hönteri saamiseks on kasutatud ka sufolgi ja klaidsdeili märasid, paaritades neid täisvereliste ratsatõugu täkkudega. Hönteri hobuste tõuraamat nõuab, et tõuraamatusse märgitaval hobusel oleks isaliinis 4-ndas eellaste reas nende täisvereliste ratsatõugu täkkude verd, keda on soovitatud kasutada hönterikasvatuses.

Hönterite värvus on väga mitmesugune. Nende turja kõrgus kõigub 155—170 sm vahel, rinna sügavus on 49—50% turja kõrgusest, rinna ümbermõõt 120% turja kõrgusest, kämbla ümbermõõt 21—23 sm.

Hönteri kere aluseks on tugev luustik. Ta jalad on lühikesed, tugevad ja ehituselt täiuslikud. Hönteri hobused kannavad seljas kandamit raskusega kuni 85,5 kg ning hüppavad väga hästi kõrgust üle 1,5 m ja kaugust kuni 7,6 m.

HETMAN JA TEMA JÄRGLASED

1895. aastaks likvideeriti Tori Hobusekasvanduses kõik ardenni täkkude otsesed järglased. Ka eesti hobuste likvideerimine kestis edasi. Järelejäänud eesti tõugu märadest müüdi viimane 1897. aastal. Samuti toimiti ka märadega, kes olid araabia-soome ristandtäku Orro Tk 459 järglased. Nendest müüdi, peale kahe, kõik 1897. aastal. Ka varem ostetud soome märad müüdi. Nende asemele osteti kasvandusse uusi märasid.

1895. aastal oli Tori Hobusekasvanduses 54 sugumära. Nendest olid 13 puhtatõulised eesti märad ja 2 puhtatõulised soome märad. 30 mära olid eesti, ardenni, araabia, soome, norra, orlovi traavli ja täisverelise ratsahobuse ristandid. Teadmata põlvnemisega märasid oli 9.

Hobusekasvanduses kasutatud sugutäkkudest võitis 1894. aastast alates põllupidajate suuremat poolehoidu ning leidis laialdast kasutamist oma ühtlaste ning nõuetele vastavate järglaste tõttu norfolk-roadsteri tõugu ristandtäkk Hetman.

Hetman sattus Tori Hobusekasvandusse mitte kasvanduse juhatuse soovil ja kaalutlustel, vaid kasvanduse juhatus oli teataval määral sunnitud teda talupoegade-hobusekasvatajate pealekäimisel kasvandusse võtma.

Sangaste mõisa omanik Fr. Berg tegi katseid ristata eesti märasid inglise täkkudega. Paremaid tulemusi saavutas Fr. Berg norfolk-roadsteri täku Hetmaniga. Hetman andis järglasi, keda võis edukalt kasutada kõigiks otstarbeiks: ratsasõiduks ja veoki ees, põllutööks ja raskuste veoks. Teada saanud Hetmani väljapaistvatest järglastest, hakkasid teda kasutama oma märade paaritamiseks ümbruskonna suurmaapidajad kui ka talunikud. Peale Sangaste mõisa kasutati Hetmanit lühemat aega Palupera ja Liivi mõisas ning mujal, kus ta igal pool andis ühtlasi ja häid järglasi.

Kuuldused Hetmanist ja tema headest omadustest ulatusid ka Tori Hobusekasvanduse juhatuse komisjoni ja juhatuseni ning hobusekasvatajate pealekäimisel otsustati kasvanduses Hetmaniga katsetada. Kasvanduse juhatus Hetmanit kohe ei ostnud, vaid esialgu rentis ta (1892. a.) kaheks aastaks. Sellist toimingut võis põhjustada asjaolu, et kasvanduse juhatusel puudus usk siin vähetuntud norfolk-roadsteri tõugu hobuse võimetesse ning püsis kartus uue ebaõnnestumise ees. Samal ajal aga ei saadud siiski väljastpoolt pealesurutud nõuet täitmata jätta.

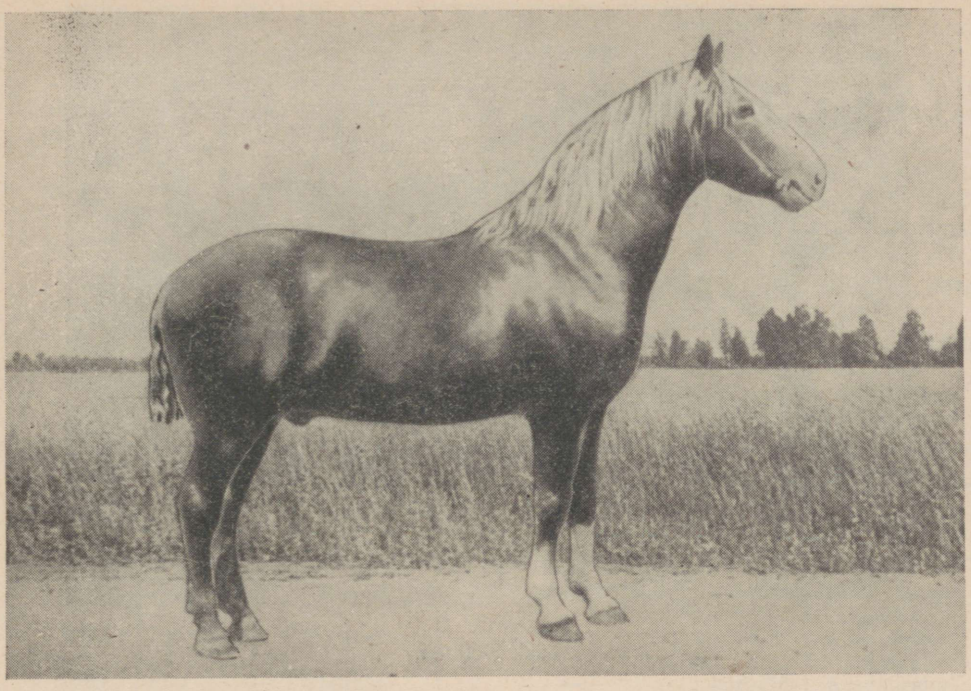

Täkk Hetman. Tori hobusetõu esiisa, sündinud 1886. a. Tumeraudjas, turja kõrgus 155 sm, rinna ümbermõõt 184 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

Et Hetman, olles haruldaselt tugeva pärandusvõimega, suutis tolleaegse Tori Hobusekasvanduse mitmekesise märade materjali juures oma tüüpi kindlalt edasi anda ja et Hetmani tüüp täiel määral nõuetele vastas, siis otsustati lõpuks Hetman kasvandusele osta, milline tehing 1894. aastal toimuski.

Hetman oli tumeraudjas täkk, saba ja lakk valkjamad, lauk laubal, mõlemad eesjalad ja vasak tagajalg valged; tk 155 sm, rü 184 sm, kü 22,5 sm; sündinud 1886. aastal Poolas Klementsovo Hobusekasvanduses. Olemasolevail andmeil on Hetmani põlvnemine järgmine (tabel 21).

Tabel 21

Täkk Hetman, tumeraudjas, sünd. 1886. a.

hönteri mära				Stuart 749			
				Premiere AN		Pretendent NR	
					Quat-rieme	Winifred	All-Fours
						Maid of all Works	Sir Charles

Hetmani isa Stuart sündis 1881. aastal Poolamaal Krassinsky Hobusekasvanduses. Stuarti isa oli norfolk-roadsteri tõugu täkk Pretendent, ema aga anglo-normanni mära Premiere.

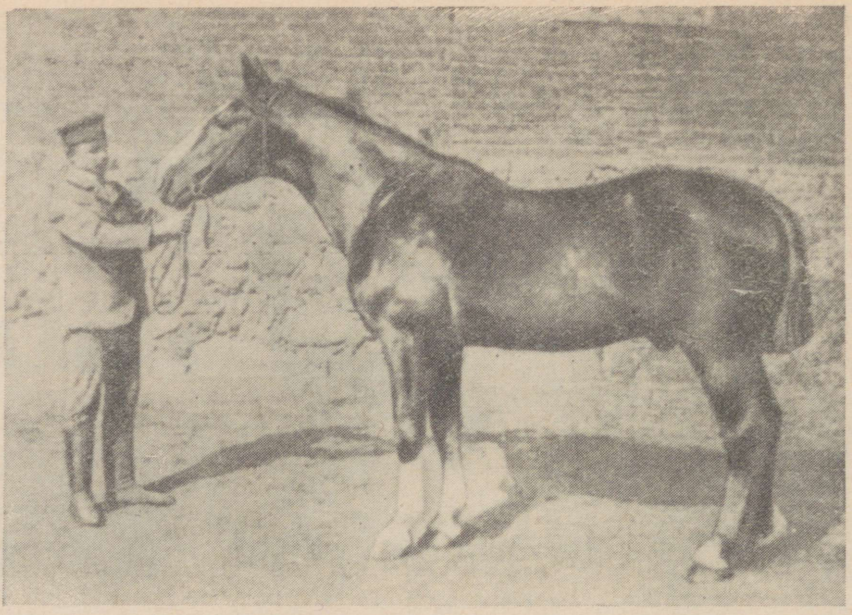

Täkk Hetman.

Hetmani ema põlvnemise kohta puuduvad täpsemad andmed, teda nimetati hönteri märaks. *Stegman-Pritzwald* (33) nimetab teda kirgiisi märaks. Vaatamata otsingutele ei õnnestunud andmeid saada, millistel alustel ta seda teeb.

Hetmani välimikku kirjeldas Hobusekasvatuse Peavalitsuse poolt 1897. aastal Tori Hobusekasvanduse kontrollimiseks komandeeritud kindral *Arapov* (37) järgmiselt:

«Hetman, kelle isa on norfolk-roadsteri täkk Stuart, on minu arvates haruldane eksemplar; pika täkuna, hea selja, tugeva luustiku ning hästi arenenud lihastega, eriti hea liikumisega nii sammus kui ka traavis ning üldiselt väga meeldiva välimusega — nii ta esines meile. Veel rohkem paistavad ta head omadused ja ta väärtus sugutäkuna silma, kui vaatleme ta järglasi mitteühtlastest märadest; neil kõigil on isa välimus ja jalad, nii et neid võib teiste varssade hulgas otsekohe ära tunda.»

Peab märkima, et kindral Arapovi peeti omal ajal heaks hobustetundjaks.

Stegman-Pritzwald (33) kirjutab Hetmani kohta, et ta olnud lai, tugev ja haruldase traaviga täkk.

Hetmani eksterjööriliseks puuduseks oli vähene saabeljalgsus, mis torkas silma peamiselt siis, kui ta ei olnud korralikult seisma asetatud.

Hetman oli eriti hea ja vastupidav pikamaa-sõiduhobune ja hea mäluga, nii et ta kord sõidetud teelt ei ole kunagi eksinud, ka mitte talvel. Hoolimata vahemaa pikkusest olnud sõit kodu poole alati kiirem ning sel puhul tulnud teda alati pidada. Hetmanil olnud võrdlemisi «kõva pea». Eriti hea olnud tema jooks, vaba ja kerge. Vanemas eas on teda kasutatud ka töö-hobusena, kusjuures ta osutunud väga heaks, vastupidavaks raskekoormaveohobuseks.

Esimesel aastal, kui Hetman Tori Hobusekasvandusse toodi, on ainult üksikud talunikud viinud oma märad Hetmaniga paaritamiseks, sest põlati Hetmani lauku ja valgeid jalgu, mida selle ajani kasvanduse hobustel võrd-

lemisi vähe esines. Järgmisel aastal aga, kui oli nähtud Hetmanilt saadud varssu, oli küllalt neid, kes tahtsid oma märasid temaga paaritada.

Lugupidamine Hetmani vastu talupidajate seas tõusis aasta-aastalt ning paaritamiseks toodi märasid mitte ainult Põhja-Eestist ja kaugematest Eestimaa nurkadest, vaid ka Lätimaa kaugematest kohtadest.

Hetman oli üldiselt väga viljakas, kuid tema viljakus vähenes viimastel eluaastatel läbipõetud munandipõletiku tagajärjel. Ta andis sugutäkuna Tori Hobusekasvandusele 48 sugutäkku ja 37 sugumära. Hetman hukati 14. septembril 1912. aastal vanaduse tõttu.

Hetman esines koos oma järglastega paljudel näitustel, saades kõrgemaid auhindu.

Tabelis 22 on esitatud mõningaid säilinud andmeid näitustel esinemiste kohta.

Tabel 22

Hetmani ja tema järglaste esinemised näitustel

Esinemise aasta	Näituse asukoht	Näitusel esinejad	Esineva rühma koosseis	Näitusel saadud	
				auhind	autasu
1896	Cēsis	Hetman	—	I	Suur hõbeauraha
1897	Tallinn	Hetman	—	I	Suur hõbeauraha
1899	Riia	Hetman	—	kõrgeim	Kuldauraha
1899	Riia	Rühm Hetmani järglasi	**Sugutäkud:**		
			1. Heimo Tk 1468	I	Suur hõbeauraha
			2. Harpax Tk 1477	I	Suur hõbeauraha
			3. Harlekin Tk 1495	II	Väike hõbeauraha
			4. Ingo	I	Suur hõbeauraha
			5. Hetman II	II	Väike hõbeauraha
			6. Brandy II	II	Väike hõbeauraha
			7. Tanti (2-aastane)	II	Väike hõbeauraha
1899	Riia	Rühm Hetmani järglasi	**Sugumärad:**		
			1. Hera Tk 1447	kõrgeim	Kuldauraha
			2. Hulda Tk 1487	I	Suur hõbeauraha
			3. Maška	I	Suur hõbeauraha
1910	Moskva	Rühm Hetmani järglasi	**Sugutäkud:**		
			1. Hyperion Tk 1649	I	Suur hõbeauraha ja 300 rbl.
			2. Faust Tk 1804	I	Väike hõbeauraha ja 300 rbl.
			3. Herero Tk 1732	II	Pronksauraha ja 200 rbl.
			4. Harnisch 22 T	II	Pronksauraha ja 200 rbl.

Tabel 22 järg

Esinemise aasta	Näituse asukoht	Näitusel esinejad	Esineva rühma koosseis	Näitusel saadud	
				auhind	autasu
1913	Peterburg	Rühm Hetmani järglasi	5. Halm Tk 1688	II	Pronksauraha ja 200 rbl.
			6. Harun 42 T	III	Kiituskiri ja 100 rbl.
			Sugutäkud:		
			1. Halm Tk 1688		
			2. Herero Tk 1732		
			3. Heraklid Tk 1853	I	Suur hõbeauraha

Tabel 23

Vene tsaarivalitsusele üleantud Hetmani täkkjärglased

Jrk. nr.	Täku nimi ja nr.	Põlvnemine		Üleandmise aasta	Kellele üle antud
		Isa	Ema		
1	Hagen Tk 1489	Hetman	Oleika	1900	Permi kubermangu Tšanski maavalitsusele
2	Hilmar Tk 1555	„	Hardi	1902	Mogiljovi Põllumajanduse Ühistule
3	Horst Tk 1564	„	Irene	1902	Kaluuga kubermangu Malojaroslavli maavalitsusele
4	Hillar Tk 1589	„	Oria	1903	Moskva kubermangu Serpuhhovo maavalitsusele
5	Hamilkar Tk 1619	„	Kerge	1905	Peterburi kubermangu Luuga maavalitsusele
6	Hagestolz Tk 1622	„	Tamara	1903	Peterburi kubermangu Luuga maavalitsusele
7	Hylos Tk 1661	„	Frieda	1903	Mogiljovi Põllumajanduse Ühistule
8	Herodes Tk 1672	„	Võrdja	1907	Kaluuga kubermangu Borovski maavalitsusele
9	Hagedorn Tk 1746	„	Couteline	1910	Moskva kubermangu Moskva maavalitsusele
10	Hottentot Tk 1828	„	Salmy	1910	Moskva kubermangu Dmitrovi maavalitsusele
11	Haderlump Tk 1866	„	Kerge	1912	Moskva kubermangu Zvenigorodi maavalitsusele
12	Hausfreund Tk 1868	Hetman	Narne	1912	Vladimiri kubermangu Sudogda maavalitsusele
13	Hirtenknabe Tk 1874	„	Sirene	1912	Peterburi kubermangu Peterhofi maavalitsusele
14	Hamilton Tk 1925	Heldenknabe	Cosimo	1916	Pihkva kubermangu Novorževi maavalitsusele
15	Hadrion Tk 1927	„	Felicitas	1916	Tveri kubermangu Tveri maavalitsusele
16	Habenichts Tk 1932	„	Damala	1916	Tveri kubermangu Tveri maavalitsusele
17	Hidalgo Tk 1943	„	Frieda	1916	Pihkva kubermangu Novorževi maavalitsusele
18	Habitus Tk 1950	„	Donate	1916	Novgorodi kubermangu Novgorodi maavalitsusele
19	Haskonetz Tk 1999	„	Diane	1917	Peterburi kubermangu Luuga maavalitsusele
20	Hall Tk 2012	„	Migma	1917	Peterburi kubermangu Luuga maavalitsusele

Et Hetmani järglased esinesid mitte ainult Baltimaade, vaid ka Venemaa näitustel, siis hakkas ka sealt tulema järelepärimisi ja nõudmisi nende ostuvõimaluste kohta. Hetmani järglastest anti paljud üle Vene tsaarivalitsusele (tabel 23).

Peale eespool nimetatud täkkude anti Vene tsaarivalitsusele üle ka Hetmani tütarde täkkjärglasi (tabel 24).

Tabel 24

Vene tsaarivalitsusele üleantud Hetmani tütarde täkkjärglased

Jrk. nr.	Täku nimi ja nr.	Põlvnemine		Üleandmise aasta	Kellele üle antud
		Isa	Ema		
1	Nero Tk 1678	Nonpareil	Hebe	1906	Kaluuga kubermangu Kaluuga maavalitsusele
2	Faktor Tk 1694	Flamboyant	Desta	1907	Kaluuga kubermanguvalitsusele
3	Figaro Tk 1707	„	Hebe	1907	Kaluuga kubermangu Žisdra maavalitsusele
4	Cadet Tk 1750	Courier	Hacke	1909	Pihkva kubermangu Pihkva maavalitsusele
5	Congress Tk 1752	„	Hulda	1909	Vladimiri kubermangu Sudogda maavalitsusele
6	Focus Tk 1799	Flamboyant	Hydra	1911	Vladimiri kubermangu Sudogda maavalitsusele
7	Fakir Tk 1813	„	Hebe	1912	Vladimiri kubermangu Kovrõ maavalitsusele
8	Talvik Tk 1855	Tancred	Hemi	1911	Vladimiri kubermangu Sudogda maavalitsusele
9	Damon Tk 1863	Duke of Scaggleth-horpe	Hilga	1914	Moskva Rževi Põllumajanduse Ühistule
10	Darjal Tk 1883	„	Hermosa	1913	Moskva Mostitše Põllumajanduse Ühistule
11	Dalmat Tk 1892	„	Hykkara	1913	Vladimiri kubermangu Sudogda maavalitsusele
12	Fonduk Tk 1917	Farinage	Harmlose	1914	Peterburi kubermangu Peterhofi maavalitsusele
13	Hadrup Tk 1971	Homer	Dolde	1910	Tveri kubermangu Tveri maavalitsusele

Peale Vene tsaarivalitsusele üleantute on müüdud Hetmani järglasi ja Hetmani liini kuuluvaid hobuseid, esmajoones märasid, ka eraisikutele ja asutustele väljaspool Eestit.

1913. aastal ostis veterinaararst Kalning Vene tsaarivalitsuse korraldusel Eestist 6 Hetmani liini sugutäkku. Andmeid nende paigutamise kohta ei ole aga säilinud.

Tori Hobusekasvanduse poolt korraldatavatelt hobuste oksjonitelt käidi hobuseid ostmas nii Lätist kui ka Venest, mistõttu Hetmani liini kuuluvaid hobuseid leidub väga paljudes kohtades väljaspool Eestit.

Et Hetman andis ülesseatud nõuetele vastavaid järglasi, siis püüdsid hobusekasvatajad väljaspool Tori Hobusekasvandust teda ja teisi norfolgi hobuseid maksimaalselt kasutada. Seepärast osteti Poolast ka Hetmani isa ja poolvennad.

Hetmani poegadega paaritatud märade arv ja saadud täkkjärglased Tori Hobusekasvanduses

Jrk. nr.	Täku nimi ja nr.	Teadaolev paaritatud märade arv	Paremate täkkjärglaste nimed ja nr-d
1	2	3	4
1	Hero Tk 1350	27	—
2	Hamlet Tk 1439	193	—
3	Hildur Tk 1454	569	—
4	Hardi Tk 1461	483	1. Juhan 213 T
5	Heimo Tk 1468	697	—
6	Hercules Tk 1473	85	—
7	Harpax Tk 1477	228	—
8	Heck Tk 1479	46	—
9	Harlekin Tk 1495	115	—
10	Held Tk 1512	63	—
11	Hellseher Tk 1540	488	—
12	Heldenknabe Tk 1543	1069	1. Hellenist Tk 1912 2. Haselant Tk 1914 3. Hakimbascha Tk 1924 4. Habenichts Tk 1932 5. Hybrid Tk 1982 6. Heldenknabe II 133 T 7. Hello Tk 2149 8. Hanno Tk 2159 9. Hondo Tk 40 10. Tutman 10 T 11. Teisman — Ilo 21 T 12. Haron 77 T 13. Reinhold 96 T 14. Heldenknabe 105 T 15. Heldenknabe 121 T 16. Juku 108 T 17. Juku 123 T 18. Hartu 631 TA
13	Hanley Tk 1614	253	—
14	Hussit Tk 1642	132	—
15	Hyperides Tk 1647	181	—
16	Hyperion Tk 1649	592	1. Hasmo 129 T
17	Herodes Tk 1672	87	—
18	Halm Tk 1688	398	—
19	Harras Tk 1898	153	—
20	Harry 41 T	490	1. Helikon Tk 1812 2. Herold 336 T
21	Horaz Tk 1700	273	—
22	Harnisch 22 T	954	1. Hilpuri 182 T 2. Heiko Tk 2154 3. Hans 207 T 4. Prints 66 T 5. Hektor 74 T 6. Ats 126 T 7. Arno 127 T 8. Albert 128 T 9. Harald 146 T 10. Psuri 129 T 11. Hans 207 T
23	Herero Tk 1732	420	1. Kõpu mõisa täkk Feuer
24	Hausierer Tk 1755	259	1. Granit 261 T
25	Hochstapler Tk 1775	60	—
26	Hasard Tk 1776	173	1. Futurist 83 T 2. Esku 102 T
27	Harun 42 T	541	1. Hutman 257 T 2. Hivo 300 T 3. Haalu 331 T

1	2	3	4
			4. Horazius 332 T
			5. Hakkur 341 T
			6. Halis 348 T
			7. Henkel 353 TA
			8. Hasso 355 TA
			9. Harpy 366 TB
			10. Hektor 381 TA
			11. Hoidur 392 TB
			12. Harpun 398 TB
			13. Humor 525 TA
			14. Hommik 399 TA
			15. Hason 403 TA
			16. Hoidur 405 T
			17. Harvi 406 TB
28	Hurli-Burli Tk 1845	262	—
29	Heraklid Tk 1853	263	—
30	Hirtenknabe Tk 1874	67	—
31	Helvig Tk 1886	38	—
32	Hofrichter 45 T	439	1. Halifax 357 TA
33	Humorist Tk 1910	94	—
34	Hakon Tk 1942	122	—
35	Höfling Tk 1592	786	1. Helvig
			2. Ramses
			3. Ahmet 50
			4. Heino
			5. Kaero
			6. Hindu
			7. Hauptman
			8. Husar
			9. Höfling 18 T
			10. Osman 76 T
			11. Henny 153 T
			12. Hengo 266 T
36	Hypokrit	29	—
37	Hannibal Tk 1893	374	—
38	Hetman II (Löve)	52	1. Hetman 118 T
39	Hallo	30	1. Kurt
			2. Udo
	Kokku	11781	

Hetmani isa täkk **Stuart 749** osteti ja toodi Eestisse Vastse-Kongutasse. Hiljem müüdi Stuart Vahi mõisa. Kongutas saadud temalt täkk Monsieur ning Vahil täkud Stuart ja Tonerre.

Hetmani poolvend **Rubin** osteti Poolast Palupera mõisa ning paaritati temaga märasid Palupera ja Sänna mõisas. Rubinilt on teada sugutäkk Bonheur Linnamäe mõisas. Hiljem osteti Palupera mõisa veel Sangastest Hetmani poolvend **Sylvester,** kes oli sündinud 1890. aastal Sangastes.

Ka Tori Hobusekasvandus ei tahtnud teistest maha jääda ja 1894. aasta juulis osteti Sangaste Hobusekasvanduselt kaks Hetmani poolvenda:

1. **Harun,** kõrb, tk 157 sm; paigutati Lätisse, paaritades temaga seal aastail 1895—1898 209 mära;

2. **Cardinal,** kõrb, tk 157 sm; temalt on saadud Tori Hobusekasvanduse märadest üks täkk, kes aga müüdi. Cardinal paigutati Võru lähedale paarituspunkti, kus temaga paaritati 1895. aastal 24 mära, aastail 1896—1897 paaritati temaga Tilsis 128 mära ja 1898. aastal Räpinas 27 mära, kokku 179 mära.

Kuhu jäid Harun ja Cardinal pärast 1898. aastat ei ole teada.

Hetman mõjutas tunduvalt Eesti hobusekasvatuse suunda nii ise kui ka oma järglaste kaudu, hoolimata sellest, et kusagil ei leidu märkmeid selle

Hetmanilt saadud sugumärad

Jrk. nr.	Mära nimi ja number	Ema	Sünni-aasta	Värvus	Märgised
1	2	3	4	5	6
1	Hedda Tk 1352	Alma	1893	Raudjas	Täht laubal, vasaku tagajala piire valge
2	Hera Tk 1447	Burja	1895	„	Lauk laubal, vasaku eesjala sõrgats valge
3	Hebe Tk 1478	Iduna	1896	„	Lauk laubal, kõik jalad valged
4	Hemi Tk 1482	Tamara	1896	„	Lauk laubal
5	Hulda Tk 1487	Norma	1896	„	Täht laubal
6	Hyade Tk 1500	Salmy	1896	„	Lauk laubal, vasaku tagajala sõrgats ja parema tagajala piire valged
7	Harmlose Tk 1531	Alma	1897	„	Suur täht laubal
8	Hydra Tk 1534	Salmy	1897	„	Lauk laubal, parema eesjala sõrgats ja vasaku eesjala piire valged
9	Hacke Tk 1537	Dima	1897	Tumekõrb	Suur täht laubal
10	Hekta Tk 1559	Flora	1899	Must	
11	Herba Tk 1582	Võrdja	1899	Kimmel	Täht laubal, parema tagajala piire valge
12	Hilga Tk 1591	Hurda	1889	Raudjas	Täht, kriips laubal
13	Haga Tk 1668	Võrdja	1900	Puna-kimmel	
14	Heina Tk 1613	Oria	1900	Raudjas	Täht laubal
15	Hyperbol Tk 1639	Julge	1901	Kõrb	Täht laubal
16	Hypatia Tk 1648	Tamara	1901	Raudjas	Lauk laubal
17	Hykkara Tk 1665	Olikas	1901	„	Lauk laubal, parema ees- ja tagajala piire valge
18	Hermosa Tk 1670	Frigga	1902	„	Lauk laubal
19	Halvatia Tk 1682	Alma	1902	„	Täht laubal
20	Hanne Tk 1690	Salmy	1902	„	Lauk laubal
21	Hertha Tk 1692	Burja	1902	Puna-kimmel	
22	Herda Tk 1703	Alma	1903	Raudjas	Lauk laubal, vasaku ees- ja parema tagajala piire valge
23	Himara Tk 1704	Frieda	1903	„	Lauk laubal, tagajalad valged
24	Hilda Tk 1710	Cea	1903	„	Lauk laubal
25	Hirmala Tk 1711	Burja	1903	Puna-kimmel	Lauk laubal, parema tagajala piire valge
26	Hama Tk 1758	Tamina	1904	Kõrb	Mõlema tagajala piirded valged
27	Haselnuss Tk 1784	Tamina	1906	Tumekõrb	
28	Hecuba Tk 1790	Disette	1906	Raudjas	Lauk laubal
29	Hadria Tk 1787	Salmy	1906	Tumekõrb	
30	Hibernia Tk 1817	Alma	1907	Raudjas	Täht laubal, parem tagajalg valge
31	Hermie Tk 1836	Tamina	1908	Kõrb	Täht laubal
32	Havarie Tk 1873	Damala	1909	Puna-kimmel	
33	Helga Tk 1889	Frieda	1910	Raudjas	Lauk laubal
34	Hasna Tk 1913	Gourbette	1911		
35	Hansa Tk 1915	Fama	1911	Puna-kimmel	Mõlemad tagajalad valged
36	Hoffnung Tk 1944	Fama	1912	Punane	Lauk laubal

kohta, et teda oleks kuidagi propageeritud. Vastupidi — võib väita, et mõisnikud ei hinnanud Hetmani kuigi kõrgelt, sest nad ei jäänud tema juurde püsima, vaid katsetasid edasi mitte ainult Inglismaalt, vaid ka teistest maadest pärinevate hobusetõugudega. Hetman leidis aga poolehoidu talupoegade-hobusekasvatajate hulgas ilma igasuguse propagandata, sest tema järglased osutusid enamikule põllupidajaile vastuvõetavaks. Poolehoiust Hetmani tüübile saab teatava ettekujutuse, kui vaadelda Tori Hobusekasvandusele kuuluvate Hetmani otseste järglaste paarituste arvu, mis oli 39 täku kohta 11 781 (tabel 25).

Tabelis 25 toodud andmed Hetmani poegadega paaritatud märade arvu kohta ei ole kuigi täielikud. Tegelik paaritatud märade arv, samuti ka saadud täkkjärglaste arv on loetelust tunduvalt suurem, kuid kasutades ka neid puudulikke andmeid, tuleb keskmiselt ühe Hetmani poja kohta eluaja kestel 302 paaritust. See arv näitab, et Hetmani otseseid järglasi kasutati märade paaritamiseks väga intensiivselt, millega on seletatav ka norfolgi hobuse, s. o. Hetmani tüübi laialdane levik üle kogu maa.

Hetmani poegade ja pojapoegade täpne arv on teadmata. Teada on ainult Tori Hobusekasvandusest pärit olevad sugutäkud ja mõningad tõuraamatusse märgitud täkud.

Hetmani poegadest kasutati Tori Hobusekasvanduses sugumärade paaritamiseks rohkemal määral Heldenknabe Tk 1543, Harnisch 22 T ja hiljem Harun 42 T.

Vähesel määral kasutati Tori Hobusekasvanduses Hamlet Tk 1439, Heimo Tk 1468, Harpax Tk 1477, Hildur Tk 1454, Harlekin Tk 1495, Hyperion Tk 1649, Harry 41 T, Herero Tk 1732 ja Hofrichter 45 T.

Tuleb mainida, et Hetmani poegi oleks võinud Tori Hobusekasvanduses suuremal määral kasutada. Nii Hetmani kui ka tema järglaste intensiivne kasutamine väljaspool Tori Hobusekasvandust oli tingitud esiteks vajadusest tüsedama, rahulikuma ning tugevama põllumajanduses täiel määral kasutatava hobuse järele ja teiseks Hetmani ja tema järglaste kindlast pärandusvõimest, mis võimaldas saada ühtlasi, isadele omadustelt ja välimikult sarnanevaid järglasi.

Hetmanilt saadi Tori Hobusekasvandusele 36 sugumära, kelle loetelu on esitatud tabelis 26.

TORI HOBUSEKASVANDUSES SÜNDINUD HETMANI POEGI

1. **Hamlet Tk 1439** (ema Alma E) — raudjas, täht laubal; tk 156,1 sm, kü 21,4 sm. Hamletit kasutati paaritamiseks Tori Hobusekasvanduses 1899. aastal ja aastail 1903—1904, Oraval 1905. a., Vändras 1906. aastal, Vändra klaasivabrikus aastail 1907—1908, Vaimastveres aastail 1909—1910 ning Lätis 1899. aastal, aastail 1901—1902, 1906. a. ja 1911. aastal. Tori Hobusekasvandusse temast järglasi pole jäänud.

2. **Heimo Tk 1468** (ema Frigga E) — lauk laubal, saba ja lakk valged; tk 154,3 sm, kü 21 sm; sündinud 1895. aastal.

Heimo oli ümmarguse kerega, hea selja, hea rinnasügavusega ning heade jalgadega täkk, kellel eesti hobuse tüüp siiski küllalt tugevasti silma paistis. Teda kasutati Tori Hobusekasvanduses peamiselt võõraste märade paaritamiseks ning hea vastupidavuse tõttu ka sõiduhobusena. Paaritamiseks kasutati teda Toris ja Audrus aastail 1899—1900 ning peale seda viidi ta Lätisse, kus temaga paaritati kuni 1914. aastani, millal vanaduse tõttu hukati.

3. **Hercules Tk 1473** (ema Virre E) — must, tk 149,8 sm, kü 20 sm; sündinud 1896. aastal. Ta oli ümmarguse, tiheda kehaehitusega, laia sügava

rinna, kumera roidekaare, hea vastupidavuse ja hea jooksuga täkk. Herculeses oli vähem näha Hetmani jooni, kuid seda rohkem eesti hobuse omadusi, sest tema ema oli saadud lähissuguluspaaritusest eesti täku Vapsikasega.

Hercules asus paarituspunktides Lelles aastail 1900—1902 ja Toris ning Kärus 1903. aastal. Ta müüdi 1903. aastal. Tori Hobusekasvandusse tema järglasi pole jäänud.

4. **Harpax Tk 1477** (ema Ometa) — raudjas, lauk laubal; tk 157,2 sm, kü 21,7 sm. Harpax oli suure pea ja tugeva luustikuga tüse täkk; sündinud 1896. aastal.

Harpaxit kasutati paaritamiseks Tori Hobusekasvanduses ja Karulas aastail 1900—1901, Vahil aastail 1904—1907, Lätis 1902. aastal ja aastail 1908—1910, Maramaal 1903. a. ja Lõvel 1911. aastal. Ta müüdi 1913. aastal. Tori Hobusekasvandusse tema järglasi pole jäänud.

5. **Halm Tk 1688** (ema Olikas) — raudjas, täht laubal, vasak tagajalg valge; tk 155 sm, rü 185 sm, kü 21 sm, ek 1910. aastal 568 kg; sündinud 1902. aastal.

Halm oli Harun 42 T täisvend. Otsustades Haruni järgi pidi Halm olema hea täkk. Tema kompaktsuse indeks oli 10,3. Moskva näitusel sai ta II auhinna, — pronksauraha ja 200 rubla rahas. Teda on kasvanduses õige vähe kasutatud (paaritas ainult ühe mära). Järglasi tal kasvandusse pole jäänud. Peale kasvandusest äraviimist asus ta Heimtalis aastail 1906—1908, Lätis aastail 1910—1915 ja Kuramaal 1916. aastal. Ta suri 1916. aastal Kuramaal.

6. **Herodes Tk 1672** (ema Võrdja) — sinikimmel, tk 150 sm, kü 20,5 sm; sündinud 1902. aastal. Herodes paigutati 1906. aastal paarituspunkti Lätimaale. 1907. aastal anti Herodes üle Vene tsaarivalitsusele, kes ta paigutas Kaluuga kubermangu.

7. **Hildur Tk 1454** (ema Olga) — tk 151 sm, kü 21 sm; sündinud 1895. aastal.

Hildurit kasvanduses ei kasutatud. Ta asus paarituspunktides Lõvel aastail 1899—1903, Vana-Põltsamaal aastail 1904—1906, Toris 1907. a., Tallis 1908. aastal, Kärsal aastail 1909—1910 ja Lätis aastail 1911—1914. Ta müüdi 1916. aastal.

8. **Harlekin Tk 1495** (ema Orda) — raudjas, lauk laubal; tk 158 sm, kü 22 sm; sündinud 1896. aastal. Harlekin oli tüse, madalajalgne, tugeva luustikuga täkk; ta sai Riia näitusel II auhinna.

Harlekin asus järgmistes paarituspunktides: Maramaal aastail 1900—1903, Vahil 1904. aastal ja Rannus aastail 1905—1906. Ta müüdi 1907. aastal künahaukamise tõttu.

9. **Hero Tk 1350** (ema Ometa) — raudjas, täht laubal, tk 151 sm; sündinud 1893. aastal.

Hero asus 1897. aastal paarituspunktis Võrumaal ja müüdi sama aasta sügisel.

10. **Hardi Tk 1461** (ema Oria) — tumeraudjas, täht laubal, parem eesjalg ja mõlemad tagajalad valged; tk 153,7 sm, kü 22 sm; madalajalgne, tüse täkk, sündinud 1895. aastal.

Hardi asus paarituspunktides Lätis aastail 1899—1910, Kärsal aastail 1911—1913 ja Toris 1914. aastal. Ta müüdi 1915. aastal.

11. **Heck Tk 1478** (ema Senta) — kõrb, täht laubal, parema tagajala sõrgats ja vasaku tagajala piire valge; tk 151 sm, kü 20,5 sm; sündinud 1896. aastal. Heck asus Tilsi paarituspunktis ja müüdi 1901. aastal.

12. **Held Tk 1512** (ema Uarda) — kõrb, lauk laubal, parema tagajala sõrgats valge; tk 154 sm, kü 21,4 sm; sündinud 1897. aastal.

Held asus aastail 1901—1902 Viljandi ümbruse paarituspunktis. Ta müüdi 1903. aastal.

13. **Hellseher Tk 1540** (ema Olinda) — raudjas, lauk laubal, mõlemad tagajalad valged; tk 154 sm, kü 21 sm; sündinud 1897. aastal.

Hellseher asus paarituspunktides Lätis aastail 1901—1911 ja 1913—1914, Kuremaal 1912. aastal ja Luunjas aastail 1915—1917. Ta müüdi 1917. aasta sügisel.

14. **Hanley Tk 1614** (ema Burja) — raudjaskimmel, täht laubal; tk 155,6 sm, kü 22 sm; väga hea kehaehitusega, tüse, hea traaviga, vastupidav täkk. Sündinud 1900. aastal.

Hanley asus paarituspunktides Oraval 1904. aastal, Vastse-Kuustes aastail 1905—1907 ja Lätis aastail 1908—1917.

15. **Hussit Tk 1642** (ema Kerge) — raudjas, lauk laubal, mõlemad eesjalad ja tagajalgade piirded valged; tk 148 sm, kü 20,5 sm; sündinud 1901. aastal.

Hussit asus paarituspunktides Hallikul aastail 1905—1906, Keenis ja Toris 1910. aastal ja Lätis aastail 1907—1909. Kasvandusse temast järglasi pole jäänud. Ta müüdi 1911. aastal.

16. **Hyperides Tk 1674** (ema Salmy) — raudjas, lauk laubal; tk 152,7 sm, kü 21 sm; sündinud 1901. aastal. Hyperides asus paarituspunktis Lõvel 1905. aastal. Ta müüdi 1906. aastal.

17. **Hyperion Tk 1649** (ema Burja) — tumeraudjas, lauk laubal, mõlemad tagajalad valged; tk 161 sm, rü 185 sm, kü 22,5 sm; sündinud 1901. aastal. Hyperion oli tugeva kehaehitusega, pika sammu ja kiire traaviga, eriti vastupidav sõidus. Ta oli ka väga hea veohobune; kasutati alati raskemate koormate veoks ja sissejäänud koormate väljatõmbajaks. Iseloomult oli Hyperion hea.

Hyperion on tähtis oma poja Hasmo 129 T tõttu, kes moodustas tori hobusetõus iseseisva täkuliini, mille kohta on ülevaade toodud lk. 140—144.

Hyperion asus paarituspunktides Toris aastail 1908—1909, 1910—1911 ja 1916—1919, Heimtalis aastail 1912—1913, Lätis aastail 1905—1907 ja 1914—1915. Ta hukati 1920. aastal.

18. **Harras Tk 1898** (ema Frigga E) — raudjas, täht laubal, sõõrmete vahel valge lapp, parem tagajalg valge; tk 152 sm, kü 20 sm; sündinud 1905. aastal.

Harras asus paarituspunktides Rannus 1907. aastal ja Lätis aastail 1908—1913. Ta hukati 1914. aastal.

19. **Harry 41 T** (ema Damala) — raudjaskimmel, täht laubal; tk 152 sm, kü 21 sm; sündinud 1903. aastal. Harry oli kuivavõitu peaga, võrdlemisi pika kaela, kõrge turja, sirge tugeva selja ja landega, kuivade, tugevate liigestega jalgadega ja hea kiire jooksuga; ta oli vastupidav, tööks noorena liiga tuline, vanemas eas hea vedaja. Tori Hobusekasvanduses saadi temalt kaks täkkjärglast: Helikon Tk 1812 (ema Horda) ja Herold 336 T (ema Milla).

Harry asus paarituspunktides Adaveres 1907. aastal, Heimtalis aastail 1919—1920, Viljandis 1921. a., Petserimaal 1922. a., Tormas 1923. aastal, Lätis aastail 1908—1918 ja Toris aastail 1926—1927.

Harry poeg Herold 336 T hakkas küna haukama ja seetõttu kustutati sugutäkkude nimestikust.

20. **Horaz Tk 1700** (ema Võrdja) — sinikimmel, parema tagajala piire valge; tk 155 sm, kü 22,4 sm; sündinud 1903. aastal. Horaz oli tüseda kehaehitusega, madalajalgne, vastupidav nii töös kui ka sõidus, temperamentne. Tori Hobusekasvandusse temast järglasi pole jäänud. Horaz asus paaritus-

punktides Räbisel 1907. aastal, Kivijärvel 1908. a., Kuremaal 1909. aastal ja Lätis aastail 1901—1918. Ta müüdi 1919. aastal kopsupuhituse tõttu.

21. **Harnisch 22 T** (ema Weltdame XX) — raudjas, tk 155 sm, rü 187 sm, kü 21,5 sm. Harnisch oli elegantne, kerge, kuiva peaga, sirge seljaga, pika laudjaga täkk. Tal olid silindrikujuline kere ja väga head kabjad. Sõidul oli ta väga vastupidav. Veoks teda ei kasutatud, sest ta oli liiga temperamentne. Sulus ei seisnud ta kunagi paigal, vaid käis kogu aeg ringi. Harnisch oli hea söödakasutaja. Ta asus paarituspunktides Heimtalis 1908. aastal, Soosaares 1909. aastal, Viljandis ja Toris 1910. aastal, Lätis aastail 1911—1914, Toris aastail 1920—1921 ja Viljandis 1928. aastal.

Harnischi järglastest olid kasvanduses kasutusel:

1) **Hilpuri 182 T** (ema Darje 973 T) — punane, lauk laubal ja ninal, vasaku tagajala sõrgats valge; tk 155 sm. Hilpuri oli ilusa proportsionaalse kehaehitusega hea sõiduhobune, tööhobuseks liiga temperamentne. Ta sündis 1921. aastal.

Hilpurilt saadi Tori Hobusekasvandusele väärtuslik sugumära **Hilba 1243 T** (ema Mali 977 T) — punaraudjas, lauk laubal, kriips ninal, vasakul küljel kerel kaks ja laudjal üks tume lapp, parema tagajala kabi ja sõrgats valged; ta oli väheldane, väga hea rinnasügavusega, proportsionaalne, õige temperamendikas mära; sündis 1923. aastal.

2) **Hans 207 T** (ema Mindal 971 T) — raudjas, linalakk, lauk laubalt ninale; tk 154 sm, kü 20 sm; sündinud 1922. aastal.

Hansult Tori Hobusekasvandusse järglasi pole jäänud. Ta asus paarituspunktides Kastres aastail 1921—1922 ja Kehras aastail 1923—1927. Ta praagiti välja 1928. aastal.

22. **Herero Tk 1732** (ema Alma E) — tumeraudjas, väike täht laubal; tk 155 sm, kü 21,7 sm, ek 550 kg, ki 10,0; sündinud 1904. aastal. Herero oli tüse, madalajalgne, haruldase vastupidavusega, alati heas toitumuses, hea jooksu ning veovõimega täkk.

Hereroga on Tori Hobusekasvanduses paaritatud ainult 5 mära; tema järglastest on jäetud kasvandusse kaks sugumära: Hypothese Tk 2034 (ema Daisy), sündinud 1915. aastal ja Herta 968 T (ema Diana). Herta oli tumeraudjas, märgisteta, väheldane, rohkem eesti hobust meenutav, väga hea rinnasügavusega, hea seljaga ja landega, hästi lihaselise laudjaga, kiire sammu ja traaviga, haruldaselt hea vastupidavusega mära. Ka Herta järglased olid kõik tugevad ning vastupidavad, kiire traaviga hobused.

Herero asus paarituspunktides Lätis aastail 1908—1909 ja 1915. aastal, Toris 1910. ja 1914. aastal ning Kärstnas aastail 1916—1918.

23. **Hagedorn Tk 1746** (ema Cauteline) — kõrb, täht laubal; tk 153 sm, kü 20 sm; sündinud 1906. aastal. Ta anti 1910. aastal üle Moskva kubermanguvalitsusele.

24. **Hausierer Tk 1755** (ema Olikas) — raudjas, tk 158 sm; sündinud 1905. aastal.

Hausiereri poeg sugutäkk Granit 261 T (ema Nora) leidis kasvanduses intensiivset kasutamist.

Granit 261 T, hallkimmel täkk; tk 154 sm, kpk 156 sm, rü 188 sm, rs 176 sm, rl 44 sm, ll 50 sm, lp 55 sm, kü 20 sm, ek 548 kg, ki 10,14; sündinud 1917. aastal Kuigatsi Savikülas. Temal oli proportsionaalne kuiv pea, lühike lihaserikas kael, lühike selg ja lanne, pikk laudjas; laia, kumera roidekaarega rind, kuivad, tugevate liigestega ja heade kapjadega jalad, avar samm ja kiire traav, hea veotahe ja hea söödakasutus.

Granit andis sugutäkud **Golf 351 T** (ema Madeira), **Gardin 352 T** (ema Vanis 976 T) ja **Gandhi 354 T** (ema Maiju 984 T).

Hausierer asus paarituspunktides Räpinas 1909. aastal, Vändra klaasi-



Täkk Granit 261 T, sündinud 1917. a., isa Hausierer Tk 1735, ema Nora. Hall, turja kõrgus 154 sm, kere põikpikkus 156 sm, rinna ümbermõõt 188 sm, kämbla ümbermõõt 20 sm.

vabrikus aastail 1910—1911 ja Lätis aastail 1912—1915. Ta müüdi 1916. aastal.

25. **Hochstapler Tk 1775** (ema Kerge) — raudjas, lauk laubal, parem ees- ja vasak tagajalg valged; tk 153 sm, rü 163 sm, kü 21,5 sm; sündinud 1901. aastal.

Hochstapleri Tori Hobusekasvanduses pole kasutatud. Ta asus paarituspunktides Pollis 1910. a. ja Lätis 1911. aastal. Ta suri 1911. aastal.

26. **Hasard Tk 1776** (ema Marne) — raudjas, lauk laubal; tk 154 sm, rü 178 sm, kü 20 sm; sündinud 1906. aastal. Hasard asus aastail 1910—1911 Nigaste mõisas. Ta müüdi 1912. aastal Polli mõisa.

27. **Harun 42 T** (ema Olikas). Harunit enne Esimest maailmasõda kasvanduses ei kasutatud (nähtavasti selle tõttu, et ta ei olnud küllalt ilus), vaid ta seisis paarituspunktides. 1926. aastal toodi ta Torisse, kus teda kasutati 1928. aastani. Heade järglaste tõttu moodustas Harun iseseisva liini, mille kohta on ülevaade toodud lk. 132—140.

28. **Hofrichter 45 T** (ema Kerge) — tk 153 sm, kü 21 sm; sündinud 1911. aastal.

Hofrichter oli kergevõitu, veidi kõrgejalgne täkk. Pea oli tal mittekerge, kuiv, proportsionaalne; turi keskmise kõrgusega, selg pikavõitu, kuid lai ning tugev, lanne tugev, tühimik lühike, laudjas pikk; rind suhteliselt lai, kumera roidekaarega; jalgade asetus korrapärane, jalad kuivad, tugevad, kabjad head, käik ja jooks head, traav kiire, iseloom rahulik, vaikne. 1930. aasta paiku hakkas küna haukama.

Hofrichter asus paarituspunktides Valga ümbruses 1914. aastal, Kärstnas aastail 1915—1919, kodanliku Eesti sõjaväes 1920. aastal, Viljandi ümb-

ruses 1921. aastal, Vaivaras aastail 1921—1923 ja Heimtalis 1924. aastal. Hofrichterilt on saadud Tori Hobusekasvanduses üks sugutäkk **Halifaks 357 T.**

29. **Humorist Tk 1910** (ema Damala) — raudjaskimmel, mõlema tagajala sõrgatsid valged; tk 154 sm, rü 180 sm, kü 21 sm; sündinud 1911. aastal.

Humoristi kasvanduses pole kasutatud, ta asus paarituspunktides Kõrsal aastail 1914—1915 ja Suure-Rõngus aastail 1916—1919. Ta rekvireeriti 1919. aastal sõjaväkke.

30. **Hakon Tk 1942** (ema Tamina) — kõrb, märgisteta; tk 164 sm, kü 21,5 sm; sündinud 1912. aastal. Hakonit kasvanduses pole kasutatud.

Ta asus paarituspunktides Kärus 1915. aastal ja Lätis aastail 1916—1919. Ta läks sõjaajal kaduma.

31. **Hurly-Burly Tk 1845** (ema Kerge) — raudjas, lauk laubal, tagajalad valged; tk 152 sm, rü 177 sm, kü 20,5 sm; sündinud 1908. aastal.

Hurly-Burly asus paarituspunktides Kärstnas 1911. aastal, Vändras aastail 1915—1919 ja Lätis aastail 1912—1915.

32. **Heraklid Tk 1853** — raudjas täkk, täht laubal, kõik neli jalga valged; tk 153 sm, rü 181 sm, kü 20,8 sm; sündinud 1906. aastal.

Heraklid asus paarituspunktides Heimtalis aastail 1911—1913 ja Lätis aastail 1914—1917.

33. **Haderlump Tk 1866** (ema Kerge) — raudjas, lauk laubal; sündinud 1909. aastal. Tori Hobusekasvanduses teda pole kasutatud.

34. **Hausfreund Tk 1868** (ema Marne) — raudjas, lauk laubal, sündinud 1909. aastal. Ta anti üle Vene tsaarivalitsusele sugutäkuks.

35. **Hirtenknabe Tk 1874** (ema Sirene) — raudjas, lauk laubal; tk 136 sm, rü 178 sm, kü 19,5 sm; sündinud 1909. aastal.

Hirtenknabe asus paarituspunktides Heimtalis 1912. aastal ja Toris 1913. aastal. 1913. aastal anti üle Peterhofi maavalitsusele sugutäkuks.

36. **Helvig Tk 1896** (ema Kerge) — raudjas, lauk laubal; tk 159 sm, kü 20,5 sm; sündinud 1910. aastal.

Ta asus paarituspunktides Soosaares 1913. a. ja Lätis 1914. aastal. Helvig suri 1914. aastal.

37. **Heldenknabe Tk 1543** (ema Burja) — raudjas, lauk laubal, vasaku tagajala sõrgats valge; tk 160 sm, rü 189 sm, kü 22 sm; sündinud 1897. aastal. Heldenknabe Tk 1543 oli tugeva, ümmarguse kehaehitusega, kuivavõitu, proportsionaalse pea, lühikese tugeva kaela, lihaselise, keskmise kõrgusega turja; lühikese, laia ja tugeva selja ning landega, lihaselise, pika laudja, laia, sügava rinna, hästi võlvunud roidekaare, tugevate liigeste, heade kapjadega ja korrapärase jalgade asetusega täkk. Söödakasutus, vastupidavus, veojõud ja veotahe olid tal head, samm oli pikk, traav kiire, iseloom vaikne ja hea. Eriti silmapaistvad olnud tema vastupidavus ja veojõud, mis ta nähtavasti oli pärinud oma eellaselt Vapsikaselt.

Oma omadusi pärandas Heldenknabe Tk 1543 järglastele hästi. Tema järglased on olnud head söödakasutajad, vastupidavad, hea iseloomuga, värvuselt enamikus (87,3%) raudjad, tüsedad hobused, keda saadi kasutada nii tööks kui ka sõiduks. Ta põlvnemine on toodud tabelis 27.

Heldenknabe Tk 1543 andis nii Tori Hobusekasvanduses kui ka väljaspool terve rea häid järglasi. Temalt saadi Tori Hobusekasvanduses 50 varssa, neist 28 täkku ja 22 mära.

Heldenknabe Tk 1543 50-st järglasest määrati suguhobusteks kasvanduses 16 (täkke 7, märasid 9), anti sugutäkkudena Vene tsaarivalitsusele 6 täkku, müüdi 26 (täkke 14, märasid 12) ja suri 2 (1 täkk ja 1 mära).

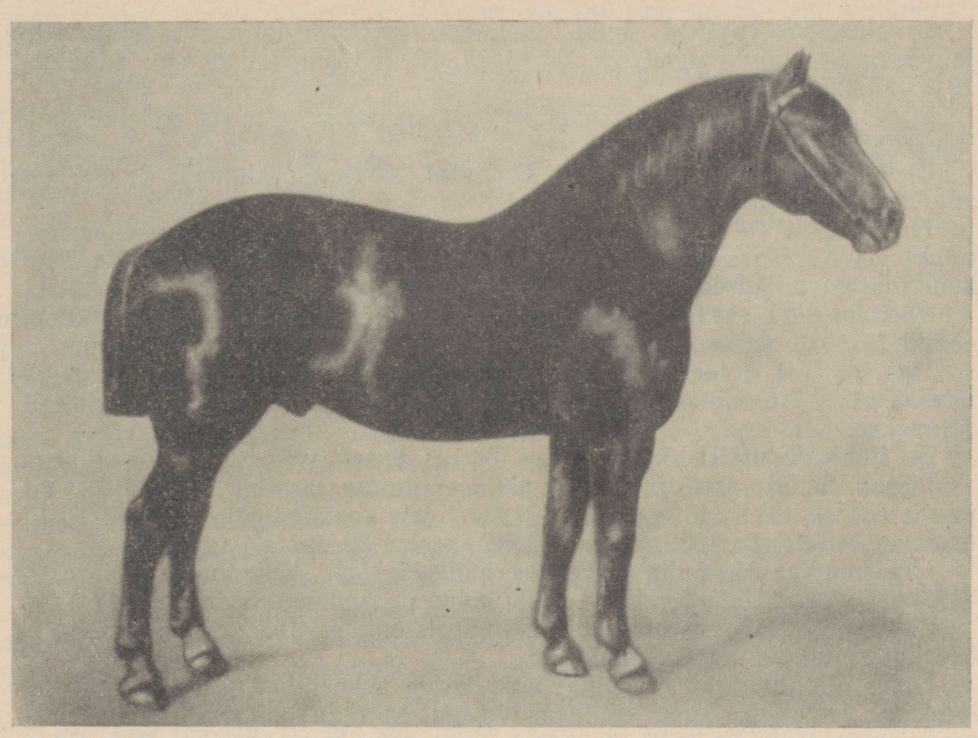

Täkk Heldenknabe Tk 1543. Hetmani parim poeg, ema Burja, sündinud 1897. a. Raudjas, turja kõrgus 160 sm, rinna ümbermõõt 189 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

Tabel 27

Täkk Heldenknabe Tk 1543, raudjas, sünd. 1897. a.

Burja								Hetman							
Vidu Tk 914				Jantar OTr				hönteri mära				Stuart			
Villa Tk 656		Volli Tk 563		Ljubesnaja		Atlasnõi						Premiere		Pretendent	
Bajo Tk 507	Vapsikas Tk 205 ◀	Joddav Tk 337	Vapsikas Tk 205 ◀	Medveditsa	Stroinõi	Jantarnaja	Atlasnõi III ≀ Bars I						Quatrieme	Winifred	All-Fours

Heldenknabet Tk 1543 hakati Tori Hobusekasvanduses kasutama 1910. aastast alates, s. o. võrdlemisi vana (13-aastase) täkuna.

Heldenknabe Tk 1543 järglastest kasutati sugutäkkudena:

1) **Hellenist Tk 1912** (ema Haselnuss) — raudjas, täht laubal; tk 154 sm, rü 177 sm, kü 21,6 sm; sündinud 1911. aastal.

Hellenisti Tori Hobusekasvanduses ei kasutatud, ta asus paarituspunktides Lätis aastail 1914—1918 ja Heimtalis aastail 1919—1920. Ta müüdi 1921. aastal.

2) **Haselant Tk 1914** (ema Claudia) — raudjas, parema tagajala piire ja vasak tagajalg valged; tk 156,6 sm, rü 185 sm, kü 20 sm; sündinud 1911. aastal.

Haselanti Tori Hobusekasvanduses ei kasutatud, ta asus paarituspunktides Lätis, kuhu ka jäi.

3) **Habenichts Tk 1932** (ema Damala) — raudjaskimmel, tk 156 sm; sündinud 1912. aastal.

Habenichtsi Tori Hobusekasvanduses pole kasutatud. Ta asus paarituspunktides Kärstnas 1915. a. ja Toris 1916. aastal. Anti hiljem üle Tveri kubermanguvalitsusele.

4) **Hybrid Tk 1892** (ema Linke) — raudjas, suur täht laubal, tk 160 sm; sündinud 1913. aastal.

Hybridi Tori Hobusekasvanduses pole kasutatud. Ta asus paarituspunktides Toris 1916. aastal ja Raadil aastail 1917—1919, hiljem rekvireeriti sõjaväkke.

5) **Heldenknabe II 133 T** kasutati Tori Hobusekasvanduses pikemat aega. Ta töötas ka järgmistes paarituspunktides: Puiatus aastail 1916—1924, Viljandis aastail 1924—1925 ja 1933—1934, Toris aastail 1926—1931 ja Tõstamaal aastail 1931—1932. Ta suri 1942. aastal 32 aasta vanuses.

Heldenknabe II andis terve rea häid järglasi, kelle hulgas Hingstar 317 T moodustab iseseisva liini, mille kohta on andmed toodud lk. 117—129.

6) **Hallo 204 T** — tumeraudjas, märgisteta; tk 157 sm, kü 20 sm, ek 556 kg; sündinud 1922. aastal.

Hallo oli ümmarguse, kuiva, kuid kerge kehaehitusega, sirge selja ja landega, vastupidav, hea söödakasutusega, kiire ja hoogsa traaviga temperamentne täkk. Et tema vanaema perekonnas esineb täisverelise ratsahobuse tõugu ristandmära, siis oli temas kaunis palju ratsahobuse ilmet. Ta on andnud enamikus kergevõitu järglasi.

Hallot Tori Hobusekasvanduses pole kasutatud. Ta asus paarituspunktides Viljandis aastail 1925—1928, Eesti Aleksandri Põllutöökooli juures Olustveres aastail 1929—1932, Õisus 1933. aastal, Tartu Ülikooli veistehaiguste kliiniku juures aastail 1934—1936, Laeval 1937. aastal ja Lukel 1938. aastal. Hallo suri mustkusesusse 1939. aastal.

7) **Hanno 208 T** (ema Dolde) — raudjas, täht laubal, vasak tagajalg valge; tk 153 sm, kü 20 sm, ek 588 kg; sündinud 1922. aastal.

Hanno oli väikesevõitu, võrdlemisi tüse, küllaldase rinnasügavusega, hea hammastikuga ning hea iseloomuga täkk, väga vastupidav nii töös kui ka sõidus. Tori Hobusekasvandusse temast järglasi pole jäänud. Ta asus paarituspunktides Toris 1925. aastal, Petseris aastail 1926—1928, Skarjatinas aastail 1920—1932, Vokal 1933. aastal, Säreveres aastail 1934—1936, Päinurmes 1936. aastal ja Toris aastail 1937—1939. Paarituspunktide ümbrusse andis ta rea häid vastupidavaid järglasi.

Heldenknabe Tk 1543 andis Tori Hobusekasvandusele järgmised sugumärad:

1) **Herzblatt Tk 1923** (ema mära Tk 1431) — punaraudjas, lauk laubal; tk 154 sm, rü 176 sm, kü 19,5 sm; sündinud 1912. aastal. Ta oli kergevõitu, kiirustüübiline, võrdlemisi hea sõiduhobune. Tööhobuseks oli ta liiga temperamentne. Herzblatt müüdi 1921. aastal.

2) **Hornisse Tk 1926** (ema Flicka) — raudjas, täht laubal; tk 155,6 sm, kü 19,6 sm; sündinud 1912. aastal.

Hoolimata sellest, et Hornisse oli kergevõitu, oli ta mitte ainult hea sõidu-, vaid ka tööhobune. Ta hukati 1923. aastal õlaluumurru tõttu. Temast ei jäänud Tori Hobusekasvandusse ühtki järglast.

3) **Herzogin Tk 1938** (ema Haselnuss) — raudjas, kriips sõõrmete

vahel, vasak eesjalg valge; tk 153 sm, rü 186 sm, kü 20 sm, sündinud 1912. aastal.

Herzogin ei paistnud välimikult silma, eriti elegantsemate hobuste seas. Ta oli saadud poolvenna-poolõe lähissuguluspaaritusest, mistõttu tal oli Hetmani, s. o. tööhobuse välimik. Herzogin osutus väga heaks ja vastupidavaks töö- ja sõiduhobuseks. Temast on saadud kuue aasta kestel neli järglast (1 mära ja 3 täkku).

4) **Heldria 963 T** (ema Flicka) — raudjas, lauk; tk 155 sm, rü 181 sm, kü 20 sm; sündinud 1914. aastal.

Heldria oli võrdlemisi tüse, hea välimikuga mära, kuid tööks liiga temperamentne, mistõttu ta 1928. aastal praagiti. Temast saadi Tori Hobusekasvanduses 11 aasta kestel 9 järglast (3 täkku ja 6 mära), neist märgiti tõuraamatusse üks täkk ja 2 mära.

5) **Quadiana 964 T** (ema Debatte) — punane, raudjas, lai lauk sõõrmete vahel, vasak eesjalg poole kämblani ja mõlemad tagajalad üle poole pöia valged; tk 154 sm, kpk 170 sm, rü 191 sm, ek 565 kg; sündinud 1914. aastal. Quadiana oli tüseda kehaehitusega, raskevõitu peaga, lühikese tugeva seljaga, kumera roidekaarega, veidi kumera landega, pika laudjaga, heade kapjadega, väga hea söödakasutusega, hea hammastikuga, pika sammu ning kiire traaviga mära; vastupidav nii töös kui ka sõidus.

Quadiana on andnud kasvandusele neli väga head sugumära ja ühe sugutäku. Quadiana hukati 1944. aastal vanaduse tõttu. Ta moodustab silmapaistva märaperekonna, kelle kohta on andmed lk. 156.

6) **Hoiva 986 T** (ema Dame) — punaraudjas, piklik täht laubal; tk 158 sm, kpk 164 sm, rü 190 sm, rs 78 sm, rl 45 sm, ll 59,5 sm, lp 58 sm, kü 21 sm, ek 605 kg; sündinud 1921. aastal. Hoiva oli tugeva kehaehitusega, raskevõitu peaga, keskmise kõrgusega turjaga, sirge selja ja landega, tugevate jalgadega, vaikse iseloomuga, hea vastupidavusega, hea hammastikuga, rohkem töö- kui sõidutüüpi mära. Hoivast on saadud 5 sugutäkku ja 3 sugumära.

7) **Hiito 985 T** (ema Malva 969) — tumeraudjas, saba ja lakk valkjamad, lai lauk sõõrmete vahel, sündinud 1921. aastal; tk 156 sm, kpk 167 sm, rü 204 sm, rs 76 sm, rl 50 sm, ll 68 sm, kü 20,5 sm, ek 681 kg, ki 12,2.

Hiito oli tugeva kehaehitusega, tüse, madalajalgne mära, pea mitte toores, proportsionaalne, kael lühike, tugev, lihaseline, samuti ka lanne, laudjas pikk, lai, hästi lihastunud; rind tugev, lai, sügav, roidekaar hästi võlvunud, jalad kuivad, tugevate liigeste ja kõõlustega, jalgade asetus korrapärane, kabjad head, samm pikk ja hoogne; iseloom vaikne, rahulik. Ta oli pärinud vanaemalt (märalt Daisy 954 T) ukselinkide, haakide ja sõlmede lahtivõtmise oskuse, milles ta oli veel suurem meister kui ta vanaema. Hiito andis kasvandusele 5 sugutäkku ja 5 sugumära.

8) **Hero 990 T** (ema Malva) — punaraudjas, lai lauk laubal, ninal sõõrmete vahel; tk 158 sm, kpk 162 sm, rü 199 sm, rs 78 sm, rl 48 sm, ll 59 sm, lp 59 sm, kü 21 sm, ek 630 kg, ki 11,05; sündinud 1922. aastal. Ta oli haruldaselt hea iseloomuga, pika sammu ja väga hea vastupidavusega tugev veo- ja tööhobune. Temast saadi ainult üks hea sugumära — L e i d u l a p s 2296 TB. Hero suri 1931. aastal raske sünnituse tagajärjel.

9) **Harda 989 T** (ema Malanja 967 T) — punaraudjas, kriips ninal; tk 157 sm, rü 188 sm, kü 20 sm; sündinud 1922. aastal. Ta oli tüse, madalajalgne, hea selja ja landega, sügava rinnaga, tugevate kuivade jalgadega ja heade kapjadega hobune, vastupidav nii töös kui ka sõidus.

HETMANI OSATÄHTSUS TORI HOBUSE KUJUNDAMISEL

Esimese maailmasõja eelne Tori Hobusekasvanduse juhatus ei hinnanud Hetmani küllaldaselt. Nagu nähtub kasvanduse varssade raamatu väljavõtetest, kasutati teda kiirustüübiliste täkkudega võrreldes tagasihoidlikult.

Tabel 28

Sugutäkkude kasutamine Tori Hobusekasvanduses aastail 1892—1896

Aasta	Täku		Järgneval aastal sündinud varssu
	nimi	tõug	
1892	Irtõš	X Or	3
„	Hetman	NR	4
„	Miko	NRE	6
„	Omik	OrSE	6
„	Butus	A	7
„	Derby	XX	12
	Kokku:		38
1893	Irtõš	X Or	5
„	Favorit	X Or	1
„	Derby	XX	10
„	Kromwell	XX	1
„	Omik	XX	1
„	Kaupo	E	1
„	Miko	NrE	10
„	Butus	A	8
„	Hetman	NR	—
	Kokku:		37
1894	Irtõš	X Or	7
„	Derby	XX	7
„	Hetman	NR	9
„	Omik	OrSE	8
„	Mikko	NrE	2
„	Butus	A	6
	Kokku:		39
1895	Derby	XX	18
„	Irtõš	X Or	1
„	Favorit	X Or	1
„	Ganymed	X OrS	1
„	Hetman	NR	16
„	Cardinal	NR	1
„	Organe	OrSAE	1
	Kokku:		39
1896	Derby	XX	17
„	Donnerwetter	XX	2
„	Rednob	X	7
„	Hetman	NR	13
	Kokku:		39

Nagu tabelist 28 nähtub, paaritati Hetmaniga 1892. aastal 10,5%, 1893. a. 0,0%, 1894. a. 23,0%, 1895. a. 41,0% ja 1896. aastal 33,3% kasvanduse märadest.

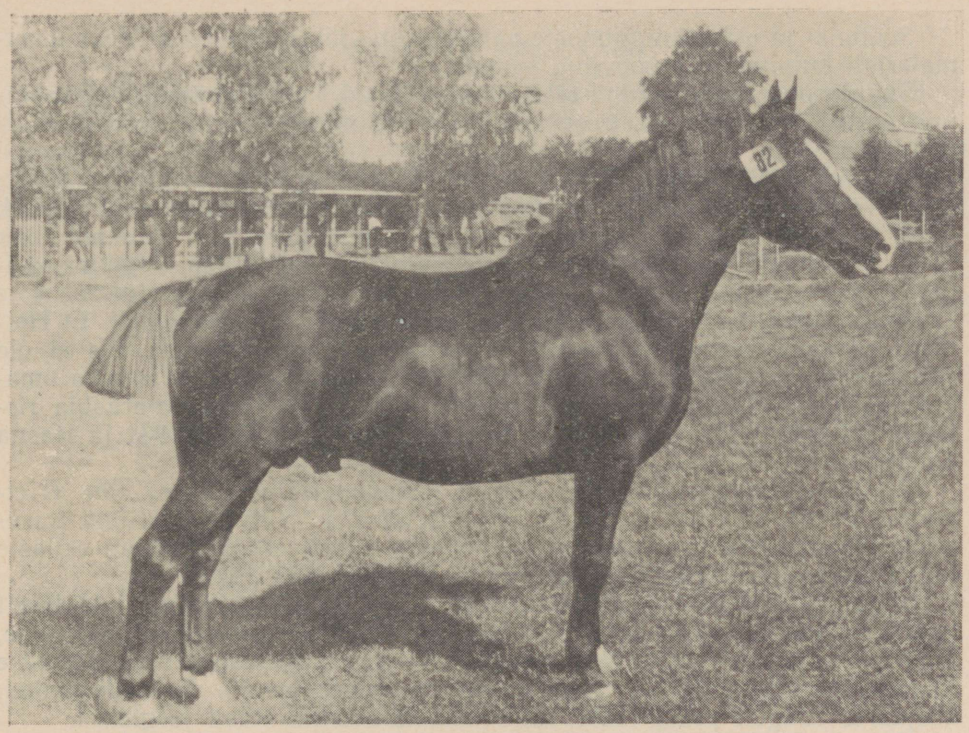

Täkk Hart 393 T, sündinud 1931. a., isa Heldenknabe II 133 T, ema Permi. Tumeraudjas, turja kõrgus 156 sm, rinna ümbermõõt 200 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

Ka järgnevatel aastatel kasutati Hetmanit tagasihoidlikult, kuna samaaegselt paaritati teiste hobusetõugude (ida-preisi, hannoveri ja ida-friisi) täkkudega. Samuti kasutati ka Hetmani järglasi suhteliselt vähe. Erandi moodustab kiirustüübilist hobust meenutav Harnisch 22 T ja Heldenknabe Tk 1543.

Hetmani järglaste intensiivsem kasutamine algas pärast 1926. aastat. Aastail 1926—1936 ei imporditud Tori Hobusekasvandusse täkke väljastpoolt. Sel perioodil teostati suguluspaaritust Hetmani järglastega, koondades nii Hetmani, kui ka norfolkide (Weighton-Squire, Duke of Scaggle-thorpe) soovitud omadusi ja lülitades sellega välja aretuseesmärgile mittevastavaid, kuid Tori Hobusekasvanduses varem kasutatud hobusetõuge (ida-friisid, täisverelised ratsahobused jne.).

Suguluspaarituse tulemusena muutus nii Tori Hobusekasvanduses kui ka väljaspool, paarituspunktidesse paigutatud Tori Hobusekasvanduse sugutäkkude kaudu, hobumaterjal tüübilt ja omadustelt ühtlasemaks.

Suguluspaarituseks kasutati Hetmani järglastest neid, kes omadustelt olid silmapaistvamad, seejuures arvestati rangelt nende välimikku, tervislikku seisundit, söödanõudlust ja söödakasutust, võttes viimasega ühenduses arvesse ka hammastiku ehitust ja omadusi.

Üheaegselt valikuga parandati söötmis- ja pidamistingimusi. Parema söödabaasi loomiseks teostati laialdasemat maaparandust, mitmekesistati hobuste söödaratsioone, võttes kasutusele talveperioodil mahlakad söödad ning reguleerides mineraalainete vajadust nende lisamisega söödaannusele.

Söötmis- ja pidamistingimuste parandamine aitas omakorda kaasa hobumaterjali kujunemisele soovitud suunas.

Suguluspaaritusel saadud täkksälud ja täkud, kes täiel määral ei vastanud aretuseesmärgile, kastreeriti enne nende müüki või üleandmist riigimõisatele.

Tori hobusetõu kujunemisel väärivad rõhutamist järgmised asjaolud:

1. Tori tõu esiisa täkk Hetman ei olnud puhtatõuline hobune, vaid ristand.
2. Aretuses oli algul võimalik kasutada ainult ühte, s. o. Hetmani liini.
3. Vaatamata laialdaselt kasutatud sugulus-, sageli lähissuguluspaaritusele ei kaasnenud sellega järglaste konstitutsiooni nõrgenemine.

Kuigi Hetman oli ristand, omas ta harukordset pärandusvõimet. Et Hetmani emapoolsete eellaste kohta puuduvad põlvnemisandmed, siis ei ole võimalik seda küsimust täpsemalt analüüsida. Hetman pärandas oma omadusi vähem ühtlaselt täisverelise ratsahobuse tõugu ja anglo-araabia ristandmäradega, nagu nähtub tema tütardest Hoffnung Tk 1944-st ja Hasna Tk 1913-st.

Et tõu kujundamine toimus vähese hobumaterjaliga, ainult ühe (Hetmani) liiniga, siis tuli kasutada suguluspaaritust. Suguluspaarituse kasutamise tulemusena kordus enamikul hobustel nende esiisa Hetman eellaste hulgas sageli üle 10 korra, nagu näiteks Huppar 1898 TB-l.

Sugulus-, eriti lähissuguluspaaritust ei soovitata tõuaretuses laialdaselt kasutada, kuna sellega tavaliselt kaasnevad konstitutsiooni nõrgenemine, jõudluse langus, vastuvõtlikkus haigustele jne. Suguluspaaritust peetakse lubatavaks silmapaistvate ning konstitutsioonilt tervete loomade puhul, kusjuures rangelt praagitakse välja kõik mitteõnnestunud järglased.

Käesoleval juhul ei andnud suguluspaaritus algul negatiivseid tulemusi. Need ilmnesid mõnedel, kuid mitte kõigil eksemplaridel alles siis, kui Hetman hakkas nende eellaste hulgas esinema kaugelt üle 10 korra.

Suguluspaarituse negatiivse mõju leevendasid käesoleval juhul järgmised asjaolud.

1. Omavahel paaritatavad hobused olid heterogeensed, sest nende vanemad ja esivanemad kuulusid mitte ühte, vaid mitmesse tõugu, kusjuures põhitõuks oli eesti hobuse tõug. Konstitutsioonilt erinevate hobuste omavaheline paaritamine leevendab aga suguluspaaritusel viimase kahjulikku mõju. Konstitutsioonilt ühtlaste hobuste puhul ilmnes suguluspaarituse kasutamisel mandumine palju teravamini.
2. Suuremas enamikus toimus suguluspaaritus mitte ainult Hetmani, vaid ka mitme norfolgi täku (Weighton-Squire, Duke of Scagglethorpe) järglastega, mis aitas kaasa norfolkide tüübi ja omaduste reljeefsemale esilekerkimisele.
3. Suguluspaarituse kasutamisel valiti vanemate paarid põhimõttel, et neil poleks ühiseid puudusi ja vigu, vaid et nad teineteise häid omadusi järglastes täiendaksid.

Hetman võeti kasutusele momendil, kui kohapeal ei esinenud areneva põllumajanduse nõuetele sobivat hobusetüüpi. Hobusekasvatust juhtivad mõisnikud olid rohkem huvitatud kiirushobusest kui turu- ja moenõuetele vastavast tuluallikast. Talupojad vajasid aga põllumajanduslikku hobust. Viimane asjaolu soodustas Hetmani järglaste kui põllumajanduse nõuetele täiel määral vastavate hobuste levikut. Tähelepanekud Hetmani järglaste heast tööjõudlusest ja vastupidavusest, vähesest söödanõudlusest ja sobivusest kohaliku hobumaterjaliga ristamisel kindlustasid Hetmani tüüpi hobuste laialdase leviku.

Hetmani tähelepanuvääriv pärandusvõime, mis avaldus ka järglastes, kindlustas tema tüübi säilimise.

HÄKNI HOBUSTE KASUTAMINE

Peale 1897. aastat veenduti, et Hetmani järglased on head põllutööhobused ja pärandavad omadusi hästi edasi, sellepärast hakkas Liivimaa Hobusekasvatuse Edendamise Selts norfolgi hobuseid pooldama ja tõi Inglismaalt sisse rea häkni sugutäkke. Samuti tõid neid eraviisil mitmed mõisnikud. Ka Tori Hobusekasvanduses hakati alates 1908. aastast häkni täkke kasutama.

Aastail 1908—1912 Tori Hobusekasvanduses kasutatud sugutäkkude tõulist koosseisu iseloomustab tabel 29.

Tabel 29

Tori Hobusekasvanduses aastail 1908—1912 kasutatud sugutäkud

Jrk. nr.	Aasta	Täku nimi	Tõug	Sündinud varssu
1	2	3	4	5
1	1908	Miecznik	XX	1
2	1908	Hyperion	N Tk	1
3	1908	Tancred	IPr	1
4	1908	Hetman	NR	5
5	1908	Duke of Scagglethorpe	Hk	15
		1908. a. sündinud varssu kokku:		23
1	1909	Gabriel	Hk	1
2	1909	Miecznik	XX	2
3	1909	Hyperion	N Tk	3
4	1909	Hetman	NR	5
5	1909	Duke of Scagglethorpe	Hk	15
		1909. a. sündinud varssu kokku:		26
1	1910	Miecznik	XX	1
2	1910	Harnisch	N Tk	1
3	1910	Hyperion	N Tk	1
4	1910	Heldenknabe	N Tk	4
5	1910	Hetman	NR	6
6	1910	Farinage	AN	3
		1910. a. sündinud varssu kokku:		16
1	1911	Homer	AN	5
2	1911	Weighton-Squire	Hk	9
3	1911	Hetman	NR	5
4	1911	Heldenknabe	N Tk	13
		1911. a. sündinud varssu kokku:		32
1	1912	Homer	AN	6
2	1912	Weighton-Squire	Hk	12
3	1912	Heldenknabe	N Tk	14
4	1912	Doppelgänger	N Tk	4
		1912. a. sündinud varssu kokku:		36

Nagu tabelist nähtub, on Tori Hobusekasvanduses aastail 1908—1912 kasutatud sugutäkkude hulgas märgatav ülekaal norfolkidel, kelledest esinevad norfolk-roadsterid, häknid ja anglo-normannid.

Aretus näib seega suunduvat intensiivsemale norfolkide kasutamisele, kusjuures aga kasutatakse mitte ainult norfolk-roadstereid või häknisid, vaid ka viimastest erinevaid anglo-normanne.

Hetmani järglased olid temaga ühel ajal kasutatud täkkude järglastest üldse tüsedamad, põllumajandushobuse tüüpi. Nende kompaktsuse indeks oli 10 ümber: Halmil tk 155 sm, ek 568 kg, ki 10,6; Hererol tk 155 sm, ek 500 kg, ki 10,3; Harunil tk 154 sm, ek 583 kg, ki 10,7.

Hetmani järglased rahuldasid hobusekasvatajate nõudeid ja seetõttu neid hinnati. Nii Hetman ise, kui ka tema järglased, olid teiste Tori Hobusekasvanduses kasutatud täkkude ja nende järglastega võrreldes tüsedama luustikuga, hoolimata sellest, et paljud neist põlvnesid kergetest, peene luustikuga märadest. Nii oli keskmine kämbla ümbermõõt Tori Hobusekasvanduses kasutatud sugutäkkudel: täisverelise ratsahobuse tõugu täkkudel 19,83 sm, ida-preisi täkkudel 20,36 sm ja Hetmani järglastel 21,15 sm.

Et Hetmani järglased sobisid kohalikele oludele ja nõuetele, siis hakkasid mõisnikud omal algatusel norfolk-häkni täkke importima.

Eriti silmapaistvad olid sissetoodud häkni täkkudest General-Sheridan, Nonpareil III, Duke of Scagglethorpe ja Weighton-Squire.

General-Sheridan (isa Lord Melton, ema Lady Ellen) — mustjaskõrb täkk, tk 156 sm, madalajalgne, sügava rinnaga, kumera roidekaarega, keskmise kõrgusega lihaselise turjaga, sirge lühikese seljaga, pika lihaselise laudjaga, tugevate, kuivade, hästi asetsevate jalgadega, reljeefse lihastikuga ja kiire traaviga.

General-Sheridan andis ümbruskonda väga palju ning häid järglasi ja oli rahva seas tuntud «Siredani» nime all, «Võisiku Siredanist» räägitakse veel praegugi. Temalt jäi ümbruskonda kauemaks ajaks püsima hobuste kõrb värvus.

Nonpareil III osteti 1900. aastal Poolamaalt. Ta oli mustjaskõrb järgmiste mõõtmetega norfolk-roadsteri täkk: tk 161 sm, rü 194 sm, kü 22,5. Nonpareil III oli tugeva luustikuga, võrdlemisi madalajalgne, sügava, sirge selja ja pika laudjaga, kuivade tugevate jalgadega, vastupidav nii töös kui ka sõidus, ratsuna hea hüppaja. Sündinud 1891. aastal Inglismaal, kust ta 1899. aastal imporditi Poolasse. Tema põlvnemine on toodud tabelis 30.

Tabel 30

Täkk Nonpareil III, mustjaskõrb, sünd. 1891. a.

Topay		Hedop Surprise 2509	
Bess~Record 1126	Lord Derby II 417 A ■	Lilly 219 ~ Lord Derby II 417 A ■	Confidence 163

Nagu tabelist näeme, oli Nonpareil veresuguluses täkk Lord Derby 417-ga. Teda kasutati Tori Hobusekasvanduses aastail 1900—1901. Selle aja jooksul paaritati temaga 24 mära, kelledest saadi 14 järglast. Viimastest määrati suguhobusteks 4 ja müüdi 10.

Nonpareili järglaste hulgalise müügi põhjuseks oli asjaolu, et nad ei sobinud täisvereliste ratsahobuste ja nende ristandite, kui ka ida-preisi täkkude järglaste hulka, olles vähe elegantsed, tugevama luustikuga põllumajandushobuse tüüpi. Talupojad-hobusekasvatajad hindasid aga Nonpareili rohkem kui ida-preisi täkke, mida näitab asjaolu, et viimastel kõikus

Toris paarituste arv aastas 10—13 piirides, Nonpareilil aga oli aastas 42 paaritust.

Nonpareil asus paarituspunktides Toris aastail 1900—1901, Lahmusel 1902. aastal, Lätis aastail 1903—1904, temaga paaritati Eestis 139 mära. Nonpareil müüdi 1905. aastal.

Duke of Scagglethorpe Hk 6730 ja tema järglased. 1908. aastal osteti Tori Hobusekasvandusele Palupera mõisast norfolk-häkni täkk Duke of Scagglethorpe, sündinud 1896. aastal Inglismaal Yorkshire'is. Ta oli tumeraudjas, tähega laubal; tk 160 sm, kü 22 sm. Nagu nähtub kämbla ümbermõõdust, oli Duke of Scagglethorpe tugeva luustikuga. Tal olid raskevõitu, veidi kongisninaline pea, lühike tugev kael, lihaseline turi, lai selg, kumer roidekaar, sügav rind, lai tugev lanne, pikk ja lai laudjas, tugevate liigestega ja korralikkude kapjadega jalad (jalgadele ilmunud talveks paksem karvkate), korrapärane eesjalgade ning keskpärane tagajalgade asetus, kitsavõitu käik; vanaduses olnud ta tigedavõitu. Tema põlvnemine on toodud tabelis 31.

Tabel 31

Täkk Duke of Scagglethorpe Hk 6730, tumeraudjas, sünd. 1896. a.

Lady Charlotte 701							Q. C. 4459					
Perfomeri tütar		King of Trumps 396			Lady Stanley 711			President Fireaway 2635				
Perfomer 550 ■		Championi tütar	Prick-willow 614		Fanny 2 113		Pretender 604		Miss Agnes 248		Fireaway 249	
Merrylegsi tütar	Phenomen 573	Champion 123	Norfolk Hero 449 tütar	Fireaway Prick-willow 229	Pretender 601	Black Pretenderi tütar	Perfomer 550 ■		Shepherdess	Denmark 117	Nancy	Achilles 2

Duke of Scagglethorpe oli veresuguluses Perfomer 550-ga. Tema eellastest on kuulsad norfolki traavel Norfolk Phenomen 527 ja Perfomer 547. Sir Charlesi kaudu on Duke of Scagglethorpe sugulane nii Hetmaniga kui ka Weighton-Squire'iga.

Mõned Duke of Scagglethorpe'i järglased olid tigedavõitu ja enamik neist lühinägelikud ning seetõttu kartlikud. Lühinägelikkus pärandus sageli edasi kuni 3-ndasse põlvkonda. Duke of Scagglethorpe'i järglastel oli söödakasutus hea; nii sõidus kui ka veos näitasid nad head vastupidavust. Ebaõige rautamise ja puuduliku kabjahoolde tagajärjel ilmnes tagajalgade kitsavõitu käigu tõttu riivlemist.

Duke of Scagglethorpe'i kasutati Tori Hobusekasvanduses aastail 1908—1909. Temaga paaritati 76 mära; suri 1909. aastal.

Duke of Scagglethorpe'ilt saadi Tori Hobusekasvanduses järgmised tähtsamad sugutäkud:

1. **Deserteur Tk 1860** (ema Hirmala Tk 1692) — tumeraudjas, suur täht laubal, parem tagajalg valge; tk 154 sm, rü 189 sm, kü 21 sm; sündinud 1909. aastal.

Ta asus paarituspunktides Lätis aastail 1912—1915, Vändras 1916. aastal, Uue-Karistes aastail 1917— 1919 ja Toris 1921. aastal. Deserteuriga paaritati Eestis 109 mära. Ta müüdi 1921. aastal.

2. **Demokrat Tk 1870** (ema Hydra Tk 1534) — raudjas, lauk laubal,

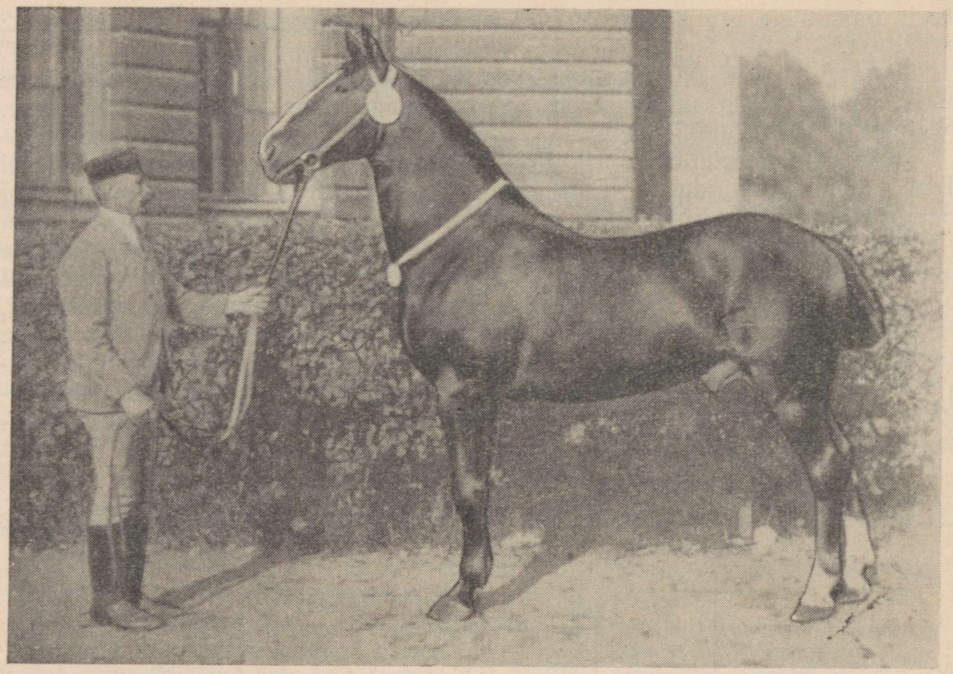

Täkk Doppelgänger 25 T. Duke of Scagglethorpe'i parim poeg, ema Cosimo Tk 1725. Sündinud 1909. a., punaraudjas, turja kõrgus 160 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

vasak ees- ja tagajalg valged; tk 149,8 sm, rü 187 sm, kü 21,7 sm; sündinud 1909. aastal.

Demokrat asus paarituspunktides Soosaares 1912. aastal, Võrus aastail 1914—1916, Vana-Antslas aastail 1917—1918 ja Lätis 1913. aastal. Temaga paaritati Eestis 128 mära.

3. **Diogenes 44 T** (ema Hydra Tk 1534) — raudjas, lauk laubal, mõlemad tagajalad valged; tk 153 sm, rü 192 sm, kü 22,5 sm; sündinud 1910. aastal.

Diogenes oli tüse, madalajalgne, tugevate liigeste ja heade võimetega, vastupidav nii töös kui ka sõidus. Ta andis palju häid vastupidavaid järglasi. Diogenes asus paarituspunktides Tori Hobusekasvanduses 1913. a., Kärstnas 1914. aastal, Helmes 1915. aastal, Loodis 1916. aastal, Tõstamaal aastail 1917—1919, Valgus aastail 1920—1922, Loodnal aastail 1923—1924, Tolli asunduses 1925. aastal ja Kuusikul 1926. aastal. Temaga paaritati 314 mära.

4. **Doppelgänger 25 T** (ema Cosimo Tk 1725) — punaraudjas, lauk laubal, parem eesjalg randmeni ja vasak tagajalg kannani valge, parem tagajalg valge sõrgatsiga; tk 160 sm, kü 22,5 sm. Tal oli võrdlemisi tugev kehaehitus, keskmise suurusega kuiv pea, püstine pikavõitu kael, kõrge turi, tugev selg, küllalt lai ja tugev lanne, pikk laudjas, rind lai, kuid mitte küllaldaselt sügav, ta oli kõrgejalgne, liigesed tugevad, jalgade asetus rahuldav, iseloom hea, tööle kasutatavus hea, laisavõitu. Enamik tema järglastest olid, eriti sõidul pikema maa peal, kõik laisavõitu hobused. Doppelgänger oli rohkem kiirustüübilise hobuse ilmega, millise omaduse ta oli pärinud oma vanaisalt — ida-preisi tõugu täkult Courierilt.

Doppelgänger asus paarituspunktides Toris aastail 1913—1920, Viljan-

dis aastail 1921—1926 ja Olustveres 1927. aastal. Temaga paaritati 732 mära.

Doppelgängeri Tori Hobusekasvanduses sündinud täkkjärglaste hulgas on tähtsamad:

1) **Dedal 53 T** (ema Hirmala Tk 1711) — raudjas, lauk laubal, tk 162 sm; sündinud 1915. aastal.

Dedal asus paarituspunktides Toris 1918. ja 1922. aastal, Vana-Pornusel 1919. aastal, Raadil aastail 1920—1921, Audrus 1922. aastal, Viljandis 1923. aastal, Põltsamaal aastail 1923—1931 ja Torma riigimõisas aastail 1932—1938.

Dedal oli tüsedamaid Doppelgängeri järglasi, kelles oli märgata idapreisi hobuse omadusi. Ta andis rõhuvas enamikus tüsedamaid ja madalajalgseid hobuseid. Temaga paaritati 869 mära.

2) **Dekart 52 T** (ema Felicitas Tk 1822) — raudjas, märgisteta; tk 157 sm, rü 183 sm, kü 21 sm; sündinud 1915. aastal.

Dekart oli võrdlemisi peene kaelaga, kõrgejalgne, pika selja ja kõrge turjaga täkk, kelles väliselt oli näha kiirustüübilise hobuse omadusi. Ta oli väga hea, hoogsa ja laia käiguga.

Asus paarituspunktides Toris aastail 1918—1919, Adaveres 1920. aastal, Vana-Antslas 1921. aastal, Patkülas 1922. aastal, Vana-Antslas aastail 1923—1928, Roosna-Allikul aastail 1924—1930, Liigvalla riigimõisas 1931. aastal ja Vahastus aastail 1932—1934. Temaga paaritati 246 mära.

3) **Dualist 56 T** (ema Hecuba 951 T) — raudjas, lauk laubal; tk 156 sm, rü 189 sm, kü 21,5 sm. Dualist oli tüse madalajalgne ja hea vastupidavusega täkk, sündinud 1916. aastal.

Dualist asus paarituspunktides Toris ja Vändras aastail 1919—1920, Patkülas aastail 1920—1922, Helmes aastail 1923—1924, Viljandis 1925. aastal ja Kehtnas 1926. aastal. Temaga paaritati 225 mära.

4) **Drud 60 T** (ema Martinika 1962 T) — raudjas, kriips ninal; tk 156 sm, rü 188 sm, kü 22 sm; sündinud 1919. aastal. Drud oli tüse, eriti tagakeha osas, madalajalgne, kuid ebaproportsionaalne; pika, peenevõitu kaelaga, hea veotahte ja vastupidavusega.

Drudilt on saadud kasvanduses kaks suguhobust: täkk **Diskret 227 T** (ema Helga 953 T) ja mära **Diira Tk 2189** (ema Heldria 965 T).

Drud asus paarituspunktides Toris aastail 1922—1923, Audru riigimõisas aastail 1924—1929, Antslas aastail 1930—1931 ja Saalusel 1932. aastal. Temaga paaritati 536 mära. Drud andis rea häid järglasi Antslas ja eriti Audru ümbruskonnas.

5) **Dandin 132 T** — raudjas, suur täht-kriips laubal, parema tagajala sõrgats valge, vasak tagajalg üle sõrgatsi valge; sündinud 1920. aastal; tk 160 sm, rü 180 sm, rs 72 sm, kü 21 sm. 16-aastaselt hakkas ta küna haukama. Dandin oli Drudi täisvend, kuid kehaehituselt proportsionaalsem Drudist.

Dandin andis kasvandusele ühe sugumära **Diina 1154 T** (ema Quadiana) — punane, lauk laubal, mõlemad tagajalgade sõrgatsid üle poole valged; tk 156 sm, kpk 162 sm, rü 182 sm, rs 76 sm, rl 40 sm, ll 58 sm, kü 19 sm, ek 546 kg; sündinud 1924. aastal. Diina oli proportsionaalse kehaehitusega, väga vastupidav, hea söödakasutusega, kuid veidi peene luustikuga mära.

Diina andis kasvandusele kaks sugutäkku: **Haalu 331 T** (isa Harun) ja **Ardino 607 T** (isa Arend). Diina müüdi 1942. aastal Vihtra mõisa.

Dandin asus paarituspunktides Toris 1923. aastal, Audrus aastail 1924—1926, Alatskivil aastail 1927—1929 ja Rõngus 1930. aastal. Temaga paaritati 187 mära.

6) **Davus 130 T** (ema Huberta Tk 2059) — punaraudjas, täht laubal, kriips sõõrmete vahel; tk 155 sm, kü 20 sm; sündinud 1920. aastal; proportsionaalse kehaehitusega, vastupidav, väga hea laia tagajalgade käiguga täkk.

Davuselt jäi Tori Hobusekasvandusele üks sugumära: **Dalni 1242 T** (ema Maiju 984 T) — raudjas, täht laubal; tk 150 sm, rs 69 sm, rl 42 sm, ll 57,5 sm, kü 19,5 sm, kpk 160 sm, ek 565 kg. Dalnil oli raske pea, pikk selg, sirge laudjas, elav temperament, pikk samm, kiire traav, väga hea vastupidavus. Dalnist ei saadud Tori Hobusekasvandusele ühtegi suguhobust. Ta müüdi 1921. aastal Sangaste Hobusekasvandusele.

Davus asus paarituspunktides Toris 1923. aastal, Kuremaal 1924. aastal ja Alatskivil aastail 1925—1927. Temaga paaritati 129 mära.

7) **Debent 131 T** (ema Halva 969 T) — punaraudjas, lauk laubalt ninale, vasak tagajalg üle sõrgatsi valge; tk 159 sm, rü 184 sm, rs 77 sm, kü 21 sm; sündinud 1920. aastal. Debent oli raskepealine, kongis ninaga, mille oli pärinud oma vanaema Daisy kaudu Duke of Scagglethorpe'ilt. Ta oli pika laudjaga, võrdlemisi tüse täkk.

Debent asus paarituspunktides Toris 1923. aastal, Tormas aastail 1924—1926, Vasulas aastail 1927—1930, Kuusikul aastail 1931—1936 ja Sauel aastail 1932—1935. Temaga paaritati 309 mära.

8) **Dudu 137 T** (ema Hecuba 951 T) — raudjas, lauk laubal, vasak eesja parem tagajalg poole sõrgatsiga valge; sündinud 1921. aastal.

Dudu asus paarituspunktides Soldinos aastail 1924—1925 ja Vaivaras aastail 1926—1928; temaga paaritati 98 mära.

Doppelgängeri Tori Hobusekasvanduses sündinud märajärglastest on tähtsamad:

1) **Dunja 966 T** (ema Hecuba 951 T) — punaraudjas, lauk laubal, vasak eesjala sõrgats ja parem tagajalg poolde põida valge; tk 155 sm, rü 185 sm, rs 78 sm, rl 42 sm, ll 56 sm, kü 20 sm, ek 525 kg; sündinud 1915. aastal.

Dunja oli elegantne, pikavõitu kaelaga mära, vastupidav nii töös kui ka sõidus. Kõik Dunja järglased olid head söödakasutajad ja vastupidavad hobused. Dunja müüdi 1940. aastal Lätti.

2) **Darja 973 T** (ema Heldensage Tk 1953) — punane, lauk laubal, kõik neli jalga valged; tk 155 sm, rü 186 sm, kü 21 sm; sündinud 1916. aastal; tüse, haruldaselt hea rinnasügavusega, vastupidav, hea söödakasutusega, hoogsa sammu ja kiire traaviga, temperamentne mära.

3) **Dame 974 T** (ema Fortuna Tk 1911) — punaraudjas, lauk laubal, parem eesjalg üle sõrgatsi, parem tagajalg poole põiani valge; tk 159 sm, rü 184 sm, rs 78,9 sm, rl 43,5 sm, ll 57 sm, kü 20,5 sm, ek 550 kg; sündinud 1917. aastal. Dame oli kiirushobuse tüüpi, kergevõitu, kuid väga hea vastupidavusega, pika sammuga ja hea söödakasutusega.

Temast saadi ainult üks sugumära **Hoiva 986 T** (isa Heldenknabe Tk 1543).

4) **Decenta 982 T** (ema Walhalla 958 T) — tumeraudjas, täht laubal, täpp sõõrmete vahel, mõlemad eesjalad üle sõrgatsi ja parem tagajalg poole põiani valge; tk 157 sm, rü 183 sm, rs 71 sm, rl 46 sm, ll 59 sm, kü 20,5 sm, kpk 168 sm, ek 635 kg; sündinud 1920. aastal. Decental oli proportsionaalne kehaehitus, veidi peenike ja pikavõitu kael, pikk, kuid mitte sügav keskkeha, hea vastupidavus, nii töös kui ka sõidus. Decenta müüdi 1934. aastal.

Et Doppelgängeris oli rohkem märgata häkni ja tema vanaisa Courieri, s. o. elegantse hobuse tüüpi ja ta oskas hästi esineda (elav vaade, pea püsti, hirnatas jne.), siis kasutati teda ka Tori Hobusekasvanduses rohkem kui teisi Duke of Scagglethorpe'i poegi, kellel ei olnud niisugust elegantset välimust. Viimastes oli põllumajandushobuse tüüpi, kuid neid kasvanduses

kas üldse ei kasutatud või kasutati n. ö. prooviks, mistõttu neist, kuigi tegelikult põllumajanduslikult väärtuslikumatest hobustest, ei ole jäänud kasvandusse järglasi.

Duke of Scagglethorpe'i kasutamisel saadi tüsedama luustikuga täkke. Nii oli kämbla keskmine ümbermõõt täkkudel:

täisverelistel ratsahobustel ja nende ristanditel	19,83 sm,
Ida-Preisist imporditutel	20,36 sm,
Hetmani järglastel	21,15 sm,
Duke of Scagglethorpe'i järglastel	21,30 sm.

Duke of Scagglethorpe'ilt jäi Tori Hobusekasvandusse olemasolevail andmeil 12 sugumära, neist Hetmani tütreist 10, teadmata põlvenemisega märast 1 ja ida-preisi täku Carlose tütrest 1.

Duke of Scagglethorpe tähtsamad tütred:

1. **Dalma Tk 1857** (ema Hermosa Tk 1670) — tumeraudjas, täht laubal, tk 155 sm; sündinud 1906. aastal.

2. **Debatte Tk 1861** (ema Cabildo Tk 1638) — raudjas, täht laubal, parema tagajala piire valge, tk 156 sm; sündinud 1909. aastal.

Debatte andis Tori Hobusekasvandusele ühe väga hea tütre, **Quadiana 964 T.**

3. **Dolde Tk 1864** (ema Hedda Tk 1352) — raudjas, täht laubal; tk 152 sm, rü 186 sm, kü 20,5 sm; sündinud 1909. aastal.

Dolde oli lai, tüse, madalajalgne, kuid sellejuures väga hoogsa ja kiire sammuga ning traaviga, haruldaselt hea vastupidavusega mära.

4. **Donna Tk 1872** (ema Hebe Tk 1478) — raudjas, lauk laubal; sündinud 1909. aastal.

5. **Daisy 954 T** (ema Hebe Tk 1478) — raudjas, kriips ninal, mõlemad tagajalad valged; tk 158 sm, rü 188 sm, rs 77 sm, rl 41 sm, ll 53 sm, kpk 164 sm, kü 20 sm, ek 635 kg; sündinud 1910. aastal.

Daisy oli tüse, raskevõitu, kongisninalise peaga, mida ka pärandas järglastele, madalajalgne, tagajalgade harkvarbalise asetusega, hea söödakasutusega, väga viljakas mära. Niihästi sulu ukse haagi kui ka talli uksed tegi ta kõik lahti. Kui sulu ukse sulgemiseks kasutati nööri, siis harutas ta sõlmed lahti ja tuli ikkagi sulust välja, hoolimata sellest, mitu sõlme oli ette seotud. Seda omadust pärandas ta ka edasi, kuid ainult tütardele, poegadele aga mitte. Lühinägelikkuse tõttu oli ta kartlik. Lühinägelikkust pärandas ta nii poegadele kui ka tütardele.

6. **Diana Tk 1900** (ema Hyade Tk 1500) — raudjas, lauk laubal; sündinud 1910. aastal.

7. **Dudka Tk 1904** (ema Harmlose Tk 1531 [1]) — raudjas, täht laubal; sündinud 1910. aastal Toris.

Duke of Scagglethorpe ja tema Tori Hobusekasvandusest pärinevate poegadega paaritati olemasolevail andmeil 4079 mära.

Kui palju oli ja kasutati Duke of Scagglethorpe'i täkkjärglasi väljaspool Tori Hobusekasvandust, ei ole teada. Endiste hobusekasvanduste dokumentidest on leitud ühe Duke of Scagglethorpe'i täkkjärglase tõutunnistus nr. 541, välja antud Vahi Hobusekasvanduse poolt 15. veebruaril 1906. aastal. Kõne all olev täkk Astaroth, tumeraudjas, turja kõrgusega 160 sm, on sündinud 15. veebruaril 1901. aastal Vahi Hobusekasvanduses. Eespool mainitud tunnistuse kohaselt Astarothi isaks oli imporditud norfolk-roadsteri täkk Duke of Scagglethorpe ja emaks Vahi Hobusekasvandusele kuuluv mära Black-Maid nr. 3273, kelle põlvnemist ei ole tunnistuses näidatud.

---

[1] E. Veberil (5) esineb ekslikult Harmlose Tk 1439. *O. N.*

Duke of Scagglethorpe'i järglasi leidub tema poegade kaudu üle kogu Eesti NSV.

Weighton-Squire Hk 5456 ja tema järglased. 1897. aastal osteti Inglismaalt Palupera mõisale ja müüdi hiljem riigi sugutäkkude depoole norfolkhäkni täkk Weighton-Squire Hk 5456, kes sündis 1893. aastal Inglismaal. Ta oli tumeraudjas, parema tagajala sõrgats valge, 153,5 sm kõrge. Kasvanduse raamatutes ei ole tema välimiku kirjeldust säilinud, ta olnud tüseda, lihaserikka kaelaga, keskmise kõrgusega lihaselise turjaga, veidi nõgusa, kuid laia lihaselise seljaga, tugeva laia landega, hästi pika laudjaga, laia sügava rinnaga, ümmarguse roidekaarega, kuivade tugevate liigestega, heade kapjadega, pika sammu ja kiire traaviga täkk. Iseloomult hea. Söödakasutus ja vastupidavus väga head.

Weighton-Squire andis Palupera—Elva—Otepää—Sänna ümbruses palju ja väga häid järglasi. Ta oli ja on praegugi sealses ümbruses tuntud ja lugupeetud «Palupera Weitini» nime all. Weighton-Squire andis keskmise suurusega, vastupidavaid, pika sammu ja hea traaviga järglasi. Tema pärandusvõime oli nähtavasti õige suur, sest tema järglastes ilmneb ikka veel tema omadusi. Weighton-Squire'i järglastest on paljud kaunis väheldased, kuid peaaegu eranditult kõik laia tagajalgade käiguga ning suures enamikus kiire traaviga hobused. Näiteks Weighton-Squire'i tütrepoeg Hernes 584 TB sõitis traavi 3 kilomeetrit 6 minuti 12 sekundiga ja 18 kilomeetrit 1 tunni 10 minutiga.

Weighton-Squire on oma isa Danegelt 174 kaudu sugulane nii Hetmani, Duke of Scagglethorpe'i, kui ka postjee-bretooni hobuste esiisa Denmark Vigorous'iga ning selle tõttu sarnaneb oma üldtüübilt ka Hetmanile. Weighton-Squire'i põlvnemist näitab tabel 32.

Tabel 32

Täkk Weighton-Squire Hk 5456, tumeraudjas, sünd. 1893. a.

Country Maid 3635						Danegelt 174					
Faw			Prince Alfred 1325			Nelly 257			Denmark 177		
The Counti tütar		Randolph 1123	Kathleen 446		Gladstone 1390	Nellie		St. Giles 867	Merrymani tütar		Sir Charles 768
	The Count	Polly		Kitty			Brown Schales 107 tütar			Fireaway 208 tütar		
			Eclypse 191		Achilles 2			Napoleon 465			Lerry 1309	
						Yorkšir-häkni mära		Priery Lass				Marrylegsi tütar
							Young Fireaway		Wildfire 667				Perfomer 550
		Woltigeur											
		Evening Star 99 ~ Wildfire 866											
		St. Giles 687 ~ Wildfire 867											
		Kate ~ Prickwillow 624											
		Sir Richard 1171 ~ Prickwillow 624											
		Norfolk Phenomenon 527 tütar											
		Fireaway 223 ~ Fireaway 222											



Täkk Weighton-Squire HK 5456, sündinud 1893. a., isa Danegelt 174, ema Country Maid 3635, turja kõrgus 153,5 sm.

Weighton-Squire'i kasutati aastail 1911—1912 Tori Hobusekasvanduses märade paaritamiseks, kuid võrdlemisi tagasihoidlikult. Teda kasutati aga ohtrasti paarituspunktides Paluperas, Sännas ja Toris. Temaga paaritati 762 mära. Weighton-Squire'ilt saadi Tori Hobusekasvanduses 21 järglast, kelledest määrati suguhobusteks 5 (3 täkku ja 2 mära).

Weighton-Squire'i järglastest määratud sugutäkud:

1. **Wildfang 47 T** (ema Hydra Tk 1543) — raudjas, lauk laubal; tk 151 sm, rü 182 sm, kü 21,5 sm; sündinud 1912. aastal. Wildfangil oli tüse kehaehitus, raskevõitu pea, lühike tugev kael, madal lihaserikas turi, tugev lai lühike selg, samuti ka lanne, laudjas oli lihaserikas ja pikk, rind lai, sügav ja kumera roidekaarega; samm pikk, traav hoogne; vastupidavus väga hea, söödakasutus hea.

Asus paarituspunktides Lätis 1915. aastal, Soosaares 1916. aastal, Kaaveres aastail 1917—1919, Kihleveres 1920. aastal, Penijõel 1921. aastal ja Põltsamaal aastail 1922—1925. Wildfangiga paaritati Eestis 229 mära.

Wildfangi järglased on olnud keskmise suurusega, ümmargused, väga vastupidavad, hea söödakasutuse, kiire traavi ja laia tagajalgade käiguga hobused.

2. **Wishnu Tk 1960** (ema Donna Tk 1872) — raudjas, lauk laubal, kõik neli jalga valged; sündinud 1913. aastal.

Temaga paaritati Toris 1916. aastal ning paarituspunktis Luunjas aastail 1917—1919. Paaritanud 87 mära. Olnud paremaid Weighton-Squire'i poegi.

3. **Weltmann 23 T** (ema Hermia 962 T) — kõrb, täht laubal, pealmisel mokal valge täpp, parema eesjala piire valge, mõlemal tagajalal pool sõrgatsit valged; tk 159 sm, rs 80 sm, kü 21 sm; sündinud 1913. aastal. Weltmann oli tüse, madalajalgne, pika sammuga, vastupidav, hea söödakasutuse

ja hea iseloomuga täkk. Ta oli pärinud oma ema kaudu Tenoristi värvuse ja osalt ka omadusi. Weighton-Squire'ilt oli ta pärinud hea vastupidavuse ja kiire traavi.

Weltmann asus paarituspunktides Toris 1916. aastal, Kaareperes aastail 1917—1919, Vahil 1920. aastal, Viljandis aastail 1921—1926, Abja asunduses aastail 1927—1928 ja Audrus aastail 1929—1935. Temaga paaritati 561 mära.

Mittetäielikel andmeil paaritati Weighton-Squire'iga ja tema Tori Hobusekasvanduses sündinud järglastega 1659 mära, mis näitab nende küllalt intensiivset kasutamist ja seega ka nende hindamist talupoegade poolt. Kui palju oli Weighton-Squire'il täkkjärglasi väljaspool Tori Hobusekasvandust, selle kohta puuduvad andmed. Elva—Palupera ümbruses püsis Weighton-Squire'i mõju õige kaua. Seal oli majapidamisi, kus kõik hobused põlvnesid Weighton-Squire'ilt.

Weighton-Squire järglastest määratud sugumärad:

1. **Waldfrau 957 T** (ema Hermia 952 T) — tumeraudjas, täht laubal; tk 156 sm, rl 77 sm, rü 189 sm, kü 20,5 sm; sündinud 1912. aastal. Ta oli haruldaselt hea vastupidavuse ja kiire traaviga, proportsionaalse kehaehitusega, hea söödakasutusega temperamentne mära. Waldfrauga oli sõidetud talvel Pärnust Torisse jõge mööda (ligikaudu 24 km) 55 minutiga.

Waldfraust saadi kahjuks vähe järglasi, kuna osa neist suri varsahalvatustaudi.

Hea pärandusvõime tõttu moodustab Waldfrau silmapaistva märaperekonna, kelle kohta on andmed esitatud lk. 156.

2. **Walhalla 958 T** (ema Hyade Tk 1500) — sündinud 1912. aastal, tumeraudjas, lauk-kriips laubal, parema tagajala piire valge, vasak tagajalg poolde põida valge, parem eesjalg üle sõrgatsi valge; tk 152 sm, rs 77 sm, rl 45 sm, rü 191 sm, ll 59 sm, kü 19,5 sm, ek 560 kg, ki 10,8. Tal oli väike hiirekõrvadega pea, lühike tüse kael, madal lihaseline turi, lühike tugev lai selg ja lanne, pikk lihaseline laudjas, reljeefsed ees- ja tagakeha lihased ja kuivad jalad. Tal oli hoogne käik, kiire traav ja elav temperament. Walhalla oli väga vastupidav ja hea söödakasutusega. Ta oli 21 aasta kestel 3 aastat aher ja andis seega 18 järglast. Walhalla suri 1936. aastal soolekeeru tagajärjel.

ANGLO-NORMANNI HOBUSTE KASUTAMINE

Norfolgi hobuste, eriti Hetmani kasutamisega oli rajatud uus tõurühm ja seda tuli edasi aretada. Hetman jäi juba vanaks ja temale tuli asetäitjaid otsida. Kerkis teravalt üles küsimus, missugust tõugu ja kust saada täkke, et uues tõurühmas tõuaretustööd edasi viia. Kuna Hetmani vanaema Premiere oli anglo-normanni tõugu mära ja see tõug oli väga kuulus, siis otsustati Tori Hobusekasvanduses hakata kasutama anglo-normanni täkke. Selleks rentis Tori Hobusekasvanduse juhatus 1910. aastal Riia Sugutäkkude Depoolt anglo-normanni täku Farinage'i ja 1911. aastal vahetas Flamboyanti poja Faust Tk 1804 vastu veel teise anglo-normanni täku Homeri.

Farinage oli raudjas, sündinud Prantsusmaal, kust ta osteti Vene Hobusekasvatuse Valitsuse poolt ning paigutati Riia Sugutäkkude Depoosse. Tori Hobusekasvandus rentis ta 1910. aastal üheks aastaks. Tema põlvnemisandmeid ei ole säilinud.

Farinage'ilt saadi kasvandusse 2 täkku ja 1 mära.

1. Täkk **Fonduk Tk 1917** (ema Harmlose Tk 1531) — tumeraudjas, sündinud 1911. aastal Tori Hobusekasvanduses, anti üle Peterhofi maavalitsusele.

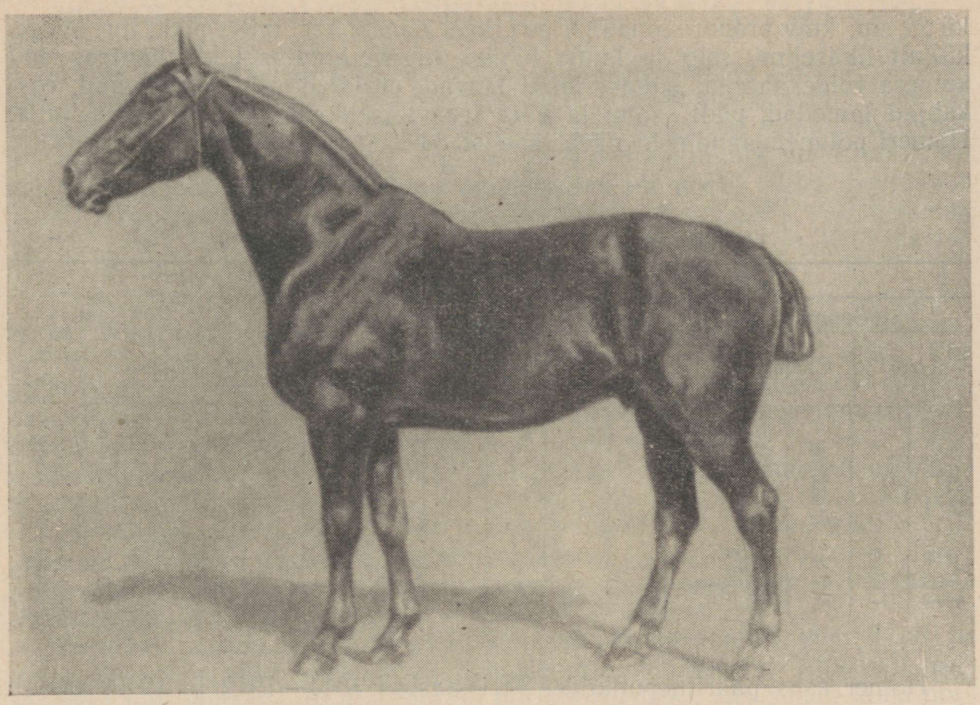

Homer 26 T. Anglo-normanni tõugu täkk, sündinud 1907. a. Prantsusmaal, isa Cerbere, ema Patrie. Mustjaskõrb, turja kõrgus 164 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

2. Täkk **Flankeur Tk 1918** (ema Hirmala Tk 1711) — raudjas kimmel; tk 162 sm, rü 189 sm, kü 20 sm; sündinud 1911. aastal Tori Hobusekasvanduses.

Flankeur asus paarituspunktides Toris 1914 aastal, Haaslaval aastail 1916—1917 ja Vana-Kuustes 1918. aastal. Temaga paaritati 107 mära.

Flankeurilt jäi kasvandusse väga hea sugumära: H e s t i a 965 T (ema Dolde Tk 1864) — tk 153 sm, kpk 166 sm, rü 194 sm, rs 76 sm, rl 44,5 sm, ll 61,5 sm, kü 20,5 sm, ek 635 kg, raudjas-kimmel; sündinud 1915. aastal Tori Hobusekasvanduses. Hestial oli raskevõitu pea, selle pikkusele vastav lihaserikas kael, keskmise kõrgusega hästi lihastunud turi, lühike tugev selg ja lanne, lai ja pikk laudjas, suhteliselt lai sügava kumera roidekaarega rind ja tugevad kuivad, tihedate kapjadega jalad. Käik oli tal avar, samm hoogne, traav kiire, vastupidavus hea.

Hestia andis kasvandusele väga head sugumaterjali, kelle hulgas oma heade järglaste poolest paistavad eriti silma täkud M o v i k 62 T (isa Meinhard II), H a s o n 403 TA (isa Harun), A h o i 521 TA, A r b o 603 T (isa Arend) ning G i s o 657 TA (isa Garibaldi) ja mära H e s t a 1523 TA (isa Harun).

Farinage'i tütar sugumära **Fortuna Tk 1911** (ema Hetmani tütar Herba Tk 1583) oli raudjas, lauk laubal, vasak ees- ja mõlemad tagajalad valged; tk 156 sm, rü 191 sm, kü 21 sm. Temast saadi täkk M o m u s Tk 2040 (isa Meinhard II) ja mära D a m e Tk 2068 (isa Doppelgänger).

Farinage'i järglastel, samuti ka viimaste järglastel oli täheldatav suur rinna ümbermõõt.

Homer 26 T — sündinud 1907. aastal Prantsusmaal; mustjaskõrb, täht laubal, parema ees- ja mõlema tagajala sõrgatsid valged; tk 164 sm,

kü 22 sm; kuiv proportsionaalne pea, kael lihaserikas, mitte pikk, turi kõrge, küllalt lihaseline, selg ja lanne lühike, tugev, laudjas pikk, libajas, rind kumera roidekaarega, sügav, jalad kuivad, eesjalad veidi nöördunud, eeskabjad lamedad, pikk samm ja kiire traav. Iseloomult oli Homer rahulik. Homeri põlvnemisandmeid näeb tabelist 33.

Tabel 33

Täkk Homer AN/26 T, mustjaskõrb, sünd. 1907. a.

Patrie AN								Cerbere AN							
Stockinne				Halali				Fleur de Mai				Narodum			
Urus		Chamrok								Lilas		Miss Slon		Jambe ex Ibis	
Lucsini tütar Lucain ~ Eylau	Colozain	White Stocking	Shepherd F. Knapp Amerika									Seducteuri tütar Victoria ~ Eylau	Idalise poeg Elu	Phantenoni tütar Violette	Normandi poeg Cherbourg

Homer asus paarituspunktides Toris aastail 1911—1912 ja 1919. aastal, Audrus aastail 1913—1919, Valgus 1920. aastal, Viljandi riigimõisas aastail 1921—1925 ja Särevere riigimõisas 1926. aastal. Temaga paaritati 567 mära.

Homerilt saadi Tori Hobusekasvanduses 12 järglast, neist määrati suguhobusteks 4 järglast: 3 täkku ja 1 mära.

Homeri järglastest määratud sugutäkud:

1. **Hubertus 46 T** (ema Hetmani tütar Hilga Tk 1591) — värvuselt kõrb, tk 161 sm, sündinud 1912. aastal.

Hubertuselt jäi Tori Hobusekasvandusse üks mära H u b e r t a Tk 2053 (ema Walhalla) — raudjas, täht laubal, kriips ninal, mõlemad tagajalad valged; tk 154 sm, rü 181 sm, kü 19,4 sm; sündinud 1916. aastal. Hubertast saadi Tori Hobusekasvanduses täkk D a v u s Tk 2116 (isa Doppelgänger).

Hubertus asus paarituspunktides Toris 1915. aastal, Kärus aastail 1916—1919, Emujärvel 1921. aastal, Rannu-Kurekülas 1922. a. ja Viljandis 1923. aastal. Temaga paaritati 255 mära. Hubertus hukati 1923. aastal.

2. **Habakukk Tk 1951** (ema Hadea Tk 1787) — raudjas kimmel, tk 156 sm; sündinud 1912. aastal.

Habakukk asus paarituspunktis Lätis aastail 1915—1919, kus paaritas 97 mära, Esimese maailmasõja ajal läks kaduma.

3. **Hadrup Tk 1971** (ema Dolde) — kõrb, märgisteta; sündinud 1913. aastal.

Hadrup anti 1916. aastal sugutäkuna üle Tveri kubermangu maavalitsusele.

Homeri tütardest määrati sugumäraks **Heldensage Tk 1953** (ema Hebe Tk 1478) — kõrb, täht laubal, tk 156 sm; sündinud 1912. aastal. Heldensagest saadi kasvandusse 2 mära: D a r j a Tk 2063 (isa Doppelgänger) ja M a r t a Tk 2082 (isa Meinhard II).

Homeri verd leidub praegustes Tori Hobusekasvanduse hobustes täku Hilpuri 182 T tütre Hilba 1243 T kaudu.

Homeriga ja tema poegadega on olemasolevail andmeil paaritatud 822 mära.

NORFOLGITÜÜBILISTE HOBUSTE KASUTAMISE TULEMUSI

Hetmani ja ka teiste Eestisse toodud norfolgitüübiliste täkkude — Rubini, Stuarti, Pretenderi, General-Sheridani, Weighton-Squire'i, Duke of Scagglethorpe'i, Farinage'i, Homeri, Nonpareil III ning Eestis sündinud Sylvesteri, Haruni ja Cardinali järglased osutusid põllumajanduses nii suurkui väikemaapidajatele vastuvõetavamateks kui ida-preisi täkud. Seepärast hakati norfolgiverelisi täkke veelgi juurde tooma. Nii imporditi veel Eestisse 1899. aastal 6, 1907. aastal 3, 1908. aastal 1, 1909. aastal 3 ja 1913. aastal 3 norfolk-häkni täkku, kes asusid mitmetes paarituspunktides.

Norfolgiverelised täkud Farinage, Homer, Nonpareil, Duke of Scagglethorpe, Weighton-Squire ja Hetman ning nende järglased — Tori Hobusekasvandusele kuuluvad sugutäkud — on paaritanud kokku 6806 mära. Kui palju on paaritanud nende Tori Hobusekasvandusele mittekuulunud järglased, kui ka teised imporditud norfolgiverelised 16 täkku, ei ole teada. Umbkaudu võib arvata nende paarituste arvu 15-le tuhandele.

Eestisse toodud norfolk-häkni täkkudega loodi alus kohaliku põllumajandusliku hobusetõu kujundamisele. Parandatud hobumaterjal, kelle peamisteks komponentideks olid norfolk-häknid ja eesti hobused, andis talupoegadele eriti sobivaid põllutöö-, transpordi- ja sõiduhobuseid. Nad olid keskmise suurusega, tiheda kuiva ja tugeva konstitutsiooniga, hea liikuvusega ja vähenõudlikud universaaltüüpi hobused.

Hetmani ja teiste norfolgi hobuste kasutamisest alates võib Toris ja mujal Eestis saadud parandatud hobustemassiivi õigusega nimetada iseseisvaks tõurühmaks. Et Hetman oli norfolk-roadster, siis hakati kõiki norfolgiverelisi täkke ja nende järglasi nimetama roadsteriteks, pärastpoole aga tori roadsteriteks.

Et norfolgiverelistel täkkudel oli otsustav tähtsus tori hobusetõu kujunemisel, siis peatutakse nende juures veel eespool täkuliinide ja märaperekondade analüüsimisel.

2. PEATÜKK

*

IDA-FRIISI HOBUSTE KASUTAMINE

XIX ja XX sajandi vahetusel toimus Inglismaal tüsedate norfolkide aretuses üleminek kergemale — häkni tüübile. Samal ajal mindi ka Prantsusmaal tüsedate anglo-normannide aretuses üle kergemate traavi- või tõllahobuste kasvatamisele. Seepärast polnud *E. Weberi* (5) andmeil sel ajal tüsedaid põllumajandusliku hobuse tüübile vastavaid norfolgi ja anglo-normanni täkke enam kerge saada. Käsikäes põllumajanduse arenguga vajas Tori Hobusekasvandus aga verevärskenduseks niinimetatud «soojaverelisi» tüsedamaid hobuseid. Selliseid oli mõisnikel kerge soodsate hindadega saada Saksamaalt.

Nii toodigi 1912. aastal Tori Hobusekasvandusele Ida-Friisimaalt täkk Meinhard II ning 1922. aastal täkud Arend ja Tello. Kokku toodi Eestisse aastail 1913—1924 10 ida-friisi tõugu täkku.

Ida-friisi hobuste sissetoomist põhjendati sellega, et nendes ühe komponendina esineb norfolgi hobune ühise esiisa — täkk Normani kaudu. Järelikult ei olevat ida-friisid mitte täiesti võõrad norfolkidele ning võisid kasu tuua tori hobuse edasisele aretusele.

MEINHARD II 43 T JA TEMA JÄRGLASED

Sissetoodud ida-friisi täkk **Meinhard II 43 T**, sündinud 1908. aastal, oli tumeraudjas, saba ja lakk punased, kriips-lauk laubal; tk 161 sm, rü 204 sm, kü 23 sm. Ta oli tugeva kehaehitusega, pea suur ja lihav, veidi kongisninaline, kael tugev, kuid mitte pikk, rind lai ja sügav, roidekaar kumer, selg pikavõitu, lanne nõgujas; jalad tugevate liigeste ja püstiste sõrgatsitega, tagajäsemed rangjalgsed ja seetõttu käik kitsas, pudeda sarvega tömpkabjad, eriti eesjalgadel, mida pärandas ka järglastele; hambad pehmed, keskpärane söödakasutaja; vähe vastupidav, pikamaasõidul komistanud. Meinhard II põlvnemine selgub tabelist 34.

Meinhard II pärandas järglastele oma pikavõitu selga, pudedaid ja tömpkapju, sageli püstsõrgatseid ja enamikule järglastele ka tagajalgade kitsast käiku. Paljud tema järglastest olid kui mitte halvad, siis keskpärased söödakasutajad. Ka pärandas ta ebareeglipärast ning pehmet hammastikku.

Meinhard II asus paarituspunktides Toris aastail 1913—1921 ja Põltsamaal aastail 1922—1926. Temaga paaritati 502 mära.

Meinhard II on kasutatud sugutäkuna võrdlemisi palju. Tori Hobusekasvandusse on temalt jäänud rida sugutäkke ja -märasid.

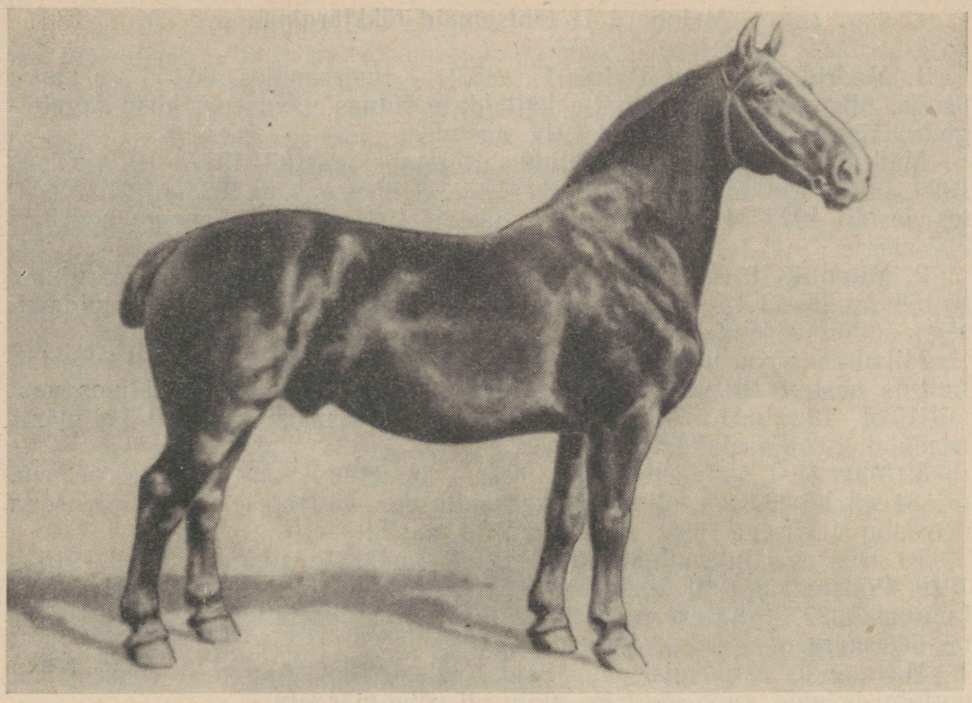

Meinhard II 43 T. Ida-friisi tõugu täkk, sündinud 1908. a. Saksamaal, toodud Eestisse 1912. a., isa Mentor 1054, ema Herzogin 5885. Tumeraudjas, turja kõrgus 161 sm, rinna ümbermõõt 204 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

Tabel 34

Täkk Meinhard II IFr 1340 43 T, tumeraudjas, sünd. 1908. a.

| | | |

Meinhard II tähtsamaid täkkjärglasi:

1. **Madrid 51 T** (ema Dalma Tk 1857) — tumeraudjas, tk 156 sm, suure peaga, pikavõitu seljaga, mitte küllaldase rinnasügavusega, kitsa tagajalgade käiguga täkk; sündinud 1914. aastal.

Madrid asus paarituspunktides Kärstnas aastail 1917—1919, Õisus 1920. aastal, Patkülas aastail 1921—1922, Helmes aastail 1923—1926, Moostes aastail 1927—1930 ja Vasulas aastail 1931—1935. Temaga paaritati 397 mära.

2. **Milan 48 T** (ema Himara Tk 1704) — raudjas, lauk pooles ninas; tk 156 sm, kü 21,4 sm, oli elegantse välimusega ja küllaldase vastupidavusega; sündinud 1914. aastal.

Milan asus paarituspunktides Toris 1917. aastal, Lustiveres 1918. aastal, Audrus aastail 1919—1920, Põltsamaal 1921. aastal, Vana-Soldinos aastail 1922—1923 ja Kuusikul, Kehtnas 1924. a. Temaga paaritati 319 mära; ta müüdi 1925. aastal Lätti.

3. **Mavr 50 T** (ema Dudka Tk 1904) — tumeraudjas, tk 155 sm, rs 72 sm, rü 184 sm, kü 22,5 sm, oli tüseda kehaehitusega, küllaldase rinnasügavusega ja vastupidavusega täkk; sündinud 1914. aastal.

Ta asus paarituspunktides Toris 1917. aastal, Lustiveres aastail 1916—1920, Põltsamaal 1921. a., Äksis 1922. aastal, Kastres aastail 1924—1928, Luunjas 1929. a., Säreveres 1930. aastal ja Abjas aastail 1931—1933. Paaritas 503 mära.

Mavr andis võrdlemisi palju häid järglasi. Tema juures lõi rohkem läbi norfolgi hobune, kuna ida-friisi mõju oli vähe märgata.

4. **Minoi 54 T** (ema Dahlia Tk 1896) — sündinud 1915. aastal, tumeraudjas, täht laubal, tk 160 sm, rs 78 sm, rü 193 sm, kü 22 sm, oli suure peaga, mitte küllaldaselt lihastunud kaelaga, pikavõitu seljaga, küllaldase vastupidavusega täkk.

Minoi asus paarituspunktides Toris 1918. aastal, Audrus aastail 1919—1920, Viljandis 1921. aastal, Põltsamaal aastail 1922—1923, Jõgeval aastail 1924—1927 ja Sauel 1928. aastal. Temaga paaritati 205 mära ning praagiti välja 1929. aastal.

5. **Marzellus 56 T** (ema Flicka 950 T) — tumeraudjas täkk, sündis 1917. aastal, täht laubal; tk 157 sm, rl 46 sm, rs 74 sm, rü 182 sm, ll 56,0 sm, lp 57 sm, kü 20 sm. Tal oli kergevõitu, kuiv pea, pikk ja peenevõitu kael, kõrge turi, hea selg, võrdlemisi pikk laudjas. Marzellus oli hea kiire traavijooksuga, sõidus vastupidav täkk, kelles oli näha täisverelise ratsahobuse omadusi.

Ta asus paarituspunktides Toris 1920. aastal, Pollis 1921. aastal, Vasulas ja Raadil aastail 1922—1926, Tormas aastail 1927—1928, Väätsal aastail 1929—1932, Kirnas 1933. a., Jõgeval 1934. a. ja Lähtrus 1935. aastal. Ta paaritas 570 mära. Müüdi 1935. aastal Kohila lähedale Lohule.

6. **Max 24 T** (ema Datura Tk 1918) — raudjas, lauk laubal, tk 157 sm, rs 74 sm, rü 184 sm, ll 56 sm, lp 56 sm, kü 22 sm. Tal oli raskevõitu pea, lühikene lihaseline kael, madal turi, lühikene selg, pikk laudjas, küllaldane rinnasügavus, kuivad tugevad jalad ja kitsavõitu tagajalgade käik. Ta sündis 1918. aastal.

Max asus paarituspunktides Munalaskmel 1921. aastal, Viljandis aastail 1922—1924, Põltsamaal aastail 1925—1926, Ulilas aastail 1927—1929, Rahumäel aastail 1930—1933 ja Kalahalnjas aastail 1934—1937. Temaga paaritati 553 mära.

7. **Morits 59 T** (ema Herzogin Tk 1938) — raudjas, täht laubal; tk 156 sm, rl 42 sm, rs 69 sm, rü 173 sm, kpk 161 sm, ll 53 sm, lp 54 sm, kü 21 sm;

sündinud 1918. aastal. Moritsal oli raskevõitu pea, pikavõitu selg, pikk laudjas, pikk samm ja kiire traav, kuid halb hammastik ja vähene rinnasügavus. Ta asus paarituspunktides Audrus 1921. aastal, Rahumäel aastail 1922—1925, Meremäel aastail 1926—1927, Vastseliinas aastail 1928—1929, Alatskivi riigimõisas aastail 1930—1935 ja Vahastus 1936. aastal. Temaga paaritati 201 mära. Morits müüdi Taebla mõisa.

8. **Marro 61 T** (ema Daisy), sündinud 1919. aastal — raudjas, saba ja lakk valkjamad, täht-kriipslauk laubal; tk 159 sm, rl 49,5 sm, rs 77 sm, rü 191 sm, kpk 168 sm, ll 60 sm, lp 60 sm, kü 21,5 sm, ek 602 kg. Tal oli tüse kehaehitus, raske kongisninaline pea, lühikene tüse kael, madal turi, lai tugev rind, kumer roidekaar, tugevad kuivad-jalad, head kabjad, kitsas tagajalgade käik, hea veotahe ja hea iseloom. Lühinägelikkuse tõttu oli ta kartlik.

Marro asus paarituspunktides Toris 1922. aastal ja aastail 1924—1925, Audrus 1923. aastal, Kurtnas aastail 1927—1930 ja Säreveres aastail 1931—1932. Ta paaritas 384 mära, suri 1933. aastal.

9. **Movik 62 T** (ema Hestia 965 T) — raudjas, kriips ninal; tk 155 sm, rl 46,5 sm, rs 72,5 sm, kpk 164 sm, ll 57 sm, lp 57,5 sm, kü 21 sm, ek 610 kg; tüse kehaehitus, raskevõitu pea, lühikene lihaserikas kael, madalavõitu turi, hea selg ja lanne, küllalt pikk laudjas, kumer roidekaar, tugevad jäsemed, kuid tagajalgade kitsavõitu käik, hea pärandusvõime; sündinud 1919. aastal.

Movik asus paarituspunktides Toris 1922. aastal, Otepääl aastail 1923—1928, Tähtvere riigimõisas aastail 1924—1938 ja Säreveres 1939. aastal. Temaga paaritati 631 mära ning müüdi 1940. aastal Viljandimaale.

Movikult jäi Tori Hobusekasvandusse üks sugumära Maimu 1284 T (ema Dunja 966 T) — punaraudjas, lauk laubal, vasak tagajalg valge; tk 148 sm, rs 74 sm, rü 188 sm, rl 45 sm, ll 57 sm, kü 20 sm, ek 560 kg, ki 11,7; sündinud 1923. aastal. Maimul oli proportsionaalne pea, lühike tugev kael, keskmise kõrgusega lihaseline turi, tugev selg ja lanne, pikk laudjas, tugevad kuivad jalad, pikk samm, traavil sõudis kergelt eesjalgadega.

10. **Milvek 183 T** (ema Dulcinea 970 T) — kõrb, suur täht laubal, parema tagajala sõrgats valge; tk 157 sm, rl 46 sm, rs 75 sm, rü 190 sm, kpk 169 sm, ll 57 sm, kü 22 sm. Milvekul oli proportsionaalne kuivavõitu pea, pikavõitu, mitte küllaldaselt lihastunud kael, kõrguselt keskmine turi, pikavõitu, kuid sirge selg, mitteküllaldane rinnasügavus, hea vastupidavus. Ta sündis 1921. aastal ja asus paarituspunktides Toris 1924. aastal, Kongutas aastail 1925—1930, Tartus aastail 1931—1933, Moostes 1934. aastal, Karulas aastail 1936—1937, Vana-Antslas aastail 1938—1939 ja Irboskas aastail 1940—1941. Temaga paaritati 616 mära.

11. **Murak 178 T** (ema Herzogin Tk 1938) — tumeraudjas, täht-lauk laubalt sõõrmete vahele; tk 156 sm, rl 46 sm, rs 77 sm, rü 189 sm, kpk 162 sm, ll 56,5 sm, lp 57 sm, kü 22 sm, ek 580 kg. Murak oli kindla pärandusvõimega täkk. Ta andnud ühtlasi, keskmise suurusega, tiheda kehaehitusega, vastupidavaid ning hea avara tagajalgade käiguga järglasi; sündis 1921. aastal. Murak oli Moritsa täisvend.

Kui Moritsas eneses ja ka tema järglastes oli tunda ida-friisi, osalt ka kaugemal asetsevate Derby XX ja Tenoristi mõju, siis Murakul olid sugulus-paarituse (poolvend-poolõde) tõttu esile kerkinud Hetmani ja Heldenknabe omadused ning tüüp, mida ta pärandas ka järglastele.

Murak asus paarituspunktides Sõmerpalu riigimõisas aastail 1924—1931, Raplas 1932. aastal, Päinurmes aastail 1933—1935, Saadjärvel 1936. a., Tõstamaal 1937. a., Kavildas 1938. a. ja Kavastus 1939. aastal. Temaga paaritati 601 mära.

12. **Madis 225 T** (ema Hecuba 951 T) — punaraudjas, lauk laubal ninalt vasakule sõõrmele; tk 158 sm, rl 44 sm, rs 76 sm, rü 189 sm, kü 21 sm,

ek 601 kg; sündinud 1923. aastal. Madisel oli raske pea, lühikene tüse kael, keskmise kõrgusega lihaseline turi, sirge lüheldane lai selg ja lanne, suhteliselt pikk laudjas, kuivad jalad ja head kabjad, tagajalgade kitsavõitu käik, rahulik vaikne iseloom, hea veotahe ja vastupidavus. Madiselt kasvandusse järglasi ei ole jäänud.

Ta asus paarituspunktides Toris aastail 1926—1927, Viljandis 1928. aastal, Olustveres aastail 1929—1931, Väinjärves 1932. aastal, Luistes aastail 1933—1934, Kuusiku riigimõisas aastail 1935—1936 ja Viljandis aastail 1937—1938. Temaga paaritati 299 mära.

13. **Marras 228 T** (ema Darja 973) — punane, saba ja lakk valkjamad, lauk laubalt ninale, sõõrmete vahelt pealmisele mokale; tk 161 sm, rl 48 sm, rs 81 sm, rü 195 sm, kpk 172 sm, ll 62 sm, lp 62 sm, kü 23,5 sm; sündinud 1928. aastal. Tal oli raske, lihav pea, lühike, mitte küllalt lihastunud kael, keskmise kõrgusega ning lihaserikas turi, keskmise pikkusega, lai selg, tugev, lai lanne, pikk lihaserikas laudjas, lai, sügav, kumera roidekaarega rind, tugevate liigestega jalad, samm pikk, hoogne; tagajalgade käik kitsavõitu. Iseloom ja vastupidavus head. Marras andis väljaspool kasvandust palju häid järglasi, kuid kasvandusse temalt järglasi jäänud ei ole.

Marras asus paarituspunktides Kuusiku riigimõisas aastail 1926—1928, Voltvetis aastail 1929—1933, Jõelähtmes 1934. a., Järva-Jaanis 1935. aastal ja Kuremaa riigimõisas aastail 1936—1939. Temaga paaritati 488 mära; ta hukati 1940. aastal kabjavähi tõttu.

Meinhard II tähtsamaid märajärglasi:

1. **Madeira Tk 1941** (ema Haselnuss Tk 1784) — tumekõrb, täht laubal, parema tagajala piire valge; tk 156 sm, rü 182 sm, kü 20,1 sm; sündinud 1914. aastal.

Madeirast on kasvandus saanud ühe hea sugutäku **Golf 351 T** (isa Granit 261 T) — punane, väike täht laubal, saba ja lakk valkjamad; tk 158 sm, rl 51 sm, rü 200 sm, rs 47 sm, ll 61 sm, kü 23 sm, ek 592 kg; sündinud 1930. aastal. Golfil oli proportsionaalne pea, lühike tugev kael, madal lihaseline turi, lühike tugev selg ja lanne, pikk laudjas, tugevad kuivad jalad, head kabjad, pikk samm ja kiire traav, hea veotahe, hea vastupidavus nii veos kui ka sõidus, hea söödakasutus ja vaikne rahulik iseloom.

Golf vedas Tartus liivasel teel 5235-kilogrammist koormat, mis oli 9 korda raskem tema kehakaalust. Golf pärandas oma häid omadusi kindlalt edasi järglastele.

2. **Mantinea 961 T** (ema Hirmala Tk 1711) — punaraudjas, lauk laubal; tk 155 sm, rl 41 sm, rs 70 sm, rü 184 sm, ll 59 sm, kü 19 sm, kpk 164 sm, ek 576 kg. Mantineal oli raskevõitu pea, lühike, kuid mitte küllalt lihastunud kael, keskmise kõrgusega turi, sirge selg ja lanne, pikk laudjas, keskpärane lihastik, taatsirandmelised eesjalad, eesjalgadel pudedad tõmpkabjad, hea vastupidavus nii töös kui sõidus, hea iseloom. Ta sündis 1914. aastal. Mantinea müüdi 1936. aastal.

3. **Martinika 962 T** (ema Donna 1872) — punaraudjas, täht-kriips laubal; tk 157 sm, rl 44 sm, rs 73 sm, rü 182 sm, ll 53 sm, kpk 167 sm, kü 21 sm, ek 593 kg; sündinud 1917. aastal. Tal oli pikavõitu raske pea, lühike kael, keskmise kõrgusega turi, pikavõitu selg, pikk laudjas, mille lihastik jättis soovida, samuti kui reite lihastikki; tugevad jalad, pehmete pudedate kapjadega eesjalgadel. Iseloomult oli ta hea. Martinika müüdi 1934. aastal.

4. **Morava 960 T** (ema Dahlia Tk 1896) — tumeraudjas, suur täht-kriips laubal; tk 156 sm, rü 191 sm, kü 22 sm; sündinud 1914. aastal. Moraval oli suur kondine pea, pehme hammastik, lüheldane kael, pikk selg ja lanne,

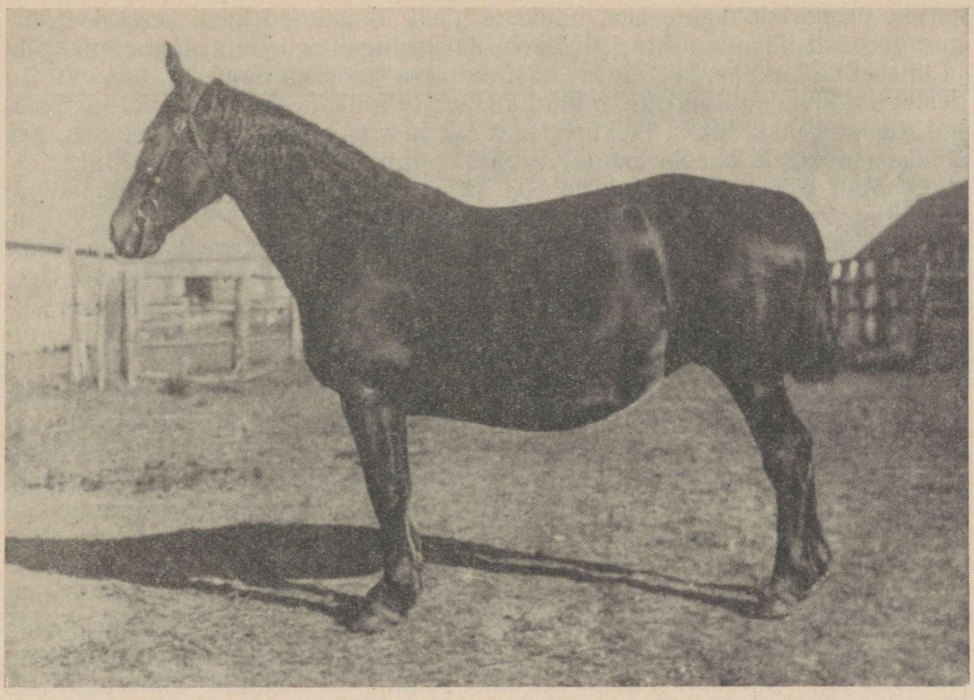

Mära Milla 978 T, sündinud 1916. a., isa Meinhard II 43 T, ema Quadiana 964 T. Punaraudjas, turja kõrgus 151 sm, kere põikpikkus 162 sm, rinna ümbermõõt 198 sm, kämbla ümbermõõt 21,5 sm.

tugev luustik, kuid mitte küllaldane lihastik, tugevad jalad, kusjuures eesjalgade kabjad olid pehmed-pudedad; söödanõudlus oli tal suur, vastupidavus keskmine. Morava hukati 1933. aastal.

5. **Malanja 967 T** (ema Dudka Tk 1904) — tumeraudjas, täht laubal, vasaku tagajala sõrgats valge; tk 156 sm, rü 184 sm, rs 76 sm, rl 45 sm, ll 57 sm, kü 20,5 sm, ek 520 kg. Malanja pea oli tugev, kael lühike, lihaseline turi keskmise kõrgusega, selg ja lanne lühikesed, laudjas pikk, jalad tugevad, korralikkude kapjadega, tal oli elav temperament (nähtavasti saadud esiemast Almast), hea vastupidavus, hea traav ja pikk samm. Ta sündis 1915. aastal. Malanja anti üle Polli riigimõisale.

6. **Malva 969 T** (ema Daisy 954 T) — tumeraudjas, kriips ninal; tk 159 sm, rs 75 sm, rü 193 sm, ll 67 sm, kü 20,5 sm, ek 610 kg. Malva oli tugeva peaga, pisut kongisninaline. Ta kael oli tüse, turi madal ja lihav, selg ja lanne tugevad, laudjas pikk, küllalt lihaseline, jalad tugevad. Temas ei olnud märgata ida-friiside, vaid norfolk-häknide mõju. Ta sündis 1916. aastal. Malva anti üle Tori Hobusekasvanduse Sõmerpalu osakonnale.

7. **Mindal 971 T** (ema Dalma 1857) — tumeraudjas, linalakk, lauk laubal; tk 153,5 sm, rl 42 sm, rs 70 sm, rü 180 sm, ll 56 sm, kpk 160 sm, kü 20 sm, ek 565 kg. Tal oli raskevõitu pea, lühikene tüse kael, madal turi, pikavõitu selg ja lanne, tugevad jalad, kusjuures eesjalgade kabjad olid pehmed. Mindal oli väga hea söödakasutusega ning vastupidav nii töös kui ka sõidus. Ta sündis 1916. aastal. 1934. aastal müüdi Mindal Haapsalu rajooni.

8. **Milla 978 T** (ema Quadiana 964 T) — punaraudjas, lauk laubal, mõlema tagajala piirdel valged lapid; tk 151 sm, rl 47 sm, rs 76 sm, rü 198 sm, ll 59 sm, kpk 162 sm, kü 21,5 sm, ek 656 kg, ki 12,6. Millal oli tugev keha-

ehitus, proportsionaalne pea, lühikene hästi lihastunud kael, keskmise kõrgusega hästi lihastunud turi, lühikene lai ja tugev selg ning lanne, pikk, lai ja lihaseline laudjas, lai, sügav, hästi kumera roidekaarega rind, tugevate liigestega, kuivade jalgadega, tagant kitsavõitu käik, keskmise tihedusega kabjad, hoogne pikk samm ja kiire traav, väga vastupidav töös ja sõidus, hea söödakasutuse ja hea iseloomuga mära. Sündinud oli ta 1916. aastal.

9. **Mali 977 T** (ema Heldria 963 T) — punaraudjas, täht-kriips laubal; tk 158 sm, rl 44 sm, rs 78 sm, rü 191 sm, ll 56 sm, kpk 160 sm, kü 20 sm, ek 560 kg. Tal oli kuiv kergevõitu pea, võrdlemisi lühikene kael, keskmise kõrgusega turi, lühikene selg ja lanne, pikk laudjas, kuivad tugevad jäsemed, pehmevõitu eeskabjad, kiire traav ja pikk samm, hea vastupidavus sõidus, töös aga liiga temperamente. Ta sündis 1918. aastal. Mali anti 1953. aastal üle Tori Hobusekasvanduse Kuremaa osakonnale.

10. **Maasik 979 T** (ema Dekade Tk 1963) — tumeraudjas, täht laubal; tk 156 sm, rl 39 sm, rs 70 sm, rü 175 sm, ll 55 sm, kü 20 sm, ek 524 kg. Maasik ei olnud Meinhard II-lt väliselt midagi pärandanud. Tal oli kuiv, keskmise suurusega pea, kitsavõitu kael, kõrge turi, pikavõitu selg, pikk laudjas, kitsavõitu, kuid sügav, kumera roidekaarega rind, kuivad tugevad jäsemed ja korrapärane käik. Nii töös kui ka sõidus oli ta väga vastupidav. Ta sündis 1919. aastal. 1936. aastal müüdi ta Kastresse.

11. **Minni 983 T** (ema Dascha Tk 2057) — raudjas mära, lauk laubal, vasak eesjalg põlveni, parem eesjalg üle sõrgatsi, mõlemad tagajalad poolde põida valged; tk 156 sm, rl 43 sm, rs 78 sm, rü 18,5 sm, ll 55 sm, kü 20,5 sm, ek 579 kg; sündinud 1920. aastal. Minni oli saadud lähissuguluses Duke of Scagglethorpe'iga: poolõde Diana Tk 1900 paaritati poolvend Doppelgängeriga, mille tõttu ei pääsenud Minnis mõjule Meinhard II omadused.

Minni oli madalajalgne, kergete liigutustega, hea hüppaja, tüübilt hönterit meenutav mära. Ta suri poegimisel 1944. aastal.

12. **Maiju 984 T** (ema Dolde Tk 1564) — tumeraudjas mära, täht laubal; tk 150 sm, rl 42 sm, rs 74 sm, rü 180 sm, ll 63 sm, kpk 161 sm, kü 20 sm, ek 645 kg, ki 12,9. Tal oli raskevõitu pea, lühike tüse kael, madal lihaseline turi, lai pikavõitu selg, veidi nõgus, kuid lai ja tugev lanne, pikk ja lai laudjas, lai sügav rind, küllalt kumer roidekaar, tugevad jalad, keskmise tihedusega kabjad, temperamentne ja küllaldaselt vastupidav. Ta sündis 1921. aastal.

Maiju oli oma välimiku pärinud rohkem emalt kui isalt. Tema poegadest oli eriti silmapaistev **Gandhi**, kes sarnanes oma esiisa Vapsikasega, mitte ainult värvuselt (kõrb), vaid ka omadustelt, olles haruldaselt vastupidav, hea söödakasutuse ning hea veovõime ja veotahtega, andes neid omadusi edasi ka järglastele.

Maiju anti 1932. aastal üle Polli riigimõisale.

Nagu nähtub eespool toodud Meinhard II järglaste ülevaatest, kasutati teda Tori Hobusekasvanduses paaritamiseks õige intensiivselt. Ta pärandas oma omadusi ainult esimesele põlvkonnale, s. o. otsestele järglastele, kuna juba teises ja kolmandas põlvkonnas ei olnud tema mõju märgata. Seega oli Meinhard II-l möödaminev tähtsus ja tema mõju ei ole enam, eriti pärast Hetmani vere koondamist, kasvanduse hobukoosseisus märgata. Vabariigi kolhoosides ja sovhoosides esineb praegugi veel laialdaselt Meinhard II teise ja kaugemate põlvkondade järglasi.

Üldiselt andis Meinhard II suure protsendi koredaid, vähe vastupidavaid, suure söödanõudlusega, meie oludele ja nõuetele mittevastavaid hobuseid, mistõttu oli tarvis tema järglastest vabaneda võimalikult kiiresti.

Tabel 35

Meinhard II ja Hetmani järglaste keskmiste mõõtmete võrdlus
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	tk	rs	rl	rü	ll	lp	kpk	kü	ek	ki
Meinhard II järglased . . .	155,2	73,5	43,6	184,0	56,7	55,4	162,0	20,6	588,1	10,6
Hetmani järglased . . .	153,2	76,7	44,6	191,1	57,3	58,0	163,5	20,4	562,5	10,5
Meinhard II . . + järglaste mõõtmed . . . . —	2,0	—	—	—	—	—	—	0,2	25,6	0,1
	—	3,2	1,0	7,1	0,6	2,6	1,5	—	—	—

Nagu tabelist 35 nähtub, on Meinhard II tõstnud järglastel turja kõrgust ja eluskaalu ning vähesel määral ka kämbla ümbermõõtu, kuid seejuures on vähenenud rinna sügavus, laius ja ümbermõõt, laudja laius ja pikkus ning kere pikkus laudja lühenemise arvel, kusjuures selg on muutunud pikemaks. Seega ei ole Meinhard II suutnud tori hobustele midagi positiivset juurde anda, küll on ta aga nõrgendanud eriti tähtsaid kehaosi — rinda ja laudjat. Osale oma järglastest on ta pärandanud halba, pehmet hammastikku, pehmeid pudedaid ja tömpkapju, kitsast tagajalgade käiku ja suurt söödanõudlust.

Meinhard II ja temalt saadud sugutäkud paaritasid olemasolevail andmeil 7318 mära.

AREND 64 T JA TEMA JÄRGLASED

Arend 64 T sündis 1919. aastal Ida-Friisimaal, kust ta 1922. aastal Eestisse toodi. Ta oli kõrb, parem tagajalg üle sõrgatsi valge, vasaku tagajala piire valge; tk 158 sm, rl 53 sm, rs 76 sm, rü 193 sm, kpk 165 sm, ll 55 sm, lp 56 sm, kü 23 sm, ek 667 kg.

Välimikult iseloomustas Arendit kongisninaline raskevõitu pea, lühike lihaserikas kael, madal lihav turi, lühike tugev selg ja lanne, küllalt lihaseline laudjas, lai, mitteküllaldase sügavusega rind, õõneskaelalisus, kuivad, tugevate liigestega jalad, milledel olid eriti hea tiheda sarvega kabjad; käik oli tagant kitsavõitu, samm avar, traav hoogne, vastupidavus südamehaiguse tõttu keskmine, söödakasutus rahuldav, iseloom tigedavõitu, kergesti ärrituv.

Tabel 36

Täkk Arend 64 T, kõrb, sünd. 1919. a.

Ota 10365						Arthur III 1053					
Obersti tütar		Xenophon 1176				Weltdame 3290 0		Matfried 1212 0			
Azova 4757	Oberst 1242	Xalapa 1665		Warner 995		Zofe 3289		Comet 966		Mira 914	Wilko 1101
	Adele 704	Ottomar 1081 ~ Norman 710 AN ■	Xerkes 807 tütar	Liebling 872 ~ Martin ~ Norman 710 AN ■	Driveri tütar	Herman 808	Siegerin 3295	Agamemnon 560 H	Coralle 721	Kimme 568	Landessohni tütar	Norman 710 AN ■	Elisabeth 1196	Zyrus 883

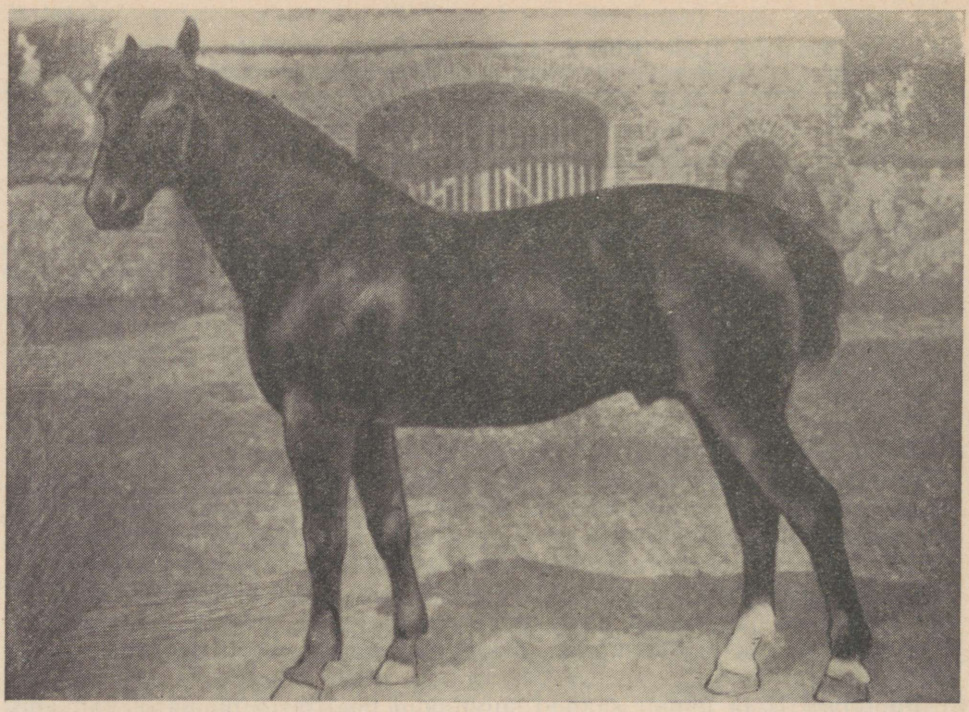

Arend 64 T. Ida-friisi ristandtäkk, sündinud 1919. a. Ida-Friisimaal, toodud Eestisse 1922. a., isa Artur III 1053, ema Ota 10365. Tumekõrb, turja kõrgus 158 sm, kere põikpikkus 165 sm, rinna ümbermõõt 193 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

Hakkas vanusepäevil õhku neelama. Arend pärandas kõiki oma häid omadusi ja puudusi hästi. Peamiselt oma täkkjärglastele pärandas ta südamevigu ning märajärglastele künahaukamist, andes aga kõigile järglastele edasi oma head tihedat kabjasarve. Värvuselt olid Arendi järglased peaaegu eranditult kõik kõrvid.

Nagu tabelist 36 nähtub, ei ole Arend mitte puhtatõuline ida-friisi hobune, sest tema isa Arthur III 1053 põlvneb oldenburgi tõugu hobustest.

Et Arendil enesel kui ka tema järglastel ilmnesid südamehaigus ja künahaukamine, siis kustutati ta 1938. aastal sugutäkkude nimestikust.

Arend asus paarituspunktides Toris aastail 1922—1925 ja 1929—1933, Viljandis aastail 1926—1928 ja 1934, Sõmerpalu riigimõisas 1935. a., Põltsamaal 1936. a., Kuremaa riigimõisas 1937. a., Kavildas 1938. a. ja Kütis 1939. aastal. Temaga paaritati 791 mära.

Arendi tähtsamaid täkkjärglasi:

1. **Ablas 229 T** (ema Mindal) — kõrb täkk, täht laubal, ülemisel mokal valge täpp, mõlema tagajala piirded valged, raske pea, lühikene tüse kael, lühikene tugev selg ja lanne, vähene rinnasügavus, õõneskaelalisus, head kabjad ja kuivad tugevad jäsemed. Sündinud 1923. aastal. Ablas kustutati sugutäkkude nimestikust südamehaiguse tõttu; ta asus Kuremaa mõisas.

2. **Annitar 283 T** (ema Minni) — kõrb, märgisteta; tk 158 sm, rs 76 sm, rü 186 sm, kü 21 sm; küllalt tüse, hea vastupidavusega ja söödakasutusega täkk; sündinud 1924. aastal.

Annitar asus paarituspunktides Viljandis 1927. aastal ja Palal aastail 1928—1929. Ta hukkus 1929. aastal. Temaga paaritati 43 mära.

Annitaril oli kolm venda: Arut 297 T, Akt 513 TA ja Ambo 603 TA.

3. **Arut 297 T** — tumekõrb, tk 157 sm, rs 74 sm, rü 188 sm, kü 22 sm; sündinud 1923. aastal, põlvnemine on sama mis Annitaril.

Arutil oli väga hea pärandusvõime, mida oli võimalik pikemat aega jälgida. Tema täisvend Annitar hukkus varakult, mistõttu ei saadud tema pärandusvõimet kindlaks teha. Arut pärandas mitte ida-friisi, vaid norfolgi tüüpi ja seda selletõttu, et tema enda perekonnas esines suguluspaaritust norfolkide järglastega. Nii oli tema vanaema Daša Tk 2057 saadud poolvend Doppelgängeri ja poolõde Diana Tk 1900 paaritusest.

Aruti vanaema Daša oli ühtlasi saadud suguluspaaritusest Hetmani järglastega Doppelgängeri vanaema Homi Tk 1482 ja Diana ema Hyade Tk 1500 kaudu. Mõlemad, nii Duke of Scagglethorpe kui ka Hetman olid suguluses ühise eellase Sir Charlesi kaudu.

Arut andis Audru ümbruskonda väga häid, ühtlasi, tüsedaid ja madalajalgseid järglasi. Ida-friisi märadega andis Arut aga ida-friisi tüübi, mida ei olnud märgata järglastel Hetmani liini märadest.

Arut asus paarituspunktides Toris 1928. aastal, Vaivaras aastail 1929—1930, Illukal aastail 1931—1932, Audru riigimõisas aastail 1933—1938, Sakus aastail 1939—1942 ja Niitväljal 1945. aastal. Temaga paaritati 543 mära.

4. **Algus 281 T** (ema Hermia Tk 952) — tumekõrb, täht laubal; tk 159 sm, rl 44 sm, rs 74 sm, rü 188 sm, ll 50 sm, kü 20,5 sm, ek 570 kg, ki 9,6; sündinud 1924. aastal. Ta oli elegantne, kergete liigutustega, kiire traaviga, vastupidav, hea söödakasutusega täkk. Alguse elegantsus oli tingitud tema kiirustüübilistest esivanematest (Tenorist IPr, Derby XX ja Mirnaja Tr).

Algus asus paarituspunktides Toris 1927. a., Kuusikul 1928. aastal, Rootoval aastail 1929—1932, Mõnistes aastail 1933—1935, Peril 1936. a. ja Missos 1937. aastal. Ta suri 1937. aastal. Algusega paaritati 324 mära.

5. **Ainto 298 T** (ema Hoiva 986 T) — kõrb, valgeid karvu laubal; tk 156 sm, rl 48 sm, rs 74 sm, rü 184 sm, kü 22 sm, ek 635 kg; sündinud 1925. aastal. Ta oli pisut kongisninaline, tüse, madalajalgne, kumera roidekaarega; hea vastupidavuse, söödakasutuse, veotahte ja pärandusvõimega, pika sammuga ja kiire traaviga täkk. Tema rinna sügavus võinuks olla suurem.

Ainto, olles emapoolsete eellaste kaudu suguluses Hetmaniga ning omades ka norfolk-häkni tõugu täku Duke of Scagglethorpe'i ja anglo-normanni täku Farinage'i verd, pärandas hästi Hetmani tüüpi, andes palju hinnatavaid järglasi Viljandi, Põltsamaa ja Jõhvi ümbruskonnas.

Ainto asus paarituspunktides Toris 1928. aastal, Viljandis aastail 1929—1931, Põltsamaal 1932—1934, Jõhvis aastail 1935—1938, Suure-Jaanis 1939. aastal, Hageris aastail 1940—1942, Audru riigimõisas 1943. a., Lustiveres 1944. a., Kuremaa riigimõisas 1945. a. ja Saduküla riigimõisas 1946. aastal. Ta paaritas 874 mära.

6. **Amatöör 361 TA** on Ainto täisvend; kõrb, märgisteta; tk 156 sm, kpk 164 sm, rü 189 sm, rl 44 sm, rs 76 sm, ll 58 sm, lp 57 sm, kü 22 sm, ek 594 kg, ki 10,6; sündinud 1930. aastal. Ta sarnanes välimikult, omadustelt ja pärandusvõimelt oma venna Aintoga.

Amatöör asus paarituspunktides Toris 1933. aastal, Kaius aastail 1934—1937, Vändras aastail 1938—1939, Vaivaras 1940. a., Meremäel 1941. a. ja Petseris 1942. aastal. Ta paaritas 391 mära.

Amatöörilt jäi kasvandusse sugumära **Amata 1817 TA** (ema Martinika) — raudjas, täht laubal, kriips ninal, vasakusse sõõrmesse; tk 156 sm,

kpk 170 sm, rü 193 sm, rs 78 sm, rl 47 sm, ll 61 sm, kü 22 sm, ek 635 kg, ki 11,3 sm; sündinud 1934. aastal.

Amatast on kasvandusele saadud järgmised suguhobused: täkud Hallar 781 TA (isa Hasavat 527 TA) ja Vati 1015 TA (isa Virk) ning mära Voota 2297 TA (isa Virk).

7. **Ametnik 282 T** (ema Masik 979 T) — kõrb täkk, märgisteta; tk 159 sm, rl 43 sm, rs 76 sm, rü 189 sm, ll 56 sm, kü 22 sm, ek 630 kg; sündinud 1924. aastal. Tal oli tugev luustik, hästi arenenud tagakeha, vastupidavus ning hea söödakasutus ja veotahe. Tema eksterjööriliseks puuduseks oli kael, mis täkul oleks pidanud paremini lihastunud olema; laiem võinuks olla ka rind.

Ametnik andis Hetmani liini kuuluvate märadega häid järglasi. Ta asus paarituspunktides Toris 1927. ja 1940. aastal, Saida asunduses aastail 1928—1930, Ravilas 1931. aastal, Salutagusel aastail 1932—1933, Õisus 1934. a., Lembaveres 1935. a., Liigvallas 1936. aastal ja Kaismal aastail 1937—1939. 1940. aastal ilmnes tal südamehaigus. Ta paaritas 317 mära.

8. **Ajaks 295 T** (ema Hasna 955 T) — kõrb, kriips ninal; tk 156 sm, rl 44 sm, rs 72 sm, rü 188 sm, kü 22 sm. Ajaks sündis 1925. aastal. Olles võrdlemisi tüseda, kuid elegantse kehaehitusega, sarnanes ta välimikult rohkem kiirustüübilise hobusega. Ta oli pisut kõrgejalgne, pika kerega, kuid tugeva selja ja landega täkk.

Ajaksi ema Hasna 955 T oli väga hea vastupidavusega mära. Vaatamata sellele, et ta oli Hetmani tütar, omas ta kiirushobuse ilmet ja välimikku ning pärandas seda ka oma järglastele. Hasna põlvnemistabelist leiame ainult ühe norfolgi hobuse esindaja (Hetmani), kuna emapoolsetes eellastes esinevad anglo-araabia, täisverelise ratsahobuse ja araabia hobusetõud. Ka Hasna poeg Ajaks andis rõhuvas enamikus elegantseid, kiirustüüpi meenutavaid järglasi.

Ajaks asus paarituspunktides Toris 1928. aastal, Põltsamaal aastail 1929—1931, Viljandis aastail 1932—1933, Taageperas aastail 1934—1936 ja Koigis aastail 1937—1941. Ta paaritas 541 mära. Ajaksil ilmnesid 1939. aastal südamevead.

9. **Alarm 359 TA** (ema Martinika 961 T) — kõrb, täht laubal, vasaku tagajala sõrgats valge; tk 152 sm, rl 41 sm, rs 73 sm, rü 175 sm, ll 54 sm, lp 59 sm, kü 21 sm, ek 520 kg, ki 10,0 (mõõtmed 2,5-aastaselt). Alarm sündis 1930. aastal. Ta oli väheldase rinnasügavusega ja mitteküllaldase tagakeha lihastikuga, vastupidav, hea söödakasutusega ja hoogsa käiguga täkk.

Alarm asus paarituspunktides Voltveti-Vasul aastail 1933—1935, Veltsas aastail 1936—1937, Sakus 1938. aastal ja Auveres aastail 1939—1941. Ta paaritas 318 mära; andis häid järglasi Voltveti ümbruses.

10. **Avarus 377 TA,** sündinud 1931. aastal, oli Alarmi vend: kõrb, täht laubal, vasak tagajalg poolde põida valge; tk 155 sm, rl 45 sm, rs 76 sm, rü 189 sm, ll 57 sm, lp 59 sm, kü 22,25 sm, ek 648 kg. Ta oli Alarmist suurem ja tüsedam.

Avarus asus paarituspunktides Polli riigimõisas aastail 1934—1936, Kastres 1937. a., Toris 1938. a. ja Karedal 1939. aastal. Ta paaritas 310 mära.

11. **Admiral 373 TA** (ema Malanja 967 T) — tumekõrb, piklik täht laubal, vasaku tagajala sõrgats valge; tk 154 sm, rl 50 sm, rs 79 sm, rü 193 sm, ll 60 sm, kü 22,5 sm, ek 645 kg; sündinud 1930. aastal. Ta oli tüse, võrdlemisi madalajalgne, hea pika sammu ja kiire traaviga, väga temperamentne täkk.

Admiral asus paarituspunktides Kongutas 1934. aastal, Kostiveres aastail 1935—1936, Sallas aastail 1937—1938 ja Kolgal aastail 1939—1940. Ta paaritas 343 mära; kustutati sugutäkkude nimestikust 1940. aastal kopsupuhituse ja südamehaiguse tõttu.

12. **Ajaleht 375 TA** (ema Malva 965 T) — kõrb, täht laubal, parem tagajalg üle sõrgatsi valge; tk 159 sm, rl 48 sm, rs 79 sm, rü 195 sm, ll 60 sm, kü 22,5 sm, ek 625 kg, ki 10,0; sündinud 1931. aastal. Ta oli tüse, madalajalgne, heade jõudlusvõimetega täkk ning andis tüsedaid järglasi.

Ajaleht asus paarituspunktides Heimtali riigimõisas aastail 1934—1936, Sangastes 1937. aastal, Taheval aastail 1938—1942, Mooste riigimõisas 1943. aastal ja Luunja riigimõisas aastail 1944—1946. Ta paaritas 443 mära. 1946. aastal haigestus Ajaleht kopsupuhitusse ning südamehaigusse, mistõttu ta kustutati sugutäkkude nimestikust.

13. **Arbalett 379 TA** (ema Hiito 985 T) — kõrb, lauk laubal, parem eesjalg poole kämblani ja mõlemad tagajalad poolde põida valged; tk 157 sm, rl 48 sm, rs 77 sm, rü 192 sm, ll 59 sm, lp 58 sm, kü 22,5 sm, ek 650 kg, ki 11,4; sündinud 1931. aastal. Ta oli tüse, võrdlemisi madalajalgne täkk.

Arbalett asus paarituspunktides Kohilas aastail 1934—1936 ja Esnas 1937. aastal. Ta paaritas 302 mära. 1940. aastal konstateeriti Arbaletil südamehaigus.

14. **Alas 517 TA** (Arbaleti vend) — kõrb, täpp laubal; tk 156 sm, rl 47 sm, rü 189 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kü 23 sm; sündinud 1933. aastal. Ta oli vennast madalajalgsem, üldiselt kompaktsem ja andis tüsedaid, madalajalgseid, heade võimetega järglasi kõigis paarituspunktides, kus ta asus, nimelt Põltsamaal 1936. aastal, Sõmerpalu riigimõisas aastail 1937—1938, Kuigatsis aastail 1939—1942 ja Nõos aastail 1943—1944. Ta paaritas 345 mära.

15. **Abrochum 401 TA** (ema Harina 1391 TA) — mustjas-kõrb, täpp laubal, parema ees- ja parema tagajala piirded valged; tk 157 sm, rl 46 sm, rs 75 sm, rü 186 sm, ll 56 sm, lp 59 sm, kü 22 sm, ek 565 kg, ki 9,9; sündinud 1932. aastal. Ta oli tüse, heade jõudlusvõimetega, kuid mitte küllaldase tagakeha lihastikuga täkk.

Abrochum asus paarituspunktides Kastre asunduses aastail 1935—1936, Ahja asunduses aastail 1937—1938, Roodval 1939. aastal ja Vajangul aastail 1940—1941. Ta paaritas 212 mära.

16. **Artist 519 TA** (ema Hilba 1243 T) — kõrb, täht laubal; tk 155 sm, rl 45 sm, rs 76 sm, rü 184 sm, ll 56 sm, lp 58 sm, kü 21 sm; sündinud 1933. aastal. Artist oli suhteliselt tüse, kuid seejuures ka elegantne ja väga temperamentne täkk.

Artist asus paarituspunktides Heimtali riigimõisas aastail 1936—1937, Suure-Jaanis 1938. aastal, Põdralas aastail 1939—1942, Kambjas 1943. aastal ja Kiidjärvel aastail 1944—1947. Ta paaritas 474 mära.

17. **Advokat 523 TA** (ema Decenta 982 T) — kõrb, mõlema tagajala sõrgatsid valged; tk 159 sm, rl 52 sm, rs 80 sm, rü 205 sm, ll 62 sm, lp 63 sm, kü 22,5 sm, ek 642 kg, ki 10,8; sündinud 1933. aastal. Ta oli tüse, kuid seejuures küllalt elegantne täkk, kelles norfolkide komponentide ülekaalu tõttu ida-friisi tüüpi silma ei paistnud. Ka järglastele pärandas ta norfolgi tüüpi ja omadusi.

Advokat asus paarituspunktides Luiste asunduses aastail 1936—1937, Keilas Niitväljal 1938. aastal, Vigalas aastail 1939—1941 ja Palal aastail 1942—1946. Ta paaritas 371 mära.

Arendi tähtsamaid märajärglasi:

1. **Aade 1283 T** (ema Malanja 967 T) — kõrb, täht laubal, vasaku eesjala piire ja vasaku tagajala sõrgats valged; tk 159 sm, rl 44 sm, rs 78 sm, rü 189 sm, ll 60 sm, kpk 164 sm, kü 22 sm, ek 630 kg, ki 10,6; sündinud 1923. aastal. Ta oli raskevõitu pea, lühikese kaela, madala turja, tugeva selja ja pisut ülespoole kumera landega, kuivade tugevate heade kapjadega, hea vastupidavuse ja söödakasutusega mära.

Aade tiinestus iga aasta ning andis 15 järglast, neist 11 täkku ja 4 mära. Ta anti 1942. aastal üle Tori Hobusekasvanduse Audru osakonnale.

2. **Alla 1237 T** (ema Quadiana) — kõrb, segane täht laubal, vasaku eesjala sõrgats valge; tk 153 sm, rl 45 sm, rs 74 sm, rü 183 sm, ll 58 sm, lp 59 sm, kpk 163 sm, ek 580 kg, ki 10,9; sündinud 1925. aastal. Allal olid raskevõitu pea, lühike lihaseline kael, madal turi, tugev selg ja pisut kumer lanne, nagu ka tema emal Quadianal, laudjas oli tal pikk, tagakeha mitte küllalt lihastunud, jäsemed kuivad ja tugevad, samm ja traav hoogsad, söödakasutus ja vastupidavus head.

Alla andis kasvandusele ühe sugutäku ja ühe sugumära. Ta kustutati 1938. aastal sugumärade nimestikust õhuneelamise tõttu ning müüdi Juuru.

3. **Anna 1238 T** (ema Decenta 982 T) — kõrb, märgisteta; tk 154 sm, rl 47 sm, rs 76 sm, rü 190 sm, ll 60 sm, lp 56 sm, kpk 157 sm, kü 21,5 sm, ek 635 kg, ki 12; sündinud 1925. aastal. Annal oli raskevõitu, kergelt kongisninaline pea, lühikene lihaseline kael, madal lihaseline turi, lühikene tugev selg ja lanne, tugevad kuivad jäsemed, hea lai tagajalgade käik, pikk samm, hea vastupidavus, veotahe ja söödakasutus. Lai tagajalgade käik oli omane Weighton-Squire'i liini hobustele. Anna päris laia tagajalgade käigu oma vanaema Walhalla kaudu, kes oli Weighton-Squire'i tütar. Anna andis Hetmani liini täkkudega häid vastupidavaid norfolgitüübilisi järglasi.

Ta anti 1940. aastal üle Tori Hobusekasvanduse Sõmerpalu osakonnale.

4. **Aurora 1537 TA** (Anna õde) — kõrb, vasaku tagajala sõrgats pooleni valge; tk 154 sm, rl 49 sm, rs 76 sm, rü 191 sm, ll 60 sm, kpk 165 sm, kü 20,5 sm, ek 562 kg, ki 10,4; sündinud 1931. aastal. Ta oli pikkuselt keskmise, kuid tugeva seljaga, lühikese landega, kitsavõitu tagajalgade käiguga, hea vastupidavuse ja söödakasutusega mära. Aurora anti üle Sõmerpalu osakonnale.

5. **Arika 1279 T** (ema Quadiana) — kõrb, täht laubal, vasak tagajalg üle sõrgatsi valge; tk 156 sm, rl 44 sm, rs 74 sm, rü 185 sm, ll 52 sm, lp 58 sm, kpk 162 sm, kü 20,5 sm, ek 565 kg, ki 10,5; sündinud 1926. aastal. Arika oli võrdlemisi tüseda kehaehitusega, kusjuures rind võinuks olla sügavam, hea vastupidavuse, söödakasutuse, pika sammu ja hea veotahtega mära.

6. **Armi 1280 T** (ema Minni 983 T) — mustjaskõrb, täpp laubal, parema eesjala päkk valge, vasak tagajalg eest sõrgatsiga, tagant üle sõrgatsi valge; tk 157 sm, rl 46 sm, rs 77 sm, rü 188 sm, ll 59 sm, lp 58 sm, kü 22 sm, ek 645 kg, ki 11,3; sündinud 1926. aastal. Armi oli võrdlemisi tüse, tugeva veovõimega ja hea veotahtega, kuid kitsa tagajalgade käiguga mära.

Armi on samuti nagu tema vennad Annitar ja Arut, saadud sugulus-paaritusest (emapoolsete eellaste kaudu) Duke of Scagglethorpe'i ja Hetmani peale. Ta anti 1938. aastal üle Kuusiku riigimõisale.

7. **Andra 1544 TB** (ema Martinika 962 T) — must-kõrb, halle karvu laubal, vasaku tagajala sõrgats valge; tk 153 sm, rl 46 sm, rs 72 sm, rü 188 sm, ll 60 sm, lp 61 sm, kpk 165 sm, kü 21 sm, ek 632 kg, ki 11,9; sündinud 1930. aastal. Andral oli pikavõitu, kuid lai tugev selg, lai lühikene lanne, puudulikult lihastunud tagakeha, tagajalgade kitsavõitu käik ja mitteküllaldane rinnasügavus.

Andra vanemad (eriti aga ema) olid vastupidavad ja küllalt tugevad tööhobused. Välimiku puudustest esines tal esmajoones ida-friisidele omane väheldane rinnasügavus, sest Andra oli saadud ida-friisi hobuste suguluspaaritusest. 1938. aastal ilmnes Andral südamehaigus ja kopsupuhitus ning ta suri järgmisel aastal.

8. **Arfosa 1481 TA** (ema Maimu 1284 TB) — kõrb, halle karvu laubal, parema tagajala sõrgats valge; tk 151 sm, rl 45 sm, rs 75 sm, rü 187 sm, ll 58 sm, lp 60 sm, kpk 163 sm, kü 20 sm, ek 587 kg, ki 11,5; sündinud 1931. aastal. Ta oli pikavõitu, kuid lihaselise kaelaga, tugeva selja ja landega, pika laudjaga, tugevate jalgadega ja hea vastupidavusega mära.

Arfosa kujutab endast katsetulemust paaritada ida-friisi verd omavate norfolgi hobuste suguluspaaritusest saadud järglast uuesti ida-friisi tõkuga. Tulemused olid paremad kui katses, kus emaliinis ei olnud kasutatud suguluspaaritust Hetmani järglastega. Puudulikuks jääb ikkagi rinna sügavus, mis küll ei avaldu järglastel, siis kui Arfosa paaritati Hetmani liini või postjee-bretooni tõugu tõkkudega. Ida-friisi tõugu tõkkudega paaritamisel see puudus süveneb veelgi.

Arfosa anti üle Sõmerpalu osakonnale 1940. aastal.

9. **Alfa 1739 TA** (ema Hilla 978 T) — kõrb, kriips ninal, lauk laubal, mõlemad tagajalad valged; tk 153 sm, rl 42 sm, rs 76 sm, rü 198 sm, ll 59 sm, lp 58 sm, kpk 166 sm, kü 22 sm, ek 642 kg, ki 21,1; sündinud 1933. aastal. Ta oli tüse, madalajalgne, väga heade võimetega mära.

10. **Amiba 1821 TA** (Alfa õde) — kõrb, täht laubal ja ninal, vasak eesjalg üle sõrgatsi valge; tk 156 sm, rl 43 sm, rs 75 sm, rü 189 sm, ll 60 sm, lp 60 sm, kpk 167 sm, kü 22 sm, ek 644 kg, ki 11,5. Amiba anti 1940. aastal üle Kostivere riigimõisale.

Tabel 37

Arendi ja Hetmani järglaste keskmiste mõõtmete võrdlus
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	tk	rl	rs	rü	ll	lp	kpk	kü	ek	ki
Arend 64 T järglased:	155,1	74,2	44,5	186,5	58,2	57,7	161,7	21,1	600,0	10,8
Hetmani järglased:	153,2	76,7	44,6	191,1	57,3	58,0	163,5	20,4	562,5	10,5
Arend 64 T + järglaste mõõtmed:	1,9	—	—	—	0,9	—	—	0,7	37,5	0,3
—	—	2,5	0,1	4,6	—	0,3	1,8	—	—	—

Nagu tabelist 37 nähtub, suurendas Arend oma järglastel turja kõrgust, laudja laiust, kämbla ümbermõõtu ja eluskaalu, kuid vähendas (samuti nagu ida-friisi tõugu täkk Meinhard II) rinna sügavust ja laiust ning laudja pikkust.

Peale ülalmainitu andis Arend suure protsendi südame- ja kopsuhaigeid järglasi, samuti õhuneelajaid ja künahaukajaid.

TELLO II 63 T JA TEMA JÄRGLASED

Tello II 63 T sündis 1919. aastal Ida-Friisimaal, kust ta 1922. aastal Eestisse toodi. Ta oli värvuselt raudjas täkk, täht-kriips laubal, vasak eesjalg ja mõlemad tagajala sõrgatsid valged; tk 161 sm, rü 194 sm, kü 23 sm. Tellol oli võrdlemisi raske pea, lühikene tugev kael, madal turi, pikk selg ja vorstjas kere, keskmise pikkusega (alla $^1/_3$ kere pikkusest) laudjas, vä-

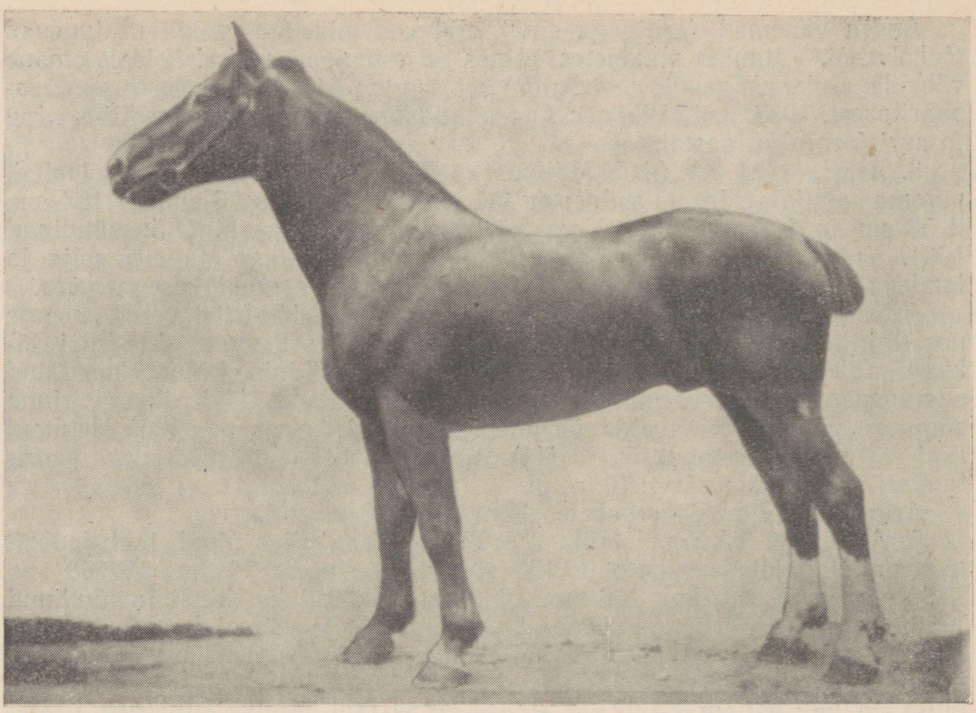

Tello II 63 T. Ida-friisi tõugu täkk, sündinud 1919. a. Ida-Friisimaal, toodud Eestisse 1922. a., isa Tello 1232, ema Molline I 12185. Raudjas, turja kõrgus 161 sm, rinna ümbermõõt 194 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

hene rinnasügavus, tugevad jäsemed, pikad tahaasetuvad jalad ning head kabjad. Tello II keskkeha jättis hea mulje, tagakeha oli eeskehaga võrreldes nõrk, puudulikult lihastunud. Sööda suhtes oli Tello kaunis nõudlik, söödakasutamises aga keskpärane; vastupidavus sõidus lühimaadel oli rahuldav, pikkadel maadel keskmine. Tello oli laisavõitu, piitsaga löömisel raius tagant üles, koormaveol küllalt tugev. Tagajalgade käik oli kitsavõitu.

Tello II asus paarituspunktides Toris aastail 1923—1926, Särevere riigimõisas 1927. a., Einmanis 1928. aastal, Aaveres aastail 1929—1930, Puhjas 1931. a., Vigalas 1932. aastal, Annas aastail 1933—1934 ja Kehtnas aastail 1936—1937. Ta paaritas 470 mära. Praagiti 1938. aastal.

Tello II tähtsamaid täkkjärglasi:

1. **Torilan 230 T** (ema Walhalla 958 T) — tumeraudjas, mõlemad taga- ja vasak eesjalg valged; tk 157 sm, rl 46 sm, rs 76 sm, rü 189 sm, ll 58 sm, lp 59 sm, kü 22 sm, ek 618 kg; sündinud 1923. aastal. Torilan oli kuiva kehaehitusega, tüse, madalajalgne, nõgusa seljaga, väga hea vastupidavuse ja söödakasutusega täkk. Ta ei olnud peaaegu midagi oma isalt omandanud, vaid emapoolsete eellaste kaudu vanaisa Weighton-Squire'ilt, kelle omadusi ta hästi pärandas.

Torilan asus paarituspunktides Toris 1926. aastal, Rogosis aastail 1927—1934, Otepääl 1935. aastal, Lasval aastail 1936—1939 ja Oraval aastail 1941—1946. Ta paaritas 490 mära. Eriti häid järglasi andis Torilan Rogosi ümbruses. Tori Hobusekasvanduses temalt järglasi ei ole.

Täkk Tello II 63 T, raudjas, sünd. 1919. a.

| | | |

1929—1933, Saalusel aastail 1934—1938, Rasinal aastail 1939—1940 ja Ahjal aastail 1941—1947. Temaga paaritati 652 mära.

5. **Toivo 305 T** (ema Mali 977 T) — tumeraudjas, täht laubal; tk 161 sm, rl 48 sm, rs 79 sm, rü 191 sm, ll 65 sm, lp 59 sm, kü 22,5 sm; sündinud 1926. aastal. Toivo oli tüse, kuid seejuures siiski teatava määrani elegantne, pika sammu ning hea traaviga, hea söödakasutuse ja vastupidavusega täkk.

Ta andis ühtlasi, kaunis suurekasvulisi järglasi. Silmapaistvamad olid tema järglased Tõstamaa ümbruskonnas, seal domineeriva norfolgiverelise materjali tõttu. Viljandi ümbruses, kus palju esines ida-friisiverelisi hobuseid ning viimaste suguluspaaritusest saadud järglasi, ei löönud Toivo ennast sedavõrd läbi kui neis kohtades, kus domineerisid norfolgi hobused.

Toivo asus paarituspunktides Toris 1929. aastal, Heimtali riigimõisas aastail 1930—1931; Särevere riigimõisas aastail 1932—1933, Kirnas aastail 1934—1935, Varbolas aastail 1936—1937, Tõstamaal aastail 1938—1939 ja Meremäel aastail 1940—1944. Temaga paaritati 533 mära.

6. **Tõnu 306 T** (ema Herta 968 T) — tumeraudjas, märgisteta; tk 158 sm, rs 79 sm, rü 190 sm, kü 22 sm; sündinud 1926. aastal. Ta oli sügav, tüse, hea kehaehitusega, avara tagajalgade käiguga, vastupidav, vähenõudlik, hea veojõudluse ja veotahtega täkk.

Tõnu põlvnemistabelis esineb kaks norfolgi hobust: Hetman kaks korda ja Duke of Scagglethorpe üks kord. Tema emal Hertal oli tugev pärandusvõime norfolki tüübis, mistõttu ka Tõnu ei omandanud ida-friisi, vaid rohkem norfolgi hobuse iime ning pärandas seda ka oma järglastele. Ta asus paarituspunktides Toris 1929. aastal, Torma riigimõisas aastail 1930—1931, Põltsamaal 1932. aastal, Aakres aastail 1933—1934, Kambjas aastail 1935—1939, Räpinas aastail 1939—1944 ja Viljandi-Viiratsis aastail 1944—1947. Tõnuga paaritati 648 mära.

Tello II tähtsamaid märajärglasi:

1. **Telma 1281 T** (ema Maiju 984 T) — tumeraudjas, täht laubal, täpp ninal; tk 156 sm, rl 44 sm, rs 74 sm, rü 187 sm, ll 59 sm, kpk 161 sm, kü 21,5 sm, ek 605 kg, ki 10,8; sündinud 1926. aastal. Telmal oli pika- ja pehmevõitu selg, lamedavõitu roidekaar, pehmed sõrgatsid ja keskmine söödakasutus. Telma anti 1930. aastal üle Antsla riigimõisale.

2. **Tilly-Tihi 1340 T** (ema Herta 968 T) — tumeraudjas, märgisteta; tk 150 sm, rl 41 sm, rs 70 sm, rü 179 sm, ll 53,5 sm, lp 53 sm, kpk 157 sm, kü 20,5 sm, ek 540 kg, ki 10,8; sündinud 1927. aastal. Tal oli pikavõitu selg ja lanne, hea vastupidavus, pikk samm ja hea veotahe, samuti kasutas ta hästi sööta. Tilly-Tihi müüdi Lätti.

Tello II pärandas omadusi hästi, kuid kahjuks mitte soovitud suunas. Ta andis järglastele edasi niihästi oma kõrgejalgsust, vorstjat keret, pikki tagajalgu, vähest vastupidavust ja söödanõudlikkust kui ka halba iseloomu ja kitsast tagajalgade käiku. Tema järglased ei osutunud küllalt sobivaiks, välja arvatud mõned üksikud. Tello II järglased olid Hetmani järglastega võrreldes halvemad (tabel 39).

Tabelist näeme, et Tello II tõstis järglastel turja kõrgust, laudja laiust ja kämbla ümbermõõtu ning eluskaalu, kuid, nagu teisedki ida-friisi täkud, langetas rinna ja laudja mõõtmeid.

Tello II kasutamisest Tori Hobusekasvanduses tuli peatselt loobuda, kui oli tundma õpitud tema enese ja ta järglaste omadusi.

Mõnede sugumäradega nagu Daisy, Herta ja Walhalla, ei suutnud Tello II oma tüüpi edasi pärandada, kusjuures nendest märadest saadud

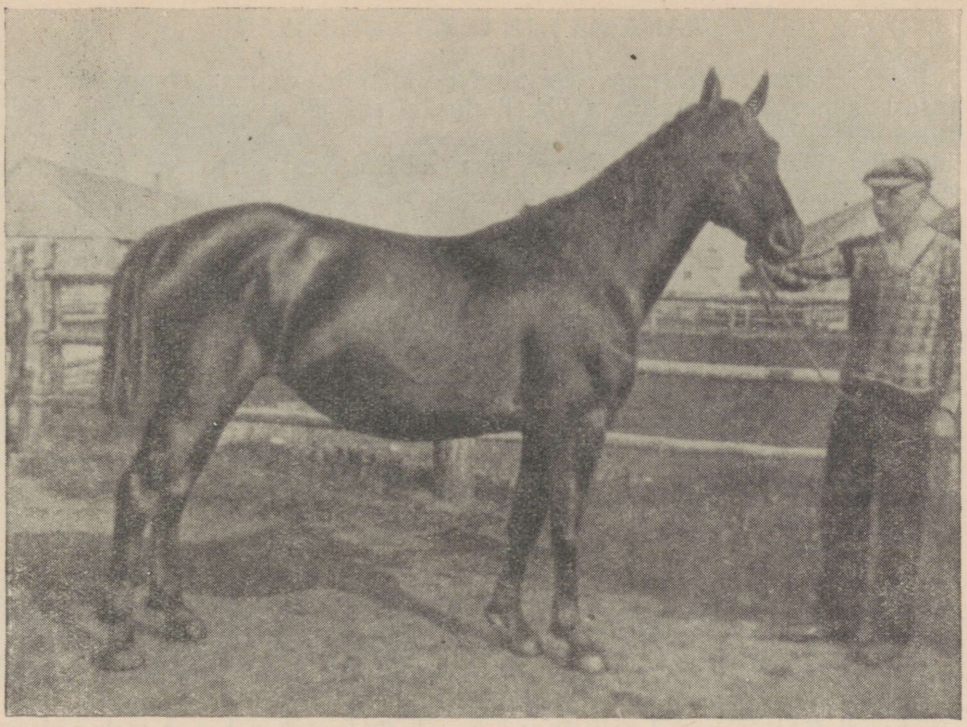

Mära Tilli-Tihi 1340 T, sündinud 1927. a., isa Tello II 63 T, ema Herta 968 T. Tumeraudjas, turja kõrgus 150 sm, kere põikpikkus 157 sm, rinna ümbermõõt 179 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm.

Tabel 39

Tello II ja Hetmani järglaste keskmiste mõõtmete võrdlus
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	tk	rs	rl	rü	ll	lp	kpk	kü	ek	ki
Tello II järglased:	155,8	72,6	41,8	185,2	58,5	55,7	162,0	20.6	590,0	10,6
Hetmani järglased:	153,2	76,7	44,6	191,1	57,3	58,0	163,5	20,5	562,5	10,5
Tello II järglaste mõõtmed: +	2,6	—	—	—	1,2	—	—	0,1	27,5	0,1
—	—	4,1	2,8	5,9	—	2,3	1,5	—	—	—

täkud Tross, Tõnu, Tribut ja Torilan ei andnud järglastele edasi ida-friisi ilmet, vaid pärandasid norfolgi hobuse tüüpi ning omadusi.

Kõik Tello II järglased praagiti Tori Hobusekasvandusest ning müüdi või anti üle tööhobusteks riigimõisatele, sest nad ei vastanud omadustelt tori hobuse aretuseesmärgile ja nõuetele.

Tello, samuti kui Arend, ei suutnud tori hobuse aretusele midagi positiivset anda, küll aga andis mõndagi negatiivset. Olles hea tervisega ei andnud Tello järglastele niisuguseid päritavaid vigu nagu Arend.

GRANT 240 T JA TEMA JÄRGLASED

Tori Hobusekasvanduses teostatud norfolkide (Hetmani) suguluspaaritusest ilmnes, et olemasoleva ühe liiniga ei saa tõuaretust edasi viia, vaid tuleb verevärskendust kasutada. Et verevärskenduse eesmärgil sissetoodud ida-friisi täkud Tello II ja Arend, nagu nähtub eespool toodud andmetest, ei suutnud aretusele midagi positiivset anda, siis oli möödapääsmatu teiste tõugude täkkude hankimine nende asemele.

Osalt Tori Hobusekasvanduse tõukomisjoni, peamiselt aga Tartu Ülikooli hobusekasvatuse kabineti mõjutusel katsetati veel edasi ida-friisidega, nimelt Sangaste mõisa poolt sissetoodutega. Viimastest järelejäänutest oli sobivaim täkk Grant 240 T, keda ka kasutama hakati. Loodetud tulemusi siiski ei saadud, mis nähtub Granti järglaste loetelust.

Grant 240 T, sündinud 1923. aastal Ida-Friisimaal, — tumeraudjas, täht laubal; tk 156 sm, kü 23 sm, ek 628 kg. Granti põlvnemist näitab tabel 40.

Tabel 40

Täkk Grant 240 T, tumeraudjas, sünd. 1923. a.

Palota 8978								Graf Ganges 1505							
Pari 5322				Mylord 1211				Grazie 10563				Ganges 1425			
Patrioti tütar		Mentor 1054 ■		Ente 1952		Mentor 1054 ■		Liebling 879 tütar		Gutzkow 1361		Gornetta 18022		Ganges 2234	
Patriot		Victor II tütar ▲	Martin 815 ●			Victor II tütar ▲	Martin 815 ●		Liebling 879						

Grant oli pikavõitu seljaga, küllalt kumera roidekaarega, tugevate kuivade jalgadega ning heade kapjadega täkk. Jalgade asetus oli eest korrapärane, tagant harkvarbaline. Käik sammul oli rahuldav, traavil tagant kitsas. Järglased polnud mitte küllalt ühtlased ning 25% neist oli tõrksad.

Grant asus paarituspunktides Sangastes aastail 1926—1927, 1929—1933 ja 1935, Rõngus 1928. a., Toris ja Sangastes 1934. aastal, Põltsamaal aastail 1934—1935 ja 1936—1938 ja Allikul 1939. aastal. Ta paaritas 820 mära.

Vastavalt Tori Hobusekasvanduse tõukomisjoni otsusele kasutati Granti 1933. a. ja 1934. aastal ka Tori Hobusekasvanduses. Temalt saadi järgmised suguhobused:

Granti täkkjärglasi:

1. **Gumbo 746 TB** (ema Armi 1280 T) — punaraudjas, suur täht laubal; tk 159 sm, rl 46 sm, rs 76 sm, rü 189 sm, ll 57 sm, kü 22 sm, ek 555 kg; sündinud 1934. aastal. Gumbol olid mõlemad tagajalad üle sõrgatsi valged. Välimikult oli Gumbo tüseda luustikuga, pikakereline, pisut kõrgejalgne täkk.

Gumbot Tori Hobusekasvanduses kasutatud ei ole, ta asus paarituspunktides Polli riigimõisas aastail 1937—1939, Tõlla riigimõisas aastail 1940—1944 ja Lanksaares aastail 1945—1946. Gumbo paaritas 227 mära. Ta praagiti 1946. aastal.

2. **Gimbo 613 TA** (ema Hoiva 986 T) — punaraudjas, täkk, suur täht laubal, kriips sõõrmeteni, vasak eesjalg ja parema tagajala sõrgats, vasak tagajalg üle sõrgatsi valge; sündinud 1934. aastal; tk 155 sm, rl 42 sm,



Täkk Grant 240 T. Ida-friisi tõugu täkk, sündinud 1923. a., isa Graf Ganges 1505, ema Palota 8978. Tumeraudjas, turja kõrgus 156 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

rs 73 sm, rü 179 sm, ll 54 sm, lp 55 sm, kü 21 sm. Gimbol oli kuiv pea, lühikene lihaseline kael, väikene rinnasügavus, pikavõitu selg ja mitteküllaldane tagakeha lihastik.

Gimbot Tori Hobusekasvanduses ei kasutatud. Ta asus paarituspunktides Toris 1937. a., Kastres 1938. a. ja Kõnnus 1939. aastal; ta paaritas 112 mära.

Granti märajärglasi:

1. **Gaba 1819 TA** (ema Henni 1407 TA) — kõrb, märgisteta; tk 154 sm, rl 45 sm, rs 76 sm, rü 198 sm, ll 61 sm, kü 21,5 sm, ek 590 kg, ki 10,9; sündinud 1934. aastal. Välimikult oli Gaba kuiva peaga, tugeva kaelaga, hea seljaga, kumera roidekaarega, pika laudjaga ja hea söödakasutusega mära.

Gabast ei ole järglasi Tori Hobusekasvandusse jäänud. Ta anti 1939. aastal üle Kuusiku riigimõisale.

2. **Granba 1823 TA** (ema Helgi 1389 TA) — punaraudjas, täht laubal, vasaku tagajala piire seest valge; tk 153 sm, kpk 170 sm, rl 43 sm, rs 77 sm, rü 196 sm, ll 57 sm, lp 58 sm, kü 22 sm, ek 588 kg, ki 11,0; sündis 1934. aastal. Välimikult oli ta küllalt tüse, kuid mittekorrektse tagajalgade käiguga mära.

Granba järglasi Tori Hobusekasvanduses pole. Ta suunati 1938. aastal Torma riigimõisa.

GARIBALDI 353 TA JA TEMA JÄRGLASED

Ida-friisi hobuste pooldajate väidete kontrollimiseks katsetati aastail 1933—1934 Tori Hobusekasvanduses veel kord ida-friisi ristandtäkuga Garibaldi.

Garibaldi 363 TA — punaraudjas, täht laubal, kriips üle nina, parem tagajalg üle sõrgatsi valge; tk 160 sm, rl 48 sm, rs 80 sm, rü 197 sm, lp 61 sm, kü 23 sm, ek 675 kg; sündinud 1930. aastal Sangaste Vääsa tori hobuste sugulavas. Garibaldi oli tüse, madalajalgne, kumera roidekaarega, pikavõitu, kuid tugeva selja ja landega, rahuldava tagajalgade käiguga, hea söödakasutusega täkk. Garibaldi põlvnemine on antud tabelis 41.

Tabel 41

Täkk Garibaldi 363 TA, punaraudjas, sündinud 1930. a.

Mella 1201 T								Grant 240 T							
Heta 1072 T				Mars 72 T				Palota 8978				Graf. Ganges 1505			
Herkme T		Baritš OTr		Thea 7334		Millionär 1311		Pari 5322		Mylord 1211 ■		Grazie 10563		Ganges 1425	
kõrb mära T	Hetman (Löve)			Thetis 4815	Mentor 1054 ◀	Antine 2883	Mylord 1211 ■	Patrioti tütar	Mentor 1054 ◀	Ente 1952	Mentor 1054 ◀	Liebling 879 tütar	Gutzkow 1361	Gornette 18022	Ganges 2234

Garibaldi kuulus endisele Tori Hobuste Tõuseltsile. Ta asus paarituspunktides Sangaste Mäekülas 1933. aastal, Toris aastail 1933—1934, Kongutas aastail 1935—1939 ja Võhmas aastail 1940—1943. Temaga paaritati 419 mära.

Garibaldi andis, samuti kui tema isa Grant 240 T, tõrksaid hobuseid. Kui Grant andis ligikaudu 25%, siis Garibaldi andis ligikaudu 35% tõrksaid järglasi. Viimase pahe tõttu praagiti enamik Granti ja Garibaldi järglasi Tori Hobusekasvanduse suguhobuste koosseisust välja.

Garibaldi märajärglasi:

1. **Gipsi Tk 2251** (ema Milla 978), kes hiljem anti üle Kostivere riigimõisale ja
2. **Gulli Tk 2556** (ema Hesta 1533 TA), kes hiljem suunati Torma riigimõisa.

Garibaldi tähtsamaid täkkjärglasi:

1. **Grade 816 TB** (ema Aurora 1537 TA) — raudjas, lai lauk laubal, vasak eesjalg poole kämblani, vasak tagajalg üle sõrgatsi valge; tk 155 sm, rl 47 sm, rs 75 sm, rü 184 sm, ll 56 sm, kü 21,5 sm, ek 563 kg; sündinud 1935. aastal. Välimikult oli Grade elegantne, pika kerega, mitteküllaldase rinnasügavusega täkk.

Gradet Tori Hobusekasvanduses ei kasutatud. Ta asus paarituspunktides Kuremaa riigimõisas 1938. a., Elvas 1939. a. ja Põlvas 1945. aastal. Ta paaritas 177 mära.

2. **Grado 655 TA** (ema Haiti 1535 TA) — punaraudjas, lai lauk laubal, parem eesjalg ja tagajala sõrgats valge; tk 155 sm, rl 48 sm, rs 76 sm, rü 193 sm, ll 58 sm, lp 59 sm, kü 21,5 sm, ek 565 kg; sündinud 1935. aastal. Välimikult oli Grado elegantne, kõrgejalgne, hea vastupidavusega, kuid noorena tõrkjas täkk.

Gradot Tori Hobusekasvanduses ei kasutatud. Ta asus paarituspunkti-

des Viljandis 1933. a., Elvas 1939. aastal ja Vändras aastail 1940—1942 ning paaritas 89 mära. 1943. aastal ta kastreeriti.

3. **Giso 657 TA** (ema Hestia 965 T) — raudjas, täht laubal; tk 159 sm, rl 52 sm, rs 80 sm, rü 208 sm, ll 62 sm, lp 60 sm, kü 23 sm, ek 640 kg, ki 10,9; sündinud 1933. aastal. Ta oli tüse, madalajalgne, hea iseloomuga ja veotahtega täkk.

Emapoolsetes eellastes esinevate norfolgitüübiliste hobuste (anglo-normanni täkk Farinage, norfolk-häkni täkk Duke of Scagglethorpe ja norfolk-roadsteri täkk Hetman) tugevama pärandusvõime tõttu puudus Gisol ida-friisi hobuse ilme. Ta oli heade võimetega täkk ja andis põllumajanduse nõuetele vastavaid järglasi.

Gisot Tori Hobusekasvanduses ei kasutatud. Ta asus paarituspunktides Toris 1938. a., Sikelis 1939. aastal ja Kostiveres aastail 1940—1941; temaga paaritati 232 mära.

4. **Gaston 814 TB** (ema Hilba 1243 T) — tumeraudjas, suur täht laubal, kriips ninal; tk 153 sm, rl 48 sm, rs 77 sm, rü 190 sm, ll 58 sm, lp 56 sm, kü 21 sm, ek 523 kg; sündinud 1935. aastal.

Gastonil puudus ida-friisi hobuse ilme. Ta oli väga vastupidav ning vähenõudlik täkk. Tori Hobusekasvanduses teda ei kasutatud. Ta asus paarituspunktides Leebikul 1938. aastal, Taageperas aastail 1939—1940, Ruusmäel aastail 1941—1943 ja Oraval aastail 1944—1946. Ta paaritas 915 mära.

5. **Globus 659 TA** (ema Hopla 1456 TB) — raudjas, suur täht laubal; tk 153 sm, rl 43 sm, rs 77 sm, rü 189 sm, ll 57 sm, kü 22 sm, ek 575 kg; sündinud 1935. aastal.

Globus, olles emapoolsete eellaste kaudu veresugulane norfolgi ristanditega, omas viimaste välimiku ja omadusi. Ta oli vähenõudlik ja vastupidav ning pärandas oma omadusi hästi. Tori Hobusekasvanduses teda ei kasutatud. Ta asus paarituspunktides Paadremaal aastail 1938—1942 ja Puhjas aastail 1943—1946; temaga paaritati 543 mära.

TEISED KASUTATUD IDA-FRIISI TÄKUD

Peale ülalpool nimetatud ida-friisi täkkude imporditi 1923. ja 1924. aastal Sangaste mõisa järgmised ida-friisi täkud:

1. **Maron 70 T** — must, tk 162 sm, kü 23 sm; sündinud 1920. aastal.

Maronit kasutati paaritamiseks Sangastes, ta müüdi 1926. aastal Lätisse. Temalt on vähe järglasi järele jäänud. Temaga paaritati Sangastes aastail 1923—1925 68 mära.

2. **Wels I 71 T** — tumekõrb, tk 159 sm, kü 23 sm; sündinud 1920. aastal.

Wels I oli Sangaste mõisa poolt imporditud ida-friisi täkkudest parim, olles lühikese tugeva kaelaga, lühikese tugeva selja ja landega, pika ja laia laudjaga, sügava rinnaga, kuivade tugevate jalgadega ja heade kapjadega, madalajalgne, põllutööhobuste liiki kuuluv täkk. Ta müüdi 1927. aastal Lätisse. Wels I jättis järele vähe järglasi. Ta paaritas Sangastes aastail 1923—1925 85 mära.

3. **Mars 72 T** — punaraudjas, tk 162 sm, kü 22 sm; sündinud 1916. aastal.

Mars oli imporditud täkkudest elegantseim, peenima luustikuga ning andis kergemate märadega kiirustüübilistele hobustele sarnanevaid järglasi. Temalt saadi ainult mõned üksikud järglased, sest ta suri 1924. aastal s. o. järgmisel aastal pärast sissetoomist. Temaga paaritati Sangastes aastail 1923—1924 51 mära.

4. **Landrat 238 T** — tumeraudjas, tk 159 sm, kü 24,5 sm; sündinud 1919. aastal.

Landrat oli impordituist tüsedaim, kuid rangjalgne, kitsa riivleva tagajalgade käiguga, mida ta pärandas ka järglastele.

Landrat asus paarituspunktides Viljandis aastail 1926—1927, Sangastes 1928. ja 1932. aastal, Vaos 1928. a., Vana-Kuustes 1929. a., Allikul 1930. a., Koigis 1931. aastal, endisel Virumaal 1933. aastal, Sallas aastail 1934—1937 ja Võhmutas 1938. aastal. Ta paaritas 468 mära.

5. **Markgraf 239 T** — punaraudjas, tk 157 sm, kü 22,5 sm; sündinud 1923. aastal.

Markgraf oli elegantne, kõrgejalgne, kitsa tagajalgade käiguga täkk, kes andis rõhuvas enamikus kergevõitu järglasi. Ta asus paarituspunktides Sangastes aastail 1926—1928 ja 1933. aastal, Puhjas aastail 1929—1930 ja 1932. aastal, Koerus 1931. a. ning Sõmerpalu riigimõisas 1934. aastal. Ta paaritas 312 mära ja müüdi 1933. aastal Lätisse.

IDA-FRIISI TÕUGU TÄKKUDE PÄRILIKKE VIGU JA PUUDUSI

Täkk **Arend 64 T** oli tigedavõitu nii inimeste kui ka teiste hobuste vastu ja vajas seetõttu ettevaatlikku kohtlemist. Viljandi paarituspunktis vigastas ta hammastega tallimeest ning Toris lõi tallimehe käeluu pooleks. Oma halba iseloomu pärandas ta ka ligikaudu 30%-le järglastest.

Arend andis edasi oma järglastele ka emalt päritud õhuneelamist ja künahaukamist. Need vead avaldusid Arendil alles vanemas eas. Arend andis kasvanduses 36 järglasest 5 õhuneelajat-künahaukajat (13,4%) ja nimelt:

1) **Alla** hakkas vähesel määral õhku neelama 12-aastasena. Tema järglased ei avaldanud noores eas õhuneelamise ega künahaukamise tunnuseid, vanema ea kohta aga puuduvad andmed.

2) **Anette** hakkas 9-aastaselt õhku neelama ja hiljem ka küna haukama. Õhuneelamise ilmnemisel kustutati ta suguhobuste nimestikust ja anti üle Kuremaa riigimõisale tööhobuseks.

3) **Aldona** hakkas küna haukama 6-aastasena. Kui esimesel kahel (Allal ja Anettel) võis künahaukamise ilmnemisel pidada kaasmõjuvaks ka suguluspaaritust Hetmani järglastega, siis käesoleval juhul seda ei olnud ja künahaukamise põhjustajaks pidi olema Arend.

4) **Ambo** hakkas küna haukama 4-aastasena. Kuigi tema põlvnemistabelis esinevad suguluspaaritused Hetmani järglastega, asub ta siiski sedavõrd kaugel (samuti ka Courier), et see ei saa olla künahaukamise põhjuseks, vaid põhjust tuleb otsida Arendist.

5) **Admiral** hakkas õhku neelama 6-aastaselt. Tema puhul puudub suguluspaaritus Hetmani järglastega ning õhuneelamise edasiandjaks tuleb pidada Arendit.

Sugupooltelt on Hetmani ja Arendi järglased künahaukajad-õhuneelajad erinevad. Hetmani liini kuuluvaist künahaukajaist oli täkke 84,6% ja märasid 15,4%, kusjuures märade põlvnemistabelis esineb ka Arend.

Arendi liini kuuluvaist künahaukajaist oli täkke 40% ja märasid 60%.

Vanemad andsid puudusi ja haigusnähte järglastele edasi sugupoolte järgi, s. o. isa pojale, ema tütrele. Hetman oli pärinud kalduvuse künahaukamiseks ja õhuneelamiseks oma isa eellastelt ja andis neid ka edasi täkkjärglastele. Arend aga oli kalduvuse künahaukamiseks pärinud ema eellastelt, andes suurema protsendi künahaukajaid märajärglasi.

Arend pärandas südamehaigusi umbes 36%-le järglastest ja õõneskaelalisust umbes 60%-le järglastest.

Täkk Tello II 63 T oli samuti tigedavõitu, kuigi mitte sel määral kui Arend, ning nõudis ettevaatlikku kohtlemist.

Tello II pärandas järglastele pikka vorstjat keret, lühikest tagumist roiet, pikki tagajalgu, vähest rinnasügavust ja puudulikku tagakeha lihastikku.

Grant 240 T oli kalduvus perutamiseks, mida ta andis edasi ligikaudu 25%-le oma järglastest. Peale selle pärandas Grant oma järglastele samad välimiku vead kui Tellogi.

IDA-FRIISI TÄKKUDE KASUTAMISE TULEMUSI

Mis puutub ida-friisi täkkude kasutamise tulemustesse, siis tuleb märkida, et esimese põlvkonna ja üksikuil juhtudel ka teise põlvkonna järglased olid tüseduse kindlustamise mõttes kaunis rahuldavad, seevastu kolmanda põlvkonna järglased seda nõuet enam ei rahuldanud. Meie oludes saadud järglastel ilmnesid ida-friisi hobustele iseloomulikud puudused nagu pikk (vorstjas) kere, kõrgejalgsus, võrdlemisi lühike laudjas jne.

Seega oli ida-friisi täkkudelt saadud ristanditel ainukeseks positiivseks omaduseks suurem kasv ja tüsedam luustik ning sedagi peamiselt esimeses põlvkonnas. Ida-friisi hobuste puhasaretus andis aga meie oludes täiesti ebaõnnestunud järglasi. Kohalike olude mõjutusel ei kujunenud neist soovitavat tüsedat põllutööhobust, vaid endisaja ida-friisi hobuse ilmega kerge, kõrgejalgne, seejuures veel puuduliku lihastikuga tõlla- ja ratsahobune, kes ei olnud praegusaja põllumajanduses vastuvõetav.

Niihästi katsed Tori Hobusekasvanduses kui ka vaatlused ja tähelepanekud tõuhobuste märkimistel näitasid, et ida-friisi hobuste kasutamine oli õigustatud ainult ühekordseks verelisandamiseks, kuid mitte korduvaks paaritamiseks ega suguluspaarituseks. Et viimaste ärakeelamiseks aga puudus võimalus, siis kujunes edaspidine ida-friisi täkkude kasutamine hobusekasvatusele kahjulikuks. Järjest arenev põllumajandus nõudis mitte kõrgejalgset sõiduhobust, vaid madalajalgset põllutööhobust, mida edasises aretuses tuli ka silmas pidada.

Tõuhobuste veovõistlustel selgus, et ida-friisi hobustel ja nende järglastel on väiksem veovõime kui norfolgi ristanditel. Nii näitasid ida-friisi ristandid dünamomeetril veojõudu keskmiselt 494,59 kg, kuna norfolgi ristandid 660,83 kg.

Söödanõudlus oli ida-friisi hobustel ja nende järglastel tunduvalt suurem kui norfolkidest põlvnevatel hobustel, kusjuures ida-friisi ristandid nõudsid suuremal määral jõusööta kui norfolkidest põlvnevad hobused. Tori Hobusekasvanduses korraldatud katsetes sõid ühesuguse koormuse puhul ööpäeva jooksul põldheina (söödu asemele kohe uut saades):

I. Norfolgi ristandid:

1.	Hason	ek 630	kg —	põldheina	6.0	kg, kaeru	2.0	kg
2.	Halva	ek 480	„ —	„	12.0	„ „	2,0	„
3.	Hingstar	ek 600	„ —	„	10,2	„ „	3.5	„
4.	Hoiva	ek 560	„ —	„	18,2	„ kaeru ei saanud		

Keskmiselt: ek 568,25 kg — põldheina 11,6 kg, kaeru 1,88 kg

II. Ida-friisi ristandid:

1.	Alla	ek 566	kg —	põldheina	18,4	kg, kaeru	2.0	kg
2.	Milla	ek 545	„ —	„	13,4	„ „	3.4	„
3.	Aade	ek 568	„ —	„	28,1	„ „	2 0	„
4.	Girbo	ek 588	„ —	„	9,1	„ „	3,5	„

Keskmiselt: ek 566,75 kg — põldheina 17,15 kg, kaeru 2,72 kg

Ülaltoodud ida-friisi ristanditest põlvnesid esimesed kaks hobust (Alla ja Milla) ema eellaste kaudu norfolkidest, kuna kolmas (Aade) põlvnes Malanjast, kelle eellastes esinevad korduvalt ida-friisi täkud.

Võrreldes Tori Hobusekasvandusest pärinevatel norfolgi ja ida-friisi ristanditel rinna sügavust ja ümbermõõtu ning laudja pikkust, saame järgmise pildi (tabel 42).

Tabel 42

Norfolgi ja ida-friisi ristandite keskmiste mõõtmete võrdlus
(mõõtmed sentimeetrites)

Tõulisrühmad	tk	rs	rü	lp	rs %-des tk-st
Norfolgi ristandid:					
Hetmani järglaste keskmine:	153,2	76,7	191,1	58,0	50,06
Ida-friisi ristandid:					
Meinhard II järglased	155,2	73,0	184,0	55,4	47,03
Arend „	155,1	74,2	186,5	57,7	47,83
Tello II „	155,8	72,6	185,2	55,7	46,69
Ida-friisi ristandite keskmine:	155,3	73,2	185,2	56,2	47,15
Ida-friisi ristandid võrreldu na norfolgi ristanditega: +	2,1	—	—	—	—
—	—	3,5	10,9	1,8	2,91

Ida-friisi ristandhobused olid eksterjöörilt halvemad, olles kõrgejalgsemad ja vähema rinnasügavusega kui norfolgi ristandid. Laudja pikkuse võrdluseks kere pikkusega puudub võimalus, sest varematel aegadel ei võetud kere pikkuse mõõdet.

Kokkuvõttes tuleb konstateerida, et ida-friisi täkkude sissetoomine oli teatava määrani ebaõnnestunud, sest viimased ei vastanud täiel määral neile kui «parandajaile» esitatud nõudeile.

Andes, eriti teises, kolmandas ja edasistes põlvkondades, põllumajanduse nõuetele mittevastavaid hobuseid, ei suutnud ida-friisi täkud ka üldist hobusekasvatust vajalikul määral edasi viia.

Sissetoodud ida-friisi täkud ei suutnud kindlustada tori hobusele tüsedust, sest nad olid aretatud Eesti oludele erinevais söötmistingimustes. Mitšuurinliku õpetuse kohaselt saab ja tuleb täiustada loomatõuge, luues neile üheaegselt vastavad söötmis- ja pidamistingimused. Mainitud nõuet ei arvestatud, mistõttu ka tulemusi tüseduse kindlustamises ei saavutatud.

3. PEATÜKK

*

ARETUSLIINID JA NENDE KASUTAMINE TORI HOBUSETÕUS

TÄKULIINID

Tori hobusetõu süstemaatiline aretamine algas 1892. aastal täkk Hetmani kasutamisele võtmisega. Hetmani järglastest, kes saadi ristandmärade paaritamisel, kujunes arvukas soovitud omaduste ja hea pärandusvõimega hobuste tuumik, kes levis üle Eesti. See oli esimene tori hobuse täkuliin. Järgnevad liinid kujunesid Hetmani parematest poegadest, kes erinevat tüüpi ristandmäradega andsid soovitavate omadustega ühetüübilisi järglasi.

Sel teel saadud täkuliinid olid Hetmani kaudu omavahel suguluses. Edukaks tõuaretustööks on aga vaja vähemalt 5—6 omavahel suguluses mitteolevat liini. Selliste täkuliinide loomiseks muretseti aeg-ajalt välismaalt mitut tõugu täkke (norfolgid — Weighton-Squire ja Duke of Scagglethorpe, ida-friisid — Meinhard II, Arend jt., postjee-bretoonid — Uhke, Virk, Tugev, Loots ja Sammur).

Praegu on tori hobusetõus täkuliinide arv tõu täiustamise edukaks jätkamiseks küllaldane. Vananevate ja väljalangenud täkuliinide asemel luuakse süstemaatilise paaridevaliku ja noorhobuste suunava kasvatamise teel vajaduse järgi uusi täkuliine.

HETMANI LIIN

Hetmani tuleb pidada tori hobusetõu esiisaks. Teda kasutati sugutäkuna 23 aastat, sellest Tori Hobusekasvanduses 20 aastat (1892—1912). Hetmani järglaste suur arv ja ühtlane massiiv olid aluseks uue põllumajandusliku hobusetõu kujundamisele, keda hakati nimetama tori-roadsteriks. Viimane nimi on tuletatud norfolgi hobuse ingliskeelsest nimetusest (norfolk-roadster—norfolgi maanteehobune). 1925. aastast peale anti uuele tõule nimetuseks — tori hobusetõug.

Hetman oli suurearvulise liini alustaja ning ta väärtuslikust ja arvukast järglaskonnast kujunesid välja uued iseseisvad liinid. Hetmani parimaks pojaks oli Heldenknabe Tk 1543, kellelt on saadud rida väljapaistvaid täkkjärglasi, nende hulgas ka liinialustaja Hingstari isa — Heldenknabe II 133 T. Alljärgnevalt esitame Heldenknabe II 133 T lühikese iseloomustuse ja põlvnemistabeli (tabel 43).

Heldenknabe II 133 T — tumeraudjas, lauk laubal ja ninal, parema tagajala kabi ja pool sõrgatsit valged, vasak tagajalg poole sõrgatsini valge; tk 156 sm, rü 194 sm, kü 21,5 sm, ek 594 kg; sündis 1913. aastal Tori Hobusekasvanduses. Ta oli kuiva peaga, lühikese lihaserikka kaelaga, keskmise kõrgusega lihaselise turjaga, lühikese laia ja tugeva selja ning landega, laia sügava ja kumera rindmikuga, tagajalgade püstjate sõrgatsitega ja tugevate kapjadega, pika sammu ja kiire traaviga, reeglipärase tagajalgade käiguga, vastupidav ja hea söödakasutuse ning hea iseloomuga täkk.



Täkk Heldenknabe II 133 T, sündinud 1913. a., isa Heldenknabe Tk 1543, ema Cabildo Tk 1638. Tumeraudjas, turja kõrgus 156 sm, rinna ümbermõõt 194 sm, kämbla ümbermõõt 21,5 sm.

Nagu Heldenknabe II 133 T põlvnemistabelist nähtub oli Heldenknabe II isaemaisa orlovi traavli tõugu täkk Jantar ja emaisa ida-preisi

Tabel 43

Täkk Heldenknabe II 133 T, tumeraudjas, sünd. 1913. a.

Cabildo Tk 1638								Heldenknabe Tk 1543							
Hebe Tk 1478				Carlos IPr				Burja				Hetman ■			
Iduna E		Hetman ■		Carara IV 1168		Pollux		Vidu Tk 914		Jantar Or		hönteri mära		Stuart	
		hönteri mära	Stuart	Cava IV 1169	Mortimer	Polly	Lemnos	Villa E	Volli Tk 563	Ljubesnaja	Atlasnõi			Premiere AN	Pretendent NR
			Premiere AN	Laura				Bajo Tk 507						Quatrieme	
			Pretendent NB	Lara				Vapsikas Tk 205 ◀						Winifred	
				Murg				Joddav Tk 337 E						All-Fours	
				Friponnie XX				Vapsikas Tk 205 ◀							
				Polyxene				Medveditsa							
				Calchas II				Stroinõi							
				Levity				Jantarnaja							
				Reprobate				Atlasnõi III ~ Bars I							

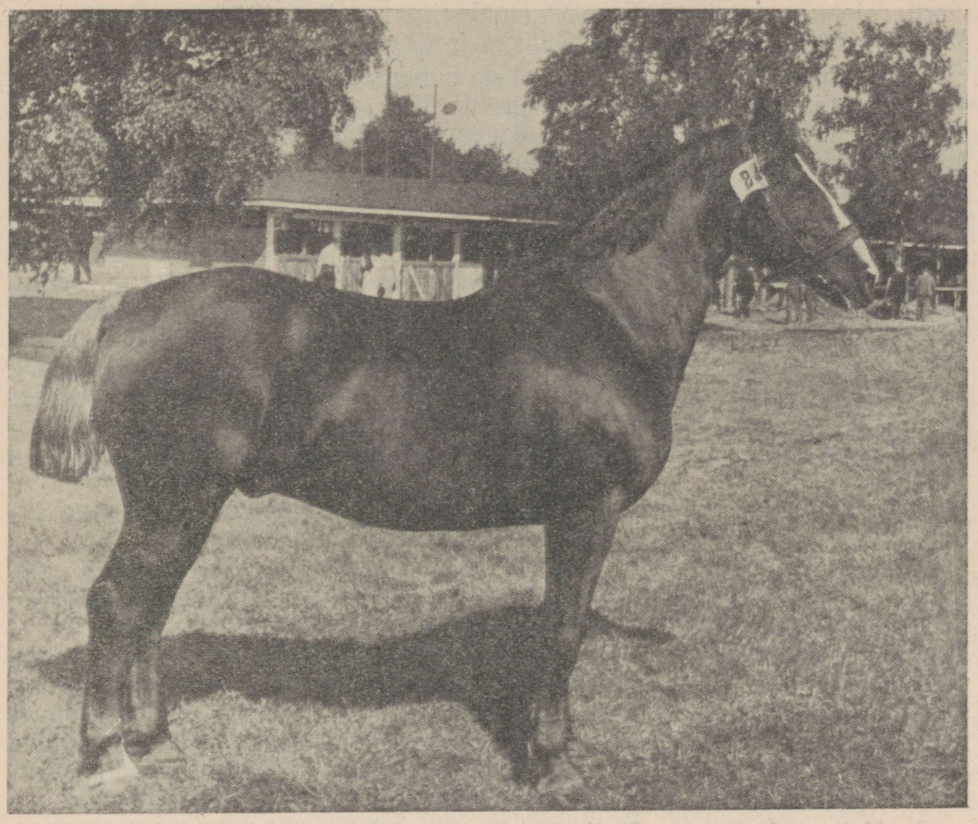

Täkk Heldmor 334 T, sündinud 1928. a., isa Heldenknabe II 133 T, ema Morava 960 T. Raudjas, turja kõrgus 156 sm, rinna ümbermõõt 191 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

täkk Carlos. Ta on saadud suguluspaaritamisest ühise eellase (Hetmani) kordumisega III—II reas.

Heldenknabe II-lt saadi Tori Hobusekasvandusele 11 sugutäkku ning 7 -mära, üldse märgiti tõuraamatusse tema järglastest 16 täkku ja 25 mära.

Heldenknabe II tähtsamaid täkkjärglasi (peale Hingstar 317 TA):

1. **Hermes 313 T** (ema Daisy 954 T) — tumeraudjas, parema eesjala piire valge; tk 161 sm, rs 80 sm, rl 49 sm, rü 194 sm, kü 22 sm, ek 618 kg; sündinud 1927. aastal.

Hermes oli tüse, hea söödakasutuse, hea vastupidavuse ja veotahtega, kuid tagajalgade kitsavõitu käiguga täkk. Ta asus paarituspunktides Toris 1930. ja 1934. aastal, Kuksemal 1931. a., Annas 1932. a., Jõgeval 1939. aastal. Õisus aastail 1935—1936 ja Taageperas aastail 1937—1938. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 3 täkku ja 17 mära. Hermesega paaritati 317 mära; ta suri 1938. aastal.

2. **Honker 314 T** (ema Morava 960 T) — tumeraudjas, täht laubal, sabajuurel valgeid karvu; tk 157 sm, rl 47 sm, rs 78 sm, rü 190 sm, kü 21,5 sm; sündinud 1927. aastal. Ta asus paarituspunktides Toris 1930. a., Albus 1931. aastal, Kambjas aastail 1933—1934, Jõgeval aastail 1935—1937 ja

Tartu rajoonis aastail 1938—1939. Honkeriga paaritati 401 mära. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 5 täkku ja 21 mära.

3. **Heldmor 334 T** (ema Morava) — tumeraudjas, lai lauk laubal, parema tagajala piire valge, sabajuurel ja üle kere valgeid karvu; tk 156 sm, rl 47 sm, rs 78 sm, rü 191 sm, ll 57 sm, kü 22,5 sm, ek 580 kg; sündinud 1928. aastal. Ta asus paarituspunktides Joalas 1931. aastal ja Tähtveres aastail 1932—1939. Heldmoriga paaritati 598 mära. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 3 täkku ja 35 mära.

4. **Harley 315 T** (ema Aade 1283 T) — tumeraudjas, täht-kriips laubal, parem eesjalg sõrgatsiga valge, sabajuurel triibuna valgeid karvu; tk 155 sm, rl 48 sm, rs 78 sm, rü 192 sm, kü 22,5 sm, ek 612 kg; sündinud 1927. aastal. Harley asus paarituspunktides Toris 1930. aastal, Põltsamaal aastail 1931—1935, Kehra riigimõisas aastail 1935—1937, Kurnal aastail 1938—1939, Velisel aastail 1940—1941, Vigalas 1942. aastal ja Võhmas aastail 1943—1944. Harleyga paaritati 762 mära. Tori Hobusekasvanduses teda ei kasutatud. Harley järglastest on tõuraamatusse märgitud 14 täkku ja 79 mära.

Harley oli tüse, madalajalgne, kumera roidekaarega, pika sammuga, kiire traaviga, hea veotahte ja vastupidavusega täkk.

5. **Hontos 316 T** (ema Mindal 971 T) — tumeraudjas, saba ja lakk valkjad, lauk laubal, parem tagajalg üle sõrgatsi valge; tk 156 sm, rl 47 sm, rs 77 sm, rü 190 sm, kü 21,5 sm, ek 608 kg; sündinud 1927. aastal.

Hontos oli raskevõitu peaga, mitte küllaldase rinnasügavusega, pikavõitu kerega, väga vastupidav nii töös kui ka sõidus. Tori Hobusekasvanduses teda ei kasutatud. Ta asus paarituspunktides Toris 1930. aastal, Sõmerpalu riigimõisas aastail 1931—1932, Saalusel 1933. aastal ja Vana-Antsla riigimõisas aastail 1934—1939. Hontosega paaritati 561 mära. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 6 täkku ja 3 mära.

6. **Helios 322 T** (ema Maiju 984 T) — raudjas, täht laubal, kriips ninal, vasaku ees- ja tagajala sõrgatsid valged; tk 154 sm, rl 46 sm, rs 76 sm, ll 57 sm, rü 183 sm, kü 21 sm, ek 558 kg; sündinud 1927. aastal.

Helios oli väheldane, elegantne täkk. Tori Hobusekasvanduses teda kasutatud ei ole. Ta asus paarituspunktides Toris 1930. aastal, Vaivaras aastail 1931—1934, Taeblas 1935. aastal ja Tallil aastail 1936—1938. Heliosega paaritati 302 mära. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 1 täkk ja 20 mära.

7. **Hobi 347 T** (ema Talva 1239 T) — raudjas, lai lauk laubal, alumine mokk valge; tk 161 sm, rs 79 sm, rl 47 sm, rü 201 sm, lp 59 sm, kü 21 sm, ek 608 kg; sündinud 1929. aastal.

Hobi oli tüse, hea veovõimega täkk. Temalt märgiti tõuraamatusse 6 täkku ja 12 mära. Hobi asus paarituspunktides Kongutas aastail 1932—1933, Laeval aastail 1934—1935, Rogosis aastail 1936—1939, Ruusmäel aastail 1940—1943 ja Rõuges aastail 1944—1946. Hobiga paaritati 459 mära.

8. **Havai 356 TB** (ema Talma 1281 T) — tumeraudjas, lauk laubal, parem eesjalg poolde kämblasse valge, mõlema tagajala piirdeil valgeid lappe; tk 156 sm, rl 47 sm, rs 77,5 sm, rü 191 sm, kpk 167 sm, kü 21,5 sm, ek 587 kg; sündinud 1930. aastal.

Havai oli tüse, hea vastupidavuse ja söödakasutusega täkk. Tema järglastest, kes enamikus olid kergevõitu hobused, märgiti tõuraamatusse 4 täkku ja 33 mära. Ta asus paarituspunktides Luistes aastail 1933—1935, Vaivaras aastail 1936—1938 ja Vodjal aastail 1939—1941. Havaiga paaritati 454 mära. Tema maksimaalne paarituste arv aastas oli 89.

Heldenknabe II tähtsamaid märajärglasi:

1. **Helde 1390 T** (ema Daisy) — tumeraudjas, täht laubal, vasaku eesjala sõrgats valge, vasak tagajalg üle sõrgatsi, parem tagajalg sõrgatsini valge; tk 156 sm, rl 46 sm, rs 78 sm, rü 192 sm, lp 57 sm, kü 20,5 sm, ek 580 kg; sündinud 1928. aastal.

Heldel oli madal lihav turi, lühike tugev selg, lai lanne, kumer roidekaar ja pikk hoogne samm. Saadud abaluu vigastuse tõttu müüdi Helde Sootagasse.

2. **Helgi 1389 T** (ema Maimu 1284 T) — punaraudjas, lai lauk laubal, alumine mokk valge, mõlemad tagajalad poolde põida valged, sabas valgeid jõhve; tk 151 sm, rl 47 sm, rs 76,5 sm, rü 189 sm, kü 20,5 sm, ek 580 kg; sündinud 1928. aastal. Helgi anti 1937. aastal üle Kuremaa riigimõisale.

Helgi on saadud suguluspaaritamisest Hetmani suhtes, kusjuures viimane esineb IV, VI, VI, VI — III, IV eellaste ridades, samuti Duke of Scaggle-thorpe'i suhtes IV, V eellaste reas.

3. **Henni 1407 T** (ema Anna 1238 T) — kõrb, märgisteta; tk 152 sm, rl 46 sm, rs 78 sm, rü 189 sm, lp 60 sm, ll 60 sm, kü 20 sm, ek 588 kg; sündinud 1929. aastal.

Hennil olid kuiv pea, lühike lihaseline kael, madal lihaseline turi, sirge, lai selg ja lanne, kumer roidekaar, sügav rind, tugevad jäsemed ja head kabjad. Ta oli märkimisväärse vastupidavuse ja hea söödakasutusega, milliseid omadusi ta andis edasi ka järglastele. 1938. aastal ilmnesid tal õhuneelamise tunnused, mistõttu ta praagiti ning anti üle Audru riigimõisale. Henni kuuest järglasest märgiti tõuraamatusse 1 täkk ja 4 mära. Künahaukamine ja õhuneelamine ilmnesid ainult ühel tema pojal, kuna tütardel seda märgata ei olnud.

Henni tütardest oli eriti silmapaistev oma vastupidavuse, veotahte, kiire traavi ja hea söödakasutuse poolest H a s l i Tk 2673 (isa Hasmo).

Võrreldes Tori Hobusekasvandusele kuulunud Heldenknabe II 133 T tütarde mõõtmeid kasvanduse märade keskmiste mõõtmetega 1951. aastast saame alljärgnevad tulemused (tabel 44).

Tabel 44

Heldenknabe II 133 T Tori Hobusekasvanduses sündinud 7 tütre mõõtmete võrdlus kasvanduse sugumärade keskmiste mõõtmetega

(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

Jrk. nr-d	Mõõtmed	Keskmised mõõtmisandmed	
		Heldenknabe II tütardel	kasvanduse sugumäradel 1951. a.
1	Turja kõrgus	154,3	152
2	Kere pikkus	164	158
3	Rinna ümbermõõt	189	186,1
4	Kämbla ümbermõõt	20,3	20,3
5	Eluskaal	582	537

Tabelist selgub, et Heldenknabe II tütred on enam-vähem samades söötmistingimustes arenenud suuremaks ja raskemaks kui kasvanduse sugumärad keskmiselt.

HINGSTAR 317 TA LIIN

Liinialustaja **Hingstar 317 TA** — raudjas, lauk laubal; tk 157 sm, kpk 167 sm, rü 200 sm, kü 22,5 sm, ek 638 kg; sündinud 1927. aastal.

Hingstaril oli proportsionaalne kehaehitus, tugev lihaseline kael ja turi, lühikene lai nõgujas selg ning kumerad roided, lühikese tühimikuga lühi-

kene lai ja tugev lanne, korrapäraselt asetsevad kuivad tugevate liigestega jalad ja keskpärase tugevusega kabjad. Tema samm oli lühikesevõitu, käik kitsavõitu. Hingstar oli hea vastupidavusega, keskpärase söödakasutusega, hea iseloomuga ja elava temperamendiga täkk. Hingstari põlvnemine on toodud tabelis 45.

Tabel 45

Täkk Hingstar 317 TA, raudjas, sünd. 1927. a.

| | | |

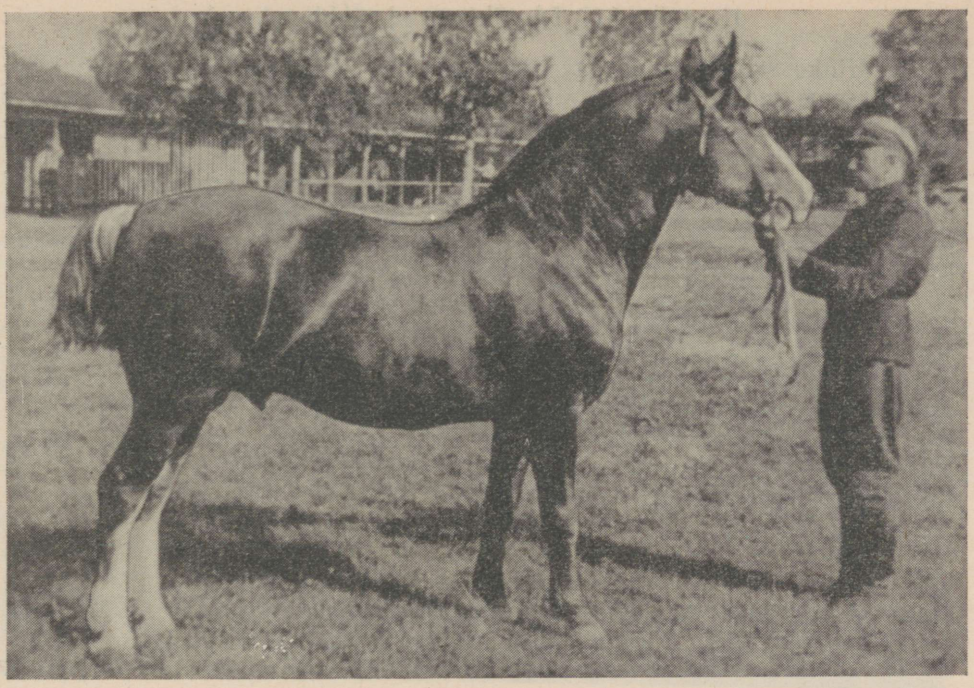

Liinialustaja täkk Hingstar 317 TA, sündinud 1927. a., isa Heldenknabe II 133 T, ema Maimu 1284 T. Raudjas, turja kõrgus 157 sm, kere põikpikkus 167 sm, rinna ümbermõõt 200 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

Tabel 46

Täkk Hinko 383 TA, punaraudjas, sünd. 1931. a.

Quadiana 964 T								Hingstar 317 AT							
Debette 964 T				Heldenknabe Tk 1543 ◆				Maimu 1284 T				Heldenknabe II 133 T			
Cabildo Tk 1638 ●		Duke of Scaggleth-orpe Hk ▲		Burja ■		Hetman ■		Dunja 966 T		Movik 62 T		Cabildo Tk 1638 ●		Helden-knabe Tk 1543 ◆	
Hebe Tk 1478		Lady Charlotte 701		Vidu Tk 914		hönteri mära		Hecuba 951 T		Hestia 965 T		Hebe Tk 1478		Burja ■	
Carlos IPr		Q. C. 4459		Jantar OTr		Stuart		Doppelgänger 25 T		Meinhard II 43 T		Carlos IPr		Hetman ■	
Iduna E	Hebe Tk 1478														
Hetman ■	Carlos IPr														
Carara IV 1168	Pollux														
Pollux	Performeri tütar														
Performeri tütar	King of Trumps 396														
King of Trumps 396	Lady Stanley 711														
Lady Stanley 711	President Fireaway 2635														
Villa E	Volli Tk 563														
Volli Tk 563	Ljubesnaja														
Ljubesnaja	Atlasnõi														
Atlasnõi															
	Premiere AN														
Premiere AN	Pretendent NR														
Pretendent NR	Disette Tk 1497														
Disette Tk 1497	Hetman ■														
Hetman ■	Cosimo Tk 1725														
Cosimo Tk 1725	Duke of Scagglethorpe ▲														
Duke of Scagglethorpe ▲	Dolde Tk 1864														
Dolde Tk 1864	Flankeur Tk 1918														
Flankeur Tk 1918	Herzogin 5885														
Herzogin 5885	Mentor 1054														
Mentor 1054	Iduna E														
Iduna E	Hetman ■														
Hetman ■	Carara IV 1168														
Carara IV 1168	Pollux														
Pollux	Vidu Tk 914														
Vidu Tk 914	Jantar OTr														
Jantar OTr	hönteri mära														
hönteri mära	Stuart														

Hingstar 317 TA tähtsamad täkkjärglased:

1. **Hinko 383 TA** (ema Quadiana 964 T) — punaraudjas, lai lauk laubal, alumine mokk valge, parem tagajalg poolde pöida valge; tk 162 sm, rl 49 sm, rs 80 sm, rü 203 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kü 22,5 sm, ek 619 kg; sündinud 1931. aastal. Hinko põlvnemist selgitab tabel 46.

Hinko on saadud suguluspaaritusest ühiste eellaste kordumisega III, V—IV, V, V, VII, VII, VII reas Hetmani ja III—V, VI reas Duke of Scagglethorpe'i suhtes. Kuulsa eesti täku Vapsikase nimi esineb Hinko kaugemate eellaste hulgas kuus korda.

Hinko pärandusvõime, vastupidavus ja söödakasutus olid head. Ta andis rea häid suguhobuseid, eriti Valga rajoonis. Temalt märgiti tõuraamatusse 10 täkku ja 48 mära.

Hinko asus paarituspunktides Kõo-Takkasaarel 1934. aastal, Vahastus 1935. a., Huuksi riigimõisas 1936. aastal, Lauras aastail 1937—1939, Otepääl aastail 1940—1942, Karulas aastail 1943—1944, Kaagjärvel 1945. a., Pärnus 1946. aastal, Puhjas aastail 1947—1948 ja Vana-Võidus aastail 1949—1952, kus suri vanaduse tõttu. Temaga paaritati 428 mära.

2. **Hasavat 527 TA** (ema Arika 1279 T) — raudjas, lauk laubal, vasak tagajalg poolde pöida valge; tk 161 sm, rl 53 sm, rs 82 sm, rü 207 sm, kpk 173 sm, ll 58 sm, lp 61 sm, kü 22 sm, ek 668 kg; sündinud 1932. aastal. Hasavati põlvnemine on toodud tabelis 47.

Tabel 47

Täkk Hasavat 527 TA, raudjas, sünd. 1932. a.

Arika 1279 T								Hingstar 317 TA								
Quadiana 964 T				Arend 64 T				Maimu 1284 T				Heldenknabe II 133 T				
Debatte 964 T		Heldenknabe Tk 1543 ●		Ota 10365		Arthur III 1053		Dunja 966 T		Movik 62 T		Cabildo Tk 1638		Heldenknabe Tk 1543 ●		
Cabildo Tk 1638	Duke of Scagglethorpe Hk ▲	Burja	Hetman ■	Oberst tütar	Xenophon 1176	Weltdame 3290	Matfried 1212	Hecuba 951 T	Doppelgänger 25 T	Hestia 965 T	Meinhard II 43 T	Hebe Tk 1478	Carlos IPr	Burja	Hetman ■	
Hebe Tk 1478	Lady Charlotte 701	Vidu Tk 914	Jantar OTr	Axova 4757	Oberst 1242	Xalapa 1665	Werner 995	Zofe 3289	Comet 966	Mira 914	Vilko 1101	Disette Tk 1497	Hetman ■	Cosimo Tk 1725	Duke of Scagglethorpe Hk ▲	
Carlos IPr	Q. C. 4459	hönteri mära	Stuart									Dolde Tk 1864	Flankeur Tk 1918	Herzogin 5885	Mentor 1054	
												Iduna E	Hetman ■	Carara IV 1168	Pollux	
												Vidu Tk 914	Jantar OTr	hönteri mära	Stuart	

Hasavat on saadud suguluspaaritamisest ühiste eellaste kordumisega IV, VI—IV, V, V, VI, VII, VII reas Hetmani ja IV—V, VI reas Duke of Scagglethorpe'i suhtes. Kuulsa eesti täku Vapsikase nimi esines ka Hasa-

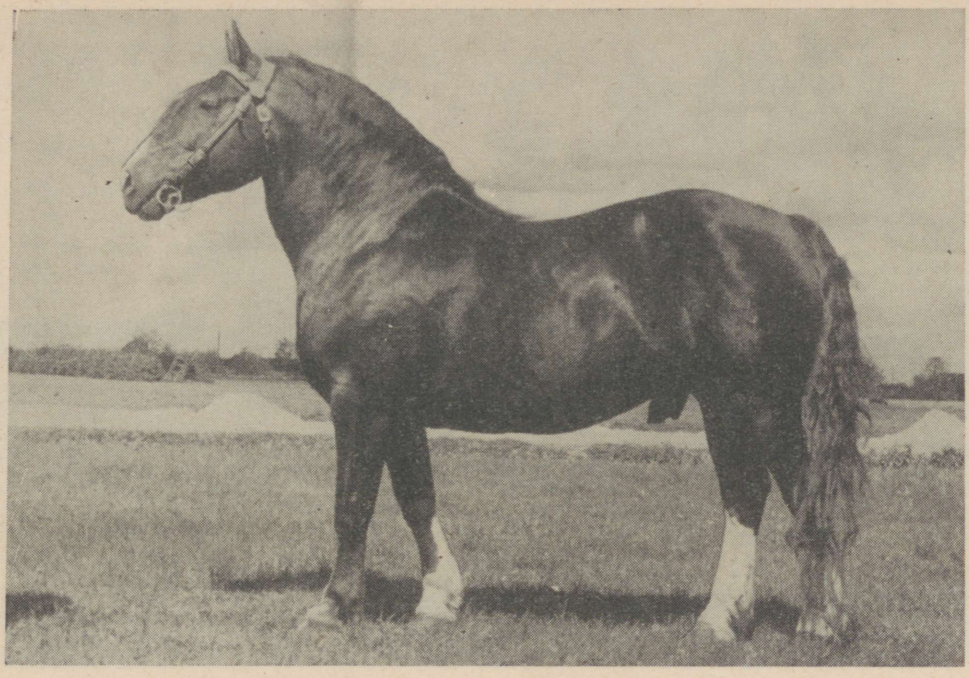

Täkk Hirgo 855 TA, sündinud 1939. a., isa Hindro 653 TA, ema Amiba 1821 TA. Raudjas, turja kõrgus 158 sm, kere põikpikkus 167 sm, rinna ümbermõõt 199 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

vati kaugemate eellaste hulgas kuus korda. Hasavat pärandas oma omadusi järglastele väga hästi. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 13 täkku ja 37 mära. Täkkudest on tähtsamad Hestur 936 TB, Halivat 753 TA, Hümar 755 TA ja Heki 1071 TA. Hasavat asus paarituspunktides Toris aastail 1936—1941, Abjas 1942. a. ja Audrus 1945. aastal. Temaga paaritati 368 mära. Hasavat hakkas 12-aastaselt küna haukama, mispärast kustutati sugutäkkude nimestikust.

3. **Hindro 653 TA** (ema Andra 1544 TB) — must, suur täht laubal, kriips üle nina, parem tagajalg sõrgatsiga, vasak tagajalg poolde pöida valge; mõõtmed 2,5-aastasena: tk 149 sm, rl 48 sm, rs 73 sm, rü 185 sm, ll 55 sm, lp 55 sm, kü 22 sm, ek 531 kg, ki 10,8; sündinud 1935. aastal.

Hindro, kes oli saadud norfolgi hobuste suguluspaaritusest, oli tüse, madalajalgne, hea veotahte ja veovõimega täkk. Tagajalgade käik oli tal kitsavõitu. Ta pärandas oma omadusi järglastele hästi, andes keskmise suurusega tüsedaid hobuseid. Hindro asus paarituspunktides Toris 1938. a., Vaivaras 1939. aastal, Kütis aastail 1940—1943 ja Lüganusel aastail 1944—1946. Temaga paaritati 416 mära.

Hindro paremaid järglasi oli liinide ühendamisest saadud täkk **Hirgo 855 TA** (ema Amiba 1821 TA). Värvuselt oli Hirgo raudjas, lauk laubal, parem eesjalg sõrgatsiga, mõlemad tagajalad koodini valged; tk 158 sm, rl 49 sm, rs 79,5 sm, rü 199 sm, kpk 167 sm, ll 61 sm, kü 23 sm, ek 652 kg; sündinud 1939. aastal.

Nagu mõõtmeist nähtub, on Hirgo tüse, madalajalgne, seejuures hästi arenenud lihastiku, hea veotahte ja veovõimega täkk. Ta oli 1949. aastal vabariiklik maksimaalse veojõudluse tšempion, vedades 7815-kilogrammise koorma.

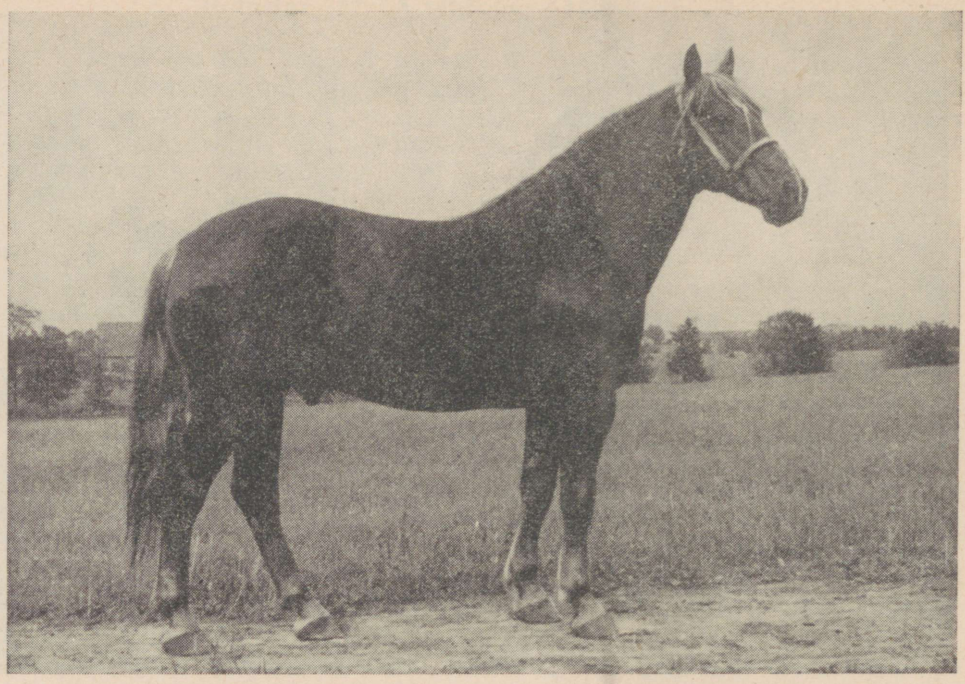

Täkk Hembur 2566 TB, sündinud 1945. a., isa Hingstar 317 TA, ema Reeda 8620 TB. Punaraudjas, turja kõrgus 161 sm, kere põikpikkus 169 sm, rinna ümbermõõt 201 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

Hirgo põlvnemistabelis kordub Hetman V, VII—V, VI, VI, VI, VIII, VIII, Duke of Scagglethorpe V—V, VI, Meinhard III—IV, V ja Arend II—III eellaste reas.

Hirgo asus paarituspunktides Aakres aastail 1943—1947, Luunja sovhoosis aastail 1947—1949, Jänedal aastail 1947—1950 ja Märjamaa rajoonis aastail 1950—1955.

4. **Hangur 651 TA** (ema Aade 1283 T) — tumeraudjas, lauk laubal, vasak eesjalg ja mõlemad tagajalad valged; tk 154 sm, rl 49 sm, rs 80 sm, rü 198 sm, kpk 163 sm, ll 59 sm, lp 59 sm, kü 23 sm, ek 624 kg; sündinud 1935. aastal.

Hanguri põlvnemistabelis kordub Hetman V—IV, V, V, VII, VII, VII, Duke of Scagglethorpe IV—V, VI ja Meinhard II, III—IV eellaste reas. Ka Hanguri kaugemate eellaste hulgas esineb Vapsikas neljal korral.

Hangur oli tüse, madalajalgne täkk, kes hästi pärandas norfolgi (Hetmani) tüüpi oma järglastele. Kahjuks hukkus ta 1948. aastal Vihtra sovhoosis. Hangur asus paarituspunktides Kehra riigimõisas 1938. aastal, Loodnal aastail 1939—1940, Lelles 1941. a., Tõstamaal 1942. aastal, Märjamaa rajoonis aastail 1943—1944 ja Vihtras aastail 1945—1948. Hanguriga paaritati 211 mära. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 2 täkku ja 12 mära.

5. **Hästi 705 TA** (ema Hihih 661 E/2300 TB) — punaraudjas, valgeid karvu üle kere, lauk laubal, saba ja lakk valkjad; tk 150 sm, rl 48 sm, rs 74 sm, rü 185 sm, kpk 169 sm, ll 58 sm, lp 59 sm, kü 20,5 sm, ek 598 kg; sündinud 1936. aastal.

Hästi põlvnemistabelis kordub Hetman III—IV, V, V, VII, VII, VII ja Duke of Scagglethorpe O—V, VI eellaste reas. Hästi ema ja emaisa on

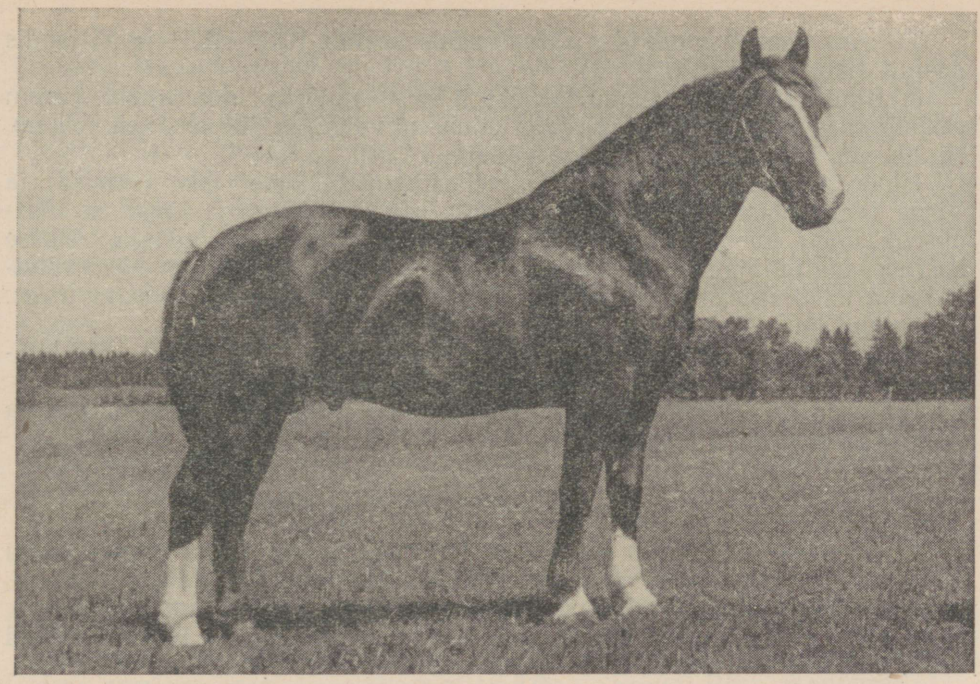

Täkk Hindo 1667 TA, sündinud 1949. a., isa Hingstar 317 TA, ema Ubi 3679 TA. Raudjas, turja kõrgus 158 sm, kere põikpikkus 168 sm, rinna ümbermõõt 204 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm. Üleliidulisel põllumajandusnäitusel 1954. a. tunnustatud tori hobusetõu tšempioniks.

eesti tõugu hobused. Nad on valitud eesmärgiga alal hoida tori hobuses eesti hobuse omadusi.

Hästi oli ühepoolne krüptorhiid (ühepoolse peitmunandiga), mida ta pärandas ligi 20%-le oma järglastest. 1946. aastal müüdi ta Abhaasia ANSV-sse J. V. Stalini nimelisele kolhoosile. Eesti NSV-s asus ta paarituspunktides Toris 1939. aastal, Heimtalis aastail 1940—1942, Raudnas aastail 1943—1945 ja Võhmas 1946. aastal. Temaga paaritati 468 mära. Hästi järglastest on tõuraamatusse märgitud 7 täkku ja 12 mära.

6. **Hardi 675 TA** (ema Alla 1237 T) — punaraudjas, lauk laubal, vasak eesjalg üle sõrgatsi, vasak tagajalg poolde põida valge; tk 160 sm, rl 53 sm, rs 81 sm, rü 203 sm, kpk 170 sm, ll ja lp 60 sm, kü 23 sm, ek 644 kg; sündinud 1936. aastal.

Hardi põlvnemistabelis kordub Hetman IV, VI—IV, V, V, VII, VII, VII ja Duke of Scagglethorpe IV—V, VI eellaste reas. Hardil polnud mitte vana tüüpi norfolkide, vaid häknide välimik ja käik (kõrge eesjalgade käik).

Paarituspunktides kasutati teda eriti intensiivselt Viljandi ümbruses. Tema pärandusvõime oli hea. Hardi asus paarituspunktides Viljandis aastail 1939—1945, Põltsamaal aastail 1946—1949, Järva-Jaanis aastail 1950—1951 ja Paides 1952. aastal. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 15 täkku ja 30 mära.

7. **Hembur 2566 TB** (ema Reeda 8620 Tk) — punaraudjas, tk 161 sm, rs 78 sm, rü 201 sm, kpk 169 sm, kü 22,5 sm; sündinud 1945. aastal Pärnu-Jaagupi rajoonis.

Ta asus paarituspunktides Järva-Jaanis aastail 1949—1951 ja Viljandis aastail 1952—1955.

8. **Hindo 1667 TA** (ema Ubi 3679 TA) — raudjas, lauk laubal, parem eesjalg sõrgatsiga ja vasak eesjalg kämblani valge; tk 158 sm, kpk 168 sm, rü 204 sm, kü 22 sm, ek 680 kg; sündinud 1949. aastal.

Hindo sai postjee-bretooni tõu verelisanduse täkkude Uhke (emaisa) ja Virga (emaemaisa) kaudu. Ta on väga hea tõutüübiga ja keskmise tüsedusega, kuiva tiheda ja tugeva konstitutsiooniga, ilusa välimikuga, väikese kuiva peaga ja laia seljaga. Tal on lai pikk laudjas, lai ja sügav hästi võlvitud rind, hästi asetsevad tugevad jalad ja kabjad, pikk samm ja hoogne traav. Iseloomult on ta hea, väga elav ja energiline.

Maksimaalse veojõudluse võistlusel 1952. aastal vedas ta 7865-kilogrammise koorma, saavutades vabariikliku tšempioni nimetuse.

1954. aastal esines Hindo üleliidulisel põllumajandusnäitusel, kus ta valiti tori hobusetõu tšempioniks.

Hingstari tähtsamad märajärglased:

1. **Halva 1741 TA** (ema Malva 969 T) — raudjas, üksikuid valgeid karvu üle kere, lai lauk laubal, alumine mokk valge, vasak tagajalg sõrgatsini, parem tagajalg põiaga valge; tk 154 sm, rl 46 sm, rs 76,5 sm, rü 194 sm, ll 59 sm, lp 59 sm, kpk 165 sm, kü 21 sm, ek 567 kg, ki 10,3; sündinud 1933. aastal.

Halva põlvnemistabelis kordub Hetman IV—IV, V, V, VII, VII, VII ja Duke of Scagglethorpe III—V, VI eellaste reas. Halva oli tüse, madalajalgne, kumera roidekaarega, tugevate kuivade jäsemete, heade kapjade, hea veovõimega mära. Kael ja laudjas oleks võinud olla paremini lihastunud.

2. **Halge 2114 TB** (ema Alla 1237) — punaraudjas, lai lauk laubal, vasaku tagajala sõrgats valge; tk 154 sm, rl 46 sm, rs 77 sm, rü 193 sm, ll 59 sm, lp 60 sm, kpk 161 sm, kü 21 sm, ek 546 kg, ki 10,01; sündinud 1933. aastal.

Halge põlvnemistabelis kordub Hetman IV, VI—IV, V, V, VII, VII, VII ja Duke of Scagglethorpe IV—V, VI eellaste reas. Tema kaugemate eellaste hulgas esineb ka Vapsikas 6 korda.

Halgel oli laia laubaga pea, pea pikkusega võrduv lihaseline kael, keskmise kõrgusega lihaseline turi, lühike tugev selg ja pisut ülespoole kumer lanne, üle ühe kolmandiku kerepikkusest laudjas, mis oleks võinud olla tugevamini lihastunud. Ta jalad olid kuivad, tugevate liigestega ja heade kapjadega, samm oli pikk ja traav kiire, iseloom elav, kuid sõbralik. Söödakasutuselt oli ta keskpärane, vastupidav nii töös kui ka sõidus. Oma, s. o. norfolgi hobuse tüüpi andis ta järglastele kindlalt edasi.

3. **Hati 2314 TB** (ema Harita 1531 TA) — punaraudjas, valgeid karvu kerel, lai lauk laubal, mõlemad tagajalad üle poole põia valged; tk 148 sm, rl 45 sm, rs 77 sm, rü 180 sm, ll 59 sm, lp 58 sm, kü 19 sm, ek 542 kg; sündinud 1935. aastal.

Hati põlvnemistabelis kordub Hetman III, V, VI—IV, V, V, VII, VII, VII ja Duke of Scagglethorpe V—V, VI eellaste reas. Veel esinevad kaugemate eellaste hulgas Vapsikas 6 korda ja eesti mära Alma 2 korda.

Hatil oli laia laubaga pea, lühike tugev lihaseline kael, keskmise kõrgusega lihaseline turi, lihaseline tugev selg ja lanne, kumer roidekaar, kuivad tugevad jäsemed, pikk samm ja kiire traav. Veos ja sõidus oli ta vastupidav. Söödakasutus ja iseloom olid tal head. Traavil sõudis kergelt parema eesjalaga. Ta pärandas hästi oma välimikku ja omadusi.

4. **Hindala 2101 TA** (ema Amiba 1821 T) — punaraudjas, valgeid karvu üle kere, lai lauk laubal, mõlemad eesjalad poole kämblani ja parem tagajalg poole põiani, vasak tagajalg üle sõrgatsi valge; tk 153 sm, rl 48 sm, rs 75 sm, rü 187 sm, ll 59 sm, lp 53 sm, kpk 162 sm, ki 10,6, ek 560 kg; sündinud 1937. aastal.

Hindala põlvnemistabelis kordub Hetman V, VI—IV, V, V, VII, VII, VIII ja Duke of Scagglethorpe V—V, VI eellaste reas. Et aga Hindala on ida-friisi täku Arendi tütretütar ja on saadud suguluspaaritusest Meinhard II suhtes, siis on temas ilmnenud ka mõningaid ida-friisi hobuste jooni ja nimelt: pikk vorstjas kere, tagakeha lihaste puudulikkus ning mitteküllaldane rinnasügavus.

Hingstari märajärglastest müüdi väljapoole:

1) **Hiake Tk 3438** (ema Anette 1241 T) — müüdi end. Viljandimaale,
2) **Hilka Tk 2441** (ema Armi 1280 T) — müüdi Olustvere Põllundustehnikumile,
3) **Hinda Tk 2447** (ema Decenta 982 T) — anti üle Kehra riigimõisale,
4) **Homme Tk 2463** (ema Naali 977 T) — anti üle Torma riigimõisale,
5) **Hata Tk 2472** (ema Anette 1241 T) — anti üle Torma riigimõisale,
6) **Hinga Tk 2474** (ema Anna 1238 T) — müüdi Lätti Koškele Hobusekasvandusele,
7) **Hinga Tk 2612** (ema Astarta 1539 TA) — müüdi Joala mõisale,
8) **Hille Tk 2613** (ema Hihih 2318 TB) — müüdi Piira asundusse,
9) **Harpa Tk 2623** (ema Hilba 1243 T) — müüdi Suure-Jaani,
10) **Honga Tk 2629** (ema Aade 1283 TA);
11) **Hambora Tk 2640** (ema Gulba 2496 TB).

Kuigi Hingstari järglaste keskmised mõõtmed on liinialustaja enda mõõtmetest väiksemad, näitavad selle liini hobused küllalt tugevat veovõimet ja vastupidavust. Tabelis 48 on toodud Hingstari 38 tõuraamatusse märgitud poegade keskmised mõõtmed võrdluses Hingstari enda mõõtmetega.

Tabel 48

Hingstari poegade keskmised mõõtmed ja indeksid
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	Mõõtmed					Indeksid			
	tk	kpk	rü	kü	ek	kompaktsuse	pikkuse	massiivsuse	luustiku
38 poega	155	161,7	191,5	21,2	573,8	10,4	104,3	123,5	13,7
Hingstar	157	165	192	22,5	638	11,2	105,1	122,3	14,3

Tabelist näeme, et Hingstari poegade keskmised mõõtmed on isa omadest väiksemad.

Endise Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituudi katsed näitavad, et Hingstari liini hobused osutavad keskmise ja tugeva söötmise puhul küllalt tugevat veovõimet ja vastupidavust suurmajandite põllu- ning transporttöödel. Nad suudavad raskusteta sooritada kõiki põllutöid, nagu sügisene sügavkünd, heina- ja viljalõikus, ning täita nende tööde alal kehtivaid päevanorme. Töö juures ei ole märgata, et nad ruttu väsiksid ja eluskaalus palju alla läheksid.

Näiteks mära **Halge 2114 T** (isa Hingstar, ema Alla), kes oli keskmises toitumuses, töötas 1948. aastal 15-aastasena paarisrakendis katseliselt

sügiskünnil pidevalt viis päeva, olles enne katset veotöödel ja jätkates veotöid ka pärast künnikatset. Kaheksatunnise tööpäeva jooksul, millest kuus tundi oli puhast tööaega, künti keskmiselt 0,57 ha kõrrepõldu vao sügavusega 19 sm ja laiusega 30 sm. Päeva jooksul tehti 3 799 620 kilogramm/meetrit tööd paarisrakendi kohta. Adra veojõutarve oli 200 kg. Töötamisel oli Halge sammu pikkus keskmiselt 1,32 meetrit.

Mära **Halva 1741 TA** (isa Hingstar, ema Malva), kes oli keskmises toitumuses, töötas 15-aastasena 1948. aastal paarisrakendis katseliselt heinaniidutööl neli päeva. Enne ja pärast katset oli ta pidevalt mitmesugustel põllutöödel. Kümnetunnise tööpäeva jooksul, millest 7 tundi 25 minutit oli puhast tööaega, niideti heina keskmiselt 3 ha. Päeva jooksul sooritati 2 463 884 kilogramm/meetrit tööd paarisrakendi kohta. Masina veojõutarve oli 107—110 kg. Töötamisel oli Halva samm keskmiselt 1,52 m pikk.

Hingstari liini kuuluvate hobuste pikamaa veo- ja sõidukatsete ning maksimaalse veojõudluse katsete tulemused on esitatud tabelites 49 ja 50.

Tabel 49

Hingstari liini hobuste pikamaa veo- ja sõidukatsete tulemused 1947.—1949. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Vedu			Sõit			Osavõtjate arv	Saadud koht
				Distants km	Koorma kaal kg	Veoaeg	Distants km	Koorma kaal kg	Sõiduaeg		
1. Heldur 1392 TB	8	täkk	keskmine	25	1352	4 t. 1 min. 5 sek.	25	416	1 t. 39 min. 10 sek.	7	III
2. Hiis 1419 TB	5	mära	„	„	1337	3 t. 44 min. 12 sek.	„	411	1 t. 22 min. 55 sek.	12	I

Tabel 50

Hingstari liini hobuste maksimaalse veojõudluse katsete tulemused 1948.—1953. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Koorma kaal kg	Koorma kaalu ja hobuse kaalu suhe	Koorma veojõu tarve kg	Maksimaalne veojõu % eluskaalust	Distants m	Osavõtjate arv	Saadud koht
1. Hinkler 1942 TB	8	täkk	keskmine	6728	12,6	471	88,5	225,4	15	IV
2. Hirgo 833 TA	10	„	hea	7815	11,98	547,1	83,9	355	15	I
3. Hindo 1667 TA	3	„	„	7865	11,88	550	83,1	370	18	I

Nagu tabelist 49 nähtub, tuli täkk Heldur pikamaa veo- ja sõidukatsetel 7 võistleja hulgas kolmandale kohale ja mära Hiie 12 võistleja hulgas esimesele kohale.

Maksimaalse veojõudluse katsetel tuli täkk Hinkler 15 võistleja hulgas neljandale, täkud Hirgo ja Hindo esimesele kohale, vedades vastavalt 7815- ja 7865-kilogrammiseid koormaid (tabel 50). Hirgo tuli seega 1949. aastal ja Hindo 1953. aastal maksimaalse veojõudluse tšempioniks.

Hingstar 317 TA täkkjärglastest kasutati rohkesti tema poega **Hasavat 527 TA.**

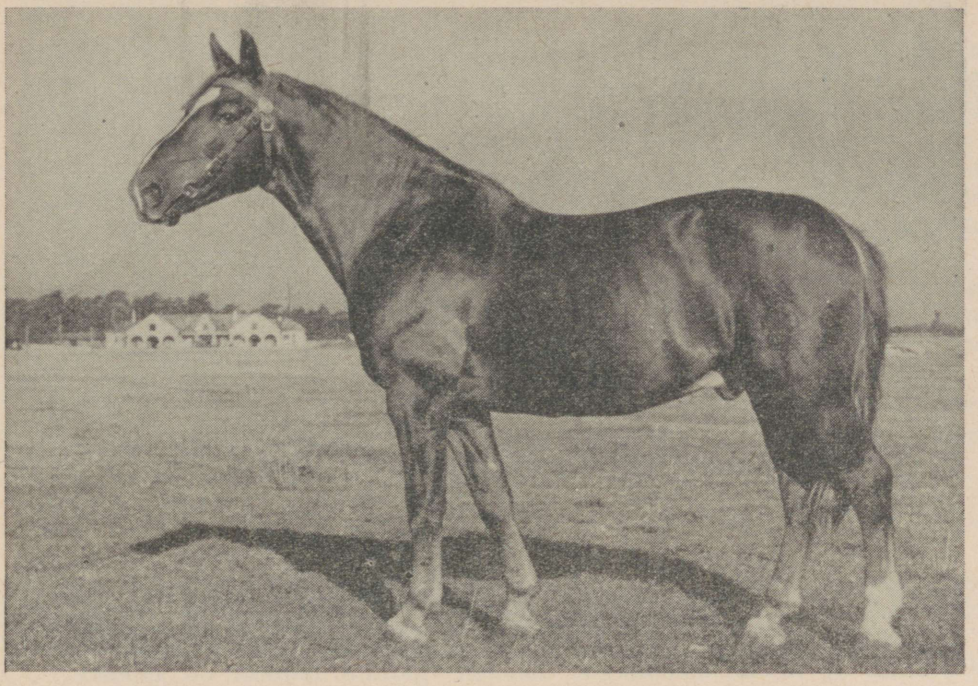

Täkk Heki 1071 TA, sündinud 1937. a., isa Hasavat 527 TA, ema Halda 1690 TB. Raudjas, turja kõrgus 158 sm, rinna ümbermõõt 200 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

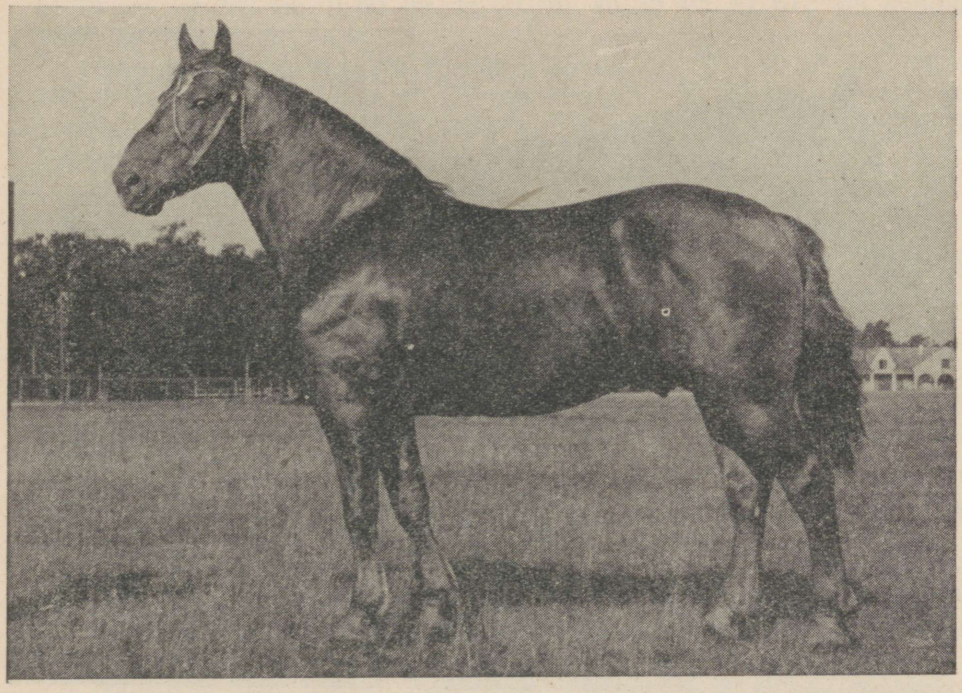

Täkk Heksur 2530 TB, sündinud 1945. a., isa Heki 1071 TA, ema Hange 9382 TB. Turja kõrgus 161 sm, kere põikpikkus 171 sm, rinna ümbermõõt 206 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

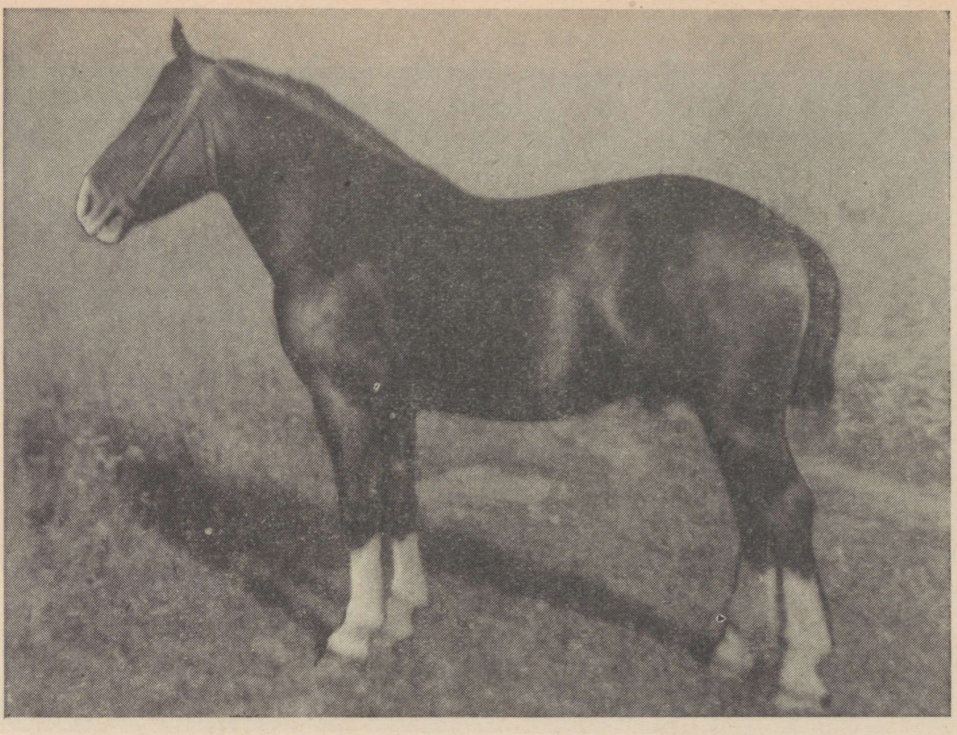

Täkk Halivat 753 TA, sündinud 1937. a., isa Hasavat 527 TA, ema Leidulaps 2296 TB. Kõrb, turja kõrgus 153 sm, kere põikpikkus 159 sm, rinna ümbermõõt 202 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm. Hingstari liini paremaid esindajaid.

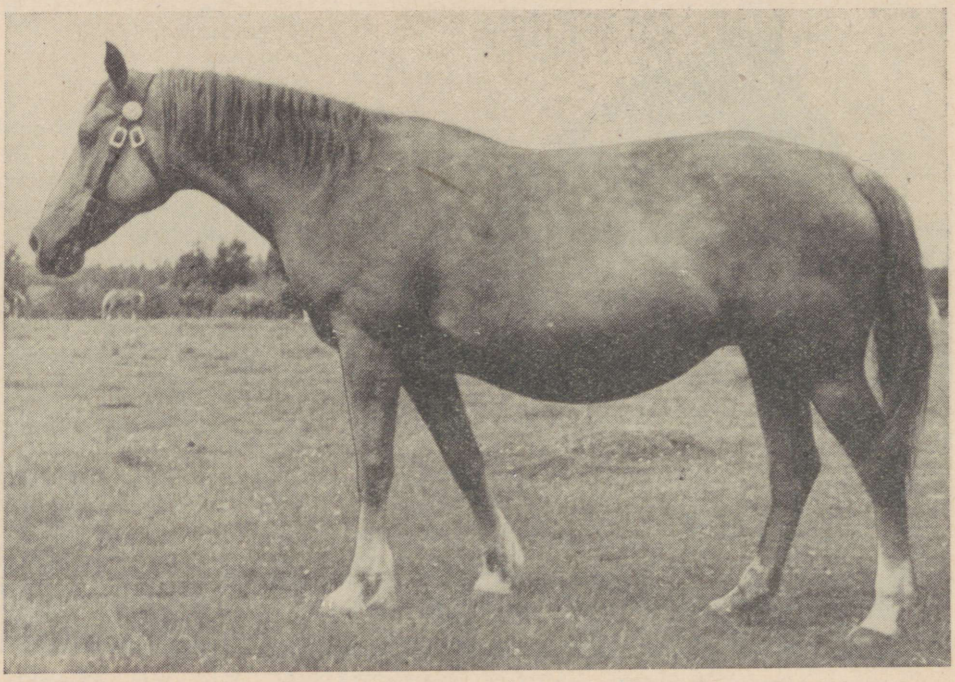

Mära Hanna 18976 TB, sündinud 1942. a., isa Hümar 755 TA, ema Henne. Turja kõrgus 159 sm, kere põikpikkus 163 sm, rinna ümbermõõt 198 sm, kämbla ümbermõõt 21 sm.

Hasavat 527 TA täkkjärglasi:

1. **Hestur 936 TB** (ema Hesta 1533 T) — raudjas, täht laubal; tk 160 sm, rl 49 sm, rs 80 sm, rü 194 sm, ll 59 sm, lp 60 sm, kü 22 sm, ek 580 kg; sündinud 1936. aastal. Hestur oli saadud suguluspaaritusest norfolkide suhtes. Tema kaugemate eellaste hulgas esineb ka Vapsikas.

Hestur asus paarituspunktides Kirnas aastail 1939—1940, Säreveres aastail 1941—1942, Pajusis 1943. aastal ja Võhmutas aastail 1943—1944. Temaga paaritati 327 mära. Hesturi järglastest on tõuraamatusse märgitud 5 täkku ja 25 mära.

2. **Heki 1071 TA** (ema Halda 1690 TB) — raudjas, täht-kriips laubal, vasaku tagajala sõrgats valge; tk 158 sm, rl 48 sm, rs 78 sm, rü 200 sm, ll 57 sm, lp 59 sm, kü 22 sm, ek 571 kg; sündinud 1937. aastal. Ta oli tüse. heade võimetega täkk.

Heki saadi norfolgi hobuste suguluspaaritusest (Hetman kordub 11 korda, Duke of Scagglethorpe 3 korda) ning pärandas hästi oma tüüpi. Heki tähtsamaid täkkjärglasi on Heksur 2530 TB.

Heki asus paarituspunktides Tuhalaanes aastail 1940—1942, Säreveres aastail 1943—1944, Paides aastail 1945—1948, Pärnu-Jaagupis aastail 1949—1953, Suure-Jaanis aastail 1953—1954 ja Toris 1955. aastal.

3. **Hümar 755 TA** (ema Arfosa 1481 TA) — kõrb, vasaku tagajala sõrgats valge; tk 156 sm, rl 48 sm, rs 77,5 sm, rü 195 sm, lp 58 sm, kü 22 sm, ek 617 kg; sündinud 1937. aastal.

Hümar on saadud norfolgi hobuste suguluspaaritusest ja ühtlasi ka suguluspaaritusest Arendi suhtes.

4. **Halivat 753 TA** (ema Leidulaps 2296 TB) — kõrb, lai lauk laubal, kõik neli jalga poolde kämblasse-põida valged; tk 153 sm, rl 49 sm, rs 79 sm, rü 202 sm, ll 60 sm, lp 60 sm, kü 22 sm, ek 612 kg; sündinud 1937. aastal.

Halivati põlvnemistabelis kordub Hetman IV, VI—V, V, VI, VI, VI, VII, VIII, VIII ning Duke of Scagglethorpe V—V, VI, VII eellaste reas. Halivati emaisa on eesti tõugu hobune. See valiti eesmärgiga säilitada tori hobuses eesti hobuse omadusi.

Halivat 753 TA tähtsamad järglased:

1. **Huppar 1898 TB** (ema Hurma) — kõrb, valgeid karvu laubal; tk 154 sm, rl 48 sm, rs 78 sm, rü 191 sm, ll 58 sm, lp 59 sm, kü 21,5 sm, ek 584 kg; sündinud 1940. aastal.

2. **Halmur 1177 TA** (ema Tahti 2107 TA) — kõrb, lai lauk laubal, vasak eesjalg eest sõrgatsiga, väljast piirdega, mõlemad tagajalad poolde põida valged; tk 148 sm, rl 47 sm, rs 77 sm, rü 198 sm, ll 59 sm, lp 59 sm, kü 21,5 sm, ek 581 kg; sündinud 1941. aastal.

Halmuri põlvnemistabelis (tabel 51) kordub Hetman VI, VIII, VIII, VIII—V, VI, VI, VII, VII ja veel kaugemate eellaste ridades, kokku 14 korda. Duke of Scagglethorpe kordub VI—VI, VI, VII, IX eellaste reas. Vapsikas esineb kaugemates põlvkondades kuus korda. Halmuri ema (Tahti) põlvnemises leiame verevärskenduseks kasutatud postjee-bretooni täku (Tugev 573 TA). Viimaselt on Halmur pärinud tugeva lihastiku ja raskema kehakaalu.

Halivatilt saadi kasvandusele 3 sugumära. Nende hulgas on tähtsaim: **Hurda 3537 TA** (ema Urva 2113 TA) — must, vasak eesjalg poole sõr-

Täkk Halmur 1177 TA, kõrb, sünd. 1941. a.

Tahti 2107 TA				Halivat 753 TA			
Arfosa Tk 2384		Tugev 575 TA/PBr		Leidulaps 2296 TB		Hasavat 527 TA	
Maimu 1284 T ■	Arend 64 T ▲	Belle 7425 PBr	Quichen 11390 PBr	Hero 990 T	Agu 42 E	Arika 1279 T	Hingstar 317 TA

Dunja 966 T	Movik 62 T	Ota 10365	Arthur III 1053	Rose	Opera 4443	Yel PBr	Saxon PBr	Malva 969 T	Heldenknabe Tk 1543 ●	Leedi 446 E	E täkk Kõrgesaarelt	Quadiana 964 T	Arend 64 T ▲	Maimu 1284 T ■	Heldenknabe II 133 T
Hecuba 951 T	Doppelgänger 25 T	Hestia 965 T	Meinhard II 43 T	Obersti tütar	Xenophon 1176	Weltdame 3290	Matfried 1212	Douarnenezi tütar	Danoe 60	postjee-bretooni mära	Heskiner	Urne	Marocain	Coantez	Sapeur	Daisy 954 T	Meinhard II 43 T	Burja	Hetman ■					Debatte Tk 1861	Heldenknabe Tk 1543 ●	Ota 10365	Arthur III 1053	Dunja 966 T	Movik 62 T	Cabildo Tk 1638	Heldenknabe Tk 1543 ●

gatsiga valge, vasak tagajalg poolde pöida valge; tk 150 sm, rl 40 sm, rs 76 sm, rü 189 sm, ll 59 sm, lp 57 sm, kü 21,5 sm, ek 572 kg; sündinud 1941. aastal.

Halivat asus paarituspunktides Toris aastail 1940—1941, Ropkas aastail 1942—1943, Abjas 1944. aastal, Suure-Jaanis aastail 1946—1949 ja Harju rajoonis aastail 1950—1954. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 8 täkku ja 25 mära.

Eesti hobuse vere alalhoidmine

Hingstari poja Hästi ja Hasavati poja Halivati saamisel kasutati eesti hobuse vere alalhoidmiseks kahesugust võtet ja nimelt: täkk Hästi saamiseks paaritati eesti mära (Mustla Maali 506 E) tori täku Haruniga ning saadud ristandmära **Hihih 661 E/2300 TB** paaritati tori täku Hingstariga. Halivati saamiseks aga paaritati tori mära (Hero 991 T) eesti täku Agu 42 E-ga ning saadud ristandmära **Leidulaps 2296 TB** paaritati tori täku Hasavatiga.

Harun 42 T ja Mustla Maali 506 E paaritamisest saadud ristandmära Hihih 2300 TB oli rohkem tori kui eesti hobuse ilmeline, kusjuures aga eesti hobuse ilme oli siiski näha. Kasvult oli ta väheldane. Eesti täku Agu ja tori mära Hero paaritamisest saadud ristandmära Leidulaps 2296 TB oli rohkem eesti hobuse ilmeline ja tüsedam kui Hihih.

Eesti hobuse komponendi alalhoiuks tori hobuses on Tori Hobusekasvanduses kasutatud peale mainitud Leidulapse 2296 TB ja Hihihi 2300 TB veel mära Anala 8834 TB.

Anala 8834 TB (ema Hurma 2099 TA) — kollane, saba ja lakk valged, lauk laubal; tk 151 sm, rl 45 sm, rs 77 sm, rü 181 sm, kpk 160 sm, ll 58 sm, lp 57 sm, kü 19 sm, ek 542 kg, ki 10,0; sündinud 1939. aastal Tori Hobusekasvanduses.

Tabel 52

Mära Anala 8834 TB, kollane, sünd. 1939. a.

Hurma 2099 TA				Anar 159 E			
Hoiva 936 T		Hason 403 TA		Juta 585 E		Ahter 109 E	
Dame Tk 2086	Heldenknabe Tk 1543	Hestia 965 T	Harun 42 T	Luke 428 E	Haeska Juku 15 E	Kelli 643 E	Agu 42 E

Fortuna Tk 1911	Doppelgänger 25 T	Burja	Hetman ■	Dolde Tk 1864	Flankeur Tk 1918	Olikas Tk 1167	Hetman ■	E mära Maasist	E täkk Maasist	Minni 136 E	Haeska mõisa täkk	E mära Pihtlast	Klepper 18 E	Leedi 446 E	E täkk Kõrgesaarelt

Herba Tk 1582
Farinage AN ■
Cosimo Tk 1725
Duke of Scagglethorpe Hk ◀
Vidu Tk 914
Jantar OTr
hönteri mära
Stuart
Hedda Tk 1352
Duke of Scagglethorpe Hk ◀
Hirmala Tk 1711
Farinage AN ■
Visik Tk 842
Olev Tk 992
hönteri mära
Stuart

Käesoleval juhul paaritati tori mära eesti tõugu täkuga — see on parimaid tulemusi andnud võte. Eesti tõugu mära paaritamisel tori täkuga ei saa väikesekasvulises eesti märas loode areneda nii edukalt kui suuremakasvulises tori märas.

Anala põlvnemistabelis (tabel 52) kordub Hetman IV, IV, VI, VI, VI, VII—0 ja Duke of Scagglethorpe V, V—0 eellaste reas. Anglo-normanni täkk Farinage kordub V, V—0 eellaste reas. Vapsikas esineb kaugemates põlvkondades 5 korda. Anala on pärinud oma isalt, Anarilt 159 E, kollase värvuse ja sõrasilma. Anala on eesti hobusele omaselt vähenõudlik, hea vastupidavuse ja kiire traaviga. 1947. aastal pikamaa veo- ja sõiduvõistlustel tuli I kohale, saades + 33 punkti. Ta kattis sõiduvõistlustel 25-kilomeetrise vahemaa rakendatuna hariliku raudtelgedega vankri ette, millel oli 2 sõitjat (koorma raskusega 369 kg), ajaga 1 tund 24 minutit ja 36 sekundit, läbides 4,9 meetrit sekundis ehk keskmiselt 17 km tunnis.

Veovõistlustel vedas Anala 1260 kg 25-kilomeetrisel distantsil, kattes selle vahemaa 3 tunni 37 minuti ja 30 sekundiga, käies sellel vahemaal keskmiselt 4,1 km tunnis.

Anala järglastest täkk Uhlar 1367 TA on pärinud emalt kollase värvuse, kuid omab isa tüsedust; mära Uhkla 4509 TA aga isa värvuse ja tüseduse.

Nagu toodud andmeist ja lühikesest ülevaatest selgub, on Hingstari liinil kõik eeldused progressiivseks edasiarenemiseks. Ta ühendab endas eesti hobuse, orlovi traavlite ja norfolkide tiheda konstitutsiooni, elava temperamendi, vastupidavuse ja vajaliku suuruse, hea söötmise ning treeningu teel saavutatud tugevusega. Käesolevat liini postjee-bretooni liinidega ühendades saame suurmajandite nõudeile vastavaid universaaltüüpi põllutöö-hobuseid.

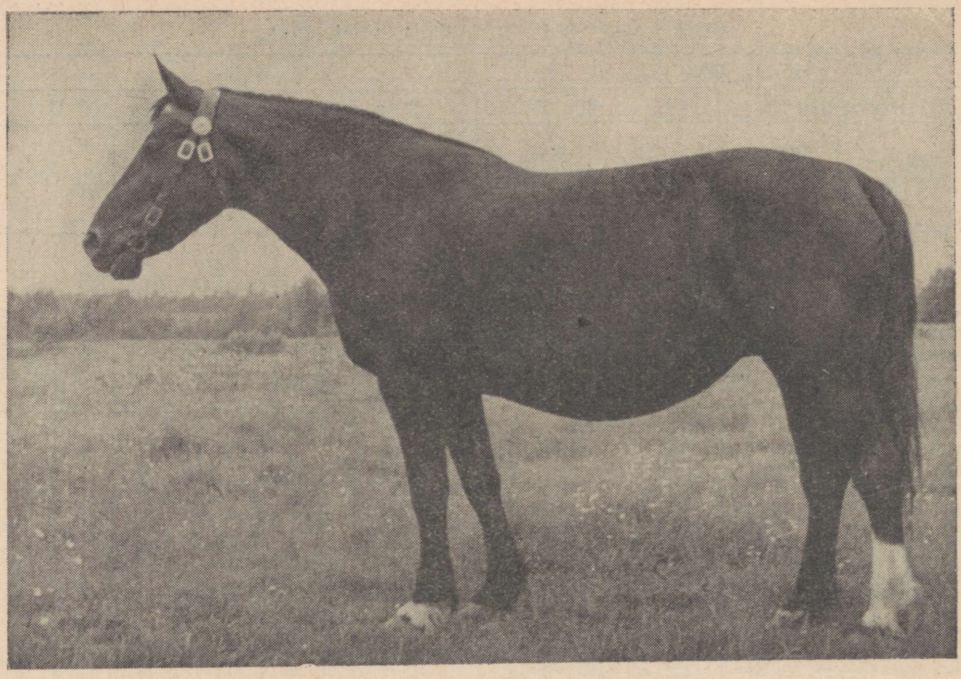

Mära Hurda 3537 TA, sündinud 1941. a., isa Halivat 753 TA, ema Urva 2113 TA. Must, turja kõrgus 150 sm, kere põikpikkus 164 sm, rinna ümbermõõt 189 sm, kämbla ümbermõõt 21,5 sm.

Hingstari liin hõlmab küllalt suurt arvu täkke, mistõttu selle alalhoidmine liinaretuse teel mõõduka- ja kaugsuguluspaarituse kasutamisel ja ühtliku valiku rakendamisel ei tee raskusi. Erilist tähelepanu tuleb pöörata Hingstari järglastele. Viimased on osutunud teistest parematekš nii välimikult, omadustelt kui ka pärandusvõimelt.

HARUN 42 T LIIN

Haruni järglaskond moodustab silmapaistvalt hea tõutüübi ja erineva emapoolse põlvnemise poolest (ema eesti hobune) iseseisva liini.

Liinialustaja **Harun 42 T** — tumeraudjas, kriips ninal sõõrmete vahel, vasaku ees- ja parema tagajala sõrgats valge; tk 154 sm, rü 190 sm, kü 20,5 sm, ek 583 kg; sündinud 1906. aastal Tori Hobusekasvanduses. Ümmarguse kehaehitusega, pea raskevõitu, kael lühike, tugev, paks, turi madal ning lihaserikas, lanne lühike, lai ja tugev, laudjas lihaserikas; rind lai, kumera roidekaarega ja sügav; jalad kuivad, tugevate liigeste ja kõvade kapjadega, jalgade asend korralik. Väga vastupidav nii töös kui ka sõidus ning haruldaselt hea söödakasutaja. Iseloom vaikne, rahulik.

Harun pärandas oma ümmargust kehaehitust järglastele, andes tüsedaid, madalajalgseid, heade võimetega vähenõudlikke põllumajanduslikke hobuseid. Haruni puuduseks tuleb pidada tema väikest kasvu.

Põlvnemistabelist (tabel 53) nähtub, et Haruni ema oli eesti tõugu mära Olikas Tk 1167, kelle emaisa oli Vapsikas Tk 205.

Haruni otsestest järglastest on tõuraamatusse märgitud 22 täkku ja 15 mära. Tõuraamatusse märgitud Haruni poegade keskmised mõõtmed ja indeksid on esitatud tabelis 54.

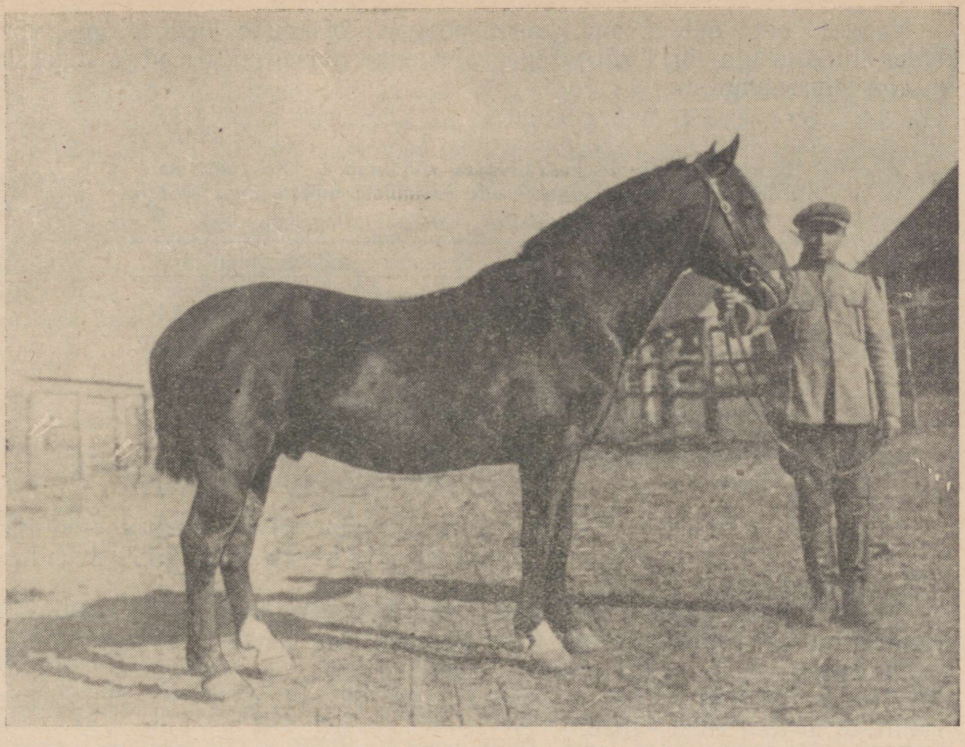

Täkk Harun 42 T, sündinud 1906. a., isa Hetman, ema Olikas Tk 1167. Tumeraudjas, turja kõrgus 154 sm, rinna ümbermõõt 190 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm.

Tabel 53

Täkk Harun 42 T, tumeraudjas, sünd. 1906. a.

Olikas Tk 1167								Hetman							
Visik Tk 842				Olev Tk 992				hönteri mära				Stuart			
Bleia Tk 642		Vapsikas Tk 205 ▲		Bontsik Tk 750		Orro Tk 459						Premiere AN		Pretendent NR	
Coquette A	Bourbon A ●	Jõgge Tk 44	Viskal E	Valle Tk 481 ~ Vapsikas TK 205 ◀	Bourbon A ●	Pill Tk 230	Omar Or						Quatrieme	Winifred	All-Fours

Tabel 54

Haruni poegade keskmised mõõtmed ja indeksid
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	Mõõtmed					Indeksid			
	tk	kpk	rü	kü	ek	kompaktsuse	pikkuse	massiivsuse	luustiku
18 poega	153	162,2	190	20,8	600	11,3	106,0	124,2	13,6
Harun	154	—	190	20,5	583	10,7	—	123,3	13,3

Nagu tabelist nähtub, on Haruni poegade keskmine turja kõrgus, võrreldes liinialustaja turja kõrgusega vähenenud, teised mõõtmed ja indeksid on aga suurenenud.

Tabel 55

Haruni Tori Hobusekasvanduses sündinud 9 tütre mõõtmete võrdlus kasvanduse sugumärade keskmiste mõõtmetega 1951. a.

(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

Mõõtmed	Keskmised mõõtmisandmed	
	Haruni tütardel	kasvanduse sugumäradel 1951. a.
1. Turja kõrgus	154	152
2. Kere pikkus	163,6	158
3. Rinna ümbermõõt	191,6	186,1
4. Kämbla ümbermõõt	20,5	20,3
5. Eluskaal	575,8	537

Tabelist 55 nähtub, et Haruni tütred on enam-vähem samades söötmis- ja pidamistingimustes arenenud suuremaks ja raskemaks kui kasvanduse märad keskmiselt.

Harunit ei kasutatud enne Esimest maailmasõda kasvanduses nähtavasti seetõttu, et ta ei olnud küllalt ilus. Ta asus järgmistes paarituspunktides: Lätis aastail 1910—1912, Harju Kabalas 1915. a., Soosaares 1914. ja 1920. a., Pollis 1921. aastal, Vasulas aastail 1922—1926 ja Tori Hobusekasvanduses aastail 1926—1928.

Väljaspool Tori Hobusekasvandust Harun nimetamisväärseid järglasi ei andnud.

Haruni liini esindajad näitasid pikamaa veo- ja sõidukatsetel alljärgnevaid tulemusi (tabel 56).

Tabel 56

Haruni poja Hernese järglaste pikamaa veo- ja sõidukatsete tulemused 1947.—1949. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu nr.	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Vedu			Sõit			Osavõtjate arv	Saadud koht
				Distants km	Koorma kaal kg	Veoaeg	Distants km	Koorma kaal kg	Veoaeg		
1. Hevo 2148 TB	4	täkk	hea	25	1205	3 t. 55 min. 25 sek.	25	370	1 t. 42 min. 32 sek.	9	V
2. Hildi 12402 TB	5	mära	„	„	1150	3 t. 52 min.	„	330	1 t. 33 min.	7	II
3. Hetk 2124 TB	6	täkk	kesk.	„	1512	lõpetas veo 6 km järel väsimuse tõttu					
4. Herk 1437 TB	6	„	„	„	1300	3 t. 41 min. 30 sek.	25	346	1 t. 23 min.	18	I-II

Nagu tabelist nähtub, tulid Haruni poja Hernese järglased, välja arvatud täkk Hetk, kes ei olnud katseteks ette valmistatud, pikamaa veo- ja sõidukatsetel esimestele ja keskmistele kohtadele.

Haruni järglased on hea viljakusega. Nii andis mära Hesta 1533 TA 11 varssa, mära Harita 1531 TA 13 varssa ja Halda 1690 TB 14 varssa.

Haruni liini hobuste konstitutsiooni, välimiku, veovõime, vastupidavuse ja viljakuse andmeid kokku võttes selgub, et selle liini hobustel on kõik näitajad head, välja arvatud suurus. Tori tõugu täkkude mõõtmete perspektiiviks on turja kõrgus 158—160 sm ja kämbla ümbermõõt 21,5—22,5 sm. Haruni poegadel on aga vastavad mõõtmed keskmiselt 153 sm ja 20,8 sm. Nende hulgast on vajaliku suurusega ainult Halis, Hasso, Hommik, Henkel ja nende järglased.

Puudulikule kasvule vaatamata tuleb Haruni liini siiski säilitada ja paljundada liinaretuse teel suuremate järglaste ühtliku valiku rakendamisel. Suuremate tarbehobuste saamiseks tuleb selle liini täkkudega paaritada suuremakasvulisi postjee-bretooni liinide märasid.

Haruni tähtsamad täkkjärglased:

1. **Haalu 331 T** (ema Diina 1154 T) — punaraudjas, lauk laubal, mõõtmed 2,5-aastaselt: tk 151 sm, rl 46 sm, rs 75 sm, rü 188 sm, ll 56 sm, kpk 162 sm, kü 20,5 sm, ek 535 kg; sündinud 1928. aastal.

Haalul oli raskevõitu, pisut kongisninaline pea (pärandatud Duke of Scagglethorpe'ilt), pea pikkusega võrdne kael, keskmise kõrgusega lihaseline turi, sirge selg ja lanne, kuivad, heade kapjadega jäsemed, pikk samm, kuid kitsas tagajalgade käik. Vastupidavus nii töös kui sõidus, samuti ka söödakasutus oli hea.

Haalu asus paarituspunktides Toris 1931. aastal, Põltsamaal aastail 1932—1933, Jõhvis 1934. aastal, Väätsal aastail 1935—1936, Alatskivi riigimõisas aastail 1937—1939, Elvas 1940. aastal ja Kallastel aastail 1941—1942. Temaga paaritati 445 mära. Haalu järglastest märgiti tõuraamatusse 5 täkku ja 15 mära.

2. **Horazius 332 T** (ema Maali 977 T) — raudjas, täht laubal, mõõtmed 2,5-aastaselt: tk 152 sm, rl 46 sm, rs 78 sm, rü 196 sm, ll 58 sm, lp 57 sm, kpk 160 sm, kü 21,5 sm, ek 580 kg; sündinud 1928. aastal.

Horazius oli tüse, madalajalgne, hea pika sammu ja kiire traaviga, vastupidav ja vähenõudlik täkk. Tema pärandusvõime oli hea. Ta andis keskmise suurusega tüsedaid, madalajalgseid, häid, vastupidavaid järglasi.

Horazius asus paarituspunktides Viljandis aastail 1931—1935, Vasul, Tihemetsal aastail 1936—1938, Abjas aastail 1939—1941, Vändras aastail 1942—1944, Paliveres aastail 1945—1947 ja Valga rajoonis aastail 1948—1952. Temaga paaritati 826 mära. Maksimaalne paarituste arv aastas oli 120. Horaziuse järglastest märgiti tõuraamatusse 11 täkku ja 70 mära.

3. **Hakkur 341 T** (ema Tilla 1155 T) — raudjas, mõlemad eesjalad ja parem tagajalg eest sõrgatsiga, tagant üle sõrgatsi valged, vasak tagajalg üle sõrgatsi valge; mõõtmed 2,5-aastaselt: tk 149 sm, rl 45 sm, rs 70 sm, rü 186 sm, kpk 153 sm, kü 19,5 sm, ek 524 kg; sündinud 1928. aastal. Hakkur oli väheldane, temperamentne, vastupidav nii töös kui ka sõidus ning hea söödakasutaja. Ta oli kergevõitu täkk, kelles paistsid silma eesti hobuse omadused.

Ta asus paarituspunktides Otepääl aastail 1932—1934, Rogosis 1935. aastal, endises Roodna vallas aastail 1936—1938, Kuremaal aastail 1939—1940 ja Häädemeestel aastail 1941—1946.

Hakkur paaritas kokku 378 mära. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 2 täkku ja 10 mära.

4. **Halis 348 T** moodustab iseseisva liini, kelle kohta on andmed esitatud lk. 145—151.

5. **Henkel 353 TA** (ema Aade 1283 T) — tumekõrb, märgisteta;

tk 158 sm, rl 47 sm, rs 80 sm, rü 208 sm, ll 58 sm, lp 60 sm, kpk 165 sm, kü 22 sm, ek 552 kg; sündinud 1930. aastal.

Henkel oli tüse, madalajalgne, raske peaga, madala lihaselise turjaga, hea seljaga, hea veovõimega ja veotahtega, vastupidav, pika sammuga täkk. Soovida jättis Henkeli tagakeha lihastik, mis oleks võinud olla tugevam.

Henkel asus paarituspunktides Põltsamaal aastail 1933—1935, Abjas aastail 1936—1938, Lihulas 1939. aastal, Kullamaal aastail 1940—1944 ja Niinjas aastail 1945—1946. Henkeliga paaritati 452 mära. Ta järglastest märgiti tõuraamatusse 7 täkku ja 61 mära.

6. **Hasso 355 TA** (ema Daisy 954 T) — punaraudjas, täht laubal, kriips ninal; tk 158 sm, rl 48 sm, rs 78 sm, rü 197 sm, ll 58 sm, lp 59,5 sm, kü 22 sm, ek 659 kg; sündinud 1930. aastal.

Hassol oli raskevõitu kongisninaline pea, mille ta oli pärinud ema kaudu vanaisa Duke of Scagglethorpe'ilt, viimaselt oli ta pärinud lühinägelikkuse ja seega ka teatava määrani kartlikkuse.

Hasso asus paarituspunktides Toris aastail 1933—1934, Audru riigimõisas aastail 1935—1938, Järva-Jaanis aastail 1939—1940, Valgas 1941. aastal, Vastseliinas aastail 1942—1946 ja Antslas aastail 1947—1948. Temaga paaritati 634 mära, järglastest märgiti tõuraamatusse 8 täkku ja 38 mära.

Hassot kasutati vähesel määral ka Tori Hobusekasvanduse märade paaritamiseks ja saadi kaks head sugutäkku — Hurbo 599 TA ning Hobo 601 TA.

Hurbo 599 TA (ema Maimu 1284 T) — punaraudjas, lai lauk laubal, mõlemad tagajalad põiaga, parem eesjalg sõrgatsiga valged; tk 159 sm, rl 45 sm, rs 79 sm, rü 197 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kü 22 sm, ek 651 kg; sündinud 1934. aastal.

Hurbo oli tugev täkk: 4-aastaselt (1938. aastal) näitas ta võistlustel veovõimsust dünamomeetril kuni 675 kg.

Hurbo asus paarituspunktides Põltsamaal aastail 1937—1939 ja Kirepis aastail 1940—1941. Temaga paaritati 308 mära, ta järglastest märgiti tõuraamatusse 5 täkku ja 24 mära.

Hobo 601 TA (ema Walhalla 958 T) — raudjas, piklik täht laubal, kriips ninal; tk 153 sm, rl 46 sm, rs 77 sm, rü 199 sm, ll 57 sm, lp 58 sm, kü 21,5 sm, ek 596 kg; sündinud 1934. aastal.

Hobo oli väheldane, kuid ümmarguse ja proportsionaalse kehaehitusega, elavate liigutustega ja kiire traaviga täkk. Viimase omaduse oli ta pärinud vanaisa Weighton-Squire'ilt. Ta oli vähenõudlik ja vastupidav. Tema puuduseks oli eesjalgade tömpkabjasus, mida ta aga ei pärandanud edasi järglastele.

Hobo asus paarituspunktides Joala mõisas 1939. aastal, Kalahalnjal aastail 1938—1939, Võru rajoonis aastail 1940—1944 ja Ruusmäel aastail 1945—1946. Hobo maksimaalne paarituste arv aastas oli 143 mära. Üldse paaritati temaga 642 mära.

7. **Hektar 381 TA** (ema Aade 1283 T) — kõrb, väike täht laubal, vasaku tagajala piire valge; tk 151 sm, rl 47 sm, rs 75 sm, rü 203 sm, ll 57 sm, lp 57 sm, kü 21 sm, ek 594 kg; sündinud 1931. aastal. Ta oli oma täisvennast Henkelist madalajalgsem ja ümmargusema kehaehitusega.

Hektar asus paarituspunktides Sangastes 1934. aastal, Vaivaras 1935. aastal ja Torma riigimõisas aastail 1936—1941. Temaga paaritati 447 mära ning tema järglastest märgiti tõuraamatusse 3 täkku ja 8 mära.

8. **Harpy 366 TB** (ema Hoiva 936 T) — punaraudjas, täht laubal, mõõtmed 4-aastaselt: tk 148 sm, rl 48 sm, rs 74 sm, rü 183 sm, ll 59 sm, lp 60 sm, kpk 162 sm, kü 20,5 sm, ek 622 kg; sündinud 1931. aastal.

Harpy oli tüse, madalajalgne, tugev ja hea iseloomuga täkk. Ta sõudis traavil eesjalgadega, ka tagajalgade käik oli kitsavõitu. Oma tüsedust ja madalajalgsust pärandas ta kindlalt. Temalt on häid järglasi esitatud märkimiskomisjonile Tartu ümbrusest.

Harpy asus paarituspunktides Tähtveres aastail 1934—1936 ja Sootagas aastail 1937—1944. Temaga paaritati 416 mära ning tema järglastest märgiti tõuraamatusse 9 täkku ja 17 mära. Maksimaalne paaritatud märade arv aastas oli 81. Tema järglastest paistis silma poeg H a r g o 902 TB.

9. **Harpun 398 TB** (ema Armi 1280 T) — tumekõrb, mõlemad tagajalad üle poole sõrgatsi valged; tk 156 sm, rl 47 sm, rs 78 sm, ll 56 sm, lp 59 sm, kpk 160 sm, rü 196 sm, kü 21 sm, ek 590 kg; sündinud 1931. aastal.

Harpunil oli meeldiv välimus ja hea iseloom. Ta oli vastupidav ja hea söödakasutusega täkk. Märkimiskomisjon tõstab aktis esile tema head, laia tagajalgade käiku. Ta andis häid, ühtlasi järglasi, eriti Laiksaare ümbruses eestitüübiliste märadega.

Harpun asus paarituspunktides Jõelähtmes 1935. aastal, Paadremaal aastail 1936—1937, Laiksaares aastail 1938—1939, Nõos aastail 1940—1942 ja Tahevas aastail 1943—1948. Temaga paaritati 404 mära, maksimaalselt 78 mära aastas. Harpuni järglastest märgiti tõuraamatusse 7 täkku ja 31 mära.

10. **Hommik 399 TA** (ema Aade 1283 T) — kõrb, täpp laubal; tk 153 sm, rl 54 sm, rs 79 sm, rü 195 sm, ll 59 sm, lp 59 sm, kü 21,5 sm, ek 600 kg; sündinud 1932. aastal.

Hommik oli tüse, seejuures kuiva kehaehitusega, madalajalgne, tugev, vähenõudlik ja hea iseloomuga täkk. Eriti meeldis ta talupidajatele Viljandi ümbruses, kus tal oli palju paaritusi. Vaatamata sellele, et Hommiku eellaste hulgas Hetman kordub V—II, Duke of Scagglethorpe ainult IV—0, Vapsikas 0—IV ja VI, kuna Arend II—0 ja Meinhard II III—0 eellaste reas, ei olnud tal ida-friisi hobuse välimikku ega ka omadusi.

Hommik asus paarituspunktides Heimtalis aastail 1935—1937, Viljandis aastail 1938—1939, Antslas aastail 1940—1943, Urvastes aastail 1944—1948 ja Põlvas aastail 1949—1954. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 12 täkku ja 57 mära.

11. **Haidar 405 TA** (ema Hiito Tk 2141 T) — tumeraudjas, täht laubal, kriips poolel ninal; tk 156 sm, rl 47 sm, rs 77 sm, rü 192 sm, ll 69 sm, lp 59 sm, kü 23 sm, ek 612 kg; sündinud 1932. aastal.

Haidar oli tüse, hea töö- ja pärandusvõimega täkk. Ta asus paarituspunktides Toris 1935. aastal, Sikeldis aastail 1936—1938, Paide rajoonis aastail 1939—1940 ja Lihulas 1941. aastal. Temaga paaritati 544 mära, maksimaalselt 122 mära aastas. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 12 täkku ja 62 mära.

12. **Hason 403 TA** (ema Hestia 965 T) — tumeraudjas, täht laubal; tk 152 sm, rl 55 sm, rs 82 sm, rü 210 sm, ll 59 sm, lp 61 sm, kpk 164 sm, kü 22 sm, ek 663 kg; sündinud 1932. aastal.

Hasonil olid proportsionaalne pea, lühike lihaseline kael, madal lihaseline turi, lühike tugev selg ja lanne, lai rind ja tünjas roidekaar, lihaseline laudjas, kuivad, heade kapjadega jalad. Ta samm oli pikk ja traav kiire. Tagajalgade käik nii sammus kui ka traavil oli korrapärane, traavil sõudis parema eesjalaga, söödakasutus, veotahe ja veovõime ning vastupidavus olid head, iseloom hea, pärandas omadusi hästi. Teda kasutati Tori Hobusekasvanduses aastail 1935—1940.

Hason asus peale Tori Hobusekasvanduse veel paarituspunktides Toris aastail 1935—1938, Paides 1939. aastal ja Kuremaal aastail 1940—1946.

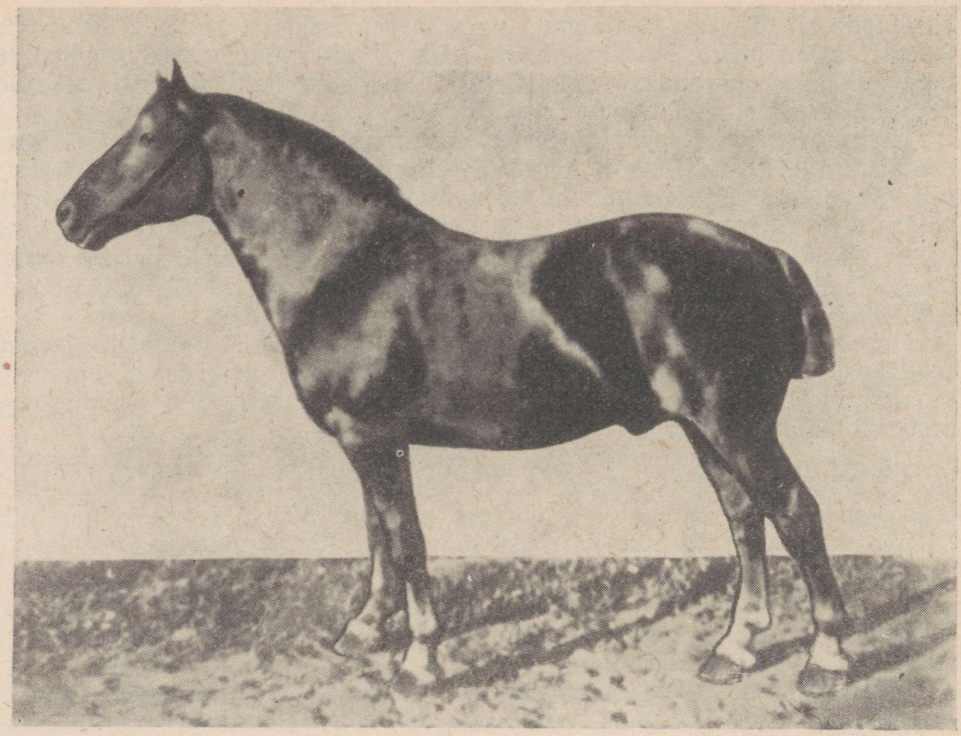

Täkk Hason 403 TA, sündinud 1932. a., isa Harun 42 T, ema Hestia 965 T. Tumeraudjas, turja kõrgus 152 sm, kere põikpikkus 164 sm, rinna ümbermõõt 210 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm. Haruni liini paremaid esindajaid.

Temaga paaritati 370 mära, aastas maksimaalselt 98 mära. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 9 täkku ja 30 mära.

Nendest on tähtsamad: täkud Harso 577 TA (ema Aade 1283 T) ja Haio 745 TA (ema Aurora 1537 T) ning märad Hame 2830 TB (ema Maimu 1284 T) ja Hurma 299 TA (ema Hoiva 986 T).

13. **Hernes 584 TB** (ema Walhalla 958 T) — tumeraudjas, täht-kriips laubal; tk 154 sm, rl 47 sm, rs 77 sm, rü 190 sm, ll 56 sm, lp 57 sm, kü 20,5 sm, ek 600 kg; sündinud 1932. a.

Hernesel oli proportsionaalne pea, peast veidi pikem, tugev lihaseline kael, madal lihaseline turi, tugev lihaseline selg ja lanne, küllalt hästi lihastunud tagakeha, kumer roidekaar, peen luustik ja kuivad jalad. Ta samm oli pikk ja traav kiire. Tagajalgade käik oli lai, söödakasutus ja vastupidavus head, iseloom energiline.

Järglastele pärandas ta enamikus peast pikemat kaela ja peent luustikku, kuid ka kiiret traavi ja laia tagajalgade käiku, samuti energilist iseloomu.

Hernes asus paarituspunktides Toris 1936. aastal, aastail 1941—1944 ja 1954—1955, Tartus aastail 1937—1940, Tõstamaal aastail 1945—1946 ja Häädemeestel aastail 1947—1953.

Hernesega paaritati maksimaalselt 157 mära aastas. Tema järglastest märgiti tõuraamatusse 24 täkku ja 43 mära. Nendest on tähtsamad:

täkud Haidak 1064 TB (ema Andra 1544 T), Hiromant 1068 TB (ema Anna 1238 T), Hetk 2150 TB (ema Tadra 2109 T) ja Herk 1437 TA (ema Hiiu 4350 TB); märad Hõrna 2844 TB (ema Hiito), Hetki

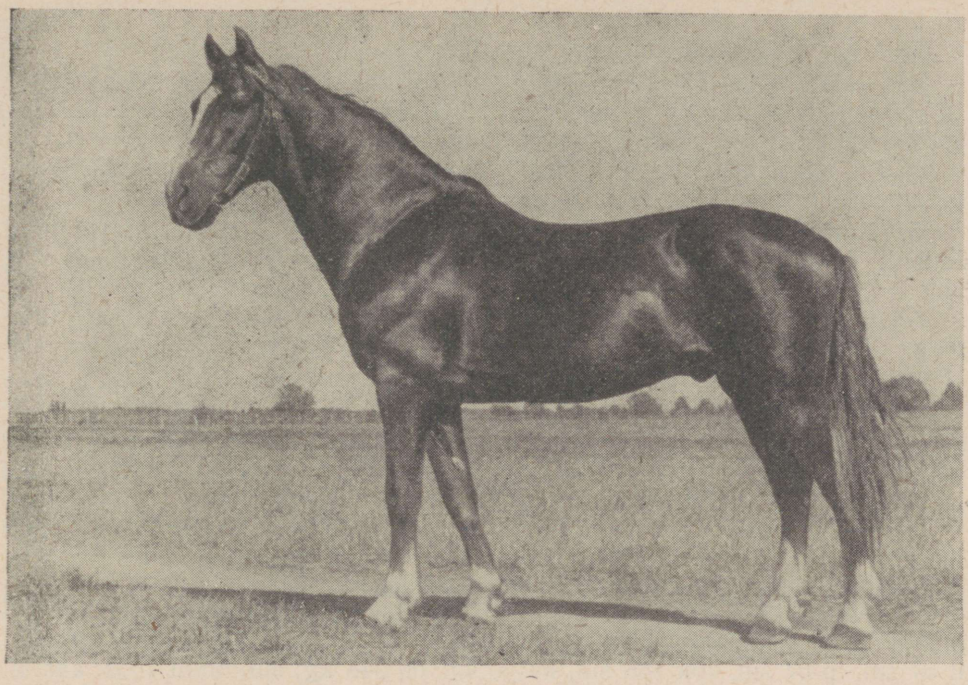

Täkk Hernes 584 TB, sündinud 1932. a., isa Harun 42 T, ema Walhalla 958 T. Tumeraudjas, turja kõrgus 154 sm, kere põikpikkus 158 sm, rinna ümbermõõt 190 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm.

12400 TB (ema Harita), Hildi 12402 TB (ema Hindala), Haila 12412 TB (ema Loona 2289 TA), Hervi 4137 TA (ema Viigi 3157 TA) ja Herle 4147 TA (ema Voota 2297 TA).

Hernes on ise kergetüübiline (TB) tori hobune ja annab enamikus ka kergetüübilisi järglasi.

Haruni tähtsamad märajärglased:

1. **Hopla 1546 TB** (ema Maimu 1284 T) — raudjas, täht laubal; tk 148 sm, rl 43 sm, rs 73 sm, rü 188 sm, ll 55 sm, lp 57 sm, kü 20,5 sm, ek 545 kg; sündinud 1929. aastal.

Hopla oli väheldane, eesti hobuse ilme ja omadustega mära. Kasvanduse osakondade asutamisega anti ta üle Audru riigimõisale. Temast saadi hea pärandusvõimega sugutäkk Globus 659 TA (isa Garibaldi 365 TA).

2. **Hupa 548 TB** (ema Waldfrau 957 T) — punaraudjas, segane täht laubal, valgeid karvu ribana ninal, vasaku tagajala sõrgats valge; tk 159 sm, rl 46 sm, rs 79 sm, rü 197 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kpk 167 sm, kü 21 sm, ek 612 kg; sündinud 1930. aastal.

Hupa oli suur, tugev, proportsionaalse kehaehitusega, heade võimetega mära. Temast saadi Tori Hobusekasvandusele rida hobuseid, kelledest on tähtsamad: täkud Vulgar 1031 TA (isa Virk) ja Uhas 1143 TA (isa Uhke); märad Arba Tk 2497 (isa Arend) ja Vaika 2105 TA (isa Virk).

3. **Haiti 1535 TA** (ema Minni 983 T) — tumeraudjas, lauk laubal, vasak eesjalg poole kämblani, mõlemad tagajalad põiaga valged, vasakul küljel keskkere all kõverjoonena valge laik; tk 157 sm, rl 46 sm, rs 79 sm,

rü 201 sm, ll 60 sm, lp 61 sm, kpk 162 sm, kü 21 sm, ek 617 kg; sündinud 1931. aastal. Haiti oli suurekasvuline, tüse, hea töövõimega mära.

4. **Halda 1690 TB** (ema Maali 977 T) — punaraudjas, täht laubal; tk 150 sm, rl 45 sm, rs 75 sm, rü 190 sm, ll 57 sm, lp 58 sm, kpk 156 sm, kü 20 sm, ek 580 kg; sündinud 1931. aastal.

Halda oli proportsionaalse kehaehitusega, väheldase kasvuga, väga temperamentne, heade võimetega mära.

5. **Hesta 1633 TA** (ema Hestia 966 T) — punaraudjas, piklik kitsas täht laubal; tk 152 sm, rl 47 sm, rs 76 sm, rü 192 sm, ll 59 sm, lp 61 sm, kpk 167 sm, kü 20,5 sm, ek 579 kg; sündinud 1931. aastal.

Hesta oli proportsionaalse kehaehitusega, hea söödakasutusega, vastupidav ja temperamentne mära. Tema puuduseks tuleb pidada pisut taatsist rannet, mida ta aga järglastele ei pärandanud.

6. **Hihih 2300 TB** (ema Mustla Maali 506 E) — kollakaskõrb, jutt seljal; tk 141 sm, rs 71 sm, rü 182 sm, ll 53 sm, lp 54 sm, kpk 154 sm, kü 19 sm, ek 488 kg; sündinud 1931. aastal.

Hihih oli kuiva peaga, lühikese tugeva kaelaga, madala lihava turjaga, lühikese seljaga, keskmise pikkusega laia landega, kumera roidekaarega, heade kapjadega ja korrapäraselt asetsevate jalgadega; pika sammuga, hea söödakasutuse ja hea viljakusega mära.

7. **Harita 1531 TA** (ema Tilly-Tihi 130 T) — tumeraudjas, vasak tagajalg üle sõrgatsi kabjaga valge; tk 151 sm, rl 46 sm, rs 76 sm, rü 191 sm, ll 57 sm, lp 57 sm, kpk 158 sm, kü 20 sm, ek 548 kg; sündinud 1931. aastal.

Harital olid proportsionaalne pea ja kael, lühike tugev selg, lühike lanne ja kumer roidekaar. Tagajalgade asetus oli pisut harkvarbaline, traavil sõudis vasaku eesjalaga; söödakasutus ja vastupidavus olid head.

Tori Hobusekasvanduses sündinud, kuid väljapoole müüdud Haruni järglastest on tõuraamatusse märgitud järgmised märad: Hanni Tk 2366 (ema Hiito 985 T), Harselia Tk 2387 (ema Anna 1238 T), Hama Tk 2438 (ema Maali 977 T) ja Hara Tk 2334 (ema Helgi 1389 T).

HASMO 129 T LIIN

Hasmo isa Hyperion Tk 1649 oli Heldenknabe Tk 1543 täisvend, omades ema (Burja) kaudu orlovi traavli verd. Parim Hyperioni poegadest oli Hasmo, kelle nime kannabki käesolev liin.

Hasmo 129 T — raudjas, lauk-kriips ninal paremale sõõrmele, vasak eesjalg kämblaga, parem eesjalg üle sõrgatsi valge, vasak tagajalg poole põiani valge, saba ja lakk raudjad; tk 157 sm, kpk 163 sm, rü 193 sm, kü 21 sm, ek 570 sm; sündinud 1920. aastal Tori Hobusekasvanduses. Hasmo pea oli proportsionaalne, kael keskmise pikkusega, lihaserikas, rind lai, sügav, kumera roidekaarega, jalad kuivad, tugevate liigeste ja kõõlustega, jalgade asetus korrapärane, kabjad head, käik hoogne, traav kiire. Tagajalgade käik oli Hasmol korrapäraselt lai, vastupidavus töös ja sõidus oli väga hea; iseloom hea, temperament elav.

Hetman kordub Hasmo põlvnemistabelis (tabel 57) III—II eellaste reas. Seega oli Hasmo Hetmaniga lähissuguluses.

Et aga Hasmo oli erisuguse põlvnemisega, eriilmeline ja pärandas omadusi kindlalt, siis tuleb tema järglaskonda pidada iseseisvaks liiniks. Olgugi et Hasmo järglastest on tõuraamatusse märgitud 25 täkku ja 75 mära, on see liin teiste hulgas siiski arvuliselt kõige väiksem. Hasmo järglased on keskmise suurusega, kuiva kehaehitusega, ühtlased, vastupidavad ja vähenõudlikud, hea laia tagajalgade käiguga, kiire traaviga, hea söödakasutuse

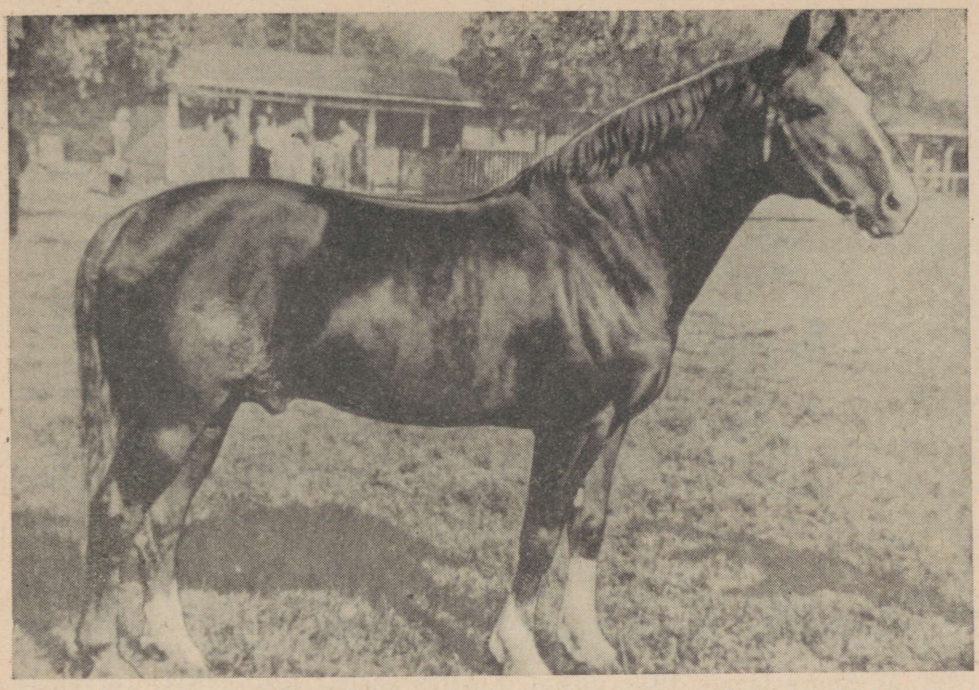

Täkk Hasmo 129 T, sündinud 1920. a., isa Hyperion Tk 1649, ema Waldfrau 957 T. Raudjas, turja kõrgus 157 sm, kere põikpikkus 163 sm, rinna ümbermõõt 193 sm, kämbla ümbermõõt 21 sm.

Tabel 57

Täkk Hasmo 129 T, raudjas, sünd. 1920. a.

Waldfrau 957 T								Hyperion Tk 1649							
Hermia 952 T				Weighton-Squire Hk				Burja				Hetman ■			
Tamina Tk 1578		Hetman ■		Country Maid 3635		Danegelt 174		Vidu Tk 914		Jantar OTr		hönteri mära		Stuart	
Delila 1400	Tenorist IPr	hönteri mära	Stuart	Fav	Prince Alfred	Nelly 257	Denmark 174	Villa E	Volli Tk 563	Ljubesnaja	Atlasnõi ~ Bars I			Premiere AN	Pretendent NR

ja elava temperamendiga. Nad kuuluvad enamikus tori hobuse kergema tüübi (TB) hulka.

Hasmo andis eriti silmapaistvaid ja ühtlasi järglasi Elva ümbruses, kus esines palju tema vanaisa Weighton-Squire'i tütreid. Ta andis oma tüüpi kindlalt edasi. Hasmo järglased on hästi läbi löönud ka Suure-Jaani ümbruses.

Tõuraamatusse märgitud Hasmo poegade keskmised mõõtmed ja indeksid on esitatud tabelis 58.

Tabel 58

Hasmo poegade keskmised mõõtmed ja indeksid
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	Mõõtmed					Indeksid			
	tk	kpk	rü	kü	ek	kompaktsuse	pikkusse	massiivsuse	luustiku
25 poega	156,7	158,3	184,1	20,0	—	—	101,0	117,5	12,6
Hasmo	157	163	193	21,0	570	10,0	103,8	122,9	13,4

Nagu tabelist nähtub, on Hasmo poegade kõik mõõtmed ja ühtlasi ka indeksid väiksemad kui liinialustaja omad. See ongi põhjuseks, miks käesolev liin on väikesearvuline; teise ja kaugemate põlvkondade täkud annavad väikeste märadega järglasi, kelle mõõtmed ei küüni tõustandardini. Eriti esineb see noorhobuste nõrga ja ühekülgse söötmise puhul. Näiteks täkk Hasle 2318 TB, kelle ema on väikesekasvuline mära Leidulaps 2296 TB, omab täiskasvanuna järgmisi mõõtmeid: tk 150 sm, kpk 153 sm, rü 180 sm ja kü 19,5 sm.

Tori Hobusekasvanduses Hasmo tütreid ei ole.

1954. aastal paaritas kasvanduses Hasmo poeg **Haksur 1906 TB**, kelle järglastest kasvatatakse Hasmo liini jätkajaid.

Hasmo asus paarituspunktides Põltsamaal aastail 1925—1930, Kongutas aastail 1931—1936, Toris aastail 1937—1938 ja 1944—1946, Võhmas suvel 1938. a., Suure-Jaanis 1939. aastal, Kastres aastail 1940—1941, Tarvastus 1942. a. ja Uusnas 1943. aastal.

Hasmo liini esindajate jõudluskatsete andmed on esitatud tabelites 59 ja 60.

Tabel 59

Hasmo poja Hasmuri pikamaa veo- ja sõidukatsete tulemused 1947. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Vedu			Sõit			Osavõtjate arv	Saadud koht
				Distants km	Koormakaal kg	Veoaeg	Distants km	Koormakaal kg	Veoaeg		
Hasmur 1156 TB	9	täkk	keskmine	25	1287	3 t. 52 min. 50 sek.	25	396	1 t. 29 min. 37 sek.	7	III

Tabel 60

Hasmo poja Haksuri maksimaalse veojõudluse katsete tulemused 1952. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Koormakaal kg	Koormakaalu ja hobuse kaalu suhe	Koorma veojõu tarve kg	Maksimaalne veojõu % eluskaalust	Distants m	Osavõtjate arv	Saadud koht
Haksur 1906 TB	11	täkk	hea	10942	17,7	547	88,2	126	31	IX

Eeltoodud andmeist ja paljudest praktilistest kogemustest nähtub, et kuigi Hasmo liini esindajad on väikesekasvulised, on see liin siiski kõrgeväärtuslik ja progressiivne, keda tuleb säilitada ja paljundada liinaretuse teel, teostades ühtlikku valikut.

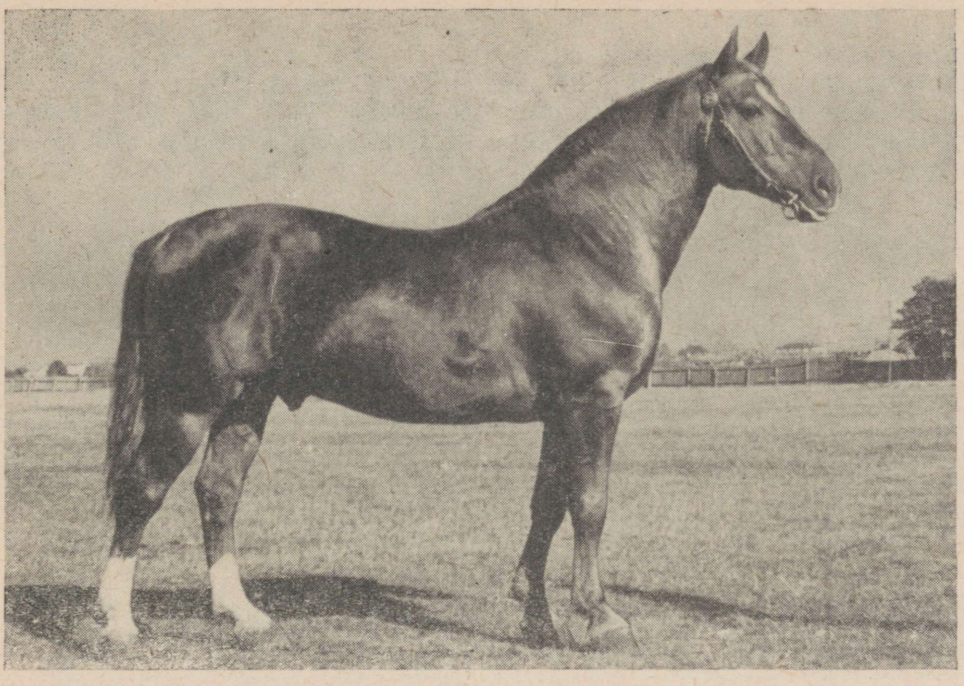

Täkk Haksur 1906 TB, sündinud 1941. a., isa Hasmo 129 T, ema Hesta 1533 TA. Raudjas, turja kõrgus 156 sm, rinna ümbermõõt 198 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm. Hasmo liini paremaid esindajaid.

Hasmo järglaskonda kui põhiliselt kergema tüübi esindajaid tuleb ühendada suuremakasvuliste ja tüsedamate postjee-bretooni liinide ning järglaskondade esindajatega, eriti Sammuri järglastega. Koos tugeva, täisväärtusliku söötmisega, hea hooldamisega ja asjatundliku treeninguga saadakse neist liinide ühendamistest põllumajandusele sobivaid hobuseid. Liini edasiarendamisel tuleb selektsionääridel teostada Hasmo liini esindajate hulgas tugevat valikut, kõrvaldades aretusest väikesekasvulised ja peene luustikuga järglased.

Hasmolt ei ole Tori Hobusekasvandusse kuigi palju järglasi jäänud, sest sõja ajal puhkenud varsahalvatustaudi tõttu surid neist paljud.

Hasmo tähtsamad täkkjärglased:

1. **Hasmur 1156 TB** (ema Alfa 1739 TA) — kõrb, täht laubal, parema tagajala piire valge; mõõtmed 3-aastaselt: tk 154 sm, rl 45 sm, rs 76 sm, rü 191 sm, ll 56 sm, lp 59 sm, kü 21,5 sm, ek 545 kg; sündinud 1938. aastal.

Hasmur oli võrdlemisi tüse, väga hea veotahte, vastupidavuse ja veovõimega täkk.

Ta asus paarituspunktides Põltsamaal aastail 1941—1944, Rakkes aastail 1945—1946, Vajangul 1947. aastal ja Kehtna õppemajandis aastail 1948—1952.

2. **Haskur 1240 TB** (eelmise täisvend) — kõrb, lauk laubal, tagajalad poolde pöida valged, mõõtmed 2,5-aastaselt: tk 150 sm, rl 42 sm, rs 75 sm, ll 56 sm, lp 57 sm, kü 21 sm, ek 528 kg; sündinud 1939. aastal.

Haskur sarnanes omadustelt oma vennaga. Ta asus paarituspunktides Tõstamaal aastail 1942—1943 ja Hummulis 1944. aastal.

3. **Haksur 1906 TB** (ema Hesta 1533 TA) — raudjas, lauk laubal, tagajalad poolde pöida valged; tk 156 sm, rl 43 sm, rs 76 sm, rü 198 sm, ll 55 sm, lp 56 sm, kü 20,5 sm, ek 620 kg; sündinud 1941. aastal.

Ta asus paarituspunktides Säreveres aastail 1944—1947, Järva-Jaanis aastail 1948—1952, Vaivaras 1953. a., Tori Hobusekasvanduses 1944. a. ja Jõgeva rajoonis 1955. aastal.

Hasmo tähtsaim märajärglane:

1. **Hasli 2846 TB** (ema Henni 1407 TA) — raudjas, suur täht laubal, kriips ninal, mõlema eesjala sõrgatsid valged, vasak tagajalg poolde pöida valge, parema tagajala piire valge, mõõtmed 3-aastaselt: tk 148 sm, rl 40 sm, rs 75 sm, rü 180 sm, ll 56 sm, lp 58 sm, kü 20,5 sm, ek 500 kg; sündinud 1938. aastal.

Haslil oli proportsionaalne kuiv pea, lihaseline kael, keskmise kõrgusega turi, lühike lihaseline selg, lühike lai lanne, kumer roidekaar, korrapärased sõrgatsid ja head kabjad, korrapärane jalgade asetus, korrapärane pikk samm ja hoogne traav; elav, kuid hea iseloom.

Hasli oli vähenõudlik ja hästi vastupidav: tõuraamatusse võtmisel läbis traavil 3-kilomeetrise distantsi 9 minuti ja 30 sekundiga; vedas 700-kilogrammist koormat 3-kilomeetrisel distantsil ajaga 21 minutit ja 12 sekundit.

Temast saadi liinide ühendamise teel kaks head sugutäkku: U l b u r 1269 TA (isa Uhke) ja U h l a s 1369 TA (isa Uhke).

Tabel 61

Täkk Halis 348 T, punaraudjas, sünd. 1929. a.

Hetmani ■ tütar Hebe Tk 1478	Carlos IPr	Lady Charlotta 701	Q. C. 4459	Vapsikase ▲ tütar Vidu Tk 914	Jantar Or	hönteri mära	Stuart									
								Lucase tütar	Bernhard 803 ■	ida-friisi mära	Victor II 804	Edith 96/86	Bernhard 803 ■			
														Coquette A	Bourbon A ●	
														Jõgge Tk 44	Viskal E	
														Vapsikase ▲ tütar Valle Tk 481	Bourbon A ●	
														Pill Tk 230	Omar Or	
														Quatrieme	Winifred	All-Fours
														Premiere AN	Pretendent NR	
Cabildo 1638																
Duke of Scaggle-thorpe Hk																
Burja																
Hetman ■																
ida-friisi mära																
Herzog 876																
Victor II tütar																
Martin 815																
Bleia Tk 642																
Vapsikas Tk 205 ▲																
Bontsik Tk 750																
Orro Tk 459																
Debette Tk 1861																
Helden-knabe Tk 1543																
Herzogin 5885																
Mentor 1054																
Visik Tk 842																
Olev Tk 992																
hönteri mära																
Stuart																
Quadiana 964 T																
Meinhard II 43 T																
Olikas Tk 1107																
Hetman ■																
Milla 978 T																
Harun 42 T																

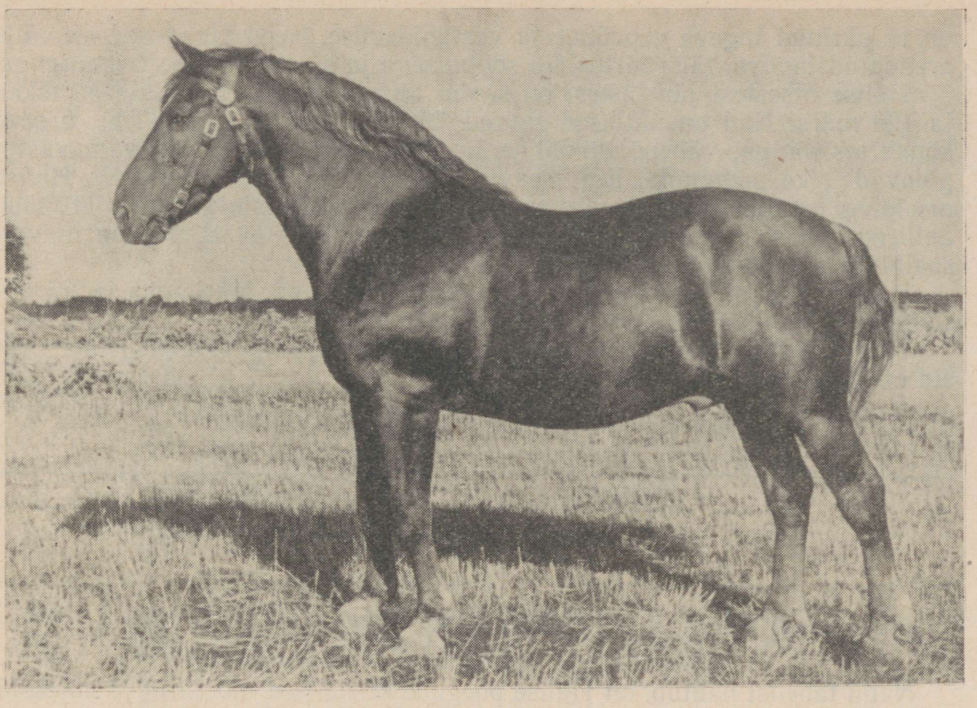

Täkk Halis 348 T, sündinud 1929. a., isa Harun 42 T, ema Milla 978 T. Punaraudjas, turja kõrgus 162 sm, kere põikpikkus 172 sm, rinna ümbermõõt 218 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm.

HALIS 348 T LIIN

Halis moodustab oma isast Harunist silmapaistvalt erineva tõusisese tüübi ja andis väga hea järglaskonna tõttu iseseisva liini.

Halis 348 T — punaraudjas; tk 162 sm, rl 55 sm, rs 82 sm, rü 218 sm, kpk 172 sm, ll 58 sm, lp 61 sm, kü 23 sm, ek 760 kg; sündinud 1929. aastal Tori Hobusekasvanduses. Halisel on raskevõitu pea, pea pikkusega võrdne lihaseline kael, madal lihaseline turi, lai lihaserikas selg ja lanne, pikk küllaldaselt lihastunud laudjas, sügav, lai, kumera roidekaarega rind, tugev lihastik, kuivad jalad, eriti hoogne ja pikk samm, haruldaselt tugev veovõime ja veotahe. Ta oli 1950. aastal Eesti NSV-s veorekordi omanik, vedades 151,5-meetrisel distantsil 11 094-kilogrammise koorma. Halisel on väga hea pärandusvõime ning ta annab omadusi ja tüüpi järglastele kindlalt edasi.

Halise puuduseks on tugev eetsirandmelisus, mis on tingitud kõõluste lühenemisest ja sidemete nõrkusest. Ta on pärandanud seda nõrkust edasi ka mõnele pojale (Halvakule ja Hallurile). Märajärglastel seda puudust ei esine. Ka pole seda märgata teise põlvkonna täkkjärglastel. Halise põlvnemine on toodud tabelis 61.

Halise põlvnemistabelis kordub Hetman IV, VI—II ja Vapsikas VI—IV, VI eellaste reas. Halise ema Milla on ida-friisi täku Meinhard II ja Heldenknabe Tk 1543 parima tütre Quadiana tütar. Nendelt emapoolsetelt eellastelt nähtavasti ongi Halis pärinud suure kasvu, head konstitutsiooni ning välimiku omadused. Teistelt eellastelt (Vapsikaselt ja norfolgi hobustelt)

on ta pärinud tugeva veovõime ja vastupidavuse. Need omadused on välja arendatud tugeva, täisväärtusliku söötmisega ja süstemaatilise treeninguga.

Halise otsestest järglastest on senini tõuraamatusse märgitud 36 täkku ja 129 mära. Nad on ühtlased suured, tüsedad, hea tüübiga (TA), tugeva konstitutsiooniga, vähenõudlikud ja head söödakasutajad; tugevad, vastupidavad, pika sammuga, hea traaviga ja rahuliku iseloomuga. Ka Halise meeldiva tooniga raudjas värvus lööb ennast järglaste juures alati läbi. Sellised hobused on suurmajanditele täiesti vastuvõetavad, nad on universaaltüüpi põllumajandushobused.

Halise järglasi leidub suuremal hulgal Põltsamaa, Märjamaa ja Pärnu-Jaagupi rajoonis ning Tori Hobusekasvanduses.

Tõuraamatusse märgitud Halise poegade keskmised mõõtmed ja indeksid on esitatud tabelis 62.

Tabel 62

Halise poegade keskmised mõõtmed ja indeksid

(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	Mõõtmed					Indeksid			
	tk	kpk	rü	kü	ek	kompaktsuse	pikkusse	massiivsuse	luustiku
36 poega	155,2	163	192	21,5	575	10,4	105,2	124,0	13,9
Halis	162	172	218	23,0	760	12,2	106,2	134,6	14,2

Nagu tabelist nähtub, on Halise poegade keskmised mõõtmed ja indeksid liinialustaja omadest väiksemad. See ei ole aga puuduseks, sest nad vastavad tõu perspektiivmõõtmetele. Tuleb märkida, et Halise enda mõõtmed on tõu perspektiivmõõtmetest märksa suuremad. Ka Halise teise põlvkonna järglased on soovitava suuruse ja tüsedusega.

Tori Hobusekasvanduses üleskasvanud Halise tütarde mõõtmeist võrreldуna kasvanduse sugumärade 1951. aasta keskmistega annab ülevaate tabel 63.

Tabel 63

Halise Tori Hobusekasvanduses sündinud 3 tütre mõõtmete võrdlus kasvanduse märade keskmiste mõõtmetega 1951. a.

(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

Mõõtmete nimetus	Keskmised mõõtmisandmed	
	Halise 3 tütrel	kasvanduse sugumäradel 1951. a.
1. Turja kõrgus	157,3	152
2. Kere pikkus	165,3	158,6
3. Rinna ümbermõõt	190,5	186,1
4. Kämbla ümbermõõt	21,25	20.3
5. Eluskaal	578	537

Andmetest selgub, et Halise tütarde mõõtmed on kasvanduse märade keskmistest mõõtmetest suuremad.

Halis asus paarituspunktides Toris 1932. aastal ja aastail 1946—1952, Loodnal aastail 1933—1938, Hageris aastail 1939—1940, Pärinurmes aastail 1941—1943, Põltsamaal aastail 1944—1945 ja Uusna sovhoosis aastail 1953—1955. Halise liini esindajate jõudluskatsete andmed on esitatud tabelites 64 ja 65.

Tabel 64

Halise liini esindajate pikamaa veo- ja sõidukatsete tulemused 1949.—1951. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Vedu			Sõit			Osavõtjate arv	Saadud koht
				Distants km	Koorma kaal kg	Aeg	Distants km	Koorma kaal kg	Aeg		
1. Halve 16236 TB	6	mära	hea	25	1388	3 t. 22 min. 50 sek.	25	347	1 t. 29 min. 15 sek.	9	II
2. Halli 15334 TB	8	„	keskmine	25	1275	3 t. 46 min. 40 sek.	25	340	1 t. 31 min. 8. sek.	8	IV
3. Haljur 1551 TA	5	täkk	„	25	1412	3 t. 47 min. 27 sek.	25	376	1 t. 22 min. 35 sek.	17	VI

Tabel 65

Halise liini esindajate maksimaalse veojõudluse katsete tulemused 1951.—1954. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Koorma kaal kg	Koorma kaalu ja hobuse kaalu suhe	Koorma veojõutarve kg	Maksimaalne veojõu % eluskaalust	Distants km	Osavõtjate arv	Saadud koht
1. Halli 15334 TB	8	mära	hea	8346	16,5	417,3	82,6	118	29	I-III
2. Halvak 1553 TA	5	täkk	„	7281	10,6	509,7	73,0	184	20	II
3. Hilda 2858 TB	14	mära	„	7047	10,0	493,3	70,5	216	20	III
4. Hormon 1715 TA	3	täkk	„	16420	23,2	541,8	76,8	498	11	I

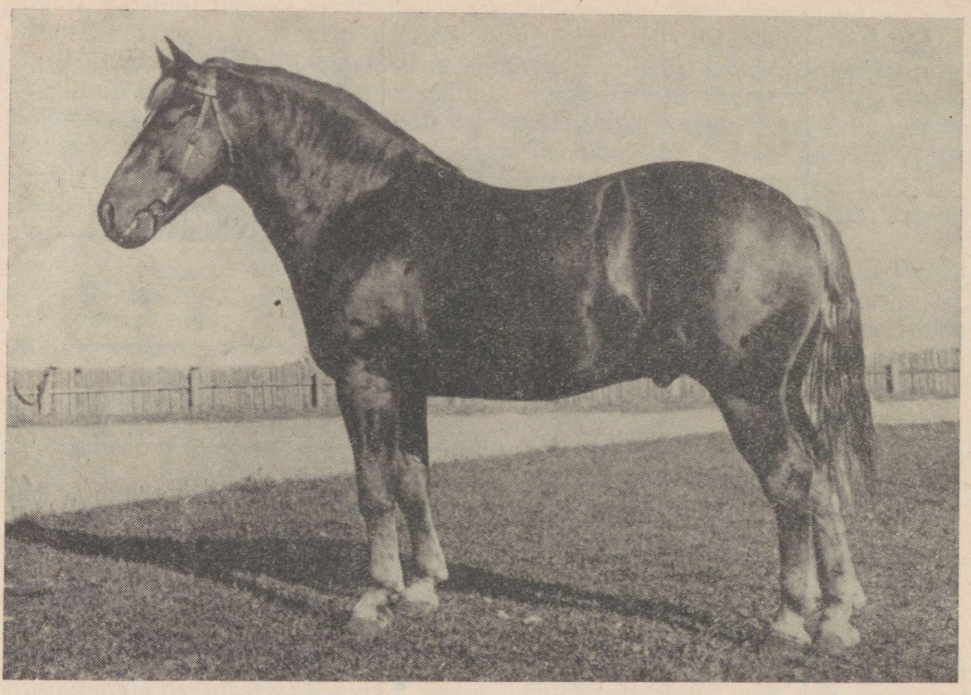

Täkk Halvak 1553 TA, sündinud 1946. a., isa Halis 348 T, ema Vaika 2105 TA. Raudjas, turja kõrgus 158 sm, kere põikpikkus 164 sm, rinna ümbermõõt 212, kämbla ümbermõõt 22,5 sm.

Nagu tabelitest nähtub, on Halise liini hobused pikamaa veo- ja sõidukatsetel tulnud esimestele ja keskmistele kohtadele, näidates nii veos kui ka sõidus häid aegu. Maksimaalse veojõudluse katsetel on nad tulnud esimeste hulka.

Halise tähtsamad täkkjärglased:

1. **Halur 769 TA** (ema Nelli) — raudjas, tk 159 sm, rs 76 sm, kpk 160 sm, rü 184 sm; sündinud 1937. aastal Märjamaa rajoonis. Haluri järglastest on tõuraamatusse märgitud 1 poeg ja 22 tütart.
2. **Haljur 1551 TA** (ema Uha 3539 TA) — raudjas, lauk laubalt vasakusse sõõrmesse; tk 156 sm, rü 189 sm, kpk 162 sm, kü 21,5 sm, ek 570 kg; sündinud 1946. aastal.

Haljur asus paarituspunktides Tori Hobusekasvanduses 1949. aastal, Koerus aastail 1950—1951, Türi rajoonis 1952. aastal ja Järva-Jaanis aastail 1954—1955.

3. **Halvak 1553 TA** (ema Vaika 2105 TA) — raudjas, märgisteta; tk 158 sm, rl 54 sm, rs 84 sm, rü 212 sm, ll 60 sm, lp 61 sm, kü 22,5 sm, ek 690 kg; sündinud 1946. aastal.

Halvakul on proportsionaalne väike kuiv pea, lihaseline kael, keskmise kõrgusega lai lihaseline turi, lühike lai lihaseline selg, lühike lai lanne, hästi lihastunud laudjas, sügav lai kumera roidekaarega rind, korrapärase asetusega kuivad jalad, head kabjad, pikk samm ja hoogne traav. Tal on vaikne hea iseloom.

Halvak on vähenõudlik ja hea söödakasutaja.

Ta on seniajani andnud rea häid sugutäkke ja -märasid.

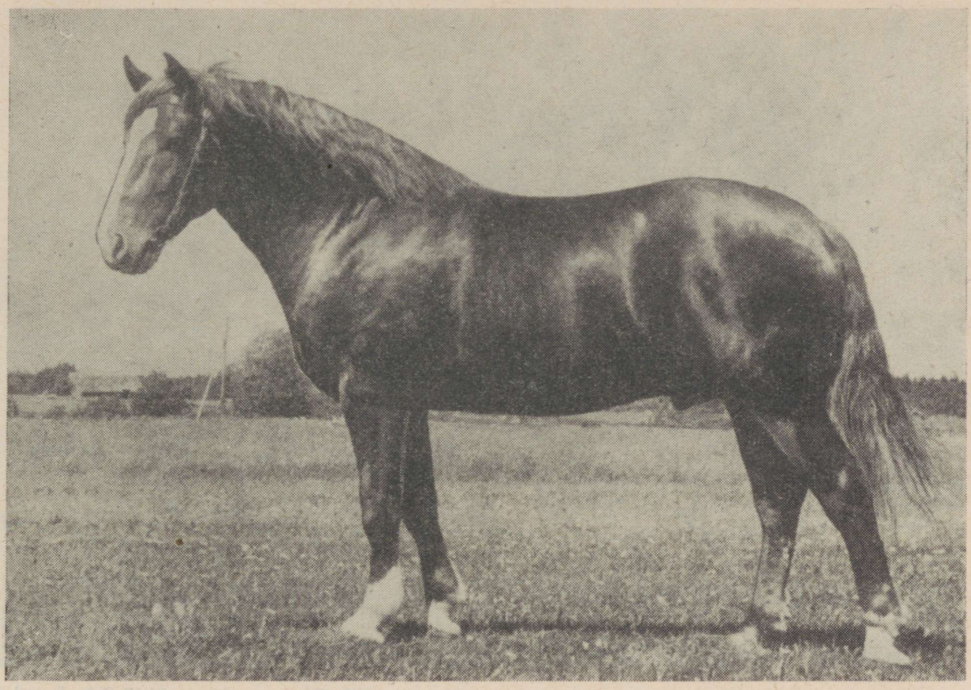

Täkk Haigur 1695 TA, sündinud 1950. a., isa Halvak 1553 TA, ema Uha 3539 TA. Raudjas, turja kõrgus 164 sm, kere põikpikkus 172 sm, rinna ümbermõõt 208 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm. 1954. a. üleliidulisel põllumajandusnäitusel määrati esimese järgu atestaat.

Täkud: Haigur 1695 TA (ema Uha 3539 TA), Helmo 4516 TB (ema Urma 3699 TA), Hormon 1715 TA (ema Lipsi 4147 TA), Hasur 1719 TA (ema Urve 4135 TA), Hettur 1721 TA (ema Uha 3539 TA), Hambur ja Hulmak.

Märad: Hüve 4781 TA (ema Urme 3821 TA), Huvi 4785 TA (ema Tadra 2109 TA), Hiie 4777 TA (ema Uhli 4133 TA), Hagi 4779 TA (ema Urve 4135 TA), Harva 4783 TA (ema Urvi 4165 TA), Haima 21280 TB (ema Viigi 2195 TA), Hembe 4983 TA (ema Lembe 4143 TA), Hiiva 21566 (ema Voota 2297 TA), Hoole 21567 (ema Ulmi 3691 TA) ja Holli (ema Lolli 2301 TA).

Halvak asus paarituspunktides Tori Hobusekasvanduses aastail 1949—1950, Abja rajoonis 1951. aastal, Põltsamaal aastail 1952—1954 ja Viljandis 1955. aastal.

4. **Hallur 1669 TA** (ema Uha 3915 TA), raudjas, märgisteta; tk 157 sm, kpk 161 sm, rü 191 sm, kü 21 sm; sündinud 1948. aastal Tori Hobusekasvanduses.

Hallur asus paarituspunktis Võru rajoonis aastail 1950—1955.

5. **Haiduk 1689 TA** (ema Urve 4135 TA) — tumeraudjas, täht laubal, lakk ja saba heledad; tk 152 sm, rl 46 sm, rs 75 sm, rü 190 sm, kpk 158 sm, ll 57 sm, lp 59 sm; sündinud 1949. aastal Tori Hobusekasvanduses.

Haiduk asus paarituspunktides Tori Hobusekasvanduses 1952. aastal ja Pärnu rajoonis aastail 1953—1954.

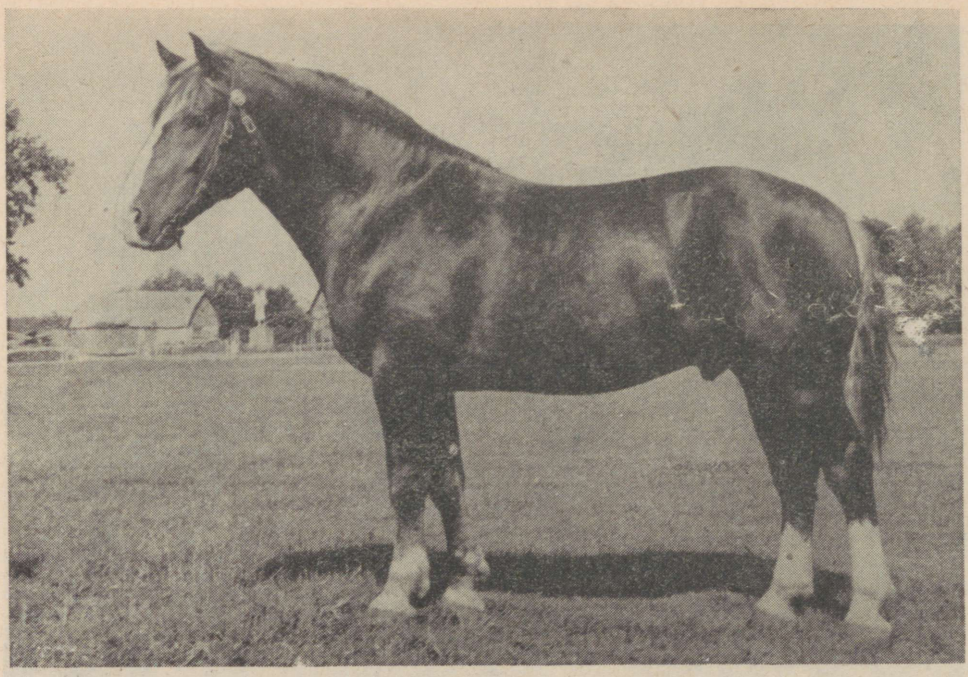

Täkk Hormon 1715 TA, sündinud 1951. a., isa Halvak 1553 TA, ema Lipsi 4147 TA. Raudjas, turja kõrgus 165 sm, kere põikpikkus 178 sm, rinna ümbermõõt 205 sm, kämbla ümbermõõt 24 sm. Üleliidulise põllumajandusnäituse tšempion 1955. a.

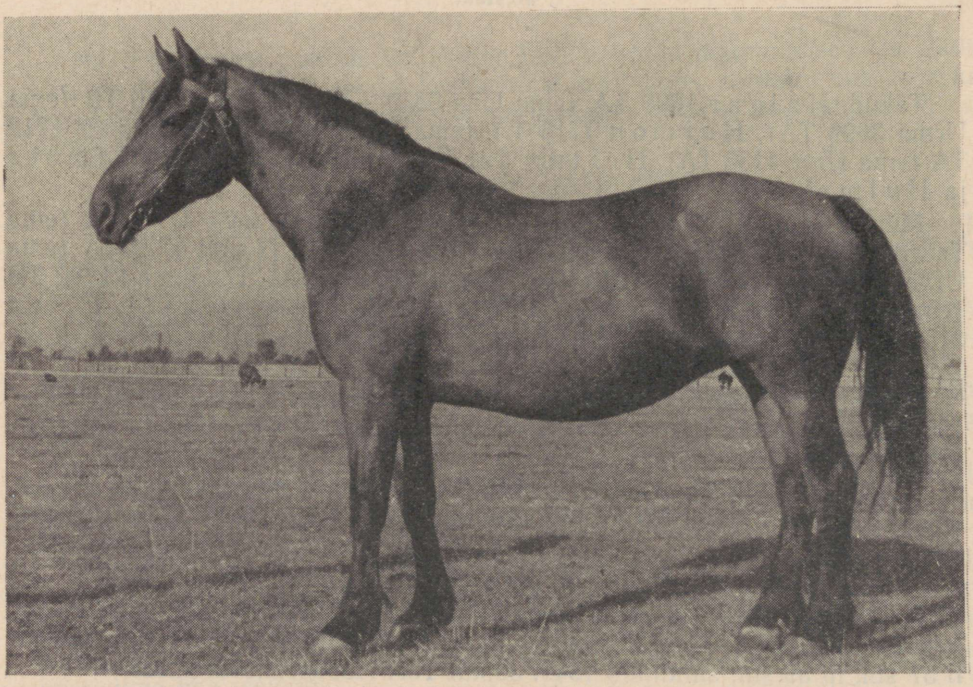

Mära Hilda 2858 TB, sündinud 1937. a., isa Halis 348 T, ema Meeta. Turja kõrgus 160 sm, kere põikpikkus 168 sm, rinna ümbermõõt 202 sm, kämbla ümbermõõt 21 sm.

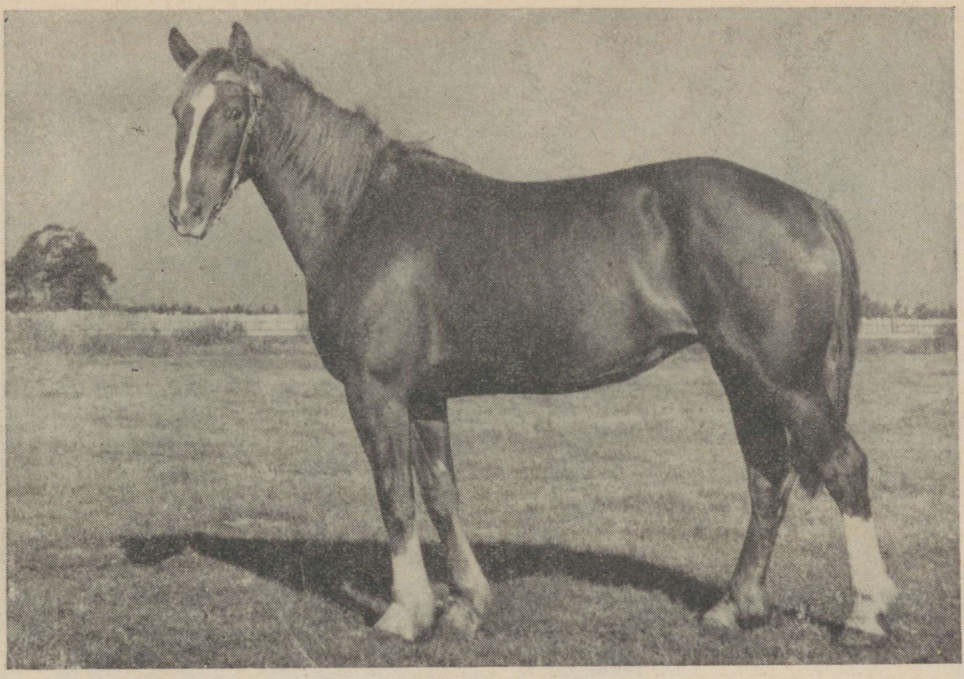

Mära Halli 15334 TB, sündinud 1943. a., isa Halur 769 TA, ema Heki 2612 TB. Turja kõrgus 159 sm, kere põikpikkus 164 sm, rinna ümbermõõt 189 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm.

Halise tähtsamad märajärglased:

1. **Halvi 4669 TA** (ema Vihi 3541 TA) — raudjas, täht laubal; tk 159 sm, rl 48 sm, rs 79 sm, rü 191 sm, kpk 169 sm, ll 60 sm, lp 58 sm, kü 22 sm; sündinud 1948. aastal.
2. **Haivi 17122 TB** (ema Viigi 3195 TA) — raudjas, lauk laubal; tk 155 sm, rl 46 sm, rs 77 sm, rü 188 sm, kpk 164 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kü 20,75 sm; sündinud 1947. aastal.
3. **Haida 4131 TA** (ema Voota 2297 TA) — raudjas, lauk laubal sõõrmete vahel, lakk, saba ja sõrgatsid heledamad; tk 158 sm, rl 44 sm, rs 76 sm, rü 192 sm, kpk 163 sm, ll 58 sm, lp 60 sm, kü 21 sm; sündinud 1949. aastal.

Nagu loetelust nähtub, on paremad Halise järglased saadud liinide ühendamise teel.

Kokkuvõttes võib öelda, et Halise liini tuleb tori hobusetõus eriti esile tõsta. Seda liini peab alal hoidma ja paljundama liinaretuse teel, teostades ühtlikku valikut. Heade tarbehobuste saamiseks on vaja Halise liini ühendada postjee-bretooni ja Hingstari liinidega. Liinide ühendamisel tuleb hoiduda suguluspaaritamisest Haruni suhtes, sest nagu kogemused näitavad, saadakse siis kasvult väikesed hobused. Ka ei ole Halise otseseid järglasi otstarbekohane kasutada Meinhard II teise põlvkonna märajärglaste paaritamiseks. Siis tekiks samuti suguluspaaritamine ja selle tõttu võivad esile kerkida Meinhard II puudustest esmajoones pudeda sarvega püstised kabjad. Kogemuste kohaselt ei ilmne nimetatud puudusi siis, kui Meinhard II asub neljandas või kaugemas eellaste reas. Liini edasiarendamisel tuleb selektsionääridel välja praakida need hobused, kellele on edasi kandunud Halise eetsirandmesus.

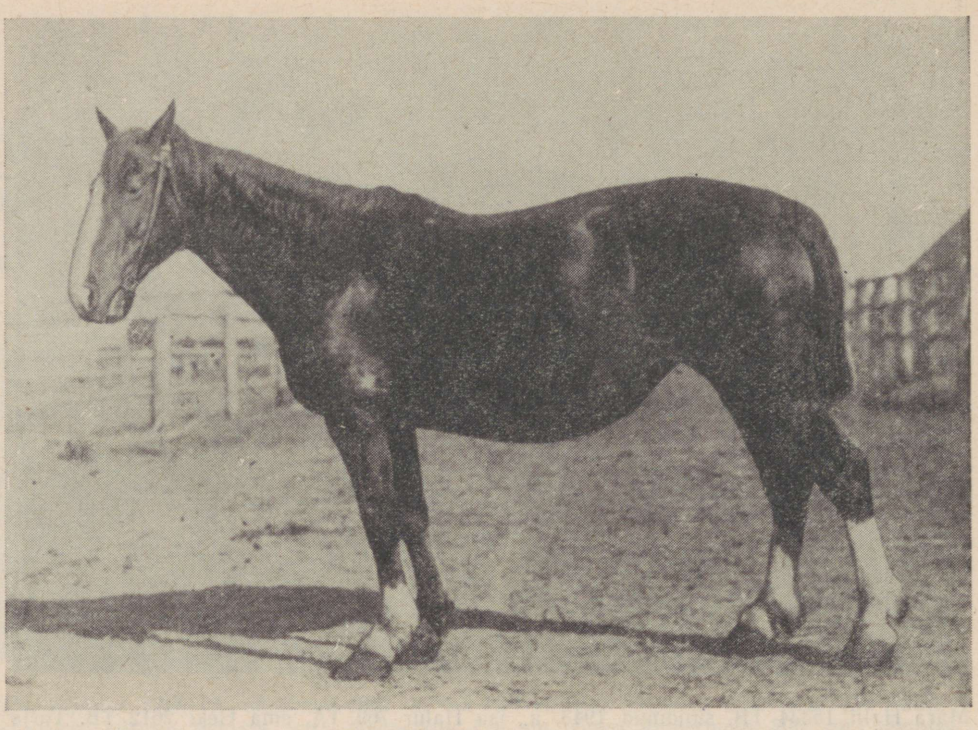

Mära Quadiana 964 T, sündinud 1914. a., isa Heldenknabe Tk 1543, ema Debatte Tk 1861. Raudjas, turja kõrgus 154 sm, kere põikpikkus 171 sm, rinna ümbermõõt 187 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm.

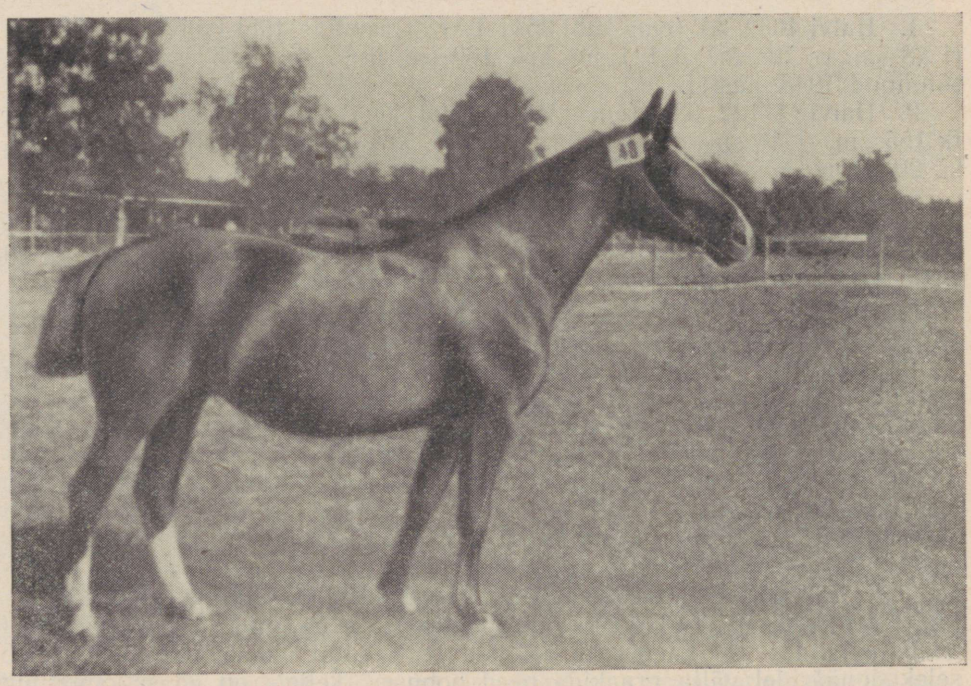

Mära Mimi-Lee 1559 TA, sündinud 1932. a., isa Mavr 50 T, ema Lauk 644 T. Turja kõrgus 158 sm, kere põikpikkus 164 sm, rinna ümbermõõt 200 sm, kämbla ümbermõõt 21,2 sm.

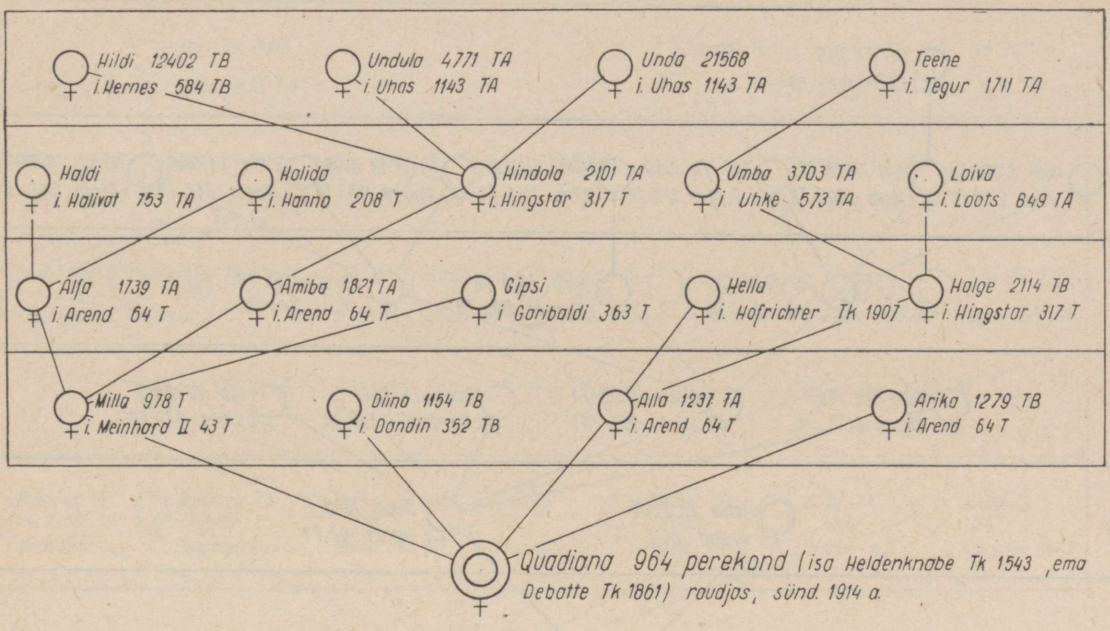

Mära Quadiana 964 T perekonna skeem.

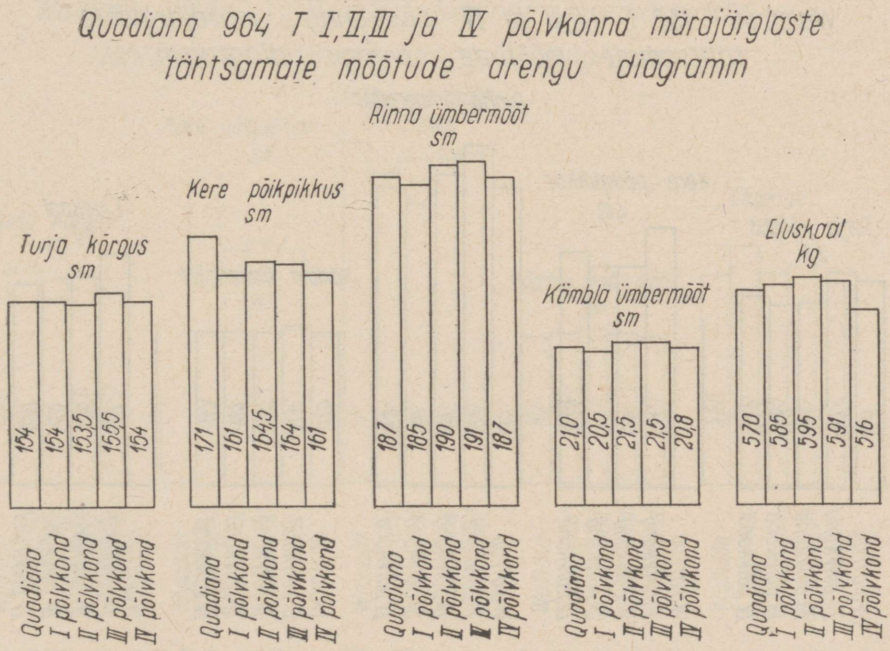

Mära Quadiana 964 T I, II, III ja IV põlvkonna märajärglaste tähtsamad mõõtmed.

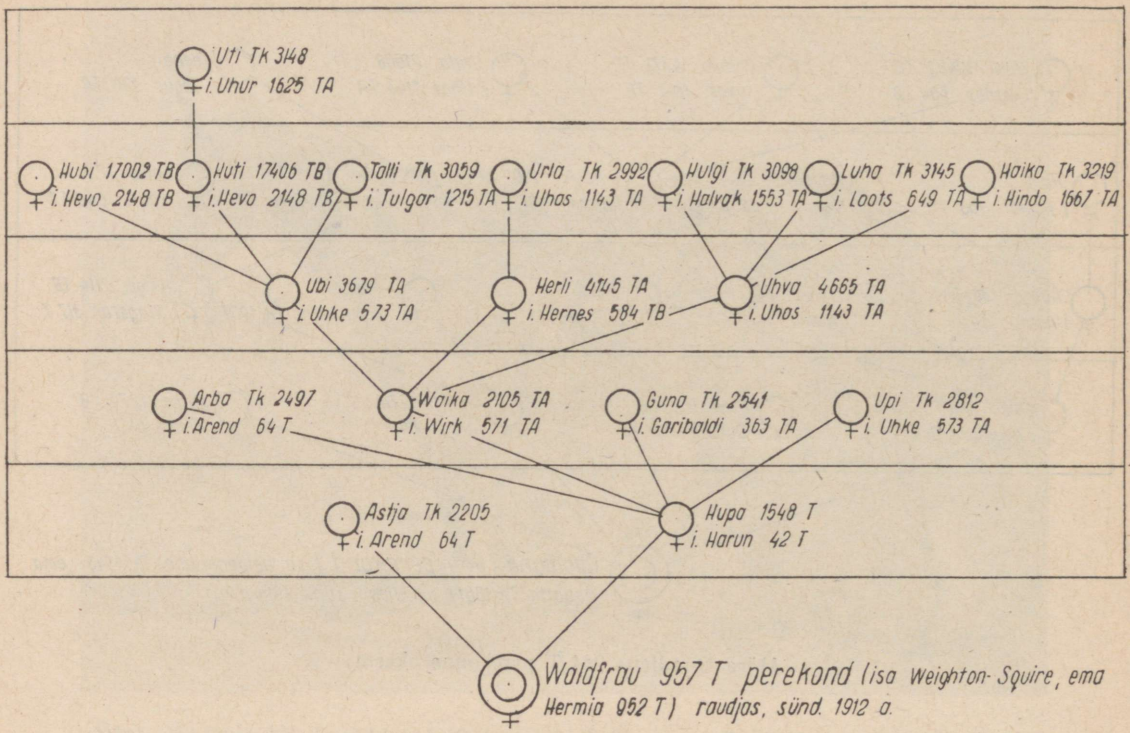

Mära Waldfrau 957 T perekonna skeem.

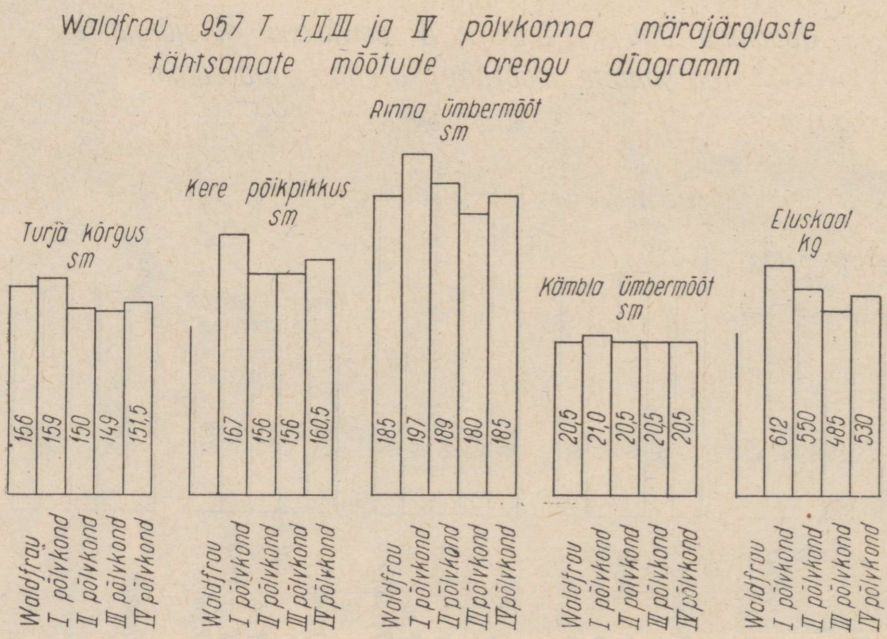

Mära Waldfrau 957 T I, II, III ja IV põlvkonna märajärglaste tähtsamad mõõtmed.

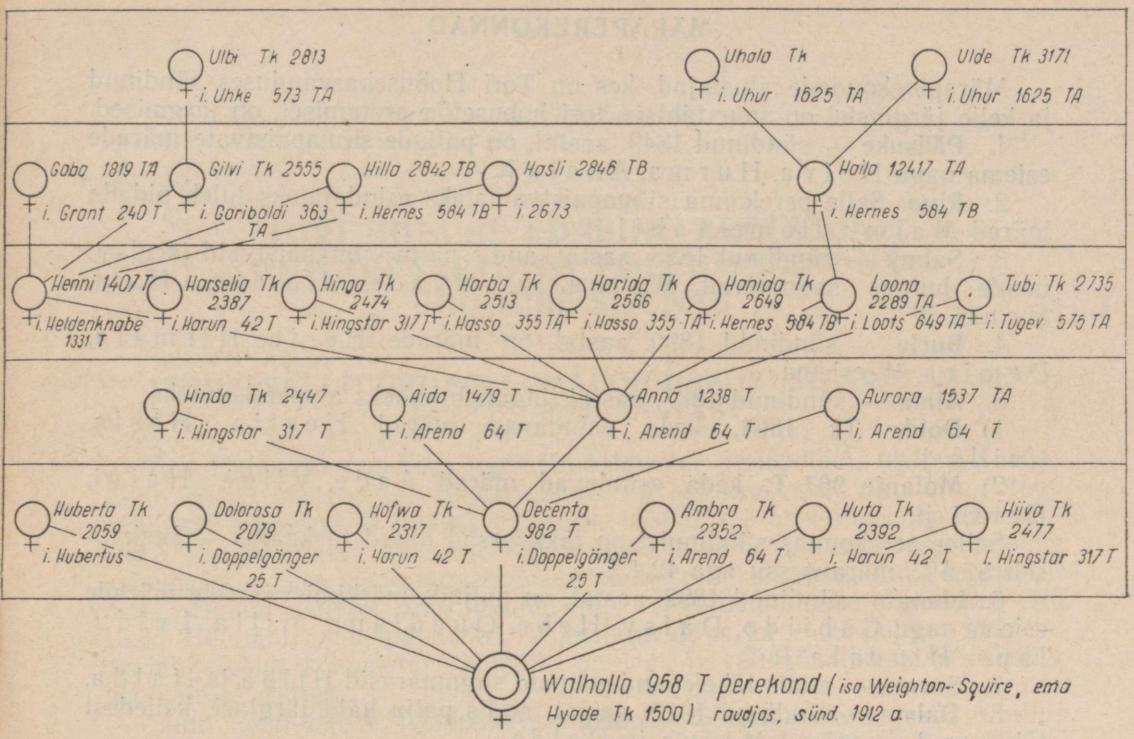

Mära Walhalla 958 T perekonna skeem.

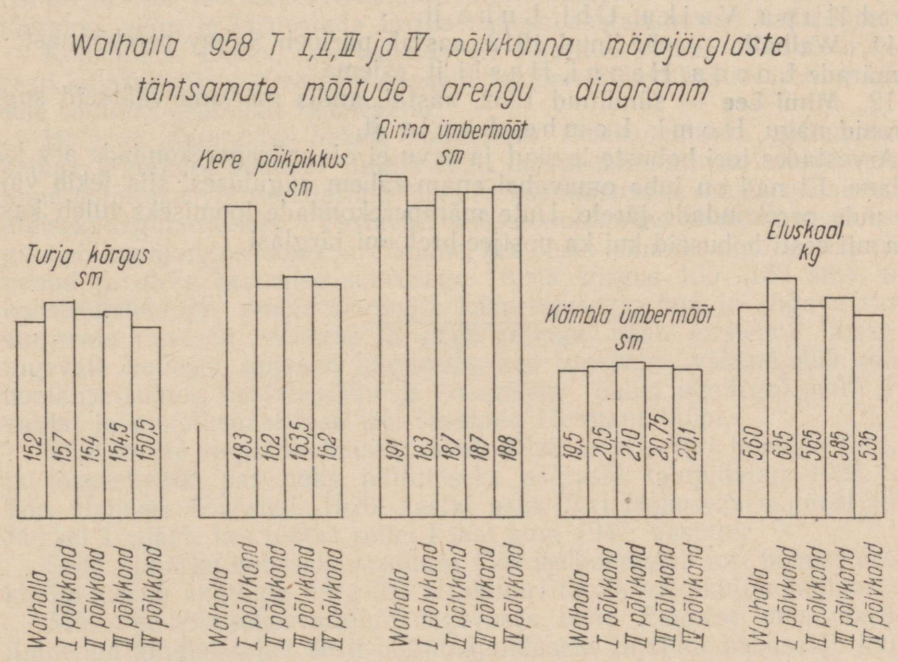

Mära Walhalla 958 T I, II III ja IV põlvkonna märajärglaste tähtsamad mõõtmed.

MÄRAPEREKONNAD

Märaperekondade alustajad, kes on Tori Hobusekasvanduses sündinud ja kelle järglastel on suur tähtsus tori hobusetõu aretamisel, on järgmised.

1. **Pääsuke** — sündinud 1849. aastal, on paljude silmapaistvate märade esiema nagu Hoiva, Hurma, Anala jt.
2. **Rino.** Selle perekonna silmapaistvamateks esindajateks tuleb pidada märad Maimu, Hame, Tahti jt.
3. **Salmy** — sündinud 1888. aastal, andis palju silmapaistvaid järglasi, nende hulgas sugumärad Walhalla, Hyade, Harita, Hati, Haali jt.
4. **Burja** — sündinud 1890. aastal, on märade Herta, Hirmala, Demira jt. esiema.
5. **Alma** — sündinud 1887. aastal, jaguneb kaheks alaperekonnaks:

1) **Dolde Tk 1864,** keda esindavad märad Hestia, Hesta, Laida jt.;

2) **Malanja 967 T,** keda esindavad märad Aade, Viigi, Haivi, Hervi jt.

Selles perekonnas sündinuist on täkkvarsad olnud ülekaalus — keskmiselt 57,6%, märavarssu aga 42,4%.

6. **Iduna** — sündinud 1892. aastal, on paljude märkimisväärsete märade esiema nagu Cabildo, Daisy, Hebe, Quadiana, Milla, Leidulaps, Hindala jt.
7. **Sorma** — andis tähelepandavamaid sugumärasid Hilba ja Halda.
8. **Daisy** — sündinud 1910. aastal, andis palju häid järglasi, kelledest tähtsamad on märad Malva ja Helde.
9. **Quadiana** — sündinud 1914. aastal, pärineb Iduna perekonnast: andis märad Milla, Alla jt.
10. **Waldfrau** — sündinud 1912. aastal. Esindajateks on silmapaistvad märad Hupa, Vaika, Ubi, Luha jt.
11. **Walhalla** — sündinud 1912. aastal, pärineb Salmy perekonnast; ta on märade Loona, Henni, Hasli jt. esiema.
12. **Mimi-Lee** — sündinud 1932. aastal, andis märkimisväärseid sugumärasid nagu Homi, Lembe, Lagle jt.

Arvestades tori hobuste levikut ja arvu ei ole märaperekondade arv küllaldane. Et nad on juba omavahel enam-vähem suguluses, siis tekib vajadus uute perekondade järele. Uute märaperekondade loomiseks tuleb kasutada nii eesti hobuseid kui ka postjee-bretooni järglasi.

4. PEATÜKK

*

TORI HOBUSE EDASINE ARETAMINE UNIVERSAALTÜÜPI PÕLLUMAJANDUS-HOBUSE SUUNAS

UNIVERSAALTÜÜPI PÕLLUMAJANDUSHOBUSE ARETAMINE ALATES 1920. AASTAST

Tori Hobusekasvanduse tegevuse esimestel perioodidel, aastail 1856—1920 töötati süsteemita. Tõuaretustöös oli esimene, s. o. ristamise, etapp põhiliselt lõpetatud ja hakkas üleminek teisele, tõu struktuuri loomise etapile. Tõu struktuuri loomise etapil ei olnud kuni 1920. aastani segavereline hobumaterjal, kes oli kujundatud eesti hobuse baasil, veel tõuks formeerunud. Tüübis valitses alles laiapiiriline varieeruvus, tema paremikul olid siiski Hetmani head omadused, selgesti avaldus ka eesti hobuse tüüp — madalajalgsus, kohanemine kohalike oludega ja vähenõudlikkus sööda ning hooldamise suhtes.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, töörahva kangelaslik võitlus kommunistliku partei juhtimisel murdis lõplikult balti parunite võimu Eestis. Tööliste ja talupoegade revolutsioonilise võitluse tulemusi ruttas aga ära kasutama kodanlus. Eesti kodanlusel õnnestus ameerika-inglise imperialistide otsesel toetusel, relvastatud interventsiooni abil ajutiselt kukutada töörahva võim ja kehtestada Eestis kaheks aastakümneks kodanluse võim.

Kodanlikus Eestis, kus valitsus oli sunnitud suurel määral arvestama eesti külakodanluse huve, pühendasid taluperemehed hobusearetuse küsimusele senisest suuremat tähelepanu.

Hobuste tõuaretust hakati kodanlikus Eestis juhtima põllumajandushobuse aretamise suunas. Juulis 1920. aastal toimus laiaulatuslik nõupidamine hobusekasvatuse edasiarendamise küsimustes, kus määrati sihid edaspidiseks tegutsemiseks. Vastavalt selle nõupidamise otsustele seati eesmärgiks põllumajandushobuse aretamine, kes oleks kohalike oludega hästi kohanenud ja oleks keskmise suurusega (turja kõrgus 150—155 sm), tugeva konstitutsiooniga, proportsionaalse kehaehitusega, laia ja sügava rinnaga, kumerate roietega, lühikese ja sirge seljaga, hästi arenenud lihastikuga, tugevate luudega, kuivade jalgadega, hea tervisega, vähenõudlik sööda ja hoolduse suhtes, healoomuline ja energiline. Sellel ajajärgul püüti ühtliku valiku ja suguluspaarituse teel taastada Hetmani tüüpi.

Tõuhobuste registreerimiseks avati 1922. aastal tori hobuste tõuraamat ja tõuaretustöö paremaks juhtimiseks asutasid talupidajad 1923. aastal Tori Hobuste Tõuseltsi. 1926. aastal asus Tori Hobusekasvandust juhtima Mihkel Ilmjärv, kes töötas sellel kohal kuni 1947. aastani.

Seda ajajärku hobusekasvanduse töös iseloomustab tori hobuse aretusele kindla suuna andmine ning tõu struktuuri lõplik väljakujundamine.

Mõisnike-hobusekasvatajate tegevuses enne Esimest maailmasõda ei ilmnenud kindlat tahet eesti põllumajandusele vajaliku hobusetõu kujundamiseks. Sel ajal oli Tori Hobusekasvanduse peamiseks ülesandeks turu-

nõuetele vastava hobuse tootmine. Säärane tegutsemine võis eelnevatel aegadel olla õigustatud laialdaste hobuseturgude tõttu, kust võis saada igasugustele nõuetele vastavaid hobuseid. Kodanliku Eesti tingimustes ei olnud niisugune tegevus enam õigustatud. Tori Hobusekasvandus pidi koostöös talupoegade-hobusekasvatajatega hakkama tootma kohalikele nõuetele vastavat, põllumajandusele sobivat hobust. Seejuures tuli aga võtta suund säärase hobuse aretusele, kellel peale muude omaduste oleks ka veel küllaldane kiirus, sest sageli tuli hobusega läbida pikki vahemaid. Seega oli vaja aretada tori hobust universaaltüüpi põllumajandushobuse suunas. Selleks oli vaja muuta vastavalt ka Tori Hobusekasvanduse suguhobuste koosseisu, sest see ei võimaldanud hobuste aretamist ülesseatud suunas.

Tori Hobusekasvanduse suguhobuste koosseis 1926. aastal oli järgmine.

1. Sugutäkud:

1. Heldenknabe II 133 T — isa Heldenknabe Tk 1543, isaisa Hetman,
2. Tello II 63 T — ida-friisi tõugu,
3. Arend 64 T — ida-friisi tõugu,
4. Madis 225 T — isa Meinhard II 43 T, ema Hecuba 951 T, emaisa Hetman,
5. Marro 61 T — isa Meinhard II 43 T, ema Daisy 954 T, emaisa Duke of Scagglethorpe 6730 Hk.

II. Sugumärad:

Hetmani tütred:

1. Hecuba 951 T — ema Disette Tk 1497,
2. Hermia 952 T — ema Tamina Tk 1578,
3. Helga 953 T — ema Frieda Tk 1425,
4. Hasna 955 T — ema Courbette Tk 1605,
5. Hoffnung 956 T — ema Fama Tk 1814.

Hetmani poegade tütred:

1. Heldria 963 T — isa Heldenknabe TK 1543, ema Flicka 950 T,
2. Quadiana 964 T — „ „ ema Debatte Tk 1861,
3. Hoiva 986 T — „ „ ema Dame 974 T,
4. Hiito 985 T — „ „ ema Malva 969 T,
5. Hero 990 T — „ „ ema Malva 969 T,
6. Harda 989 T — „ „ ema Malanja 967 T,
7. Herta 968 T — isa Herero Tk 1732, ema Diana Tk 1900,
8. Hilla 991 T — isa Harnisch 22 T, ema Martha 975 T.

Duke of Scagglethorpe 6739 Hk tütred:

1. Daisy 954 T — ema Hebe Tk 1478.

Duke of Scagglethorpe 6730 Hk järglaste tütred:

1. Delta 959 T — isa Doppelgänger 25 T, ema Hydra Tk 1534,
2. Dunja 966 T — „ ema Hecuba 951 T,
3. Dulcinea 970 T — „ ema Hermia 952 T,
4. Darja 973 T — „ ema Heldensage Tk 1953,
5. Dame 974 T — isa Doppelgänger 25 T, ema Fortuna Tk 1911,
6. Demira 981 T — „ ema Mantinea 961 T,
7. Decenta 982 T — „ ema Walhalla 958 T,
8. Diira Tk 2189 — isa Drud 60 T ema Heldria 963 T.

Weighton-Squire 5456 Hk tütred:

1. Waldfrau 957 T — ema Hermia 952 T,
2. Walhalla 958 T — ema Hyade Tk 1500.

Farinage AN järglaste järglased:

1. Hestia 965 T — isa Flankeur, ema Dolde Tk 1864.

Meinhard II 43 T tütred:

1. Madeira Tk 1991 — ema Haselnuss Tk 1784,
2. Morava 960 T — ema Dahlia Tk 1896,
3. Mantinea 961 T — ema Hirmala Tk 1711,
4. Marseille Tk 1995 — ema Hecuba 951 T,
5. Martinica 962 T — ema Donna Tk 1872,
6. Melpomena Tk 2045 — ema Donsu Tk 1876,
7. Malanja 967 T — ema Dudka Tk 1904,
8. Malva 969 T — ema Daisy 954 T,
9. Mindal 971 T — ema Dalma Tk 1857,
10. Marena 972 T — ema Herzblatt Tk 1923,
11. Martha 975 T — ema Heldensage Tk 1953,
12. Mania 976 T — ema Hecuba 951 T,
13. Milla 978 T — ema Quadiana 964 T,
14. Maali 977 T — ema Heldria 963 T,
15. Maasik 979 T — ema Dekave Tk 1963,
16. Maitse 980 T — ema Dunja 966 T,
17. Minni 983 T — ema Dascha Tk 2057,
18. Maiju 984 T — ema Dolde Tk 1864.

Meinhard II 43 T pojatütar:

1. Maimu 1284 T — isa Movik 62 T, ema Dunja 966 T.

Arend 64 T tütred:

1. Anne Tk 2177 — ema Morava 960 T,
2. Aade Tk 2176 — ema Malanja 967 T.

Tello II 63 T tütar:

1. Taime Tk 2186 — ema Flicka 950.

Schafing H tütred:

1. Stella 987 T — ema Dunja 966 T,
2. Salome 988 T — ema Mali 977 T.

Flamboyant XX tütar:

1. Flicka 950 T — ema Hulda Tk 1487.

Ülaltoodud loetelu annab kujuka ülevaate tolleaegsest kasvanduse suguhobuste koosseisust, mille tõulisuse protsentuaalne vahekord on antud tabelis 66.

Tabel 66.

Tori Hobusekasvanduse suguhobuste tõuline koosseis 1926. a.

Tõulisus	Sugutäkud		Sugumärad	
	arv	%	arv	%
1. Norfolgiverelisi	1	20	25	50
2. Ida-friisi × norfolgi ristandeid	2	40	—	—
3. Ida-friise	2	40	22	44
4. Hannoveri ristandeid	—	—	2	4
5. Täisverelise ratsahobuse ristandeid	—	—	1	2
Kokku:	5	100	50	100

Tori Hobusekasvanduse koosseisust olid 1926. aastal 50% sugumäradest kiirustüübilise ilmega, kes ei vastanud seetõttu põllumajandushobusele esitatavatele nõuetele. Talupoegade hobused olid osalt eesti tõugu, osalt mitmete tõugude ristandid. Põllumajanduse areng hakkas aga esitama hobusekasvatusele järjest suuremaid nõudeid, sest vajati mitte ainult rohkem, vaid ka tugevamaid hobuseid. Taluperemehed, kes püüdsid saada oma taludest võimalikult suurt tulu, hakkasid võrdlema mehaanilise veojõu sobivust ja tasuvust elavveojõuga — hobusega. Võrdlused ei olnud hobusele kahjuks, sest hobune osutus kasutamisel väiketaludes mitmekülgsemaks ja odavamaks.

Majapidamise tasuvuse põhimõttest lähtudes nõuti hobuselt vähenõudlikkust, vastupidavust, head veotahet ja tugevat veo- ning sõiduvõimet.

Imporditud ida-friisi ja kiirustüübiliste hobuste järglaste ning norfolkide ristandite vaatlused ja võrdlused olid norfolgi hobuse kasuks. Viimane osutus mitte ainult kõige tugevamaks, vaid ka vähenõudlikumaks. Esialgsed vaatlused ja võrdlused leidsid kinnitust mõne aasta pärast, kui tekkis võimalus korraldada veo- ja sõidukatseid. Oli ilmne, et ida-friisi ja kiirustüübilised hobused tuleb aretusest eemaldada ning asendada norfolgi hobustega. Seda radikaalset võtet ei saadud aga kohe kasutada, sest norfolgi-tüübilisi sugumärasid ei olnud võimalik juurde hankida. Tuli kasutada teisi teid, mis nõudis rohkem aega. Norfolgi hobuste (Hetmani) tüübi ja omaduste kinni-

tamiseks ning tõu struktuuri kujundamiseks jäi ainus võimalus — sugulus-paaritus.

Tori Hobusekasvanduse tõukomisjon oli suguluspaarituste rakendamisega ettevaatlik ning otsustas 1926. aastal tuua kasvandusse Hetmani poja-poja Heldenknabe II 133 T, mitte aga mõnda Hetmani poegadest. Säärase ettevaatlikkuse põhjuseks oli arvamus, et suguluspaaritust võib teostada mööduka ja kaugsuguluspaaritusena. Komisjoni otsuse kohaselt tuli Heldenknabe II-ga paaritada ida-friisidest põlvnevaid sugumärasid.

Kaheksast varsast, kes saadi 1926. aastal Heldenknabe II-ga Tori Hobusekasvanduses paaritatud sugumäradest, osutus komisjoni arvamuse kohaselt suguhobustena sobivaks 7, s. o. 87,5%. Sellele toetudes taotles Tori Hobusekasvanduse juhataja kasvandusse Hetmani poja toomist, millega komisjon ka nõustus.

Kasvandusse toodigi sugutäkuks Harun 42 T (isa Hetman, ema Olikas Tk 1167).

Balti parunid, kes Tori Hobusekasvandust kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini juhtisid, olid formalistliku geneetika mõju all. Nad lootsid tõuaretuses edu saavutada peamiselt valiku ja paaridevaliku teel. Selleks kasutasid nad mitmete hobusetõugude ristamist. Organismi mõjutamisele väliskeskkonna tingimuste muutmisega, s. o. parema söötmise ja pidamise teel, ei pööratud küllaldaselt tähelepanu. Sellest tingituna oli söödabaas Tori Hobusekasvanduses välja arendamata. Hobuste karja- ja heinamaad olid kultiveerimata, väikese saagikusega ja võsastunud. Hobuste talvine söötmine oli ühekülgne: söödaratsioonid koosnesid ainult kore- ja jõusöödast, toorsööt puudus.

Tori Hobusekasvanduse edasiseks ülesandeks oli söödabaasi väljaarendamine ja hobuste söötmise mitmekesistamine. Hakati süstemaatilise valiku ja paaridevaliku teel universaaltüüpi põllumajandusliku hobuse suunas kujundama uusi aretusliine.

VAJADUS VERELISANDAMISEKS JA SOBIVA TÕU VALIK

Suguluspaarituseks oli Tori Hobusekasvanduses 1926.—1936. aastate paiku kasutada liig väike arv hobuseid (kümmekond hobust) ning selle tõttu muutus suguluspaaritus lähissuguluspaarituseks, mis ei jätnud aga oma negatiivset mõju avaldamata. Kuna suguluspaaritus kindlustab mitte ainult soovitavaid, vaid ka mittesoovitavaid omadusi, siis kerkisid lähissuguluspaaritusega esile ka mõned Hetmani puudused nagu saabeljalgsus, künahaukamine, süvenes ka ida-friisi hobustelt saadud lihastiku puudulikkus tagakeha osas jt. Kuigi teostati eesti hobuse vere lisandamist, ilmnes pärast 10 aastat kestnud aretustööd, et oli vaja laiendada liiga kitsast tori hobuste (norfolkide) ringi verelisandamisega ja uute, omavahel mittesuguluses olevate liinide loomisega, sest tõu alalhoiuks ja täiustamiseks on tarvis vähemalt 5—6 liini olemasolu.

Raskemaks osutus ja mitmekülgset kaalutlust nõudis küsimuse lahendamine, millist tõugu hakata verelisandajana kasutama. Uus tõug pidi kaasa aitama ka välimiku ja muude (saabeljalgsus, puudulik tagakeha lihastik jt.) puuduste kõrvaldamisele.

Tõu omaduste kindlustamiseks näis olevat sobiv kasutada verelisandajana ja teatavate puuduste parandajana mitte täiesti võõrast, vaid tori hobuse peamise komponendi, norfolkidega kaugemas suguluses olevat hobusetõugu, kes on arenenud enam-vähem samades tingimustes ja omab ühist pärilikkust.

Eespool toodud asjaoludel tulid kõne alla ida-friisi, oldenburgi, häkni, anglo-normanni, normandia-postjee ja postjee-bretooni hobusetõud.

Ida-friisi hobusetõuga oli juba varematest katsetest küllaldasi kogemusi. Oma paljude negatiivsete omaduste tõttu osutus ida-friisi tõug meile mittevastavaks ning verelisandajana ebasobivaks.

Oldenburgi hobusetõug ei saanud, samuti kui ida-friisi tõug, tõsiselt kõne alla tulla, sest oli küllaldaselt negatiivseid andmeid tema kasutamise ja kohanemise kohta Lätis.

Hobuste söötmise olud on Ida-Friisimaal, samuti Oldenburgis liiga lahkuminevad Eesti omadest. Nii oldenburgi kui ka ida-friisi hobuste massiivsust on suurendatud tugeva söötmisega, kus peale heade heinte antakse suuremal määral jõusööta. Tulles halvema mullastikuga Eestisse, ei saanud need hobused enam sööta sel määral kui kodumaal, jäid kiduramaks ja andsid ka samasuguseid järglasi. Halvema söötmise tagajärjel muutusid järglased kõrgejalgseks, lihastik jäi nõrgaks jne.

Häkni hobusetõug oli endisest häknist ümber kujundatud sõidu-, osalt ka spordihobuse suunas. Juba selle tõttu ei olnud ta enam sobiv, kuna tori hobuse aretuseesmärgiks oli põllumajanduslik hobune. Kuigi häknisid on üldiselt vähe, oleks neid siiski vajaduse korral verelisandamiseks leidunud.

Anglo-normanni hobusetõu kujundamiseks on kasutatud vähemal määral norfolgi, suuremal määral aga täisverelisi ratsa-, araabia jt. hobuseid. Seepärast on anglo-normanni tõug kujunenud peamiselt sõidu- ja ratsahobuseks ja seetõttu ei sobinud verelisandajaks.

Normandia-postjee hobusetõug on kujundatud anglo-normanni tõust, kusjuures teda on aretatud tüsedamaks valiku ja heade pidamisolude tingimustes. Selles hobusetõus paistab aga veel kaunis reljeefselt silma endine kergetüübiline anglo-normanni hobune. Kuna normandia-postjee kujundamisel oli kasutatud kergetüübilisi hobuseid, siis tekkis kahtlus, kas selline võrdlemisi noor tõug suudab verelisandajana tori hobuses säilitada tema senist tüsedust. Oli karta, et pidamisolude muutudes ning leides tori hobuses varem kasutatud kergetüübilisi komponente hakkab normandia-postjee hobune andma peamiselt kergetüübilisi, peeneluustikulisi, põllumajandusele ebasobivaid hobuseid.

Verelisandamiseks tori hobusele oli aga vajalik hobune, kes parandaks ida-friiside mõjul mitteküllaldaseks muutunud tagakeha lihastikku. Selleks polnud normandia-postjeed suutelised.

Normandia-postjeed ei ole kuigi palju väljapoole nende kodumaad viidud ning selle tõttu ei olnud võimalik andmeid saada ei nende kohanemise, pärandusvõime ega järglaste kohta.

Neil kaalutlustel tuli loobuda ka normandia-postjee hobustest verelisandajaina.

POSTJEE-BRETOONI HOBUSETÕU LÜHIKE ISELOOMUSTUS

Postjee-bretooni hobuse kodumaa — Bretagne (Prantsusmaal) on niiske kliimaga mereäärne maa, õieti poolsaar ning tal on palju sarnasust Eesti NSV-ga.

Postjee-bretooni tõugu hobused on aretatud kohalikust bretooni maahobusest. Bretooni maahobune jaguneb kahte rühma: bidee ja topelt-bidee hobuseks.

Bidee hobuse asukohaks on Bretagne'i mägisem ja seega ka vähem viljakas ning madalama rohukasvuga maa. Bidee on kuiva kehaehitusega hobune, turja kõrgusega keskmiselt 142 sm.

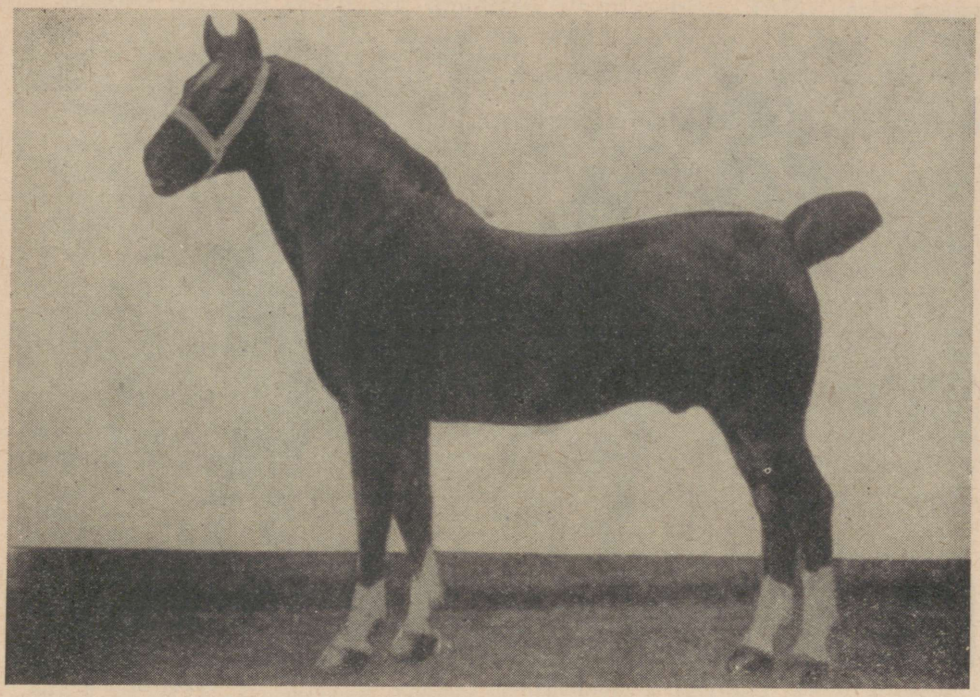

Täkk Danegelt 174. Inglise norfolgi hobuse üks tähtsamaid eellasi.

Topelt-bidee hobuse asukohaks on Bretagne'i mererannik ja madalam osa Bretagne'ist, kus maapind on viljakam ja põllukultuuride ning rohukasv on parem. Soodsamates tingimustes kasvanuna on topelt-bidee tunduvalt suurem mägestikubideest, turja kõrgusega kuni 152 sm.

Bideed tuletavad oma välimikult meelde eesti hobust. Nii eesti hobune kui ka bidee olid kuulsad oma vastupidavuse, vähenõudlikkuse, pika ea ja hea söödakasutuse poolest.

Bideel on väheldane kuiv pea, tüse lühike lihaseline kael, tugev selg, mis mõnedel topelt-bideedel on pisut nõgujas; hästi kumer roidekaar, lai tugev lanne, lihasterikas (peamiselt topelt-bideedel) rennlaudjas; tugevad heade liigestega jalad, kompaktsed kabjad, pikk samm ja kiire traav. Nende vastupidavust ja sitkust võrreldakse Bretagne'i graniidiga.

Aja möödudes ei vastanud bidee hobused enam ei aja- ega ka moenõuetele. Transport toimus hobustel. Oli vaja vastupidavat, küllalt tüsedat ja tugevat hobust, kes oleks võimeline kiiresti edasi toimetama ka suuremaid ja raskemaid liiklemisvahendeid ning koormaid ja suuteline pikkadeks kiireteks sõitudeks, s. o. oli vaja praegusaja auto eelkäijat, tugevat ja kiiret postihobust.

Inglismaal olid sel ajal üle maailma kuulsad norfolgi hobused ehk, nagu neid nende kiiruse tõttu nimetati, norfolgi traavlid, kelle paremad esindajad näitasid rekordilist kiirust ja vastupidavust. Et saada ka endale kiiret ja vastupidavat hobust postisõitudeks, hakkasid prantslased Inglismaalt sisse tooma norfolke ja viimastest kujundatud häknisid. Püüti sisse tuua kas parimaid eksemplare või vähemalt nende otseseid järglasi. Bretoon-norfolkide tõuraamatus, mis avati 1911. aastal, leiame sääraste kuulsuste nagu Danegelt, Sir Charles, Chalea, Performer, Pretendent, Rosador jt. nimesid. Bretoon-norfolkide tõuraamatusse on sisse kantud 62 Inglismaalt toodud täkku.

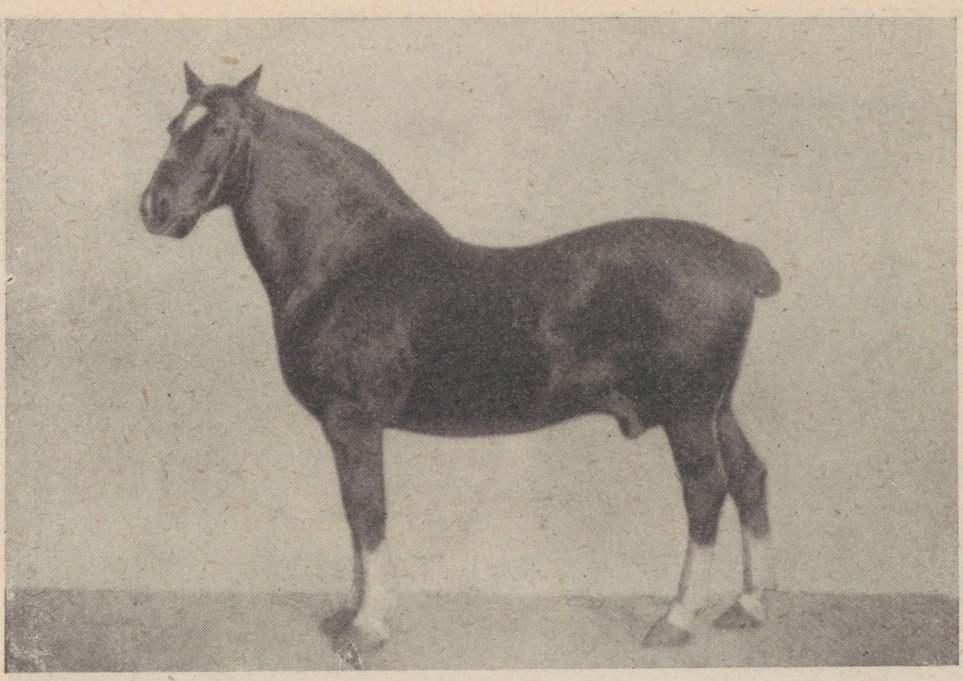

Täkk Denmark Vigorous. Postjee-bretooni hobusetõu esiisa.

Bretagne'isse toodud norfolkide ja kohalike bideede ristamisest tekkis uus tõug. Selles tõus leidub nii bidee kui ka norfolgi hobuste omadusi, kuid ta oli bideest tunduvalt suurem ja võis edukalt täita postihobuse ülesandeid. Viimase tõttu antigi talle nimeks bretooni postihobune ehk postjee-bretoon.

Inglismaalt sissetoodud täkkudest pidasid prantslased ise parimaks **Denmark Vigorousi,** kelle isa oli kuulus Danegelt ja ema Viscountess Exel — Vigorousi tütar. Denmark Vigorousi peavad prantslased postjee-bretooni tõuesiisaks.

Vastavalt bidee kahele tüübile on neist saadud ristamisel norfolkidega kaks postjee-bretooni tüüpi:

1) mäestikubideest kergem, elegantsem, üldse mitte või õige vähe renja laudjaga postjee-bretoon ja

2) topelt-bideest, eelmisest massiivsem, kuid sealjuures veel küllalt elegantne, libaja, renja ümara laudja ja tugeva lihastikuga hobune.

Neist kahest postjee hobuse tüübist hakkab esimene, s. o. kergem, kaduma, kuna nõudmine tema järele järjest väheneb.

Mõlemal neist on hea rinnasügavus, eriti aga raskemal tüübil, haruldaselt kumer roidekaar ja lühike tugev lanne. Head roiete kumerust näitab rinna ümbermõõt, mis täkkudel on keskmiselt 210 sm. Jalad on postjeedel tugevad, heade liigeste ning hästi väljaarenenud lihastikuga. Samm on neil avar ja hoogne. Tõuhobustele korraldatud katsetel on kahe rattaga kaariku ette rakendatud kahe sõitjaga postjee täkud traavisõidul läbinud 3-kilomeetrise vahemaa 10 minuti ja 20 sekundiga, mis teeb ümmarguselt 17 km tunnis.

Tagajalgade käik on postjee hobustel korrektne, kuid eesjalgadega sõudjaid on kaunis palju. Iseloomult on postjee-bretoonid rahulikud ja vaiksed. Nad on vähenõudlikud ja head söödakasutajad.

Postjee täkkude keskmised mõõtmed Prantsusmaal 1936. aasta paiku olid: turja kõrgus 154—160 sm, rinna sügavus üle 50% turja kõrgusest, rinna ümbermõõt 205—220 sm, kämbla ümbermõõt 22—25 sm ja eluskaal 650—770 kg.

Domineeriv värvus postjee hobustel on raudjas ja punane, kuid esineb ka kaunis palju kimleid ja vähesel määral kõrbe.

Postjee-bretoone jaotatakse viimase aja liigituse kohaselt posti- ja suurteks ning väikesteks veohobusteks.

Enne Teist maailmasõda imporditi postjee-bretooni hobuseid suurel määral väga mitmetesse maadesse, nagu Ameerikasse, Jaapanisse, Itaaliasse, Hispaaniasse, Šveitsi, Saksamaale, Poolasse, Kreekasse, Türgimaale, Aafrikasse ja mujale.

Nagu eelnevast kirjeldusest selgub, on postjee-bretoonid aretatud norfolgi hobustest. Neid on kasvatatud viimastega enam-vähem ühistes söötmis- ja pidamistingimustes. Postjee-bretoonide esiisaks peetav Denmark Vigorous kuulub samasse Sir Charlesi liini, kuhu kuulub tori hobuse esiisa Hetman. Sellega on postjee-bretooni hobustel norfolkidega ühine põlvnemine, mistõttu osutus kõige otstarbekohasemaks tori hobuse verelisandamiseks Eestisse tuua postjee-bretooni hobuseid.

Tabel 67

Andmed Prantsusmaalt Eestisse toodud postjee-bretooni täkkude sünni, värvuse, põlvnemise ja mõõtmete kohta.

Jrk. nr.	Täku nimi ja tõuraamatu nr.	Värvus ja märgised	Sünniaasta	Põlvnemine	1937. a. jaanuar mõõtmed sm		elus-kaal kg	Kompaktsuse indeks
1	Uhke 573 TA	raudjas lauk	1934	Isa Quichen 11390 Ema Deroute	tk rl rs rü kü	157 55 80 210 24,5	699	12,26
2	Virk 571 TA	kimmel-raudjas	1934	Isa Dol Ema Union 3989	tk rl rs rü kü	154 53 81 208 23	670	12,41
3	Tugev 575 TA	punaraudjas täht	1934	Isa Quichen 11390 Ema Belle 7425	tk rl rs rü kü	155 51 78 206 24	691	12,56
4	Sammur 569 TA	tumekõrb	1934	Isa Vidangeur 5908 Ema Espase	tk rl rs rü kü	156 53 81 208 25	752	13,43
					1938. a.			
5	Loots 649 TA	tumeraudjas lauk	1935	Isa Intact 14313 Ema Joyense 6019	tk rl rs rü kü	156 54 79 207 23	691	12,34

POSTJEE-BRETOONI TÄKKUDE KASUTAMINE

Eestist 1936. aastal Prantsusmaale sõitnud ostukomisjoni poolt ülevaadatud 78-st täkust osteti neli 2,5- ning üks 1,5-aastane täkk, kes Eestisse jõudsid 1937. aasta jaanuaris. Andmed ostetud täkkude kohta on toodud tabelis 67.

Tabelis 67 esitatud mõõtmetest nähtub, et tori hobusele verelisandamiseks toodud postjee-bretooni täkud olid keskmise suurusega tüsedad veotüübilised hobused.

Määrava tähtsusega oli asjaolu, et Bretagne, samuti kui Eesti, on rõske kliimaga mereäärne maa. Seega olid Eestisse toodud postjee-bretooni hobused parandatavale tori hobuste massiivile lähedased nii põlvnemiselt kui ka söötmis- ja pidamistingimustelt. Tüübilt ja välimikult ei läinud nad kuigi palju lahku tori hobusest, kuid olid viimasest tüsedamad.

Verelisandamiseks Eestisse toodud postjee-bretoonid võitsid kohe nii hobusekasvatajate kui ka -kasutajate poolehoiu oma vähenõudlikkuse, hea veo- ja sõiduvõime, pika sammu, hea iseloomu ning kindla pärandusvõime tõttu. Nendega paaritatud märade arv ühel paaritushooajal kõikus 80—170 piirides, mis näitab nende intensiivset kasutamist.

Kuni 1936. aastani oli tori hobuste aretamisel eesmärgiks anda suur-, keskmiste ja väikemajandite nõuetele vastavat põllumajandushobust, kes oleks tüse, tugev, kiire liikumisega ning vastupidav pikkadel sõitudel ja vedudel.

Tori hobuse aretus pidi suunduma nüüdsest peale põllumajandushobuste tootmisele, kes oleksid tugevad, küllalt elava iseloomuga, kiirete ja korrapäraste liigutustega, tüsedad, hea rinnasügavusega, madalajalgsed ning kohased pikkadeks ja meie oludes küllalt kiireteks sõitudeks kui ka vedudeks. Samuti tuli rahuldada ka sõjaväe voori- ning kahurväe nõudeid. Selleks tuli loobuda seni kasutatud kiirushobuste liiki kuuluvatest hobusetõugudest. Nii kuulusid edaspidisest aretusest väljalülitamisele täisverelised ratsahobused, ida-preisi, hannoveri, holšteini ja teised kiirushobused.

Tori hobuse edasises täiustamises hakati kasutama ainult eesti ja norfolk-roadsteri hobust.

Prantsusmaalt toodud postjee-bretooni täkkudel on, nagu ülalpool mainitud, ühised eellased varem tori hobuse aretuses kasutatud norfolk-roadsterite ja häknidega, s. o. Hetmani, Weighton-Squire'i ja Duke of Scagglethorpe'iga. Seega ei ole sissetoodud postjee-bretooni hobune mitte täiesti uus ja võõras komponent.

Tori hobune, keda aretati põllumajandushobuse suunas, kasutades verelisandamiseks postjee-bretoone, ei kaotanud selle tõttu oma häid omadusi — kiirust, vastupidavust ja tugevat veovõimet. Tõendeid sellele leiame veo- ja sõiduvõistluste tulemustest.

Tori tõugu täkk Uhas 1143 TA (tk 156 sm, ek 666 kg, ki 11,9) läbis 1948. aastal pikamaa veo- ja sõiduvõistlustel 25-kilomeetrise distantsi 1665-kilogrammise koormaga 3 tunni 36 minutiga, mis teeb 1,93 m sekundis ehk 6,95 km tunnis. Sama aasta võistlustel läbis ardenni tõugu täkk Makso 25-kilomeetrise distantsi 1467-kilogrammise koormaga 4 tunni 13 minutiga, s. o. 1,65 m sekundis ehk 5,94 km tunnis.

Tori tõugu täkk Uhas vedas 198 kg võrra raskemat koormat, kuid läbis 25-kilomeetrise distantsi 37 minuti võrra kiiremini, ta sõitis sekundis 28 sm ning tunnis 1,01 km enam kui puhtatõuline ardenni täkk Makso. Seega oli tori tõugu täkul samm pikem ja tööproduktiivsus suurem.

Samal päeval läbis Uhas sõiduvõistlustel 25-kilomeetrise distantsi traavisõidul 1 tunni 37 minutiga, mis teeb sekundis 4,3 m ja tunnis 15,48 km.

Puhtatõuline ardenni täkk Makso sõitis traavisõidul 25-kilomeetrise distantsi 1 tunni 56 minutiga, läbides sekundis 3,5 m ja tunnis 12,96 km.

Tori tõugu täkk Uhas läbis sekundis 0,7 m ja tunnis 2,72 km enam kui puhtatõuline ardeni täkk Makso.

Maksimaalse veojõudluse võistlustel 1949. aastal Tallinnas vedas tori tõugu täkk Hirgo 855 TA 7815-kilogrammise ja ardenni tõugu täkk Neegus 367 A 7200-kilogrammise koorma, s. o. Hirgo vedas 615 kg rohkem kui Neegus.

Samadel võistlustel vedas tori tõugu mära Lillu 4375 TA 6859-kilogrammise ja ardenni tõugu mära Tulla 2376 EA 5832-kilogrammise koorma, s. o. tori mära vedas 1027 kg enam kui ardenni mära.

Pikk samm, suurem veovõime, kiirus ning vastupidavus on hobuse tähtsamaid majanduslikult kasulikke omadusi.

Tori hobustel, kes muutusid postjee-bretoonidega verelisandamisel tüsedamaks, ei vähenenud veovõime, vastupidavus ega ka kiirus. Et 666-kilogrammise eluskaaluga hobune suudab tavalise raudtelgedega vankri ette rakendatuna, millel on 2 sõitjat, läbida 25-kilomeetrise distantsi 1 tunni 37 minutiga, on hea näide vastupidavusest ja kiirusest.

Muutudes tüsedamaks osutusid mitte ainult postjee-bretoonid, vaid ka tori hobused üldse teistest veotüübilistest hobustest (ardennidest) kiiremaks, vastupidavamaks ja tugevamaks.

Arenev põllumajandus, võttes kasutusele mitmekesisemad ning suuremat veovõimet nõudvad hobu-põllutööriistad ja masinad, nõudis rahvamajanduse huvides tori hobuse kui kõige levinuma hobusetõu muutmist tüsedamaks.

Nagu nähtub esialgsetest kokkuvõtetest, osutub postjee-bretoonide kasutamine tori hobusetõu täiustamisel otstarbekaks. Verelisandamine laiendab tori hobuse aretuse kitsast ringi.

Vajalikuks osutunud eesti hobuse vere lisandamine andis samuti häid tulemusi. Näitena võib tuua eesti ja tori tõu ristandmära Anala 8834 TB (isa Anar 159 E, ema Hurma 2099 TA).

5. PEATÜKK

POSTJEE-BRETOONI TÄKKUDE VERE LISANDAMISE TULEMUSENA RAJATUD UUED LIINID

UHKE 573 TA LIIN

Uhke oli postjee-bretooni tõugu täkk. Ta moodustas silmapaistvalt erineva tõusisese tüübi, hea pärandusvõime ja hinnatava järglaskonna tõttu iseseisva liini.

Uhke 573 TA oli tumeraudjas, lauk laubal, vasak eesjalg üle sõrgatsi ja mõlemad tagajalad üle põia valged, parema eesjala sõrgats valge. 1938. aasta jaanuaris olid Uhkel järgmised mõõtmed: tk 158 sm, rl 55 sm, rs 80 sm, rü 220 sm, kpk 165 sm, kü 24,5 sm, ek 768 kg. Ta sündis Prantsusmaal. Uhke põlvnemine on näidatud tabelis 68.

Tabel 68

Täkk Uhke 573 TA, tumeraudjas, sünd. 1934. a.

Deroute PBr								Quichen 11390 PBr							
Fleurette				Ulloa				Yel				Saxon			
Heskineri tütar		Populaire		Orangere		Matous		Urne		Marocain		Coantez		Sapeur	
norf.-bret. mära	Heskiner	Kabiche ~ Denmark Vigorous	Imperial ~ Denmark Vigorous	Idole	Habay	post.-norf.-bret. mära	Denmark Vigorous	Pistache	Hudennek ~ Danegelt	post.-norf.-bret. mära	Mousse	Jacobine	Feguoniam	Gallia	Roscoff

Uhkel oli proportsionaalne pea, lühike, hästi lihastunud tugev kael, madal lihaseline turi, hästi lihastunud piht ja saps, hästi lai ja sügav rind, kumer tünjas roidekaar, lühike tugev lai selg ja lanne, hästi lihastunud libajas renjas laudjas, reljeefsete lihasgruppidega üla- ja alareis, kuivad tugevate liigestega jalad, pikk samm ja hoogne traav. Jalgade asetus oli Uhkel reeglipärane, iseloom, söödakasutus ning vastupidavus nii töös kui ka sõidus head.

Uhke otsestest järglastest on tõuraamatusse märgitud 93 täkku ja 121 mära. Nad on enamasti kõik tüsedad TA-tüübilised, kuid ebaühtlase suurusega hobused. Välimiku omadusi ja tüüpi pärandas Uhke hästi. Tema järglased on lühikese tüseda kaelaga, lühikese kerega, libaja renja laudjaga ja tugevate kuivade jalgadega. Teise ja kaugemate põlvkondade järglased, kui nad on ühendatud Hetmani liinidega, sulavad tüübilt ja välimikult vii-

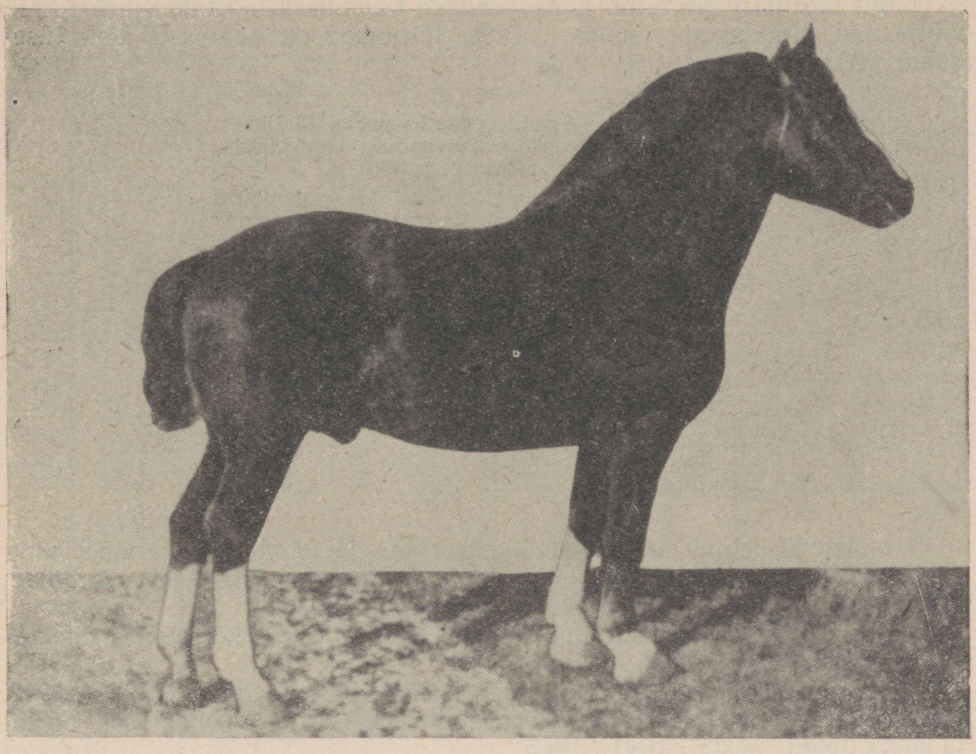

Täkk Uhke 573 TA, sündinud 1934. a. Prantsusmaal, toodud Eestisse 1936. a., isa Quichen 11390 PBr, ema Deroute PBr. Tumeraudjas, turja kõrgus 158 sm, kere põikpikkus 165 sm, rinna ümbermõõt 220 sm, kämbla ümbermõõt 24,5 sm.

mastega kokku. Iseloomult on nad väga head, kergesti õpetatavad, kuid võiksid olla energilisemad.

Peab märkima, et Uhke esimese ja ka järgnevate põlvkondade järglased on küll vajalikult tüsedad, kuid nende hulgas leidub suur protsent kasvult väikesi hobuseid, näiteks täkud Ugro 873 TA (tk 147 sm), Ubar 1135 TA (tk 149 sm), Ugar 1179 TA (tk 150 sm), Undas 1267 TA (tk 150 sm), Uhkus 1123 TA (tk 148 sm) ja Uro 1265 TA (tk 149 sm) ning märad Ulli 3677 TA (tk 149 sm) ja Urvi 4165 TA (tk 150 sm). Nähtavasti on see tingitud regressist bidee ja eesti hobuse kui algkomponentide poole ning erinevatest söötmistingimustest Bretagne'is ja Eestis.

Tõuraamatusse märgitud Uhke poegade keskmised mõõtmed ja indeksid on esitatud tabelis 69.

Tabel 69

Uhke poegade keskmised mõõtmed ja indeksid
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	Mõõtmed					Indeksid			
	tk	kpk	rü	kü	ek	kompaktsuse	pikkuse	massiivsuse	luustiku
93 poega	154,3	159,6	193	21,9	554,8	10,3	103,4	125,1	14,1
Uhke	158	165	220	24,5	768	13,2	104,4	139,2	15,5

Nagu tabelist nähtub, on Uhke poegade keskmised mõõtmed ja indeksid väiksemad liinialustaja omadest. Uhke järglased on enamasti kõik tüsedama (TA) tüübiga.

Tabel 70

Tori Hobusekasvanduses üleskasvanud 15 Uhke tütre mõõtmete võrdlus kasvanduse sugumärade keskmiste mõõtmetega 1951. a.

(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

Mõõtmete nimetus	Keskmised mõõtmisandmed	
	Uhke tütardel	kasvanduse sugumäradel
1. Turja kõrgus	152,2	152
2. Kere pikkus	158,5	158,6
3. Rinna ümbermõõt	189,7	186,1
4. Kämbla ümbermõõt	20,8	20,3
5. Eluskaal	554	537

Tabelist 70 selgub, et Uhke tütarde rinna ja kämbla ümbermõõt ning eluskaal on kasvanduse sugumärade keskmistest mõõtmetest suuremad, kuna turja kõrgus ja kere pikkus on peaaegu samad.

Uhke suutis tori hobusele juurde anda tüsedust, kuid kõrgust ta nimetamisväärselt ei tõstnud.

Uhke asus paarituspunktides Toris aastal 1937 ja aastail 1940—1942, Heimtalis 1937. aastal, Põltsamaal aastail 1938—1939, Uusnas 1943. aastal ja Järva-Jaanis aastail 1944—1947.

Uhke liini esindajate veojõudluskatsete andmed on esitatud tabelites 71 ja 72.

Nagu tabelitest nähtub, on pikamaa veo- ja sõidukatsetel mära Unne tulemus eriti hea, teiste hobuste tulemused on keskpärased. Maksimaalse veojõudluse katsetel näitasid märad Ulmi ja Urma ning täkud Ulaan ja Uhur väga tugevat veojõudu. Teised saavutasid häid ja keskpäraseid tulemusi.

1949. aastal korraldatud heinaniidukatsetel töötas 9-aastane mära Umba 3703 TA (isa Uhke, ema Halge), kes oli keskmises toitumuses, paarisrakendis pidevalt neli päeva, olles enne katset pikemat aega veotöödel ja jätkates veotööd ka pärast heinaniitmist.

Kümnetunnise tööpäeva jooksul, millest 7 tundi 25 minutit oli puhast tööaega, niideti põldheina keskmiselt 3 ha. Päeva jooksul sooritati tööd 2 463 884 kilogramm/meetrit paarisrakendi kohta. Masinaveojõu tarve oli 107—110 kg. Töötamisel oli Umba sammu pikkus keskmiselt 1,7 m.

Heinaniidukatsetel 1951. aastal töötas 7-aastane mära Urme 3921 TA (isa Uhke, ema Harita 1531 TA), kes oli keskmises toitumuses, paarisrakendis pidevalt seitse päeva, olles enne ja pärast katset veotöödel.

Kaheksatunnise tööpäeva jooksul, millest 6 tundi 19 minutit oli puhast tööaega, niideti 2,6 ha põldheina, Urme sammu pikkus oli 1,54 m.

Nagu veo-, sõidu- ja tööjõudluskatsed näitavad, on suurem enamik Uhke järglastest keskpärase veojõudluse ja vastupidavusega.

Uhke enda ja tema järglaste viljakus on hea. *G. Tehveri* andmeil tiinestus Uhasega paaritatud märadest 1951. aastal 71,9%, Uksuga paaritatuist 80,0% ja Uikoga paaritatuist 84,3%. Märadest on viljakamad Ulli 3677 TA, Umba 3703 TA, Uha 3539 TA, Urve 3135 TA ja Ubi 3679 TA, kes varssuvad igal aastal. Ahtrust esineb märadel, keda söödetakse ühekülgselt ja nõrgalt, samuti neil, keda tööga üle koormatakse.

Uhke liini esindajate pikamaa veo- ja sõidukatsete tulemused 1947.—1951. a. *Tabel 71*

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Vedu			Sõit			Osavõtjate arv	Saadud koht
				Distants km	Koorma kaal kg	Aeg	Distants km	Koorma kaal kg	Aeg		
1. Urvi 2625 TA	8	mära	hea	25	1475	4 t. 23 min.	25	409	1 t. 34 min. 35 sek.	10	I
2. Uksu 1183 TA	5	täkk	„	„	1695	4 t. 23 min.	„	521	1 t. 38 min. 48 sek.	9	VIII
3. Uhas 1143 TA	6	„	„	„	1662	3 t. 54 min. 20 sek.	„	511	1 t. 33 min. 40 sek.	9	VI
4. Ulbur 1269 TA	5	„	keskmine	„	1162	3 t. 56 min.	„	367	1 t. 34 min.	12	VIII-IX
5. Uhli 4133 TA	4	mära	hea	„	1250	3 t. 46 min	„	357	1 t. 30 min.	7	I
6. Uljak 1025 TA	8	täkk	keskmine	„	1355	3 t. 48 min.	„	387	1 t. 41 min.	7	VII
7. Urnas 1261 TA	6	„	hea	„	1450	väsis 25 km veo järel nii, et ei olnud suuteline traavi sõitma					
8. Urras 2706 TB	5	„	„	„	1518	4 t. 1 min. 3 sek.	25	380	1 t. 40 min. 45 sek.	9	VIII
9. Ulmi 3691 TA	7	mära	„	„	1518	3 t. 55 min. 5 sek.	„	404	1 t. 32 min. 40 sek.	11	III
10. Uhlar 1367 TA	6	täkk	keskmine	„	1450	3 t. 45 min. 52 sek.	„	385	1 t. 35 min. 7 sek.	11	V
11. Unne 3271 TA	11	mära	hea	„	1460	3 t. 19 min. 2 sek.	„	417	1 t. 22 min. 2 sek.	23	X

Tabel 72

Uhke liini esindajate maksimaalse veojõudluse katsete tulemused 1948.—1951. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Koorma kaal kg	Koorma kaalu ja hobuse kaalu suhe	Koorma veojõu tarve kg	Maksimaalse veojõu % eluskaalust	Distants m	Osavõtjate arv	Saadud koht
1. Uksu 1183 TA	6	täkk	hea	5775	8,8	404,3	61,3	265	13	VIII
2. Uhkus 1123 TA	8	„	„	4525	7,6	316,8	53,8	181	13	X
3. Uhas 1143 TA	8	„	„	7459	11,6	522,1	80,9	301	15	I
4. Ulbur 1269 TA	6	„	keskmine	4784	9,9	334,9	69,5	177	15	IX
5. Uardo 1359 TA	5	„	hea	6301	9,7	447,6	69,4	215	15	IV
6. Ulmi 3691 TA	6	mära	keskmine	9530	15,7	476,5	79,6	56,5	40	IV
7. Unar 1449 TA	7	täkk	„	6522	10,9	326,1	54,4	72,5	40	XXXII
8. Ulaan 1449 TA	4	„	hea	9430	13,2	471,5	91,4	126	14	V
9. Urma 3885 TA	6	mära	„	9304	15,9	465,2	77,0	105	14	VII
10. Uhur 1625 TA	3	täkk	„	9030	13,7	451,5	68,4	117	24	V

Põhilise ülesande, s. o. tori hobusele verelisandamise ja tema tüsedamaks muutmise, on Uhke täitnud. Edaspidises tõuaretustöös tuleb Uhke liini hobuseid ristata Hingstari, Hasmo ja Halise liini hobustega. Mõnedes rajoonides on Uhke liiniga liialdatud, tõrjudes teised head liinid kõrvale.

Ei ole otstarbekohane ühendada Uhke ja Tugeva liine, sest nad pärinevad ühest isast. Kui Uhke järglaste hulgas on palju kasvult väikseid hobuseid, siis postjee-bretoonide esimese põlvkonna omavahelisel paaritamisel on väikeste järglaste protsent veelgi suurem, näiteks märad Uta 4139 TA (tk 149 sm), Uhta 1714 TB (tk 148 sm) ja Uhva 4665 TA (tk 149 sm).

Liini alalhoidmiseks tuleb kasutada mõõdukat suguluspaaritust astmes III—IV, I—V.

Uhke tähtsamad täkkjärglased:

1. **Uljas 1017 TA** (ema Helde 2033 TB) — raudjas, lai lauk laubal, parem ees- ja vasak tagajalg valged; tk 159 sm, rs 78 sm, kpk 163 sm, rl 47 sm, rü 195 sm, ek 598 kg; sündinud 1940. aastal Suure-Jaani rajoonis.

Uljas asus paarituspunktides Otepääl aastail 1943—1947, Vastseliinas aastail 1948—1950, Märjamaal aastail 1951—1952 ja Kullamaal aastail 1953—1955. Tema järglastest on senini tõuraamatusse märgitud 11 täkku ja 25 mära. Nad on tüsedad ja tori tõule omase tüübi ning välimikuga.

2. **Uksu 1183 TA** (ema Horma 2373 TA) — raudjas, täht-kriips laubal, parem ees- ja mõlemad tagajalad valged; tk 160 sm, rs 83 sm, kpk 168 sm, rl 52 sm, rü 212 sm, kü 24 sm, ek 680 kg; sündinud 1942. aastal Vändra rajoonis. Uksu esines 1954. aasta üleliidulisel põllumajandusnäitusel, omandades I järgu atestaadi. Samal aastal anti Uksu üle K. A. Timirjazevi nimelisele Moskva Põllumajanduse Akadeemiale. Uksu asus paarituspunktides Tori Hobusekasvanduses 1945. a. ja 1949. aastal, Velisel aastail 1946—1948, Vändra rajoonis aastail 1950—1952 ning Märjamaal aastail 1953—1954.

3. **Usin 853** TA (ema Hihih 2300 TB) — kõrb, märgisteta; tk 155 sm, rl 45 sm, rs 77 sm, rü 190 sm, ll 56 sm, lp 57 sm, kü 22 sm, ek 560 kg; sündinud 1939. aastal.

Usinal oli palju eesti hobuse välimiku jooni, kuna emapoolsete eellaste ridades esines eesti hobuseid. Ta oli väga hea vastupidavusega nii töös kui ka sõidus.

Usin asus paarituspunktides Tormas aastail 1942—1948 ja Tartu rajoonis aastail 1949—1955.

4. **Uudis 851 TA** (ema Leidulaps 2296 TB) — mustraudjas, lauk laubal, mõlemad eesjalad poole kämblani ja vasak tagajalg üle poole pöia valge; tk 154 sm, rl 48 sm, rs 79 sm, rü 201 sm, ll 50 sm, lp 58 sm, kü 23 sm, ek 616 kg; sündinud 1939. aastal.

5. **Uvar 1365 TA** (Uudise täisvend) — must, lauk laubal, parema eesjala piire ning mõlemad tagajalad üle sõrgatsi valged; tk 154 sm, rl 45 sm, rs 79 sm, rü 190 sm, ll 56 sm, lp 56 sm, kü 22 sm, ek 540 kg; sündinud 1943. aastal.

Mõlemad, nii Uudis kui ka Uvar, omavad eesti hobuse jooni, kuna nende emaisa on eesti täkk Agu 42 E.

6. **Urnas 1261 TA** (ema Hati 2314 TB) — tumeraudjas, täht laubal, mõlemad tagajalad poolde pöida valged; tk 155 sm, rl 46 sm, rs 78 sm, rü 199 sm, lp 58 sm, ll 58 sm, kü 23 sm, ek 642 kg; sündinud 1943. aastal.

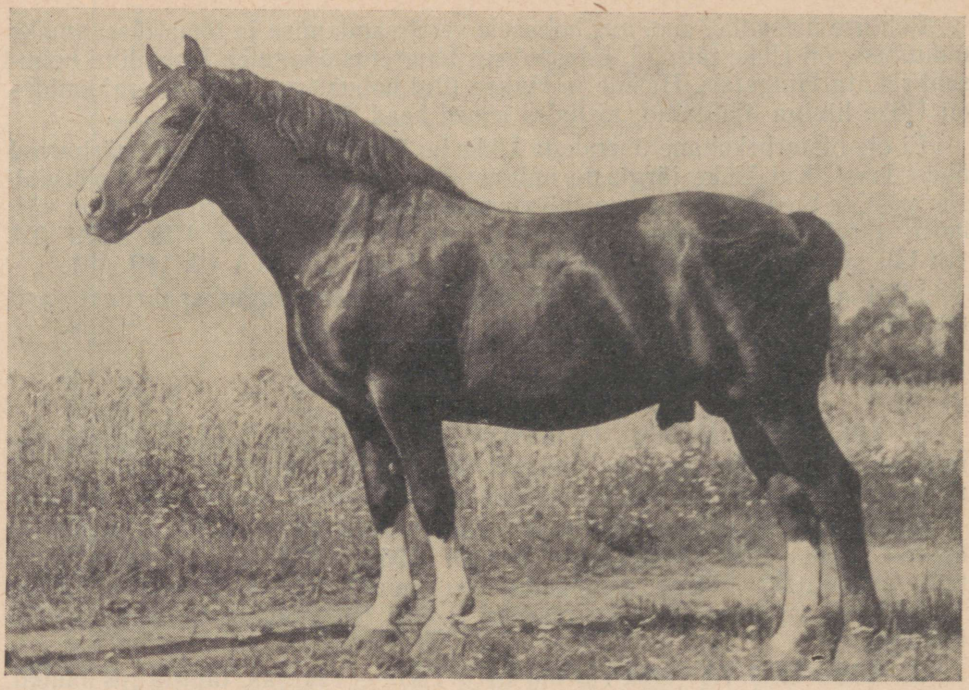

Täkk Uhas 1143 TA, sündinud 1941. a., isa Uhke 573 TA, ema Hupa 1548 TB. Tumeraudjas, turja kõrgus 156 sm, kere põikpikkus 168 sm, rinna ümbermõõt 218 sm, kämbla ümbermõõt 23 sm. Uhke liini paremaid esindajaid.

Urnas asus paarituspunktides Uusna sovhoosis aastail 1947—1948, Elva rajoonis aastail 1949—1951, Tartu rajoonis 1952. aastal ja Vändra rajoonis aastail 1953—1955.

7. **Uhkar 1371 TA** (Urnase täisvend) — tumeraudjas, vasak eesjalg eest poole kämblani, parem eesjalg poole kämblani, mõlemad tagajalad sõrgatsitega valged; tk 153 sm, rl 44 sm, rs 76 sm, rü 192 sm, ll 56 sm, lp 56 sm, ek 570 kg; sündinud 1944. aastal.

Uhkar asus paarituspunktides Vändra katsejaamas aastail 1947—1948 ja Pärnu-Jaagupi rajoonis aastail 1949—1955.

8. **Uho 1127 TA** (ema Hame 2830 TB) — tumeraudjas, kitsas lauk; tk 153 sm, rl 47 sm, rs 77 sm, rü 196 sm, ll 57 sm, lp 58 sm, kü 22,5 sm; sündinud 1941. aastal.

Uho asus paarituspunktides Pärnu rajoonis aastail 1944—1945, Räpinas aastail 1946—1948 ja Vastseliina rajoonis aastail 1949—1955.

9. **Ugar 1179 TA** (Uho täisvend) — tumeraudjas, kõik neli jalga valged; tk 154 sm, rl 47 sm, rs 77 sm, rü 201 sm, ll 57 sm, lp 58 sm, kü 22,5 sm, ek 589 kg; sündinud 1942. aastal.

Ugar asus paarituspunktides Tõrva rajoonis aastail 1946—1948 ja Valga rajoonis 1949. aastal.

10. **Uhas 1143 TA** (ema Hupa 1548 TB) — tumeraudjas, lai lauk laubal, mõlemad eesjalad ja parem tagajalg sukkades; tk 156 sm, rl 49 sm, rs 82 sm, rü 218 sm, ll 61 sm, lp 62 sm, kü 23 sm, ek 667 kg; sündinud 1941. aastal.

Uhas on tüse, madalajalgne, küllaldase rinnasügavusega, kumera roidekaarega ja hea söödakasutusega täkk. Nagu nähtub jõudlusvõistluste andmeist on ta vaatamata oma raskele kehakaalule traavis kiire ja hea vastu-

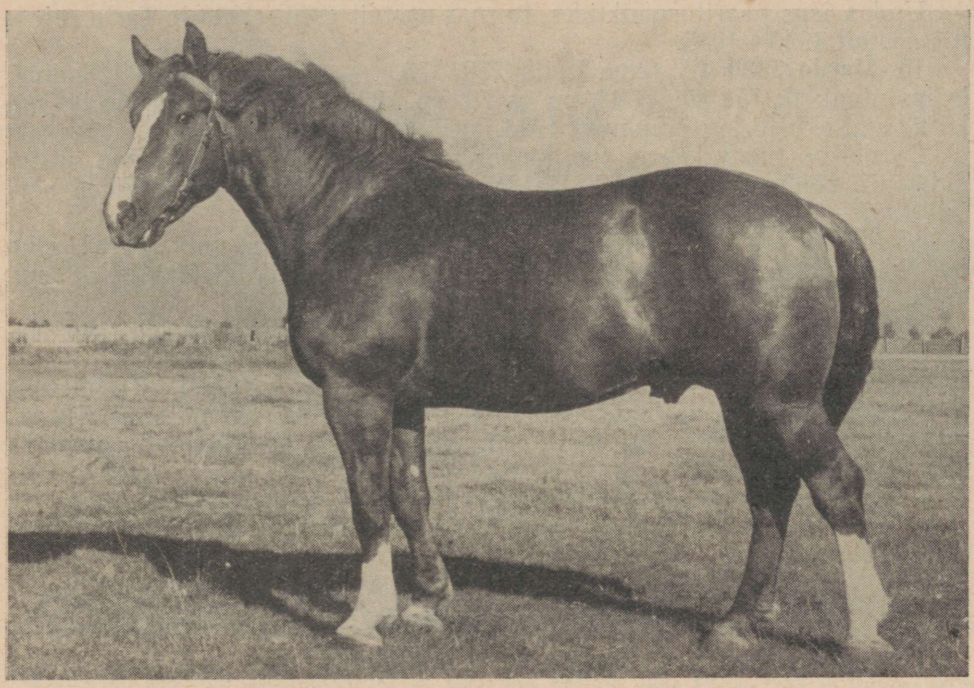

Täkk Uhur 1625 TA, sündinud 1947. a., isa Uhas 1143 TA, ema Homi 2033 TA. Turja kõrgus 162 sm, kere põikpikkus 167 sm, rinna ümbermõõt 215 sm, kämbla ümbermõõt 22,5 sm. 1954. a. üleliidulisel põllumajandusnäitusel määrati esimese järgu atestaat.

pidavusega. Tal on hästi pikk samm, kusjuures ta astub tagajalaga eesjala jäljest 30 sm ettepoole. Iseloomult on Uhas rahulik, hea veotahtega. 1948. aastal oli Uhas maksimaalse veojõudluse tšempion, vedades 6725-kilogrammise koorma.

Uhas asus paarituspunktides Viljandi rajoonis aastail 1944—1945, Toris aastail 1946—1949 ja Rapla rajoonis aastail 1950—1951.

11. **Uhtar 1181 TA** (ema Hesta 1535 TA) — raudjas, lauk laubal, mõõtmed 3. eluaastal: tk 153 sm, rl 46 sm, rs 77 sm, rü 195 sm, ll 56 sm, lp 58 sm, kü 21,5 sm, ek 588 kg; sündinud 1942. aastal.

Sõjaaegne söötade, esmajoones jõusöötade, puudus mõjutas halvavalt noorhobuste arengut ning seetõttu ei olnud Uhtaril 3. eluaastal veel täiskasvanu ilmet.

12. **Ulbur 1269 TA** (ema Hasli 2846 TB) — tumeraudjas, lauk laubal; tk 155 sm, rl 46 sm, rs 79 sm, rü 197 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kü 22,5 sm, ek 580 kg; sündinud 1943. aastal.

Ulbur asus paarituspunktides Raadil aastail 1946—1948, Olustveres 1949. aastal, Viljandi rajoonis aastail 1950—1952 ja Keilas aastail 1953—1955.

13. **Uhlas 1363 TA** (Ulburi täisvend) — tumeraudjas, lauk laubal, jalad valged; tk 154 sm, rl 46 sm, rs 78 sm, rü 197 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kü 22,5 sm, ek 578 kg; sündinud 1944. aastal.

Uhlas asus paarituspunktis Tartu rajoonis aastail 1949—1955.

14. **Undas 1267 TA** (ema Halda 1790 TB) — raudjas, lauk laubal, vasak tagajalg poolde pöida valge; tk 154 sm, rl 46 sm, rs 77 sm, rü 196 sm, ll 57 sm, lp 58 sm, kü 22 sm, ek 567 kg; sündinud 1943. aastal.

Undas asus paarituspunktides Tormas aastail 1946—1948 ja Tartu rajoonis aastail 1949—1955.

15. **Uardo 1359 TA** (ema Lulla 2291 TA) — punaraudjas, täht laubal, kriips ninal; tk 158 sm, rl 48 sm, rs 79 sm, rü 198 sm, ll 59 sm, lp 58 sm, kü 23 sm, ek 613 kg; sündinud 1944. aastal.

Uardol on tugev kehaehitus, kumer roidekaar, pikk samm, ta on vastupidav nii sõidus kui kä veol. Uardo asus paarituspunktides Vigalas aastail 1947—1948 ja Paide rajoonis aastail 1952—1955.

16. **Uhlar 1367 TA** (ema Anala 8834 TB) — kollane, täht laubal, saba ja lakk valged; tk 156 sm, rl 48 sm, rü 198 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kü 22,5 sm, ek 587 kg; sündinud 1944. aastal.

Uhlar on katse tulemus, kus tori-eesti ristandmära paaritati postjeebretooni täkuga.

Uhlaril on palju eesti hobuse välimiku jooni ning omadusi. Ta on suur tüse, pika sammuga ja hoogsa traaviga täkk. Vastupidavus, söödakasutus, veotahe ning -võime on tal head. Uhlari järglased on ühtlased, enamikus võigud ja kollased.

Uhlar asus paarituspunktides Tarvastus aastail 1947—1948, Tähtveres 1949. aastal, Vändra rajoonis aastail 1950—1953 ja Pärnu rajoonis aastail 1951—1955.

Uhke tähtsamad märajärglased:

1. **Uldi 3701 TA** (ema Silla 3134 T) — raudjas, lauk laubal, vasak eesjalg ja mõlemad tagajalad valged; tk 150 sm, kpk 159 sm, rü 195 sm, kü 20 sm; sündinud 1942. aastal.

2. **Uha 3539 TA** (ema Halda 1690 TB) — punaraudjas, lauk laubal, eesjalad sõrgatsiga, vasak tagajalg üle sõrgatsi, parem tagajalg poolde põida valge; tk 154 sm, kpk 163 sm, rl 46 sm, rs 78 sm, rü 194 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kü 21,5 sm, ek 612 kg; sündinud 1941. aastal.

Uha on suur tüse, hea veovõime ja veotahtega mära. Ta varssade hulgas on täkk H a i g u r, kes 1954. aastal esines üleliidulisel põllumajandusnäitusel, saades I järgu atestaadi.

3. **Ubi 3679 TA** (ema Vaika 2105 TA) — tumeraudjas, lai lauk laubal, tagajalad valged; tk 149 sm, rl 46 sm, rs 77 sm, rü 194 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kü 21,5 sm, kpk 161 sm, ek 612 kg; sündinud 1942. aastal.

Ubi on saadud katse tulemusena paaritada Uhkega Virga järglasi. Ta on tüse, vastupidav, kuid pehmevõitu sõrgatsitega mära.

Ubi on andnud palju häid varssu. Nende hulgas on täkk H i n d o, kes esines 1954. aastal üleliidulisel põllumajandusnäitusel, kus talle määrati näituse tšempioni atestaat tori tõu alal.

4. **Urma 3699 TA** (ema Hurma 2099 TA) — tumeraudjas, täht laubal; tk 156 sm, rl 58 sm, kpk 167 sm, rs 78 sm, rü 198 sm, ll 61 sm, lp 62 sm, kü 22 sm, ek 648 kg; sündinud 1943. aastal.

Urma on suur tüse, hea veovõimega mära, kes annab suuri järglasi.

5. **Ulmi 3691 TA** (ema Hilba 1243 T) — raudjas, lauk laubal; tk 158 sm, kpk 165 sm, rl 45 sm, rs 77 sm, rü 196 sm, ll 58 sm, lp 57 sm, kü 22 sm, ek 560 kg; sündinud 1943. aastal.

6. **Uhli 4133 TA** (Ulmi täisõde) — punaraudjas, lauk laubal, vasak eesja mõlemad tagajalad valged; tk 154 sm, rl 43 sm, rs 80 sm, rü 198 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kpk 162 sm, kü 21,5 sm, ek 548 kg; sündinud 1944. aastal.

Ulmi ja Uhli on väga hea tõutüübiga tugevad märad.

7. **Ulva 3687 TA** (ema Halva 1741 TA) — tumeraudjas, lauk laubal, parem eesjalg üle sõrgatsi ja vasaku eesjala piire valge, tagajalad poolde

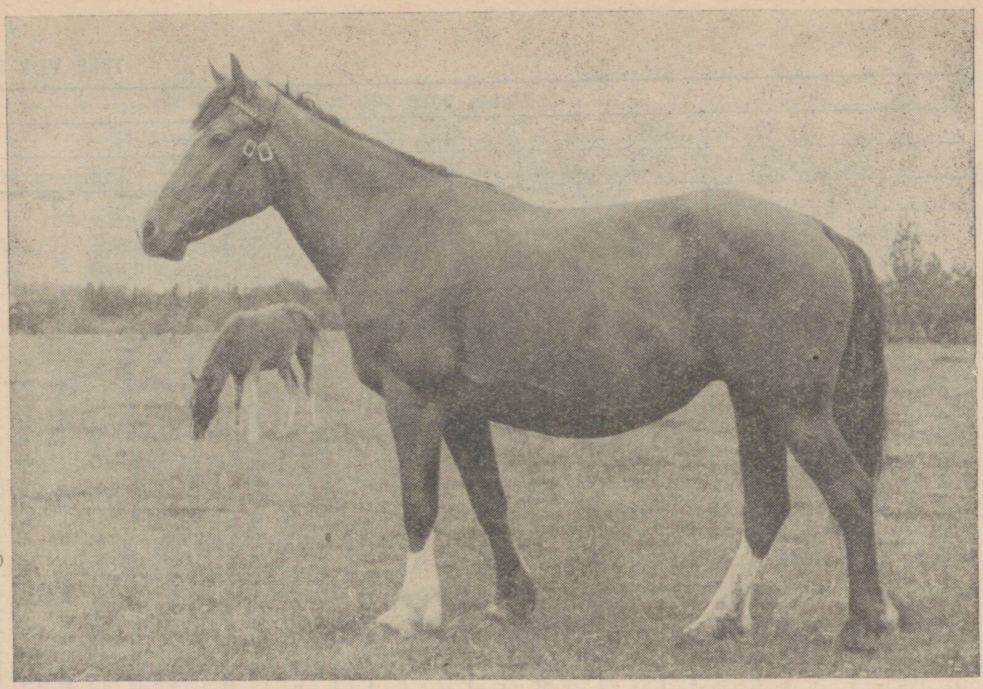

Mära Uhli 4133 TA, sündinud 1944. a., isa Uhke 573 TA, ema Hilba 1243 T. Punaraudjas, turja kõrgus 154 sm, kere põikpikkus 162 sm, rinna ümbermõõt 198 sm, kämbla ümbermõõt 21,5 sm.



Täkk Virk 571 TA, sündinud 1934. a. Prantsusmaal, toodud Eestisse 1936. a., isa Dol 8741 PBr, ema Union 3989 PBr. Kimmelraudjas, turja kõrgus 157 sm, kere põikpikkus 170 sm, rinna ümbermõõt 208 sm, kämbla ümbermõõt 23,5 sm.

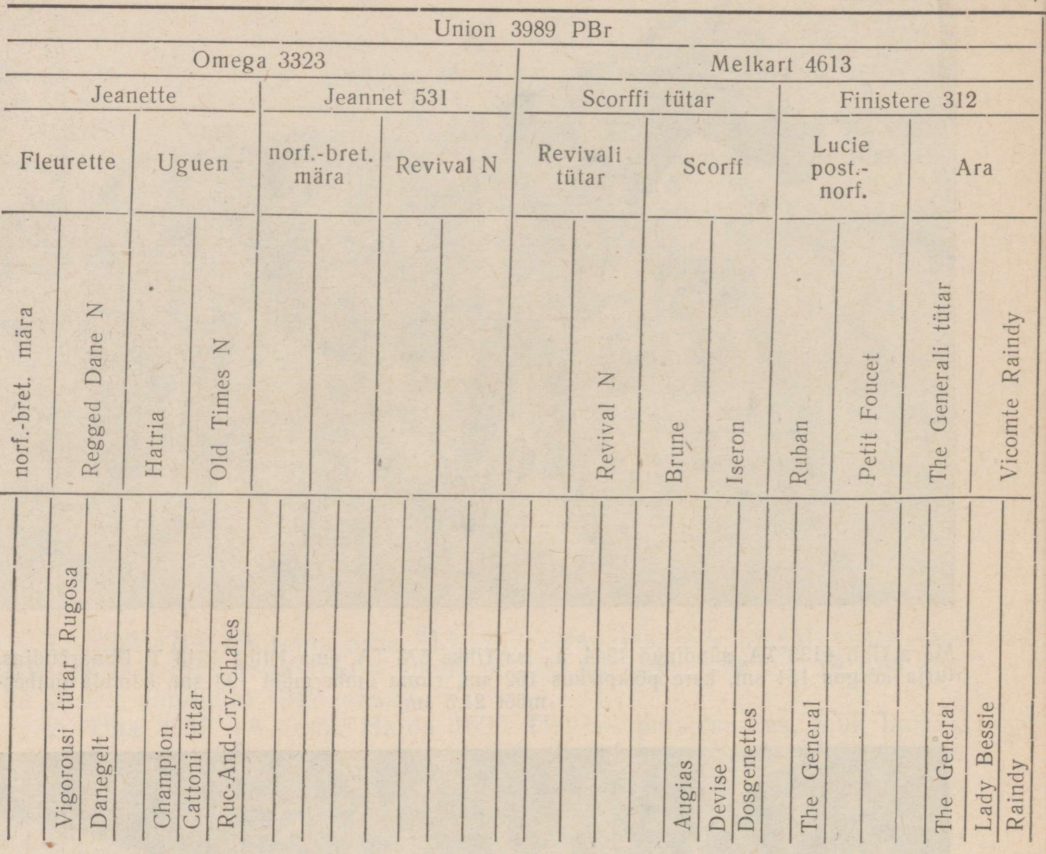

pöida valged; tk 154 sm, kpk 163 sm, rl 46 sm, rs 78 sm, rü 197 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kü 21 sm, ek 567 kg; sündinud 1943. aastal.

Ulva on tüse, hea veovõime ja veotahtega mära.

8. **Umba 3703 TA** (ema Halge 2114 TB) — punaraudjas, lauk laubal; tk 157 sm, kpk 167 sm, rl 44 sm, rs 77 sm, rü 198 sm, ll 57 sm, lp 57 sm, kü 21,5 sm, ek 561 kg; sündinud 1943. aastal.

Nagu loetelust nähtub, on paremad Uhke järglased saadud liinidevahelise ühendamise teel.

VIRK 571 TA JÄRGLASKOND

Täkk **Virk 571 TA** oli kimmelraudjas, täht laubal; tk 157 sm, rl 53 sm, rs 81 sm, kpk 170 sm, rü 208 sm, kü 23,5 sm, ek 728 kg; sündinud 1934. aastal Prantsusmaal. Tema põlvnemine on toodud tabelis 73.

Virgal oli kuivavõitu, väikeste kõrvadega pea, lai laup, hästi lihastunud põsed, lühike, väga tugevate lihastega kael, madal lihaseline turi, hästi lihastunud piht ja saps, lai, kumera roidekaarega sügav rind, lühike lai selg ja lanne, tugevasti lihastunud renjas laudjas, pisut nõgujas selg, reljeefselt piiristunud lihased üla- ning alareiel ja küünarvarrel, kuivad ning selgesti nähtavate kõõlustega hästi asetsevad jalad, head kompaktsed kabjad. Käik oli tal avar, samm hoogne, traav norfolk-häknidele omaselt kõrge.

| Dol 8741 PBr | | |

Tõuraamatusse märgitud Virga poegade keskmised mõõtmed ja indeksid on esitatud tabelis 74.

Tabel 74

Virga poegade keskmised mõõtmed ja indeksid
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	Mõõtmed					Indeksid			
	tk	kpk	rü	kü	ek	kompaktsuse	pikkuse	massiivsuse	luustiku
47 poega	154	160,4	193	21,8	584	10,8	104,1	125;3	14,1
Virk	157	170	208	23,5	728	12,7	108,3	132,5	13,9

Tabelist näeme, et Virga poegade keskmised mõõtmed ja indeksid on isa omadest väiksemad. Tema järglased on enamasti kõik tüsedama (TA) tüübiga.

Tabel 75

Virga Tori Hobusekasvanduses üleskasvanud 5 tütre mõõtmete võrdlus kasvanduse sugumärade keskmiste mõõtmetega 1951. a.
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

Mõõtmete nimetused	Keskmised mõõtmisandmed	
	Virga tütardel	kasvanduse sugumäradel
1. Turja kõrgus	152,4	152
2. Kere pikkus	159,6	158,6
3. Rinna ümbermõõt	187,2	186,1
4. Kämbla ümbermõõt	20,6	20,3
5. Eluskaal	590,5	537

Nagu tabelist 75 nähtub, on Virga tütred kasvanduse sugumäradest pisut suuremad, kuid tublisti raskemad.

Virk suudab tori hobusele juurde anda tüsedust, kuid kõrgust ta tõsta ei suuda. Võib öelda, et ta viib mõnel juhul selle isegi alla.

Virk asus paarituspunktides Toris 1937. aastal ja aastail 1948—1949, Viljandis 1938. a., Jänedal ja Toris 1939. a., Raplas 1940. a., Taageperas 1941. aastal, Põltsamaal aastail 1942—1946, Olustveres 1947. aastal, Säreveres aastail 1950—1952 ja Tapa rajoonis aastail 1953—1954.

Virga järglaskonna esindajate veojõudluskatsete andmed on toodud tabelites 76 ja 77.

Pikamaa veo- ja sõidukatsetel saavutas mära Virve sõidus vabariikliku rekordi; teiste hobuste tulemused olid head ja keskmised. Maksimaalse veojõudluse katsete tulemused on keskmised ja alla seda.

Heinaniidukatsetel 1948. aastal töötas 10-aastane mära Valla (isa Virk, ema Leidulaps), kes oli keskmises toitumuses, paarisrakendis kaks päeva, olles enne ja pärast katset pidevalt veotöödel.

Kaheksatunnise tööpäeva jooksul, millest 6 tundi 52,5 minutit oli puhast tööaega, niideti põldheina keskmiselt 2,5 ha. Päeva jooksul tehti tööd 2 900 648 kilogramm/meetrit paarisrakendi kohta. Masinaveojõu tarve oli 151 kg. Töötamisel oli Valla sammu pikkus 1,47 m.

Nagu veo-, sõidu- ja tööjõudluskatsed näitavad, on Virga järglaste hulgas nii nõrga, keskmise kui ka tugeva veovõime ja suure vastupidavusega hobuseid. Näiteks täkk Vahur ei suutnud 1947. aastal väsimuse tõttu pikamaavõistlust lõpetada, mära Virve aga püstitas 25 km sõidus uue vabariik-

Virga järglaskonna esindajate pikamaa veo- ja sõidukatsete tulemused 1947.—1951. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Vedu			Sõit			Osavõtjate arv	Saadud koht
				Distants km	Koorma kaal kg	Aeg	Distants km	Koorma kaal kg	Aeg		
1. Valmi 3327 TA		mära	keskmine	25	1315	4 t. 2 min. 25 sek.	25	405	1 t. 46 min. 40 sek.	7	IV
2. Vahur 1207 TA	4	täkk	hea	25	1425	5 t. 6 min. 17 sek.	25		ei võtnud väsimuse tõttu sõidust osa		
3. Vaara 3639 TA	5	mära	„	25	1350	4 t. 50 min. 52 sek.	25	376	1 t. 46 min. 54 sek.	10	VIII
4. Vaika 2105 TA	10	„	„	25	1265	4 t. 1 min.	25	362	1 t. 40 min.	7	VII
5. Viigu 16178 TB	5	„	keskmine	25	1412	4 t. 32 min. 25 sek.	25	434	1 t. 37 min. 50 sek.	12	V
6. Võsu 14506 TB	4	„	„	23	1362	3 t. 30 min. 47 sek.	25	421	1 t. 23 min.	8	I
7. Villi 3889 TA	5	„	„	23	1512	3 t. 47 min. 16 sek.	25	456	1 t. 26 min. 45 sek.	8	II
8. Vihi 3541 TA	8	„	„	25	1465	3 t. 46 min. 45 sek.	25	366	1 t. 48 min. 5 sek.	9	IV
9. Viia 14288 TB	5	„	hea	23	1410	3 t. 15 min. 30 sek.	25	370	1 t. 29 min.	13	V
10. Viiu 13450 TB	7	„	„	23	1337	3 t. 25 min.	25	362	1 t. 25 min. 5 sek.	13	VI
11. Valla 2103 TA	12	„	„	25	1375	4 t. 1 min. 50 sek.	25	366	1 t. 26 min. 58 sek.	11	II
12. Väle 981 TA	10	täkk	lahja	25	1450	3 t. 47 min. 20 sek.	25	386	1 t. 27 min. 32 sek.	11	I
13. Vilna 17550 TB	4	mära	keskmine	25	1265	3 t. 32 min. 5 sek.	25	361	1 t. 36 min. 7 sek.	23	XX
14. Virve 15646 TB	8	„	„	25	1092	3 t. 29 min. 45 sek.	25	312	1 t. 11 min. 17 sek.	23	III
15. Viia 4581 TA	5	„	„	25	1310	3 t. 46 min. 9 sek.	25	374	1 t. 26 min. 20 sek.	23	XVIII
16. Velli 13464 TB	5	„	„	25	1450	3 t. 31 min. 20 sek.	25	414	1 t. 32 min. 39 sek.	23	XVII

Tabel 77

Virga järglaskonna esindajate maksimaalse veojõudluse katsete tulemused 1948.—1950. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Koorma kaal kg	Koorma kaalu ja hobuse kaalu suhe	Koorma veojõu tarve kg	Maksimaalne vecjõu % eluskaalust	Distants	Osavõtjate arv	Saadud koht
1. Viks 1151 TA	7	täkk	keskmine	5650	9,0	395,5	62,8	264	12	IX
2. Valts 1149 TA	7	„	„	5150	9,8	360,5	69,1	263	12	VI
3. Vunts 1213 TA	6	„	„	5150	10,0	360,5	70,0	249	12	III
4. Viire 16308 TB	5	mära	„	6522	11,8	326,1	69,3	70	40	XXXIII

liku rekordi 1 tunni 11 minuti 17 sekundiga, sõites 21,1 km tunnis. Enamikul Virga järglastel on veovõime ja vastupidavuse näitajad siiski alla keskmise.

Maksimaalse veojõudluse katsetel ei ole Virga järglased suutnud nimetamisväärseid tulemusi saavutada.

Virga enda ja tema järglaste viljakus on keskpärane. Nii poegivad märad Valla, Viigi ja Voota igal aastal. G. Tehveri andmeil tiinestus Virgaga paaritatud märadest 1951. aastal 77,6%. Veskuriga paaritatuist 69,1% ja Vahuriga paaritatuist 50%. Võib öelda, et Virga kasutamisega osutus võimalikuks tori hobusele vere lisandamine, kuid vähese arvu eriti silmapaistvate täkkjärglaste tõttu ei saa Virga järglaskonda nimetada iseseisvaks liiniks. Paljudele hobusekasvatajatele ei meeldi Virga kimmel värvus.

Paaritusplaanide koostamisel ja paaridevalikul tuleb toimida sama põhimõtte järgi nagu Uhke liini puhul.

Virga tähtsamaid täkkjärglasi:

1. **Vihar 779 TA** (ema Minni 963 T) — kimmelraudjas, lauk laubal; tk 158 sm, rl 49 sm, rs 80 sm, rü 207 sm, ll 60 sm, lp 61 sm, kü 22,5 sm, ek 727 kg; sündinud 1937. aastal. Vihar asus paarituspunktis Torma riigimõisas.

2. **Veskur 2764 TB** (ema Unne 3271 TA) — raudjas, tk 157 sm, kpk 160 sm, rü 192 sm, kü 21 sm; sündinud 1946. aastal Põltsamaa rajoonis. Veskur asus paarituspunktides Paide rajoonis aastail 1949—1950 ja Põltsamaa rajoonis 1951. a.

3. **Vunts 1213 TA** (ema Neti 2038 TB) — kimmel, tk 157 sm, rs 79 sm, kpk 161 sm, rü 195 sm; sündinud 1942. aastal Põltsamaa rajoonis. Vunts asus paarituspunktides Elva rajoonis aastail 1947—1949, Velisel 1950. aastal, Lihula rajoonis aastail 1951—1953 ja Keila rajoonis 1954. aastal.

4. **Vahur 1207 TA** (ema Gadi 1845 TA) — raudjas, lai kriips laubal; tk 155 sm, rs 81 sm, kpk 161 sm, kü 22 sm, ek 570 kg; sündinud 1942. aastal Põltsamaa rajoonis.

5. **Veldur 1009 TA** (ema Hilba 1243 T) — raudjaskimmel, lauk laubal, mõõtmed 3. eluaastal: tk 155 sm, rl 46 sm, rs 78 sm, rü 188 sm, ll 58 sm,



Mära Vihi 3541 TA, sündinud 1942. a., isa Virk 571 TA, ema Hihih 2303 TB. Tumeraudjas, turja kõrgus 158 sm, kere põikpikkus 162 sm, rinna ümbermõõt 196 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

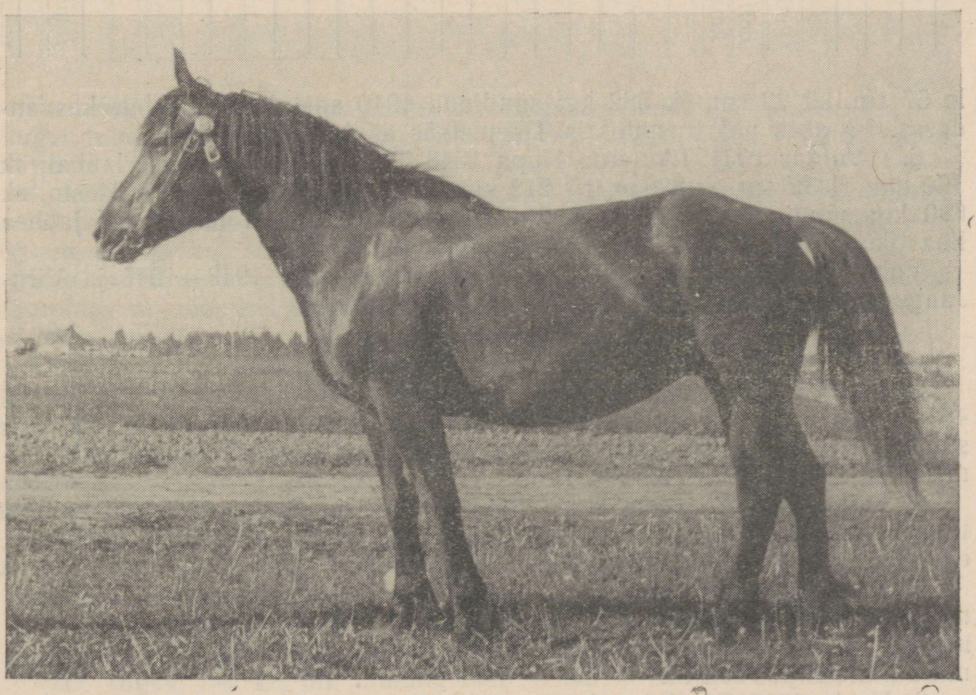

Mära Valla 2105 TA, sündinud 1938. a., isa Virk 571 TA, ema Leidulaps 2296 TB. Must, turja kõrgus 150 sm, kere põikpikkus 159 sm, rinna ümbermõõt 192 sm, kämbla ümbermõõt 20,5 sm.

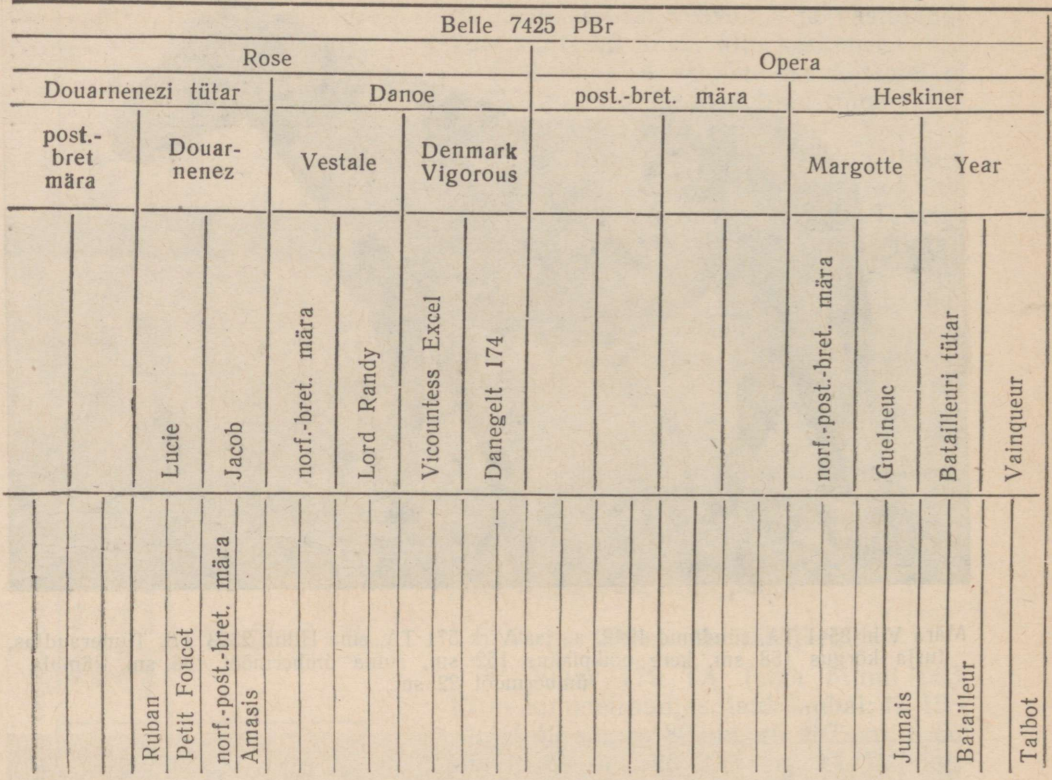

lp 57 sm, kü 22 sm, ek 582 kg; sündinud 1940 aastal Tori Hobusekasvanduses. Ta asus paarituspunktis Tihemetsas aastail 1944—1947.

6. **Vulgar 1031 TA** (ema Hupa 1548 TB) — raudjas, täht laubal; tk 160 sm, rl 52 sm, rs 82 sm, rü 212 sm, ll 62 sm, lp 63 sm, kü 24 sm, ek 680 kg; sündinud 1940. aastal. Vulgar oli suur, tüseda luustikuga ja hea lihastikuga tugev täkk. Ta pärandas omadusi hästi.

Vulgar asus paarituspunktides Päinurmes aastail 1943—1945 ja Viru-Jaagupis 1946. aastal. Temaga paaritati 223 mära.

Virga tähtsamaid märajärglasi:

1. **Valla 2105 TA** (ema Leidulaps 2296 TB) — must, tk 150 sm, rl 46 sm, rs 73 sm, rü 192 sm, ll 57 sm, lp 57 sm, kü 20,5 sm, ek 570 kg; sündinud 1938. aastal. Valla andis häid järglasi, nende hulgas on nimetamisväärt täkud Hergas ja Hevur.

2. **Vaika 2105 TA** (ema Hupa 1548 TB) — raudjaskimmel, täht laubal; tk 154 sm, rl 47 sm, rs 78 sm, rü 199 sm, ll 58 sm, lp 58 sm, kü 22 sm, ek 618 kg; sündinud 1938. aastal.

Vaika oli tüse, madalajalgne, hea rinnasügavusega, kumera roidekaarega, hea lihastikuga, pika sammu ja kiire traaviga, vastupidav ning vähenõudlik mära. Temast saadi väga häid järglasi, nagu täkk Halvak ning märad Ubi ja Herli.

3. **Voota 2297 TA** (ema Amata 1817 TA) — punaraudjas, täht laubal, kriips ninal; tk 156 sm, rl 43 sm, rs 79 sm, rü 191 sm, ll 56 sm, lp 58 sm, kü 22 sm, kpk 162 sm, ek 608 kg; sündinud 1939. aastal.

| Quichen 11390 PBr | | |



Täkk Tugev 575 TA, sündinud 19.4. a. Prantsusmaal, toodud Eestisse 1936. a., isa Quichen 11390 PBr, ema Belle 7425 PBr. Punane, turja kõrgus 156 sm, kere põikpikkus 170 sm, rinna ümbermõõt 215 sm, kämbla ümbermõõt 24,5 sm.

Nagu põlvnemistabelist selgub, on Tugeval ja Uhkel ühine isa.

Tugeval oli väike proportsionaalne pea, tugev, hästilihastunud kael, madal lai ning lühike lihaseline turi, hästilihastunud piht, kumer roidekaar, sügav rind, hästi lihastunud sapsud ja küünarvarred, lühike lai tugev selg ja lanne, hästi lihastunud pikk laudjas, reljeefsete lihasgruppidega üla- ja alareied, tugevad liigesed, kuivad, heade kapjadega jalad, pikk samm ja hoogne traav. Jalgade asetus oli Tugeval korrapärane. Traavil sõudis parema eesjalaga. Rind oli umbes 3 sm võrra teiste postjee-bretooni täkkude omast kitsam. Ka tema järglastel oli märgata pisut kitsamat rinda.

Tugev oli hea iseloomuga, energiline, väga vastupidav ja hea söödakasutaja, milliseid omadusi ta pärandas ka järglastele.

Tugeva otsesest järglastest on tõuraamatusse märgitud 45 täkku ja 104 mära. Täkkudest läks suurem osa 1941. ja 1944. aastal sõjategevuse ajal kaduma.

Tüüpi ja välimikku Tugev väga hästi edasi ei andnud. Hingstari ja Hasmo liini märade paaritamisel Tugeva järglastega sulab Tugeva tüüp ja välimik järglastes kokku paaritatava mära liini omaga ja saadakse tori tõule omase tüübi ning välimikuga hobused, nagu märad Tunna, Tella ja Tadra ning täkud Tulgar, Tuuslar, Tarku, Takt ja Tambur.

Välimikult on Tugeva järglased tüseda kaela, lühikese kere ja sirge seljaga. Neil on libajas renjas laudjas ja tugevad kuivad jalad. Tugeva järglastel esineb saabel- ja rangjalgsust.

Iseloomult on mõned neist tigedavõitu.

Puudusena peab märkima, et Tugeva järglaste hulgas leidub väikesi hobuseid, eriti siis, kui viimaste emad on väikesed, nagu märad Tahti 2107 TA (tk 149 sm), Tolli 4065 TA (tk 149 sm), Tiia 3239 TA (tk 147 sm) jt.

Tabel 79

Tugeva Tori Hobusekasvanduses üleskasvanud 3 tütre mõõtmete võrdlus kasvanduse sugumärade keskmiste mõõtmetega 1951. a.
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

Mõõtmete nimetused	Keskmised mõõtmisandmed	
	Tugeva tütardel	kasvanduse sugumäradel
1. Turja kõrgus	150	152
2. Kere pikkus	151	158,6
3. Rinna ümbermõõt	187,3	186,1
4. Kämbla ümbermõõt	20,8	20,3
5. Eluskaal	526	537

Nagu tabelist 79 nähtub, on Tugeva 3 tütre kõik mõõtmed peale kämbla ümbermõõdu kasvanduse sugumärade keskmistest mõõtmetest väiksemad.

Tõuraamatusse märgitud Tugeva poegade keskmised mõõtmed ja indeksid on esitatud tabelis 80.

Tabel 80

Tugeva poegade keskmised mõõtmed ja indeksid
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	Mõõtmed					Indeksid			
	tk	kpk	rü	kü	ek	kompaktsuse	pikkuse	massiivsuse	luustiku
45 poega	155,2	160,3	195	22,4	550	10,0	103,3	125,6	14,4
Tugev	156	170	215	24,5	778	13,9	109,0	132,0	15,7

Tabeli andmetest selgub, et Tugeva poegade keskmised mõõtmed ja indeksid on isa omadest väiksemad. Tema järglased on enamasti kõik tüsedama (TA) tüübiga. Tugev suudab tori hobusele juurde anda tüsedust, kuid kõrgust mitte.

Ta asus paarituspunktides Loodnal 1937. aastal, Paides, Toris ja Joalas aastail 1938—1939, Toris ja Põltsamaal aastail 1940—1941, Järva-Jaanis aastail 1942—1943 ja Uusna sovhoosis 1944. aastal.

Tugeva järglased saavutasid veojõudluskatsetel tabelites 81 ja 82 esitatud tulemused.

Nagu tabelitest nähtub, on terve hulk Tugeva järglasi osa võtnud veojõudluskatsetest. Tulemused näitavad, et Tugeva järglased on keskpärase, hea või väga hea veovõimega ning vastupidavusega nii pikamaaveo ja -sõidu kui ka maksimaalse veojõudluse alal. Mära Tiira tulemus 25 km sõidus (1 tund 17 minutit) ja täkkude Tuksuri, Tiituri ning mära Tiki tulemused maksimaalse veojõudluse katsetel kuuluvad kõrgema klassi saavutuste hulka.

Tugeva enda ja tema järglaste viljakus on hea. Näiteks märad Tahti ja

Tabel 81

Tugeva järglaskonna esindajate pikamaa veo- ja sõidukatsete tulemused 1947.—1951. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Vedu			Sõit			Osavõtjate arv	Saadud koht
				Distants km	Koorma kaal kg	Aeg	Distants km	Koorma kaal kg	Aeg		
1. Tulgar 1215 TA	6	täkk	hea	25	1385	3 t. 55 min. 39 sek.	25	426	1 t. 33 min. 27 sek.	9	IV
2. Tolli 4065 TA	5	mära	„	25	1262	4 t. 23 min.	25	382	1 t. 33 min.	7	II
3. Tiia 3289 TA	10	„	keskmine	25	1312	3 t. 35 min. 20 sek.	25	350	1 t. 22 min.	13	II
4. Tunna 3229 TA	10	„	hea	25	1450	3 t. 29 min. 20 sek.	25	386	1 t. 23 min.	13	I
5. Teesi 3251 TA	10	„	väga hea	25	1457	4 t. 15 min. 36 sek.	25	391	1 t. 16 min. 55 sek.	17	VIII
6. Tiire	5	„	hea	25	1500	3 t. 52 min.	25	400	1. t. 17 min.	17	II
7. Tooni 11224 TB	11	„	keskmine	25	1387	3 t. 47 min. 17 sek.	25	370	1 t. 27 min. 6 sek.	17	IV-V
8. Tolli 17836 TB	6	„	„	25	1330	3 t. 51 min.	25	354	1 t. 38 min. 20 sek.	17	XI

Tugeva järglaskonna esindajate maksimaalse veojõudluse katsete tulemused 1948.—1951. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Koorma kaal kg	Koorma kaalu ja hobuse kaalu suhe	Koorma veojõu tarve kg	Maksimaalne veojõu % eluskaalust	Distants m	Osavõtjate arv	Saadud koht
1. Tuuslar 1527 TA	4	täkk	keskmine	5525	10,5	386,7	73,8	180	12	VI
2. Tannur 1033 TA	9	„	hea	7087	10,1	496,1	70,4	261	15	III
3. Tulgar 1215 TA	8	„	„	5584	9,3	390,0	65	189,7	15	VII
4. Takt 1479 TA	7	„	„	8528	13,1	426,4	65,6	108,5	24	II
5. Tani 1491 TA	5	„	keskmine	7776	12,5	388,8	62,7	90	24	V
6. Tella 3515 TA	10	mära	hea	7776	11,5	388,8	57,6	93	25	V
7. Tunna 3229 TA	10	„	keskmine	7524	11,9	376,2	59,7	86	24	IX
8. Tuksur 3102 TB	4	täkk	„	9782	15,9	489,1	79,5	139	40	II—III
9. Tiki 12688 TB	7	mära	„	9782	16,6	489,1	82,9	142	40	II—III
10. Tuula 14454 TB	5	„	„	8654	15,7	432,7	78,7	114	40	XII
11. Topsi 2378 TB	5	„	hea	9682	12,9	484,1	64,4	111	14	III
12. Tiitur 1415 TA	5	„	„	9808	15,2	490,4	76,0	133	14	II
13. Tuusik 1545 TA	4	„	„	8170	14,1	408,5	70,1	97	14	XI

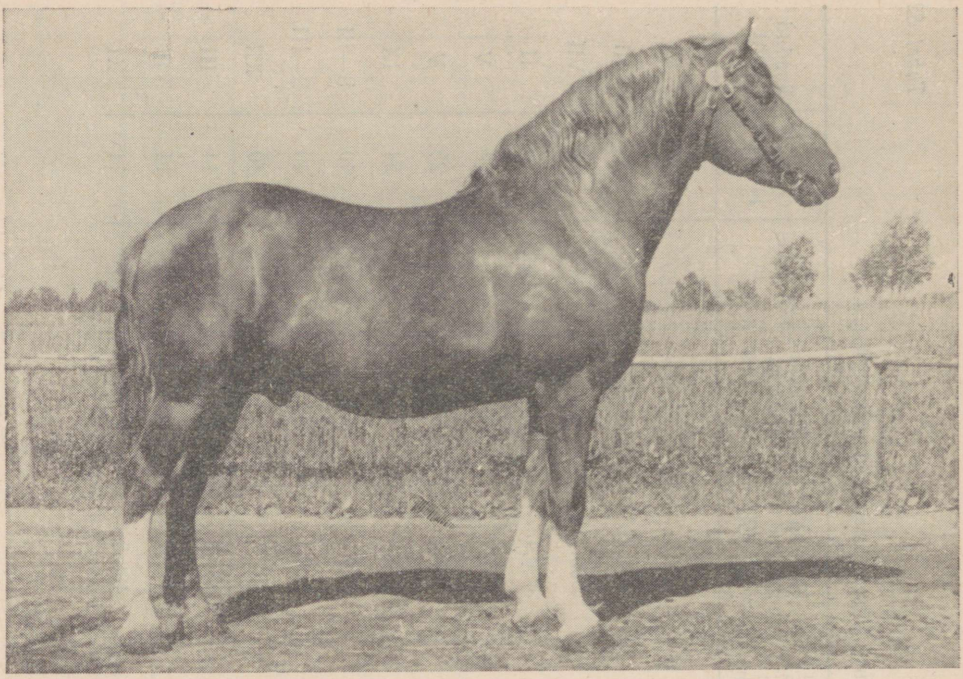

Täkk Tulgar 1215 TA, sündinud 1941. a., isa Tugev 575 TA, ema Haara 4436 TB. Raudjas, turja kõrgus 156 sm, kere põikpikkus 163 sm, rinna ümbermõõt 195 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

Tadra annavad igal aastal varsad. G. Tehveri andmeil tiinestus Tulgariga paaritatud märadest 1951. aastal 84,4%, Tahtiga paaritatuist 84,5% ja Tuljakuga paaritatuist 78,8%.

Tugeval oli küll palju järglasi, kuid eriti silmapaistvaid täkke, kes suudaksid moodustada tõusisese tüübi, nende hulgas ei leidu, sellepärast ei moodusta ta iseseisvat liini. Tugev on ainult tori hobusetõule verelisandaja.

Paaritusplaanide koostamisel ja paaridevalikul tuleb toimida sama põhimõtte järgi nagu Uhke liini puhul.

Tugeva tähtsamad täkkjärglased:

1. **Tulgar 1215 TA** (ema Haara 4436 TB) — raudjas, lauk laubal, mõlemad eesjalad randmeni, parem tagajalg kannaliigeseni valged; tk 156 sm, rs 78 sm, kpk 163 sm, rü 195 sm, kü 22 sm, ek 618 kg; sündinud 1941. aastal Põltsamaa rajoonis.

Tulgar asus paarituspunktides Tori Hobusekasvanduses aastail 1947—1949, Abja rajoonis aastail 1950—1951, Harju rajoonis 1952. aastal ja Tartu rajoonis aastail 1953—1954.

2. **Tullo 793 TA** (ema Hihih 2300 TB) — kõrb, juttselg; tk 158 sm, rl 48 sm, rs 80 sm, rü 197 sm, ll ja lp 59 sm, kü 22,5 sm, ek 640 kg; sündinud 1938. aastal.

Tullol oli ühiseid jooni eesti hobusega. Ta oli viimasest ainult suurem ja massiivsem. Ta asus paarituspunktis Tormas aastail 1942—1946.

3. **Tambur 857 TA** (ema Anga 1745 TA) — raudjas, lauk laubal, tagajalad poolde pöida valged; tk 158 sm, rl 47 sm, rs 60 sm, rü 186 sm, ll ja lp 58 sm, kü 23 sm, ek 640 kg; sündinud 1939. aastal.

Tambur asus paarituspunktides Pollis aastail 1942—1943, Kuusikul aastail 1944—1946, Kuusalus aastail 1947—1948, Kohilas aastail 1948—1949, Rapla rajoonis aastail 1950—1951, Pärnu rajoonis aastail 1952—1954 ja Tori Hobusekasvanduses 1955. aastal.

4. **Tannur 1033 TA** (Tamburi täisvend) — kõrb, täht laubal, parema tagajala piire kirju; tk 156 sm, rl 48 sm, rü 198 sm, ll ja lp 58 sm, kü 24 sm, ek 622 kg; sündinud 1940. aastal.

Tannur asus paarituspunktides Märjamaal aastail 1943—1947, Tori Hobusekasvanduses 1948. a., Rapla rajoonis 1949. aastal, Pärnu rajoonis aastail 1950—1953 ja Väike-Maarja rajoonis aastail 1954—1955.

5. **Tukkar 1001 TA** (ema Harita 1531 TA) — raudjas, suur täht laubal; tk 160 sm, rl 50 sm, rs 79 sm, rü 200 sm, ll ja lp 59 sm, kü 23,5 sm, ek 642 kg; sündinud 1940. aastal.

Tukkar on tüse, madalajalgne, hea veovõime ja veotahtega täkk. Ta asus paarituspunktides Toris ja Abjas 1943. a., Vigalas 1944. aastal, Kuigatsis aastail 1945—1946, Karulas 1947. a., Taheval 1948. aastal, Jõgeva rajoonis aastail 1949—1951, Pärnu-Jaagupi rajoonis aastail 1952—1953 ja Rapla rajoonis aastail 1954—1955.

Tugeva tähtsamad märajärglased:

1. **Tadra 2109 TA** (ema Harita) — tumeraudjas, segane kriips laubal; tk 150 sm, rl 46 sm, rs 76 sm, rü 189 sm, ll 57 sm, lp 59 sm, kü 21 sm, ek 589 kg; sündinud 1938. aastal.

Tadra oli tüse, madalajalgne, hea vastupidavusega, tugev ja pika sammuga mära. Temast saadud järglastest on tähtsamad täkk Hetk ning märad Hadra, Huvi ja Utria.

2. **Tahti 2107 TA** (ema Arfosa 1481 TA) — raudjas, täht laubal, saba ja lakk valkjad; tk 149 sm, rl 45 sm, rs 74 sm, rü 186 sm, ll 58 sm, lp 59 sm, kü 20,5 sm, ek 602 kg; sündinud 1938. aastal.

Tahti oli väga vastupidav ja hea söödakasutusega mära. Tema järglaste hulgas on tähtsamad täkud Halmur ja Lehto ning mära Hairi.

3. **Tulli 3193 TA** (ema Hati 2314 TB) — tumeraudjas, lai lauk laubal; tk 152 sm, rl 45 sm, rs 76 sm, rü 187 sm, ll 57 sm, lp 58 sm, kü 21 sm, ek 568 kg; sündinud 1938. aastal.

Tulli oli kiire käiguga ja väga vastupidav nii töös kui ka sõidus.

4. **Tukka 3229 TA** (ema Kulla) — raudjas, tk 153 sm, rs 77 sm, rü 198 sm, kü 22 sm, ek 580 kg; sündinud Järva-Jaanis 1940. aastal.

LOOTS 649 TA LIIN

Liinialustaja täkk **Loots 649 TA** moodustab arvuka ja hea järglaskonna tõttu iseseisva liini.

Ta on tumeraudjas, lai lauk laubal, mõlemad tagajalad kannaliigeseni valged, saba ja lakk valkjad; tk 158 sm, rl 54 sm, kpk 167 sm, rs 79 sm, rü 207 sm, kü 23,5 sm, ek 694 kg; sündinud 1935. aastal.

Lootsil on raske pea, lühike lihaseline tugev kael, madal lihaseline turi, kumerate roietega sügav ja lai rind, lühike tugev lihaseline, pisut nõgus selg, lühike lai sirge lanne, lai renjas laudjas, hästi lihastunud piht, sapsud ning üla- ja alareied, tugevad liigesed ja jalad, pudedavõitu kabjad, korrapärane jalgade asetus, korrapärane käik, pikk samm ja hoogne traav, ta on energiline ja hea temperamendiga. Ka söödakasutus, pärandusvõime ja viljakus on tal head.

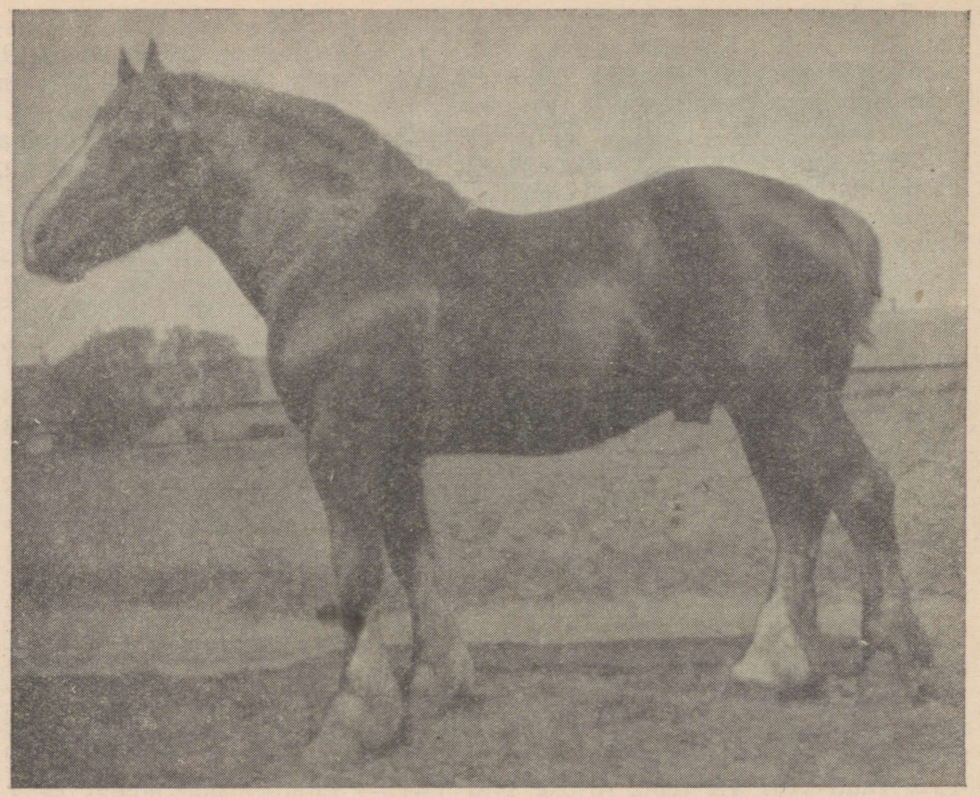

Täkk Loots 649 TA, sündinud 1935. a. Prantsusmaal, toodud Eestisse 1936. a., isa Intact PBr, ema Joyense PBr. Tumeraudjas, turja kõrgus 158 sm, kere põikpikkus 167 sm, rinna ümbermõõt 207 sm, kämbla ümbermõõt 23,5 sm.

Tabel 83

Täkk Loots 649 TA, tumeraudjas, sünd. 1935. a.

Joyense PBr								Intact PBr							
Diane				Fripoun				Conette				Uruf			
Narcisse		Cleare		Vedette		Artilleur		Lucie		Deurle		Robine		Samuel	
post.-norf.-bret. mära	Cornfactor ~ Denmark Vigorous	Belou	Centaure	Mariane	Kandi	post.-norf.-bret. mära	Reisa ~ Lutin Denemark Vigorous								Landeda

Lootsi otsestest järglastest on tõuraamatusse märgitud 42 täkku ja 71 mära.

Tüüpi ja välimikku pärandab Loots edasi keskpäraselt. Tema järglased, kes on saadud tori põhiliinide märadega, on tori hobusele omast tüüpi. See

asjaolu on eriti kõrgesti hinnatav, sest Loots kui parandaja kindlustab sellega tori hobuste laiale massiivile ühtlase tüübi.

Lootsi järglased on enamasti kõik suured ja tüsedad TA-tüübilised hobused. Nende hulgas on palju silmapaistvaid suguhobuseid, nagu täkud Lembo, Lunar, Leho jt., märad Lagle, Luna, Lembe, Lipsi jt.

On huvitav märkida, et Lootsi järglaste hulgas on rida palju suuremaid hobuseid kui ta ise. See asjaolu annab Lootsile kui parandajale eriti kõrge väärtuse.

Lootsi järglased on välimikult tüseda kaela, keskmist pikkust kerega, sirge seljaga, libaja, renja laudjaga ja tugevate jalgadega. Lunarile on Loots pärandanud pudedad kabjad, teistel järglastel seda märgata ei ole.

Kui Virk vanaduses andis väikesi järglasi, siis Lootsil seda puudust ei esine. Tori Hobusekasvanduses, kus Loots paaritas 14-aastaselt ja vanemalt, andis ta suuri ja hästi arenenud järglasi, nagu noored märad Laidi, Lenta, Loiva ja Lõimi.

Iseloomult on Lootsi järglased head.

Tõuraamatusse märgitud Lootsi poegade keskmised mõõtmed ja indeksid on esitatud tabelis 84.

Tabel 84

Lootsi poegade keskmised mõõtmed ja indeksid
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	Mõõtmed					Indeksid			
	tk	kpk	rü	kü	ek	kompaktsuse	pikkuse	massiivsuse	luustiku
42 poega	156,1	161,2	192,2	22,3	581,5	10,0	103,3	123,2	14,3
Loots	158	167	207	23,5	694	12,0	105,7	131,0	14,0

Nagu tabelist nähtub, on Lootsi poegade keskmised mõõtmed ja indeksid liinialustaja omadest väga vähe väiksemad.

Tabel 85

Lootsi Tori Hobusekasvanduses üleskasvanud 6 tütre mõõtmete võrdlus kasvanduse sugumärade keskmiste mõõtmetega 1951. a.
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

Mõõtmete nimetused	Keskmised mõõtmisandmed	
	Lootsi tütardel	kasvanduse sugumäradel
1. Turja kõrgus	157,1	152
2. Kere pikkus	161,5	158,6
3. Rinna ümbermõõt	191,1	186,1
4. Kämbla ümbermõõt	21,3	20,3
5. Eluskaal	589	537

Tabeli 85 andmetest selgub, et Lootsi tütarde kõik mõõtmed on kasvanduse sugumärade keskmistest suuremad.

Loots suudab tori hobusele juurde anda nii tüsedust kui ka kõrgust. Ta asus paarituspunktides Toris, Viljandis ja Sõmerpalus aastail 1938—1940, Viiratsis 1941. a., Uusnas 1942. a., Toris 1943. aastal, Sangastes aastail 1944—1946, Põdralas aastail 1947—1949, Tori Hobusekasvanduses aastail

Lootsi liini esindajate pikamaa veo- ja sõidukatsete tulemused 1947.—1951. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Vedu			Sõit			Osavõtjate arv	Saadud koht
				Distants km	Koorma kaal kg	Aeg	Distants km	Koorma kaal kg	Aeg		
1. Lasso 1249 TA	6	täkk	hea	25	1653	4 t. 19 min. 40 sek.	25	459	1 t. 38 min. 40 sek.	8	III
2. Lembo 1021 TA	7	„	„	„	1760	4 t. 18 min. 12 sek.	„	488	1 t. 36 min. 55 sek.	8	V
3. Lunar 859 TA	9	„	keskmine	„	1392	3 t. 44 min	„	398	1 t. 36 min.	7	V
4. Laugur 1345 TA	7	„	„	„	1300	3 t. 50 min.	„	371	1 t. 28 min.	7	III
5. Liki 1361 TA	5	„	hea	„	1537	4 t. 3 min. 26 sek.	„	473	1 t. 34 min. 55 sek.	12	VII
6. Liti 4117 TA	5	mära	keskmine	„	1350	4 t. 37 min. 10 sek.	„	360	1 t. 24 min. 45 sek.	10	VII
7. Lord 1225 TA	6	täkk	hea	„	1450	3 t. 57 min. 5 sek.	„	446	väsis 20 km sõidu järel		
8. Lillu 4375 TA	5	mära	keskmine	„	1463	3 t. 38 min. 45 sek.	„	366	1 t. 21 min. 10 sek.	9	I
9. Lembe 4148 TA	5	„	„	„	1563	4 t. 2 min.	„	391	1 t. 41 min. 45 sek.	9	VII
10. Lullu 1423 TA	5	„	hea	„	1372	3 t. 35 min. 48 sek.	„	379	1 t. 30 min. 40 sek.	15	I
11. Loti 4531 TA	4	„	keskmine	„	1392	3 t. 39 min. 40 sek.	„	371	1 t. 30 min.	15	X
12. Lord 1892 TB	9	täkk	„	„	1322	3 t. 51 min. 45 sek.	„	346	1 t. 29 min. 10 sek.	15	XI
13. Lauk 6706 TB	7	mära	hea	„	1267	3 t. 42 min. 57 sek.	„	362	1 t. 20 min. 50 sek	17	V
14. Loit 1577 TA	4	täkk	„	„	1537	3 t. 53 min. 43 sek.	„	439	1 t. 23 min. 30 sek.		
15. Lootus 1407 TA	6	„	„	„	lõpetas võistluse 13 km veo järel väsimuse tõttu						
16. Listi 14274 TB	7	mära	„	„	1265	3 t. 33 min. 15 sek.	„	337	1 t. 25 min. 15 sek.	18	V
17. Loone 17532 TB	4	„	„	„	1422	4 t. 13 min. 15 sek.	„	379	1 t. 42 min. 55 sek.	17	XVI
18. Lote 17524 TB	4	„	„	„	1400	4 t. 6 min.	„	373	1 t. 35 min. 15 sek.	17	XIII—XIV
19. Leidur 2644 TB	7	täkk	„	„	1250	3 t. 15 min.	„	357	1 t. 24 min. 14 sek.	23	VI
20. Lauk	5	mära	„	„	1112	3 t. 31 min. 30 sek.	„	318	1 t. 27 min. 24 sek.	23	XII
21. Liksu 3004 TB	4	täkk	„	„	1265	3 t. 32 min. 15 sek.	„	361	1 t. 27 min. 35 sek.	23	XV
22. Lemmik 2238 TB	7	„	„	„	1330	3 t. 55 min. 40 sek.	„	380	1 t. 21 min. 25 sek.	17	III

Lootsi liini esindajate maksimaalse veojõudluse katsete tulemused 1948.—1951. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Koorma kaal kg	Koorma kaalu ja hobuse kaalu suhe	Koorma veojõu tarve kg	Maksimaalse veojõu % eluskaalust	Distants m	Osavõtjate arv	Saadud koht
1. Lembo 1021 TA	9	täkk	hea	6817	9,9	477,2	69,1	285	15	IV
2. Leho 1013	10	„	„	8654	12,7	432,7	63,6	113	40	XI
3. Lillu 4375 TA	5	mära	keskmine	6895	11,4	480,1	80,0	255	15	III
4. Lagle 3697 TA	7	„	„	10438	17,2	521,9	85,9	118	14	I
5. Lemmik 2268 TB	6	täkk	„	9682	16,6	484,1	82,7	120	14	III—IV
6. Luna 3315 TA	10	mära	„	9682	16,6	484,1	83,0	106	14	III—IV
7. Lord 1441 TA	6	täkk	hea	7761	11,0	388,3	55,1	11,5	36	III—IV
8. Leon 1475 TA	7	täkk	hea	5655	—	282,9	—	80	36	XX
9. Laari 3705 TA	8	mära	keskmine	4953	8,8	247,5	44,2	45	36	XXXIV
10. Lembe 4143 TA	7	„	„	8160	12,8	408	63,7	107	40	IV—V
11. Liki 1361 TA	7	täkk	„	8400	14,2	420	71,2	117	40	I

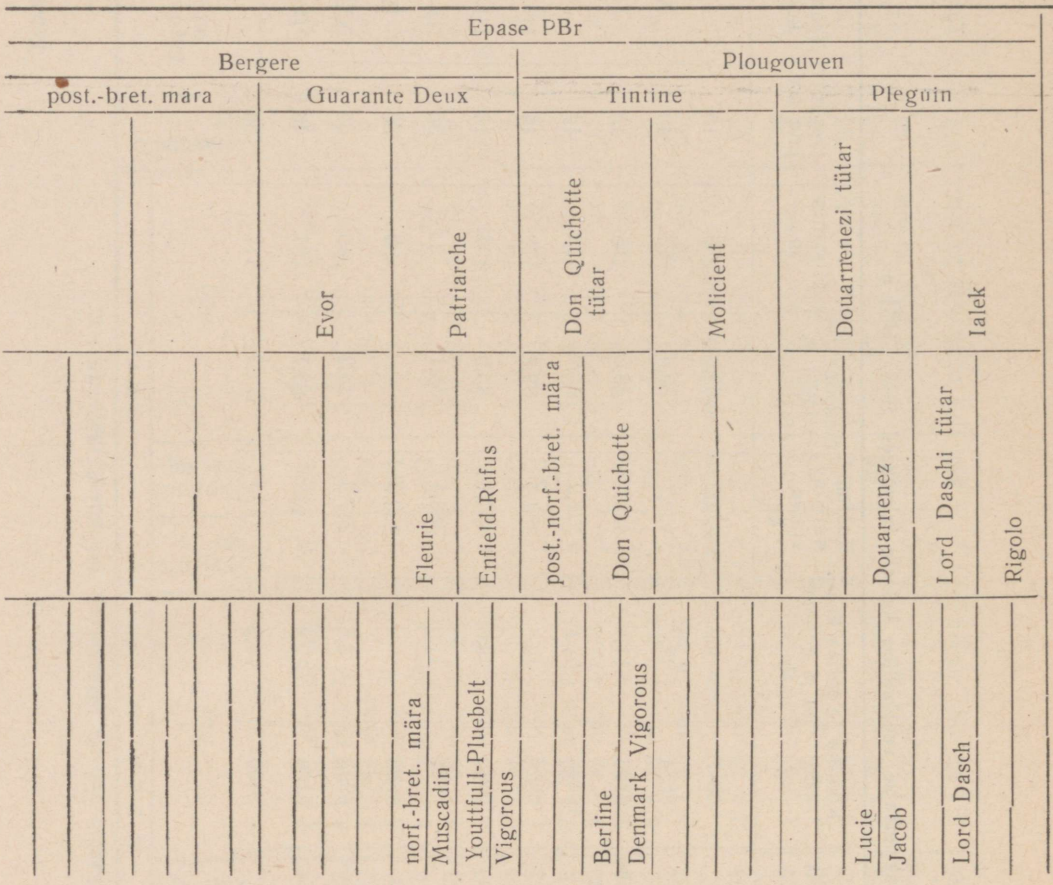

1950—1951, Raplas aastail 1952—1954 ja Järva-Jaanis 1955. aastal. Lootsi liini esindajate veojõudluskatsete andmed on toodud tabelis 86 ja 87.

Nagu tabelist nähtub, on pikamaa veo- ja sõidukatsetel täkk Leiduri tagajärg väga hea, teiste saavutused on keskpärased ja isegi nõrgad. Täkk Lootus näiteks väsis 1950. aastal Vigalas korraldatud võistlustel juba 13 km veo järel.

Maksimaalse veojõudluse katsetel näitavad Lootsi järglased aga silmapaistvalt häid tulemusi. Kõrgema klassi saavutuste hulka tuleb arvata mära Lagle tagajärg 1950. aastal — 10 438 kg. Veel terve rida teisi Lootsi järglasi, nagu täkud Lemmik ja Liki ning mära Luna, on saavutanud silmapaistvaid tulemusi.

Loots on tori hobusetõu veovõimet, eriti maksimaalse veojõudluse omadusi, silmapaistvalt parandanud.

Lootsi enda ja tema järglaste viljakus on keskmine kuni hea. Näiteks märad Lulla, Lembe ja Lolli poegivad peaaegu igal aastal. Mära Luhta oli aga viis aastat järjest aher.

Paaritusplaanide koostamisel ja paaridevalikul tuleb toimida sama põhimõtte järgi nagu Uhke liini puhul, s. o. Lootsi ja tema poegadega tuleb paaritada tori põhiliinide märasid ja tori põhiliinide täkkudega Lootsi liini märasid. Liini alalhoidmiseks on vaja kasutada mõõdukat suguluspaaritust.

Vidangeur 5908 PBr

Graisi tütar						Rossignol					
Patrie				Grais		Parade				Rustique	
Muscodine		Fegouniam				Inor		Imperial		post.-bret. mära	Unique
Serpolette	Guiber	Bebette	Revival					Maroti tütar	Cauge		Velleda	Lord Randy
Serpolet-Boi	Bellone	Auriac						norf.-post.-bret. mära Marol	Denmark Vigorous		Chambois	Lord Randolph

Lootsi tähtsamaid täkkjärglasi:

1. **Lembo 1021 TA**, kes moodustab iseseisva liini, mille kohta on andmed esitatud lk. 204—205.

2. **Lootus 1407 TA** (ema Silla 2994 TB) — raudjas, lauk laubal; tk 157 sm, rs 71 sm, kpk 159 sm, rü 187 sm; sündinud 1944. aastal Lelles. Lootus on väga hea tõutüübi ja välimikuga hobune. Ta asus paarituspunktides Vigalas aastail 1948—1950, Pärnu-Jaagupis aastail 1951—1952 ja Põlva rajoonis aastail 1953—1955.

3. **Lunar 859 TA** (ema Hoiva 980 T) — punaraudjas, lauk laubal; mõõtmed 3-aastaselt: tk 156 sm, rl 48 sm, rs 78 sm, rü 189 sm, ll 57 sm, lp 56 sm, kü 22,5 sm; sündinud 1939. aastal.

Lunar on hea söödakasutaja ning vastupidav nii töös kui ka sõidus ja annab ühtlasi järglasi.

Ta asus paarituspunktides Paadremaal aastail 1942—1945, Märjamaal aastail 1946—1947, Tori Hobusekasvanduses 1948. a., Lihulas 1949. a., Vigalas 1950. aastal ja Kullamaal aastail 1951—1955.

4. **Liki 1361 TA** (ema Hesta 1533 TA) — raudjas, suur täht laubal, mõlema tagajala sõrgatsid valged; tk 158 sm, rl 45 sm, rs 79 sm, rü 190 sm, ll 59 sm, lp 56 sm, kü 21,5 sm, ek 598 kg; sündinud 1944. aastal.

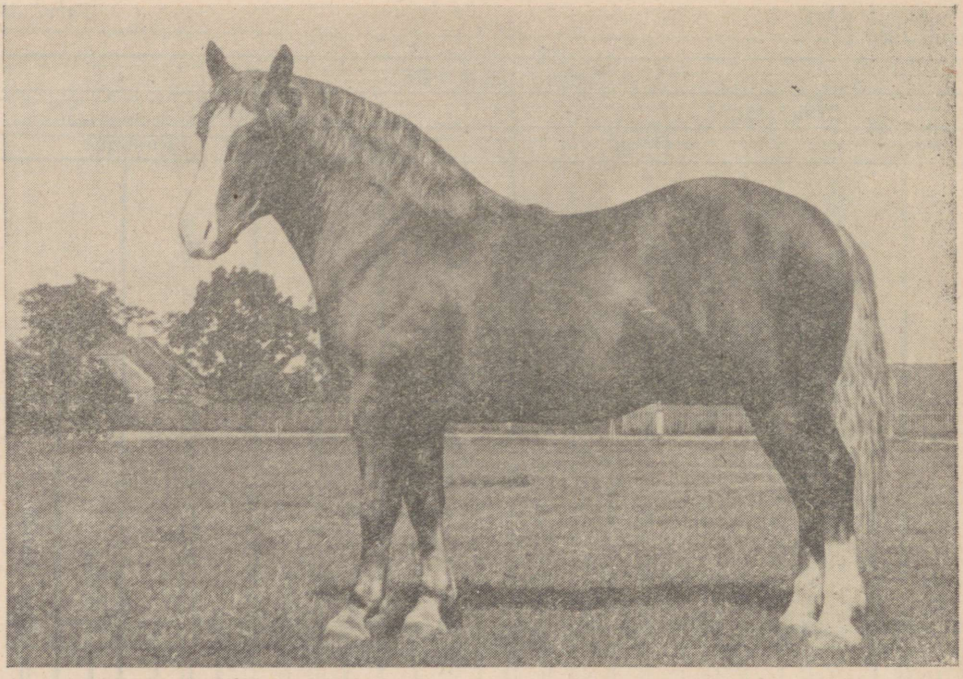

Täkk Luhar 2001 TA, sündinud 1952. a., isa Loots 649 TA, ema Uhra 17410 TB. Raudjas, turja kõrgus 158 sm, kere põikpikkus 171 sm, rinna ümbermõõt 201 sm, kämbla ümbermõõt 23,5 sm. Lootsi liini paremaid esindajaid.

Lootsi tähtsamaid märajärglasi:

1. **Lembe 4143 TA** (ema Mimi-Lee 1559 TA) — raudjas, parem ees- ja vasak tagajalg sõrgatsini valged, parem tagajalg üle sõrgatsi valge; tk 162 sm, rs 80 sm, kpk 160 sm, kü 22 sm; sündinud 1944. aastal Viljandi rajoonis.

Lembe on väga tugev hobune ja on andnud häid järglasi, nagu märad Hembe ja Hinne.

2. **Luna 3315 TA** (ema Taara 1621 TA) — raudjas, tk 160 sm, rü 197 sm, kü 21 sm; sündinud 1940. aastal Viljandi rajoonis.

3. **Lagle 3697 TA** (ema Homi 2053 TA) — raudjas, tk 155 sm, rs 79 sm, kpk 162 sm, rü 213 sm, kü 23 sm; sündinud 1943. aastal Viljandi rajoonis. Lagle on väga tugev ja hea tõutüübiga mära.

4. **Lipsi 4147 TA** (ema Hõrna 2844 TB) — raudjas, lauk laubal; tk 157 sm, rs 75 sm, kpk 165 sm, rü 195 sm, kü 22 sm; sündinud 1944. aastal. Lipsi on tugev hobune ja annab suuri järglasi. Täkk Hormon, kes vedas 16 420-kilogrammise koorma ja saavutas 1955. aastal üleliidulisel põllumajandusnäitusel tori tõu tšempioni nimetuse, on Lipsi poeg.

SAMMUR 569 TA JÄRGLASKOND

Täkk **Sammur 569 TA** — kõrb, täht laubal, mõlemad tagajalad eest sõrgatsini, tagant üle sõrgatsi koos kapjadega valged; tk 161 sm, rl 53 sm, rs 81 sm, rü 218 sm, kü 25 sm, ek 752 kg; sündinud 1934. aastal Prantsusmaal. Sammuri põlvnemist näitab tabel 88.

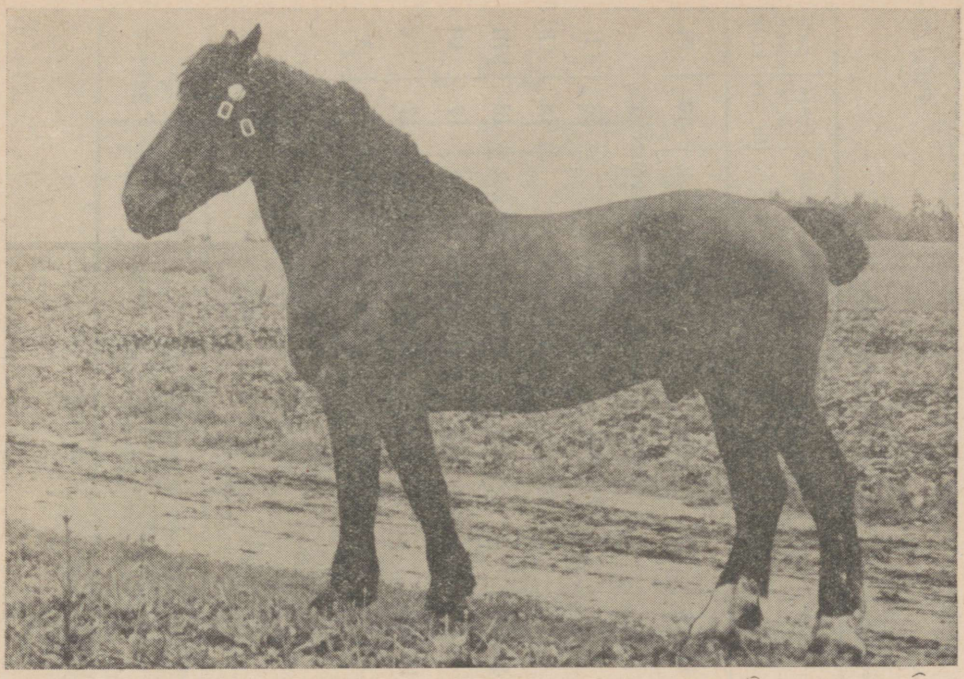

Täkk Sammur 569 TA, sündinud 1934. a. Prantsusmaal, toodud Eestisse 1936. a., isa Vidangeur 5908 PBr, ema Epase PBr. Kõrb, turja kõrgus 161 sm, kere põikpikkus 171 sm, rinna ümbermõõt 218 sm, kämbla ümbermõõt 26 sm.

Sammuril oli kore konstitutsioon, proportsionaalne pea, lühikene tugev ning sügav kael, lai kumer roidekaar, sügav rind ja madal, hästi lihastunud turi, lühikene lai selg ning tugev lanne, hästi lihastunud lai, libajas rennlaudjas, reljeefsete lihasegruppidega üla- ja alareiel ning sapsu ja küünarvarre alal, tugeva luustikuga jalad (eesjalad koondvarbalised, tagajalad pisut rangis), pikk samm ning tüsedusest hoolimata küllalt kiire traav. Ta oli energiline, hea temperamendi ja söödakasutusega täkk.

Sammuri otsestest järglastest on tõuraamatusse märgitud 31 täkku ja 73 mära. Nad on kõik suured ja tüsedad, kuid palju eriti silmapaistvaid suguhobuseid nende hulgas ei ole. Enamik Sammuri järglastest on koreda konstitutsiooniga ja vähe vastupidavad. Paljud neist on saabel- ja rangjalgsed.

Tabel 89

Sammuri poegade keskmised mõõtmed ja indeksid
(mõõtmed sentimeetrites ja eluskaal kilogrammides)

	Mõõtmed					Indeksid			
	tk	kpk	rü	kü	ek	kompaktsuse	pikkusse	massiivsuse	luustiku
31 poega	156,4	163,5	195,5	22,5	590	10,4	104,5	125,0	14,4
Sammur	161	171	218	25	752	12,3	106,2	135,4	15,5

Tabel 90

Sammuri järglaskonna esindajate pikamaa veo- ja sõidukatsete tulemused 1947.—1951. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Vedu			Sõit			Osavõtjate arv	Saadud koht
				Distants km	Koorma kaal kg	Aeg	Distants km	Koorma kaal kg	Aeg		
1. Saima 2279 TA	9	mära	hea	25	1595	4 t. 17 min. 43 sek.	25	443	1 t. 36 min. 5 sek.	10	IX
2. Šultan 1247 TA	7	täkk	„	„	1720	3 t. 44 min.	Sõidul väsis, ei lõpetanud võistlust				
3. Silvi 16422 TB	4	mära	„	„	1587	3 t. 41 min.	25	454	1 t. 28 min.	18	II
4. Silla 3555 TA	10	„	keskmine	„	1525	4 t. 17 min.	„	435	1 t. 36 min.	18	XIII
5. Sakkur 1447 TA	6	täkk	„	„	1592	3 t. 56 min. 40 sek.	„	424	1 t. 28 min. 40 sek.	18	VIII
6. Sunder 2746 TB	5	„	hea	„	1560	3 t. 23 min.	„	418	1 t. 22 min. 35 sek.	17	VI
7. Sonla 11496 TB	10	mära	„	„	1462	4 t. 21 min. 12 sek.	„	390	1 t. 40 min. 22 sek.	17	XV
8. Sanni 14276 TB	6	„	„	„	1280	4 t. 16 min.	„	341	1 t. 26 min. 55 sek.	18	X

Tabel 91

Sammuri järglaskonna esindajate maksimaalse veojõudluse katsete tulemused 1949.—1951. a.

Hobuse nimi ja tõuraamatu number	Vanus aastates	Sugu	Toitumus	Koorma kaal kg	Koorma kaalu ja hobuse kaalu suhe	Koorma veojõu tarve kg	Maksimaalne veojõu % eluskaalust	Distants m	Osavõtjate arv	Saadud koht
1. Sirka 16062 TB	4	mära	keskmine	4551	8,1	318,6	56,9	153	15	X
2. Sangar 1157 TA	9	täkk	hea	7274	10,9	363,7	54 6	84	24	XII
3. Sunni 3517 TA	9	mära	„	6772	11,8	338,6	59,4	74	24	XIX
4. Silvi 16422 TB	5	„	„	9280	16,3	464	81,2	128,5	40	VII
5. Silva 15952 TB	5	„	keskmine	8402	17,9	420,1	89,4	107	40	XVI
6. Sõidu 4597 TA	5	„	hea	9406	14,9	470,3	74,6	131,5	40	VI
7. Sirje	8	„	keskmine	6708	13,2	335,6	65,8	89	36	XIII
8. Sonla 11946 TB	10	„	„	6474	10,9	323,8	54,4	76	40	
9. Silli 13406 TB	8	„	hea	5538	9,2	276,9	46,2	59	40	
10. Sasta 4683 TA	5	„	keskmine	5520	10,0	276	50,2	92	40	

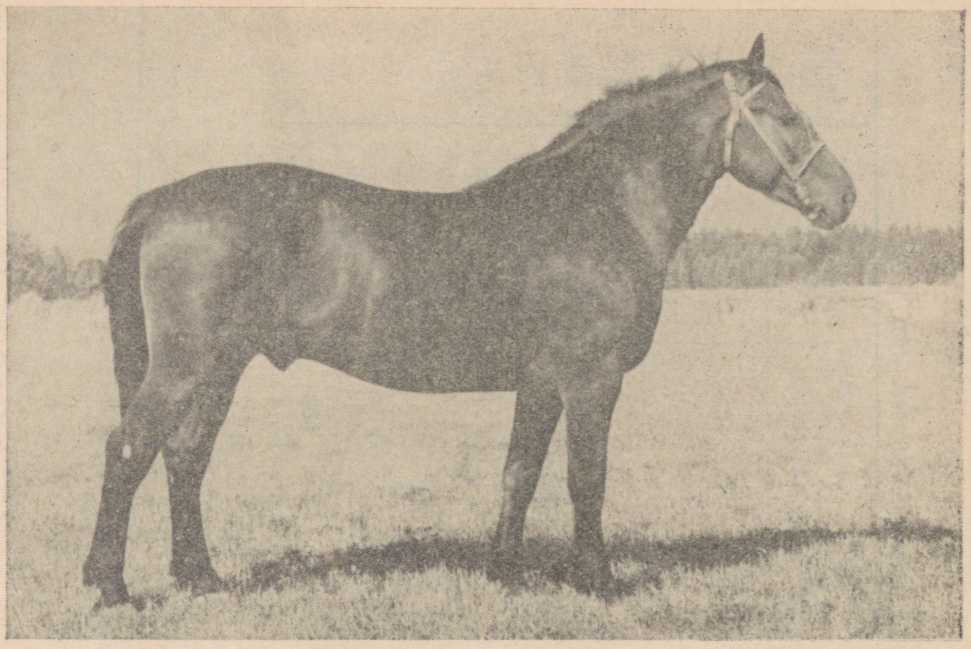

Täkk Sildur 4362 TB, sündinud 1949. a., isa Sannur 987 TA, ema Hilda 2858 TB. Turja kõrgus 163 sm, rinna ümbermõõt 186 sm, kämbla ümbermõõt 21,5 sm.

Tõuraamatusse märgitud Sammuri poegade keskmised mõõtmed ja indeksid on esitatud tabelis 89.

Tabelist 89 nähtub, et Sammuri poegade keskmised mõõtmed ja indeksid on liinialustaja omadest väiksemad.

Sammur asus paarituspunktides Toris ja Põltsamaal 1937. a., Loodnal 1938. a., Toris ja Raplas 1939. a., Koerus 1940. a., Sipas (Märjamaa rajoon) 1941. aastal, Niinjas (Haapsalu rajoon) aastail 1942—1944, Kullamaal aastail 1945—1947, Jõgeval aastail 1949—1950, Kuremaal ja Toris 1950. aastal.

Sammuri järglaskonna esindajate veojõudluskatsete andmed on toodud tabelites 90 ja 91.

Vastavalt tabelites 90 ja 91 esitatud andmetele on pikamaa veo- ja sõidukatsetel mära Silvi tulemus hea, kuna teistel hobustel tulemused on keskpärased. Maksimaalse veojõudluse katsetel saavutasid märad Sõidu ja Silvi väga häid tulemusi, mära Sirje tulemus on aga eriti nõrk.

Sammuri järglaste veovõime, vastupidavuse ja kiiruse näitajatest kokkuvõtet tehes võib öelda, et neil on jõudu lühemaajaliseks pingutuseks, kuid vastupidavust kestvaks veoks ja sõidukiirust neil ei ole. Kui mõnel viimaseid on, siis on need saavutatud emapoolsete eellaste kaudu. Veovõimet Sammur ei ole suutnud tori hobusel parandada.

Sammuri viljakus oli madal. 1950. aastal, kui ta oli Kuremaa Loomakasvatustehnikumi õppemajandis, suutis ta majandile anda ainult neli varssa. Samal aastal temaga Toris paaritatud kolmest märast saadi ainult üks varss.

Sammur ei ole täiel määral täitnud temale kui tori hobuse parandajale pandud lootusi. Ta ei ole suutnud luua iseseisvat liini, vaid teda tuleb pidada ainult verelisandajaks. Intensiivselt tuleb ära kasutada Sammuri poegi Sannurit ja Sangarit. Need on emadelt pärinud tihedama ja tuge-

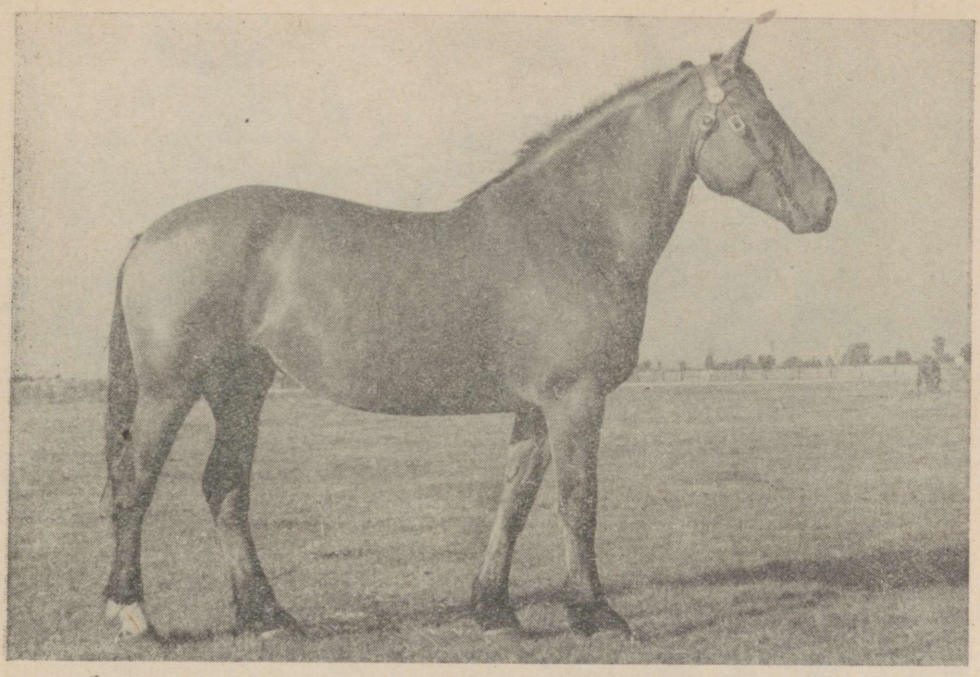

Mära Silvi 16422 TB, sündinud 1946. a., isa Sannur 987 TA, ema Hilda 2858 TB. Turja kõrgus 161 sm, rinna ümbermõõt 205 sm, kämbla ümbermõõt 21,5 sm.

vama konstitutsiooni ning on sellepoolest isast paremad. Sammuri järglaskonda tuleb ühendada kergemate, Hetmanist pärinevate liinidega, kuid eriti Hasmo liiniga.

Sammuri tähtsamaid täkkjärglasi:

1. **Sannur 987 TA** (ema Harli 2465 TA) — kõrb, tk 160 sm, rs 78 sm, kpk 162 sm, rl 48 sm, rü 190 sm, kü 21,5 sm; sündinud 1940. aastal Vigalas. Ta on hea tüübi ja välimikuga ning väga tüse, temperamentne täkk. Sannur on parim Sammuri järglaskonna jätkaja.

2. **Sampo 783 TA** (ema Granba 1823 TA) — kõrb, täht laubal, parema tagajala sõrgats valge; tk 156 sm, rl 46 sm, rs 77 sm, rü 190 sm, ll 56 sm, lp 57 sm, kü 22,5 sm, ek 588 kg; sündinud 1938. aastal.

Sampo oli madalajalgne, hea veovõime ja vastupidavusega tüse täkk.

3. **Sandur 785 TA** (ema Hiito 985 T) — kõrb, täht laubal, vasak tagajalg üle sõrgatsi valge; tk 156 sm, rl 47 sm, rs 78 sm, rü 194 sm, ll 58 sm, lp 59 sm, kü 22,5 sm, ek 592 kg; sündinud 1938. aastal.

Sandur oli tüse, hea söödakasutuse ja silmapaistva veotahtega täkk. Ta asus paarituspunktides Lelles 1941. a., Toris 1942. aastal ja Puhjas aastail 1943—1944.

4. **Sangar 1717 TA** (ema Hervi 4137 TA) — kõrb, täht laubal, kolm jalga valged; tk 158 sm, rl 47 sm, rs 76 sm, rü 192 sm, kpk 159 sm, ll 57 sm, lp 58 sm, kü 22 sm; sündinud 1951. aastal.

Sangar on tüse, madalajalgne, lootustandev noor täkk, Sammuri järglaskonna jätkaja. Ta asus 1955. aastal paarituspunktis Räpina rajoonis.

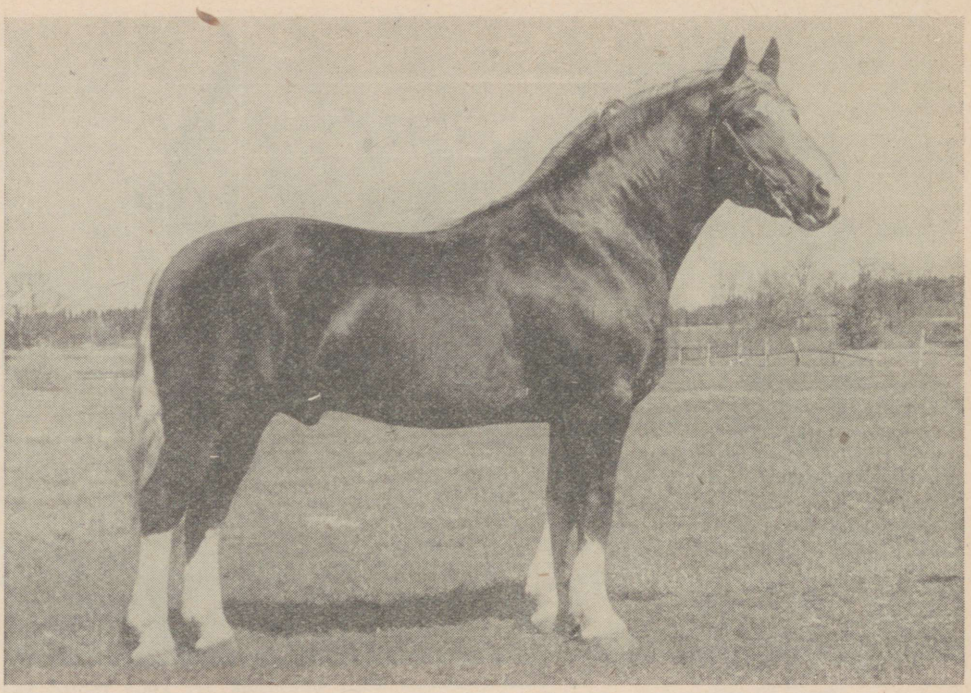

Täkk Lembo 1021 TA, sündinud 1940. a., isa Loots 649 TA, ema Mimi-Lee 1559 TA. Raudjas, turja kõrgus 161 sm, kere põikpikkus 172 sm, rinna ümbermõõt 210 sm, kämbla ümbermõõt 24 sm.

LEMBO 1021 TA LIIN

Lembol 1021 TA on väga hea tõutüüp ja välimik; ta on niivõrd hea pärandusvõimega, et tema järglased moodustavad iseseisva liini.

Lembo on raudjas, halle karvu üle keha, lauk laubal, kõik neli jalga valged; tk 161 sm, rs 82 sm, rü 210 sm, ll 58 sm, lp 59 sm, kpk 172 sm, kü 24 sm, ek 740 kg; sündinud 1940. aastal Viljandi rajoonis. Lembo põlvnemine on toodud tabelis 92.

Tabel 92

Täkk Lembo 1021 TA, raudjas, sünd. 1940. a.

Mimi-Lee 1559 TA								Loots 649 TA							
Lauk				Mavr				Joyense PBr				Intact PBr			
Nella 643 T		Weighton-Squire 28 T		Dudka Tk 1904		Meinhard II 43 T		Diane		Fripoun		Conette		Uruf	
Walli LS	Express 29 T		Weighton-Squire 5466 Hk	Harmlose Tk 1531	Duke of Scaggiethorpe	Herzogin 5885	Mentor 1054	Narcisse	Cleare	Vedette	Artilleur	Lucie	Deurle	Robine	Samuel

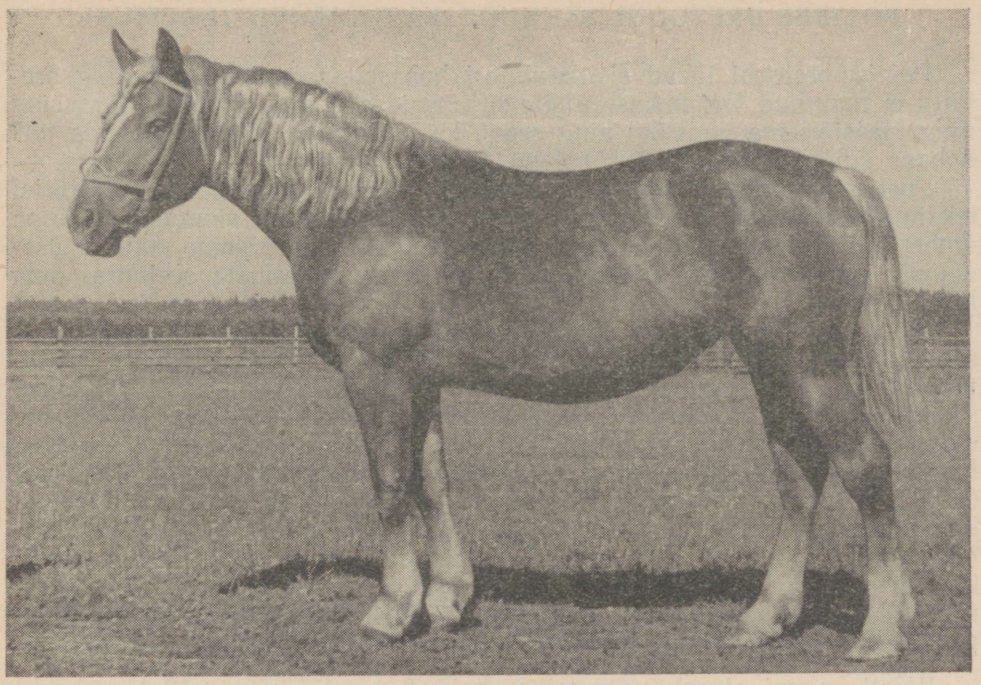

Mära Lahti 19316 TB, sündinud 1949. a., isa Lembo 1021 TA, ema Saima 2279 TA. Mõõtmed 2-aastaselt: turja kõrgus 155 sm, kere põikpikkus 160 sm, rinna ümbermõõt 184 sm, kämbla ümbermõõt 22 sm.

Lembo on kooskõlalise ja korrapärase välimikuga, hea iseloomuga, temperamentne, tugev hobune.

Tema järglased on suured, tüsedad, väga hea tõutüübi ja välimikuga hobused. Nende hinnatavaks omaduseks on varavalmivus.

Lembo asus paarituspunktides Türi rajoonis 1943. aastal, Suure-Jaani rajoonis aastail 1944—1945, Viljandi rajoonis 1946. aastal, Põltsamaal aastail 1947—1951, Tori Hobusekasvanduses 1952. aastal ja Abja rajoonis aastail 1953—1954.

Lembo maksimaalse veojõudluse katsete andmed on esitatud tabelis 87 (lk. 195).

Tema viljakus on väga hea. G. Tehveri andmeil oli Lemboga 1951. aastal paaritatud märade tiinestumine 75,4%.

Lembo tähtsamad täkkjärglased:

1. **Landur 1641 TA** (ema Vilga 13 458 TB) — raudjas, tk 160 sm, kpk 167 sm, rü 202 sm, kü 23,5 sm; sündinud 1948. aastal Jõgeva rajoonis.

2. **Lasso 3880 TB** (ema Katu 13 080 TB) — tumeraudjas, tk 161 sm, kpk 167 sm, rü 190 sm, kü 22 sm; sündinud 1948. aastal Põltsamaa rajoonis.

3. **Lembot 3088 TB** (ema Ulai 3265 TA) — tumeraudjas, tk 157 sm, kpk 164 sm, rü 185 sm, kü 22 sm; sündinud 1948. aastal Põltsamaa rajoonis.

4. **Lembu 3600 TB** (ema Harna 4250 TB) — raudjas, tk 157 sm, rü 187 sm, kü 21 sm; sündinud 1948. aastal Suure-Jaani rajoonis.

POSTJEE-BRETOONI TÄKKUDE KASUTAMISE TULEMUSI

Postjee-bretooni täkud ei olnud tori hobusele täiesti võõrad ning seetõttu ei muutnud tori hobuse üldilmet, andsid aga talle juurde reljeefsema ning massiivsema lihastiku ning seega ka kehakaalu, s. o. seda, mida tori hobune kui põllumajanduslik hobune vajas.

Postjee-bretooni täkud likvideerisid ida-friiside kasutamise tagajärjel tekkinud rinna kitsaks muutumise ja kõrgejalgsuse, ühtlasi suurendasid rinna ümbermõõtu, muutes tori hobuse kompaktsemaks. Tori hobune muutus tüsedamaks universaaltüüpi põllumajandushobuseks, kaotamata seejuures oma head liikuvust.

Analüüsides postjee-bretooni täkkude ja Hetmani järglaste tulemusi veoning sõiduvõistlustel, ilmnes, et tori hobune ei kaotanud tüsedamaks muutumisega oma häid omadusi, s. o. tugevat veovõimet, head veotahet, pikka sammu ja kiirust. Rinnakorvi kumeramaks muutumisega suurenes tähtsate elundite mahutusruum — rinnaõõs. Viimase tõttu on katsetel postjee-bretoonide järglaste rühma kuuluvad rasked hobused (keskmine kehakaal 633 kg) läbinud traavisõidul keskmiselt sekundis 4,35 m, kuna Hetmani liini kuuluvad, kergemad, TB rühma hobused (keskmine kehakaal 542 kg), olles 91 kg eelmistest kergemad, on läbinud sekundis 4,38 m, s. o. ainult 0,03 m rohkem. Seejuures tuleb arvesse võtta ka traavisõidul veetud koormat, mis oli postjee-bretoonide järglastel 58,3 kg raskem. Keskmiselt on postjee-bretoonide rühma kuuluvad hobused läbinud tunnis 15,63 km.

Wüsti valemi alusel: normaalne veojõud $= \frac{\text{kehakaal}}{9} + 12$ kg, saame normaalseks veojõuks ida-friisi järglastele 78,1 kg, Hetmani järglastele 74,3 kg ja postjee-bretoonide järglastele 78,7 kg, millest nähtub, et ida-friiside asendamine aretuses postjee-bretoonidega andis positiivseid tulemusi ning tõstis tori hobuse veojõudu.

Pikamaa veo- ja sõidukatsete tulemused näitasid, et postjee-bretoonide rühma kuuluvate tori hobuste veovõime on 18,9% suurem TB rühma omast. Tori hobuse kompaktsemaks muutmine on osutunud kasulikuks omaduseks.

Puudusena on postjee-bretooni täkk Virk, osaliselt ka Uhke ja Tugev, reale järglastele pärandanud väheldast kasvu. Tugeva ja Sammuri järglastel leidub saabeljalgsust. Ka esineb postjee-bretooni täkkude järglastel mõnikord pehmet selga.

KOLMAS OSA

*

KAASAEGNE TORI HOBUNE, SELLE EDASISE ARETAMISE PERSPEKTIIVE JA ARETUSTÖÖ SUUNAMINE

I. PEATÜKK

*

TORI HOBUSETÕU ARETAMISEL KASUTATUD MEETODID JA VÕTTED

Eespool toodud andmetest ja ajaloolisest ülevaatest selgub, et Tori Hobusekasvanduse tegevuse esimesel, teisel ja kolmandal perioodil, s. o. 1856.—1920. aastani, töötati süsteemita. Oli üles seatud küll põhiline eesmärk — parandada väikesekasvulist eesti hobust, millises suunas teostatigi siis suguhobuste valikut, komplekteeriti kasvanduse hobukoosseisu ja viidi igaks paaritushooajaks läbi paaridevalik (märade valik täkkudele). Tolleaegse zootehnilise teaduse puudulikkuse tõttu ebaõnnestus aga selle ülesande täitmine. Paaridevalik tõu aretamise esimesel, s. o. ristamisetapil, toimus peamiselt plaanitu tõugudevahelise ristamise teel.

Akadeemik *A. Middendorf* (23) kirjutas, et paljud neist ristandeist olid ebaühtlase kehaehitusega. Neil oli mitmeid välimiku vigu ja ükski neist ei rahuldanud täiesti.

A. Middendorf lootis noorhobuste parema söötmisega mitme põlve kestel hobuste kõrgust, tüsedust ja eluskaalu tõsta. Ta väitis, et Toris on see saavutatud juba järgmises põlves. Samas lisas ta aga juurde, et tugevama söötmise tagajärjel ei olnud hobused täiskasvanuna enam eesti hobusele omase vähenõudlikkusega, vaid vajasid rohkem söötasid.

Kasvanduse tegevuse neljandal perioodil hakati aretustööd tegema plaanikindlalt. Põllu- ja transporditöö nõuetest lähtudes seati juba 1920. aastal ülesandeks välja kujundada universaalne põllutööhobune, kes tüübilt sarnaneks Hetmaniga. Tori hobuste tõuraamatus, mille pidamist alustati 1922. aastal, eraldati 1932. aastast alates kaks osakonda: TA osakonda märgiti raskemad, TB osakonda kergemad hobused. Soovitava tüübi, välimiku ja konstitutsiooni väljakujundamiseks ja kindlustamiseks teostati sel perioodil ranget

a) **ühtlikku (homogeenset) valikut.** See andis soovitud tulemusi tõutüübi ühtluse taotlemisel. Tüübilt ja välimikult ühtlase, Eesti oludele kohase universaalse põllutööhobuse kujundamiseks hakati selleks mittesobivaid idafriisi tõust põlvnevaid liine järk-järgult välja tõrjuma (Meinhard, Arend, Tello, Grant). Jäi ainult üks põhiliin, s. o. tõu esiisa Hetmani liin. Hetmani säilinud järglaste intensiivse kasutamise tõttu (Heldenknabe II 133 T, Harun 42 T jt.) tekkis laialdane

b) **liinaretus,** mis veresugulaste omavahelisel paaritamisel kujunes

c) **sugulusaretuseks.** Sel teel saavutati Tori Hobusekasvanduses, kuid ka väljaspool laialdane massiiv ühetüübilisi ja ühtlaste omadustega, Hetmaniga sarnanevaid hobuseid, kes olid omavahel veresugulased ja moodustasid Hetmani liini. Hetman esines paljude hobuste eellaste hulgas 8—9 ja mõnel juhul 10—12 korda.

Tõuaretustöö teine, s. o. tõu struktuuri kujundamise etapp viidi lõpule 1935. aasta paiku. Kestev suguluspaaritus, eriti lähissuguluspaaritus, mõjus kahjustavalt järglaste tervisele, viljakusele, välimikule ja kasvule. Positiivsete omaduste kõrval kinnistusid järglastes intensiivselt ka puudused.

Ühtlik valik sulges Hetmani järglaste kitsa ringi, vähendas tõu elastsust, kitsendas pärilikkuse alust ja viis tõu edasiarendamise asemel kitsenemisele ning kidunemisele.

Ülalmainitud puuduse kõrvaldamiseks asuti tõuaretustöö kolmandal, s. o. tõu täiustamise ja liinide aretamise etapil teostama tori hobusele

d) **verelisandamist.** Selleks otstarbeks toodi Prantsusmaalt viis postjee-bretooni täkku (Uhke 573 TA, Virk 571 TA, Tugev 575 TA, Loots 649 TA ja Sammur 569 TA).

Nagu eespool Tori Hobusekasvanduse tegevuse ülevaates on märgitud, andis postjee-bretooni täkkude vere lisandamine soovitud tulemusi.

Postjee-bretooni täkkudega paaritamisel ei olnud eesmärgiks vältav (ümberkujundav) ristamine, mis oleks tori hobuse tüübis, välimikus ja närvisüsteemis põhilisi muutusi esile kutsunud. Kui seda on siiski mõnel juhul tehtud, siis on see tingitud asjaolust, et tõuaretustööd pole suudetud küllaldase plaanikindlusega juhtida.

Rööbiti verelisandamisega ja õige valiku ning paaridevalikuga rakendati sel perioodil

e) **noorhobuste suunavat kasvatamist,** mis seisis noorhobuste tugevas ning mitmekesises söötmises, heas pidamises, hooldamises ja süstemaatilises treeningus. Sellega saavutati noorhobuste senisest intensiivsem kasv (varavalmivus), nende konstitutsioon tugevnes ning neil arenesid paremini välja lihased ja siseelundid.

Viimasel aastakümnel ühendatakse postjee-bretoonidega ristamisel (verelisandamisel) saadud esimese põlvkonna järglased

f) **liinide ühendamise põhimõttel** «H» (Hetmanist põlvnevate) liinide esindajatega (Haruni, Hingstari ja Halise liin). Sel teel saadakse hobused, kes säilitavad Hetmani järglastele omase tüübi, kuid kelle pärilikkus on elastseks muutunud. Praegusel ajal on juba liinide ühendamise teel saadud laialdane massiiv hobuseid, kelle paremad esindajad on üleliidulise põllumajandusnäituse eksponaadid: täkud Hindo 1667 TA (isa Hingstar 317 T — ema Ubi 3679 TA), Haigur 1695 TA (isa Halvak 1553 TA — ema Uha 3539 TA), Hormon 1715 TA (isa Halvak 1553 TA — ema Lipsi 4147 TA) jt. Rakendades noorhobuste kasvatamisel selleks kasvandusele eriti kohandatud suunava kasvatamise meetodit, saadakse aretuse eesmärgile vastavaid väga häid hobuseid.

Ühtliku valiku teel saadud, omavahel enamasti veresuguluses olevate «H» liinide hobuste ühtlane massiiv ühelt poolt ja postjee-bretoonidega verelisandamise teel saadud elastse pärilikkusega hobuste massiiv teiselt poolt võimaldavad praegusel ajal rakendada

g) **mitteühtlikku (heterogeenset) valikut.** Seda rakendatakse kasvanduse aretustöös viimastel aastatel suure eduga ja laias ulatuses. Nii on kasutatud rööbiti täkke Hingstar 317 T ja Halis 348 T ühelt poolt, Virk 571 TA, Sammur 569 TA ning Loots 649 TA teiselt poolt. 1954. ja 1955. aastal olid kasvanduses vanade liinide esindajatena täkud Haksur 1906 TB ja Hernes 548 TB, verelisanduse saanud liinide esindajatena Uhur 1625 TA, Hindo 1665 TA, Haigur 1695 TA, Hormon 1715 TA ja Sangar 1717 TA. Mitteühtliku valiku teel on kasvanduses saadud suur massiiv häid suguhobuseid.

Mitteühtlik valik soodustab tõu eritüüpide (TA ja TB) paremat väljakujundamist ja uute majanduslikult kasulike omaduste tekkimist. Ta avardab tõu esivanemate kitsa ringi ja võimaldab

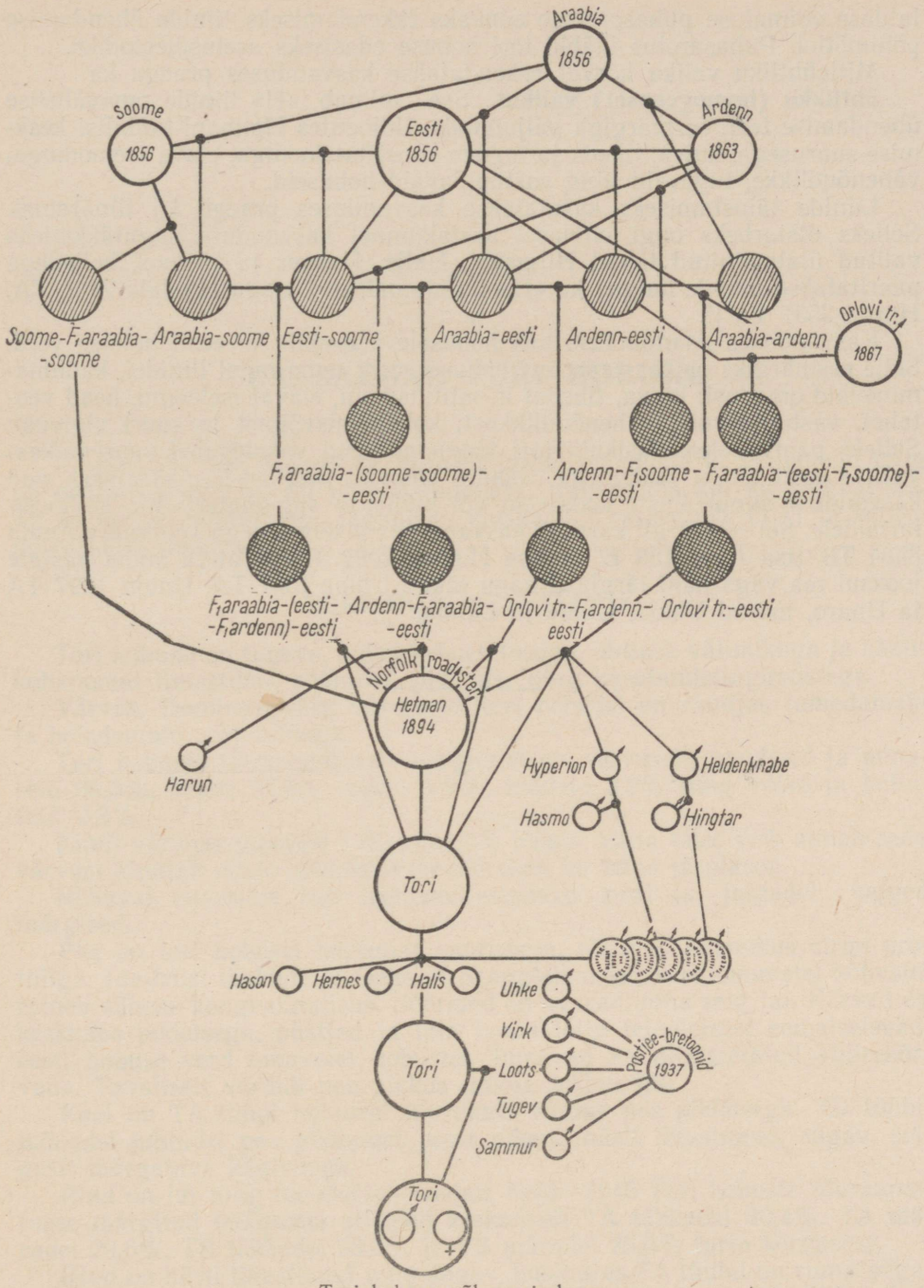

Tori hobuse põlvnemisskeem.

h) **puhasaretuse edukat kasutamist.**

Postjee-bretooni täkkudest on «H» liinidega ühendamise teel kujunenud uued (Uhke, Virga, Lootsi, Tugeva ja Sammuri) liinid ning järglaskonnad. Kasvandus tegutseb praegu 9 täku liini ja järglaskonnaga. See loob kül-

laldase võimaluse puhasaretuse edukaks rakendamiseks liinide ühendamise põhimõttel. Puhasaretus jääbki tori hobuse edasiseks aretusmeetodiks.

Mitteühtliku valiku kõrval rakendatakse kasvanduses praegu ka **ühtlikku (homogeenset) valikut.** See toimub «H» liinide omavahelise ühendamise teel, eesmärgiga paljundada üldjoontes Hetmani-tüübilisi keskmise suurusega, kuiva, tiheda ja tugeva konstitutsiooniga, elava iseloomuga, vähenõudlikke, tugevaid ning vastupidavaid hobuseid.

Liinide täiustamiseks kasutatakse kasvanduses praegu ka liinaretust. Selleks otstarbeks ongi viimasel aastakümnel kasvanduse sugutäkkudeks valitud ülalmainitud täkud Hingstar, Halis, Haksur ja Hernes, kelledega paaritatakse muude hulgas ka «H» liinide märasid, nagu Hindala 2101 TA, Hurda 3537 TA jt.

Kasvanduses lisandatakse tori hobusele aeg-ajalt ka eesti hobuse verd. Selle eesmärgiks on taastada tori hobusel, eriti tema uutel liinidel, kadumaminevaid omadusi: kuiva, tihedat konstitutsiooni, elavat iseloomu, head veotahet, vastupidavust, vähenõudlikkust, kohanemisvõimet ja suurt sigivust. Selleks paaritatakse üksikuid tori tõugu märasid vahetevahel suuremakasvuliste eesti tõugu täkkudega. Saades sobivad järglased, määratakse nad kasvanduse suguhobuste koosseisu või müüakse sugumaterjalina kolhoosifarmidele. Sel eesmärgil kasutati kasvanduses pikemat aega sugumära Anala 8834 TB (isa Anar 159 E — ema Hurma 2099 TA). Anala andis aastate jooksul rea väga häid järglasi, nagu täkud Uhlar 1367 TA, Union 1697 TA ja Unaro, märad Uhkla, Unala ja Lanna.

2. PEATÜKK

*

KAASAEGNE TORI HOBUNE

Praegusaja tori hobune on mitmekülgsete omaduste ja võimetega ning on edukalt kasutatav nii põllumajanduses, transpordis kui ka riigikaitses. Ta on ühtlase tõutüübiga, jagunedes eluskaalult raskemaks (TA) ja kergemaks (TB) tüübiks.

TORI HOBUSE VÄLIMIK

Tori hobune on tugeva, kuiva kehaehitusega, ühtlase välimikuga ja hästikohanenud ilmastiku-, söötmis-, pidamis- ning kasutamistingimustega.

Värvus. Domineerivaks värvuseks tori hobusel on raudjas tumedamate ja heledamate varjunditega.

Tori hobuste tõuraamatusse märgituist on värvuselt: raudjaid ja punaseid 65,3%, kõrbe 25,6%, musti 4,9%, kimleid 3,9% ning võike ja kollaseid 0,3%.

Kimli värvuse protsent võib edaspidi tõusta, kuna täkk Virk annab seda värvust kindlalt edasi. Osaliselt teevad seda ka tema järglased.

Rõhuval enamikul tori hobustel esinevad peal ja jalgadel valged märgised.

Pea on tori hobusel keskmise suurusega, rõhuvas enamikus sirge profiiliga. Ida-friisi täkkude ja Duke of Scagglethorpe'i verd omavatel hobustel esineb vähene kongisninalisus. Sõõrmed on avarad, nina selg lai. Kõrvad on keskmise pikkusega, püstjad ja laia lauba tõttu teineteisest eemalseisvad; eesti hobuse verd omavatel hobustel ilmnevad ka niinimetatud «hiirekõrvad». Tavaliselt võrdub pea pikkus laudja pikkusega.

Kael on TA tüüpi hobustel harilikult võrdne pea pikkusega, TB tüübil mõnedel juhtudel pea pikkusest pisut pikem, hästi lihastunud, sügav, selgesti märgatava kägivaoga.

Rind on lai ning moodustab aastail 1940—1946 Tori hobuste tõuraamatusse märgitud mõõtmete andmeil keskmiselt TA täkkudel 30,4%, TA märadel 29,6%, TB täkkudel 28,6% ja TB märadel 28,0% turja kõrgusest.

Rind on hästi lihastunud ning sügav, kusjuures TA tüübil on rinna sügavus tavaliselt üle 50% turja kõrgusest, TB tüübil kõigub see 48—50% vahel.

Roidekaar on tori hobusel kumer. Keskmine rinna ümbermõõt moodustab aastail 1940—1946 tõuraamatusse märgitud hobustel võrrelduna turja kõrgusega TA täkkudel 128,2%, TA märadel 127,4%, TB täkkudel 122,3% ja TB märadel 121,9%.

Rinna ümbermõõt küünib täkkudel kuni 220 sm-ni.

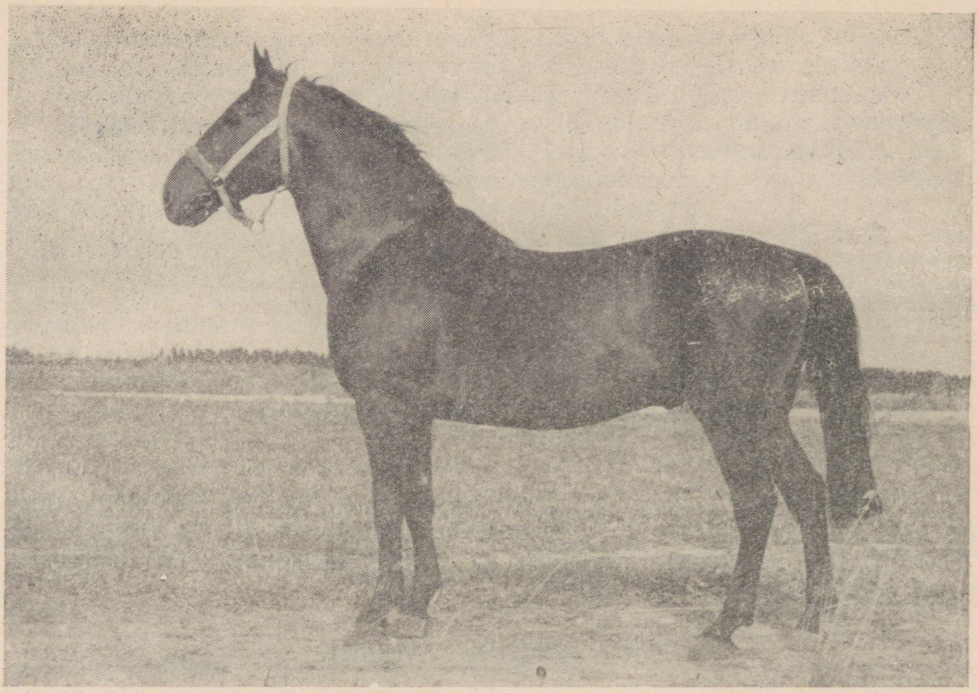

Täkk Hats 1388 TB. Tori hobuse kergema tüübi (TB) esindaja. Sündinud 1938. a., isa Halifaks 357 TA, ema Norma. Turja kõrgus 156 sm, kere põikpikkus 163 sm, rinna ümbermõõt 190 sm, kämbla ümbermõõt 21 sm.

Turi on lai ja hästi lihastunud, TA tüüpi hobustel madal ning lühike, TB tüübil aga keskmise kõrguse ja pikkusega.

Abaluu asend — püstjas kuni püstine. Abaluu piirkond (piht) on hästi lihastunud.

Selg on lühike, tugev, hästi lihastunud, kusjuures arenenud laudja lihastikuga hobustel tekib nõguja selja mulje, mis on aga näilik.

Lanne on lühike, lai, hästi lihastunud ning tugevasti seotud laudjaga. Iduna perekonnast järglastel on lanne pisut ülespoole kumer.

Tühimik on lühike.

Laudjas on pikk, keskmiselt 37% kere pikkusest ja suhteliselt lai, TA tüüpi hobustel on väga hästi lihastunud rennlaudjas, kusjuures renn ulatub ka seljale. Laudja kallak on libajas.

Reis ja **säär** on kaetud reljeefsete võimsate lihastega.

Õla- ja **küünarvarre-ala** paistab eriti silma oma reljeefsete lihasgruppide poolest, mis on üheks tori hobuse eriomaduseks.

Liigesed on laiad, tugevad ja reljeefselt piiristunud.

Jäsemed on kuivad, tugeva luustikuga, selgesti nähtavate kõõlustega.

Kabjad on kompaktsed, keskmise suurusega, tugeva sarvega.

Jäsemete asetus on viimaste aastakümnete aretustöö tagajärjel reeglipärane, kuid esineb ka harkvarbalisust ja vähemal määral harkjalgsust ning Hetmani, Tugeva ja Sammuri liinides ka mitte tugevasti avalduvat saabeljalgsust. Mõnedel tori hobustel täheldatakse ka riivlemist.

Samm on tori hobusel pikk ja hoogne. Haruldane ei ole nähtus, kus tori hobune sammu käies mitte ainult ei kata tagajalaga eesjala jälje, vaid astub sellest 20—30 sm kaugemale ette.

Traav on hoogne ja küllalt kiire.

Iseloom on hea. Need liinid, kus esines halva iseloomuga, tigedaid hobuseid, on aretusest välja lülitatud.

Mõnedel Duke of Scagglethorpe'i verd omavatel hobustel on märgata kartlikkust. See on tingitud lühinägelikkusest, mida Duke of Scagglethorpe oma järglastele pärandas.

KEHAMÕÕTMED JA ELUSKAAL

Enamasti on tori hobustel turja kõrgus 154 sm, kuid esineb ka eksemplare, kellel see mõõde kõigub 148—165 sm piirides. Viimase aja aretustöö tulemusena on keskmine turja kõrgus tõusnud.

Tori hobuste keskmised mõõtmed riikliku tõulava andmeil ajavahemikul 1940—1952 on esitatud tabelis 93.

Tabel 93

Tori hobuste keskmised mõõtmed ja eluskaal riikliku tõulava andmeil 1940.—1952. a.
(mõõtmed sentimeetrites ja eluskaal kilogrammides)

Sooline rühm ja tõuline tüüp	Arv	Mõõtmed					Indeksid		
		turja kõrgus	kere pikkus kepiga	rinna ümbermõõt	kämbla ümbermõõt	eluskaal	pikkuse	massiivsuse	luustiku
TA täkud	453	155,1	161,7	194,9	22,1	603	104,3	125,7	14,3
TB täkud	1689	154,4	160	186,2	20,8	545	103,7	120,6	13,5
TA märad	1311	154,5	163,9	194,1	21,4	577	106,1	125,6	13,9
TB märad	8910	153,1	159,8	186,9	20,2	545	104,4	122,1	13,2

Ülaltoodud mõõtmed on võetud tori hobuste tõuraamatusse märkimisel 3. eluaastal, s. o. ajal, millal hobune ei ole veel täiel määral välja kasvanud. Ümbermõõtmisi pärast tõuraamatusse märkimist ei ole kuigi palju tehtud, mistõttu juurdekasvu kohta on veel vähe andmeid.

TORI HOBUSE TÖÖVÕIME

Tori hobusel on suur töövõime, mis on saavutatud pika aja jooksul teostatud süstemaatilise valikuga. Valik on toimunud konstitutsiooni, korrapärase välimiku ja universaalsele põllumajandushobusele soovitava tüübi tunnuste järgi. Suurel määral on töövõimet aidanud tõsta tori hobuse kasutamine mitmesugustel põllumajanduslikel töödel. Kuigi suguhobuseid treenitakse kolhoosides ja sovhoosides veel üldiselt nõrgalt, on treeningki teataval määral kaasa aidanud tori hobuse töövõime tõstmiseks.

Tori hobuse töövõime selgitamiseks on korraldatud palju katseid. Allolevad kokkuvõtted annavad sellest ülevaate.

Pikamaa veo- ja sõidukatsed 50-kilomeetrisel distantsil koosnevad kahest osast: I — 25-kilomeetrisel vahemaal koormavedu sammu, kusjuures koorma raskuseks on 2,5 hobuse kehakaal; II — kolmetunnise puhkuse ning söötmise järel 25-kilomeetrine traavisõit, mille puhul on vankril kaks inimest. Veokatsete sooritamisel on poolel teekonnal ette nähtud 20 minutit puhkust ja traavisõidul käiakse kahel korral 0,5 km sammu. Vankrina kasutatakse harilikku raudrehvidega ühehobusetöövankrit, teeks on kruusatatud maantee.



Mära Helgi vedamas 2 km veovõistlusel.

Tori tõugu hobused saavutasid ülalnimetatud katsetel aastail 1947—1951 tabelis 94 näidatud keskmised tulemused.

Pärast 1951. aastat pikamaa veo- ja sõidukatseid enam ei korraldata.

Tabel 94

Tori tõugu hobuste pikamaa veo- ja sõidukatsete tulemused 1947.—1951. a.

Aastad	Osavõtnud hobuste arv	Koormavedu sammu 25 km					Traavisõit 25 km				
		Koorma kaal kg	A e g			Kiirus km tunnis	Koorma kaal kg	A e g			Kiirus km tunnis
			t.	min.	sek.			t.	min.	sek.	
1947	25	1443	4	05	08	6,12	424	1	34	55	15,79
1948	42	1373	4	10	00	6,00	400	1	37	12	15,43
1949	72	1381	3	54	23	6,40	390	1	30	26	16,57
1950	118	1387	3	50	41	6,93	378	1	30	57	16,48
1951	125	1366	3	46	27	6,62	369	1	31	10	16,48

Nagu tabelist 94 nähtub, saavutasid hobused 25-kilomeetrisel distantsil koormaveos suurima keskmise kiiruse — 6,93 km tunnis (1950. a.) ning suurima keskmise kiiruse traavisõidus — 16,57 km tunnis (1949. a.). Vabariigi kiireimateks hobusteks osutusid koormaveos Põltsamaa rajooni T. D. Lõssenko nimelise kolhoosi mära Siru, kellel kulus 1410-kilogrammise koormaga 25 km läbimiseks 3 tundi 9 minutit 40 sekundit (7,9 km tunnis), traavisõidus sama rajooni «Tee Kommunismile» kolhoosi mära Virve, kellel

kulus 25 km läbimiseks traavi sõites 1 tund 11 minutit 17 sekundit (21,1 km tunnis).

Pikamaa veo- ja sõidukatseid sooritades jõudsid hobused finišisse erksatena ja heas tervislikus seisundis. Ainult üksikud, treenimata hobused, väsisid katsete sooritamisel.

Ülaltoodud katseandmed näitavad, et tori hobune on kiire ja suure vastupidavusega.

Vastavalt põllutööhobuste treeningu ja võistluste korraldamise juhenditele, mis on koostatud Üleliidulise Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituudi poolt, korraldatakse alates 1952. aastast kombineeritud veojõudluskatseid. Need koosnevad sõltuvalt hobuse tõust ja vanusest 500—1000-kilogrammise koormaga kahe kilomeetri pikkusest traavisõidust, 1400—2100-kilogrammise koormaga kahe kilomeetri pikkusest sammuveost ja 500—700-kilogrammise koormaga vastaval katsekelgul määramata distantsiga kaugusveost.

Kombineeritud veojõudluskatsete keskmised tulemused kümnel paremal tori tõugu hobusel aastail 1952—1954 on toodud tabelis 95.

Tabel 95

Kombineeritud veojõudluskatsete tulemused kümnel paremal tori tõugu hobusel 1952.—1954. a.

Aastad	Traavisõit 2 km min. ja sek.	Sammuvedu 2 km min. ja sek.	Kaugusvedu meetrid
1952	5.21,6	15.10,2	946,8
1953	5.29,5	14.28,4	2927,0
1954	5.24,0	15.02,0	3[illegible]5,0
1955	5.26,4	14.53,9	445,0

Tori tõugu hobuste maksimaalse veojõudluse rekordid aastail 1950—1955 on antud tabelis 96.

Tabel 96

Tori tõugu hobuste maksimaalse veojõudluse rekordid 1950.—1955. a.

Hobuse nimi	Aasta	Hobuse eluskaal kg	Koorma raskus kg	Koorma veojõu tarve kg	Koorma-kaalu ja hobuse-kaalu suhe	Veojõu % hobuse eluskaalust	Veomaa pikkus m
1. Halis 348 T	1950	760	11094	554,7	14,6	73,0	151,5[1]
2. Teevi 14398 TB	1951	540	8520	426,0	15,8	78,9	109[1]
3. Tiki 1647 TA	1952	662	13697	684,8	20,7	103,4	171[1]
4. Helga 9624 TB	1953	586	10081	504,1	17,2	86,0	400
5. Hormon 1715 TA	1954	706	16420	541,8	23,2	76,8	498
6. Luhar 2001 TA	1955	740	19973	659,0	27,3	89,0	155[1]
7. Lektor 3966 TB	1955	720	19632	648,0	27,9	91,5	448

[1] Koorem veetud kelguga, ümber arvestatud vankri kaalule vastava koefitsiendi alusel.

Nagu tabelist 96 nähtub, on tori hobused vedanud enam kui 20 korda oma eluskaalust raskemat koormat, rakendades veojõudu kuni 103% eluskaalust. See näitab, et tori hobune on suure veojõuga ja väga hea veotahtega.

Raskematel põllutöödel, nagu kündmine, heina- ja viljalõikus ning külv, kasutatakse tori hobuseid suure eduga. Raskusteta suudavad nad täita ja



Mära Hilda 2558 TB vedamas 1953. a. maksimaalveojõudluse võistlusel.

ületada päevaseid töönorme. Endise Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituudi poolt korraldatud katsete andmeil on tori hobused pika ja kiire sammuga. Keskmiseks sammu pikkuseks on 150 sm, kusjuures parematel hobustel küünib see 166 sentimeetrini, mis võimaldab tööpäeva kestel läbida pikka vahemaad ja tagab suure tööviljakuse.

Keskmiseks sammu liikumise kiiruseks on masinaga heinaniitmisel 4,5—5,3 km, viljalõikusel 4,5—4,6 km ja külvamisel 5,2—5,3 km tunnis.

Tori hobuse kergema tüübi esindajad on kõlblikud ka ratsaspordihobusteks, nagu seda on tõestanud ratsavõistlused Toris ja Tallinna Riiklikul Hipodroomil ning mujal Eesti NSV-s. Galopisõidus läbis tori tõugu mära Hildu 1200-meetrise distantsi 1 minuti 41 sekundiga. Sama mära tuli kõrgema klassi takistussõidus seitsme võistleja hulgas nelja karistuspunktiga esikohale. Tori Hobusekasvanduse täkud Uik ja Umar on takistussõidus saavutanud rea esikohti.

TORI HOBUSE TERVISLIK SEISUND JA VILJAKUS

Tori hobuse tervislik seisund on üldiselt hea. Hobuste märkimisel tõuraamatusse pööratakse küllaldast tähelepanu päritavatele vigadele, puudustele ja haigustele. Seetõttu on niisugused haiguslikud nähud, nagu pätk, mõigasluu, jänesekand, kõrivilistus jt. muutunud haruldasteks. Ka südame- ja kroonilisi kopsuhaigusi (näit. kopsupuhitus) esineb, eriti pärast Arendi väljapraakimist, vähe.

Tori Hobusekasvanduse zootehnilise algarvestuse andmeil oli kasvanduse sugumärade tiinestumine enne Suurt Isamaasõda kuuekümne aasta kestel keskmiselt 74,1%. Pärast Suurt Isamaasõda, nõukogude eesrindliku

paaritustehnika rakendamisel paranes kasvanduse märade tiinestumine ja moodustas 1949. aastal 100%. Varssu saadakse 100 mära kohta aastas 85—92. Nurisünnitusi esineb vähe — keskmiselt 1,26 juhtu aastas. Eriti viljakad olid kasvanduse kuus mära — Daisy, Hilba, Leidulaps, Walhalla, Alma ja Aade, kes igaüks oma eluaja jooksul andsid üle 15 varsa. 41 sugumära on eluaja jooksul andnud üle 10 varsa.

Tori tõugu sugutäkkudest on viljakaim Uhas. Ta paaritas 1950. aastal 126 mära ja 1951. aastal 160 mära, kelledest 20 seemendati kunstlikult. Kummalgi aastal saadi Uhaselt üle 100 varsa. Ülaltoodud andmed näitavad, et tori hobune on hea viljakusega.

Tori tõugu mära tiinus kestab keskmiselt 337,2 päeva, kusjuures täkkvarssade puhul on tiinuse kestus 1,39—0,9 päeva võrra pikem kui märavarssade puhul.

Seoses söötmis- ja pidamisolude parandamisega on tiinuse kestus Tori Hobusekasvanduses aastail 1927—1943 võrreldes ajavahemikuga 1856—1926 5,92—0,84 päeva võrra lühenenud.

Tori Hobusekasvanduse sugumäradel on kõige lühema tiinuse kestusega varssumiskuuks oktoober ning kõige pikema tiinuse kestusega varssumiskuuks aprill, s. o. suvine söötmine ja pidamine soodustab lühemat, talvine aga pikemat tiinuse kestust.

Paaritushooaeg Eesti NSV-s algab tavaliselt veebruarikuu lõpul ning kestab septembrini.

TORI HOBUSE LEVIK JA ARETUSPIIRKONNAD

Tori hobune on levinud üle kogu Eesti NVS, välja arvatud Hiiumaa, kus teda ei esine. Kuni Suure Isamaasõjani ei leidunud tori hobust ka Saaremaal, kuid 1949. aasta tõuloomade loenduse andmeil esines teda Saaremaal juba 14,08% tõuhobuste üldarvust.

Eesti NSV läänerannikupiirkonnas (Haapsalu, Lihula, Pärnu ja Kilingi-Nõmme rajoonis) varematel aegadel domineerinud eesti hobune asendub järk-järgult tori hobusega.

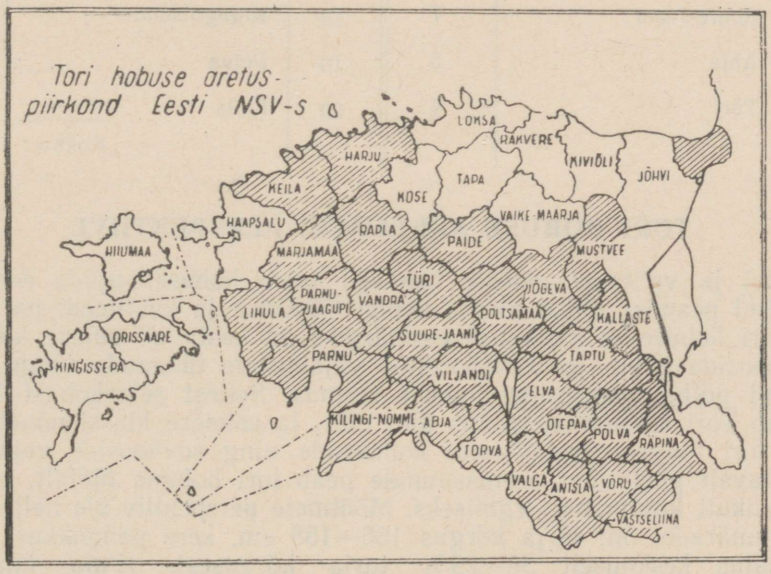

Tori hobuse aretuspiirkond Eesti NSV-s.

1949. aasta tõuloomade loenduse andmeil on Eesti NSV tõuhobuste üldarvust tori tõugu hobuseid 71,0%, eesti tõugu hobuseid 13,9%, eesti raskeveohobuseid 15,0% ning traavleid ja ratsahobuseid 0,1%.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrusega nr. 922, 31. oktoobrist 1951. a. kinnitati tori hobusetõu ja tema ristandite aretuspiirkonnaks 29 rajooni, eesti hobuse aretuspiirkonnaks 4 rajooni ja eesti raskeveohobuse aretuspiirkonnaks 7 rajooni. Juuresolev kartogramm annab ülevaate tori hobuse aretuspiirkonnast Eesti NSV-s.

Nagu kartogrammist nähtub, on tori hobustetõu aretuspiirkonnaks kogu Lõuna- ja Kesk-Eesti ning üksikud rajoonid Põhja-Eestis.

Tori hobuste paremik on koondunud Pärnu-Jaagupi, Viljandi, Põltsamaa, Paide, Rapla, Märjamaa ja Abja rajooni, kus esineb kõige rohkem tori hobuse tõufarme (tabel 97).

Tabel 97

Tori hobuse tõufarmide esinemine Eesti NSV-s 1954. a.

Järjekorra nr.	Rajoon	Tõufarmide arv	Järjekorra nr.	Rajoon	Tõufarmide arv
1	Pärnu-Jaagupi	13	11	Pärnu	4
2	Põltsamaa	10	12	Antsla	3
3	Viljandi	9	13	Valga	3
4	Rapla	9	14	Otepää	3
5	Paide	8	15	Jõgeva	2
6	Harju	8	16	Tartu	2
7	Märjamaa	7	17	Vändra	2
8	Suure-Jaani	7	18	Kilingi-Nõmme	1
9	Abja	5	19	Põlva	1
10	Türi	4	20	Keila	1
				Kokku:	102

TORI HOBUSE ARETAMISE PERSPEKTIIVE

Partei ja valitsuse otsuste kohaselt tuleb hobusetõugude edaspidisel aretamisel peamist rõhku panna nende töövõime ja kvaliteedi parandamisele. Tori hobusetõu aretamise eesmärgiks on vastavalt suurte kolhooside ja sovhooside põllu- ja transporditöö vajadustele täiustada tõugu universaaltüüpi põllumajandusliku hobuse suunas. Sellest seisukohast lähtudes kasvatab Tori Hobusekasvandus üles eliit- ja esimese klassi nõuetele vastavaid tori tõugu suguhobuseid kolhooside ning sovhooside vajadusteks.

Vastavalt püstitatud aretussuunale peab tori hobune tüübilt, suuruselt ja välimikult kujunema järgmiseks. Mõõtmete perspektiiv üle nelja aastastel sugumäradel on: turja kõrgus 156—158 sm, kere põikpikkus 162 sm, rinna laius keskmiselt 28—29% turja kõrgusest, rinna ümbermõõt 190—195 sm ehk 122—127% turja kõrgusest, kämbla ümbermõõt 21—21,5 sm

ja eluskaal 550—600 kg; sugutäkkudel turja kõrgus 158—160 sm, kere põikpikkus 164 sm, rinna laius keskmiselt 29—30% turja kõrgusest, rinna ümbermõõt 200—205 sm ehk 124—128% turja kõrgusest, kämbla ümbermõõt 21,5—22,5 sm ja eluskaal 600—700 kg. Rinna sügavuse nõudeks täkkudel ja märadel on 48—50% turja kõrgusest. Tori tõugu hobused peavad olema tüsedad, madalajalgsed, kuiva ja tugeva konstitutsiooniga, hästi arenenud lihastikuga, tugeva luustikuga ja tugevate kuivade jalgadega.

Iseloomult peab tori hobune olema energiline, healoomuline ja hea veotahtega.

Majanduslikult kasulikest omadustest on vajalikud tugev veojõud (vähemalt 15% eluskaalust), vastupidavus, veotöödel pikk energiline samm ja sõidul hoogne traav. Tori hobune peab olema vähenõudlik, pika elueaga, hea söödakasutaja ja viljakas. Talt nõutakse võimet tõutüüpi ja muid omadusi kindlalt edasi pärandada.

Tori hobuste tõumassiivi põhivärvuseks peab jääma raudjas, tumedamate ja heledamate varjunditega, ning valged märgised peas ja jalgadel. Teisevärvilised hobused tuleb aegamööda tõuaretusest välja lülitada.

Aretusliinidena ja järglaskondadena tuleb kasutada Heldenknabe II, Hingstari, Haruni, Hasmo, Halise, Uhke, Lootsi ja Lembo liini ning Virga, Tugeva ja Sammuri järglaskonda. Vananemise ja sobimatuse tõttu väljalangevate liinide asendamiseks tuleb luua uusi liine.

3. PEATÜKK

*

KOMPLEKSSE ARETUSSÜSTEEMI RAKENDAMISEST TORI HOBUSE ARETAMISEL

MITŠUURINLIKU ARETUSÕPETUSE PÕHIALUSED

Ajaloo vältel on kujunenud mitmesuguseid loomaliike ja aretatud erinevaid põllumajandusloomade tõuge. Uurimised tõestavad, et tõugudevaheline erinevus on tingitud looduslikest (kliima, mullastik, taimestik) ja inimese poolt loodud tingimustest (söötmine, treening, valik, pidamine). On teada, et välised tingimused kutsuvad loomorganismis esile mitmesuguseid muutusi.

Suur vene teadlane Ivan Vladimirovitš Mitšurin oli esimene, kes töötas välja teadusliku meetodi organismide pärilikkuse suunavast muutmisest. *I. V. Mitšurin* (25) õpetas, et «Inimese vahelesegamisel on võimalik sundida iga looma- või taimevormi kiiremini muutuma ja sealjuures inimesele soovitavas suunas. Inimesele avaneb avar, temale kõige kasulikum tegevusväli.» On tõestatud, et koos elutingimuste muutumisega muutuvad ka organismide omadused. Organism ja teda ümbritsev keskkond kujutavad endast ühtset tervikut, sest organism saab ümbritsevalt keskkonnalt kõike eluks vajalikku. Selle tõttu kohaneb elav keha välistingimustega. Et viimased on erinevad, siis tekivad erinevused ka organismide vahel. Organismi vastupidavus ja eluvõime on seda suurem, mida enam ta on kohanenud välistingimustega — kliima, söötmise ja hooldamisega.

Organismi muutumise all tuleb mõista tema rakkude võimet toota mitte omasarnaseid, vaid erineva kvaliteediga rakke. Kvaliteet muutub välistingimuste muutumise toimel. See omakorda kutsub esile organismi ainevahetuse muutuse, mille mõjul muutuvad ka elu edasiandvad sugurakud. Kui aretaja tunneb muutuse seaduspärasusi, avaneb tal võimalus organismi suunavalt muuta. Elutingimuste muutus on organismide pärilikkuse (loomuse) muutmise aluseks. Luues loomadele paremaid elutingimusi, on võimalik neid põlvest põlve muuta paremaks. Kudede ja rakkude hulgas alluvad sugurakud muutustele kõige viimastena. See on põhjuseks, miks välistingimuste mõjul organismis esilekutsutud muutused alati ei kandu kohe järglastele.

Organismi muutumist põhjustavad ainevahetuse tüübi muutumine, treening ja ristamine (paaridevalik). Ainevahetuse tüübi muutumist omakorda põhjustavad sööda iseloom ja söötmise tugevus. Tori Hobusekasvanduses ja eesrindlikes tõuhobuste farmides rakendatakse noorhobuste kasvatamisel järjekindlalt nende rikkalikku söötmist, külmaga karastamist ja intensiivset liikumist (treeningut). Selle tagajärjel on noorhobustel arenenud kiirem ainevahetus. Nad saavad tunduvalt varem täiskasvanuks kui harilikes tingimustes kasvatatud hobused. Tori Hobusekasvanduses ületab 2,5-aastaste tori tõugu noorhobuste turja kõrgus 10—12 sm ja eluskaal 100—140 kg võrra sama tõugu noorhobuste vastavad mõõtmed, kes on kasvanud teistes majandites nõrgal ja ühekülgsel söötmisel.

Suurt osa hobuse närvisüsteemi ja organismi kujundamisel etendavad õpetamine ja treenimine. *I. P. Pavlovi* õpetuse järgi mõjuvad ümbruskonna tingimused kõrgemalt arenenud loomadele kesknärvisüsteemi kaudu. Kui tahame noorhobust õpetada tööle ning inimese käsklusi kuulama, peame temas arendama niinimetatud tingitud reflekse. Need on harjumused: hobune laseb endale rakmeid ümber panna, laseb end veoki ette rakendada, harjub käsklusi kuulama, harjub pika sammu, kiire liikumisega jne.

Harjutuste tulemusena tekivad närvisüsteemi tüübid, milliseid nimetatakse temperamentideks. Loomadel kujunenud närvisüsteem on päritav ja see muutub ning oleneb õpetamisest ja kasvatamisest.

Liikumise ja treeningu tulemusena intensiivistuvad füsioloogilised protsessid. See viib organismi ümberkujunemisele. Treenitud hobused on alati tervemad, tugevamad ja eluvõimelisemad. Neil on kiire ainevahetus ja areneb tugev konstitutsioon.

Loomade pärilikkust saab muuta mitte ainult ainevahetuse tüübi muutumisega ja treeninguga, vaid ka ristamise (paaridevaliku) teel. Viimasega on võimalik likvideerida organismide pärilikkuse püsilikkus ja saada uued, kõigutatud pärilikkusega organismid. Kahesuguse (isa- ja emapoolse) pärilikkuse ühinemine rikastab ühtlasi järglase pärilikkust, tõstes tema eluvõimet. Et ristand-järglaste pärilikkus on kõigutatud, plastiline, siis tuleb neile luua suunava kasvatamise tingimused. Neid on vaja kasvatada samasugustes või veel paremates söötmis-, pidamis- ja treeningutingimustes, kui oli nende vanematel. See muudab uue, kõigutatud pärilikkuse püsivaks.

Kokkuvõttes on komplekssе aretussüsteemi abinõud ja võtted järgmised: a) tugev ja täisväärtuslik söötmine; b) hea pidamine ja hooldamine; c) asjatundlik õpetamine ja treenimine ning d) süstemaatiline valik ja paaridevalik.

NOORHOBUSTE SUUNAV KASVATAMINE

Tiinete märade söötmine. Teadus ja praktika on tõestanud, et ema mõjutab sünnieelses staadiumis oleva noorlooma arengut kõige enam, sellepärast osutatakse suurt tähelepanu tiinete märade söötmisele tugevate ja täisväärtuslike söödaratsioonidega. Andes tiinetele märadele küllaldasel määral täisväärtuslikku sööta hea heina, jõusööda ja juurvilja näol, mis sisaldab vajalikul hulgal valkaineid, vitamiine ning mineraalaineid, mõjutame varsa arenemist ema kaudu. Kui tiinete märade sellise söötmisega kaasneb rohke liikumise võimaldamine jalutamise või kerge töö näol, siis saadakse sel teel suure eluvõimega, hästi arenenud ja kõrge eluskaaluga varsad.

Tori Hobusekasvanduses söödetakse talliperioodil tiineid märasid, kelle eluskaal on 550—600 kg, alljärgnevate päevaste söödaratsioonidega:

	I näide	II näide
Põldheina	4 kg	3 kg
Kultuurniiduheina	3 „	4 „
Söödapõhku	3 „	3 „
Söödajuurvilja	5—6 „	— „
Kartuleid	— „	5—6 „
Kaerasõmerikku	2—2,5 „	2—2,5 „
Nisukliisid	0,5—1 „	0,5—1 „
Õlikooke	0,5 „	0,5 „
Kondijahu	80 g	80 g
Keedusoola	60 g	60 g

Tööst vabastatud lõpptiineid märasid söödetakse suvel karjaviisiliselt koplites.



Tiinete märade jalutamine talvel Tori Hobusekasvanduses.

Märade paaritamine. Tori Hobusekasvanduse ja paljude kolhooside kogemused näitavad, et varajased, veebruarist aprillini sündinud varsad on eluvõimelisemad ning neist kasvavad paremad hobused kui hilja (suvel) sündinutest. Sellepärast on vaja märasid paaritada vara — märtsi-, aprilli- ja maikuu jooksul.

Tabelis 98 toodud andmed iseloomustavad ühesugustes söötmis-pidamis- ja treeningutingimustes üleskasvatatud, talvel ja suvel sündinud noorhobuste mõõtmete erinevusi.

Tabel 98

Tori tõugu 2,5-aastaste talvel ja suvel sündinud hobuste mõõtmete erinevused
Tori Hobusekasvanduses
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

	Turja kõrgus		Kere põik-pikkus		Rinna ümbermõõt		Kämbla ümbermõõt		Eluskaal	
	Sündimisel	2,5-a.	Sündimisel	2,5-a.	Sündimisel	2,5-a.	Sündimisel	2,5-a.	Sündimisel	2,5-a
Talvel sündinud	95,1	152,1	68,2	156,9	82,5	179,3	12,9	20,7	53	495,5
Suvel sündinud	93,3	150,5	8,7	153,8	79,7	176,4	12,2	20,5	49,8	481,1

Talvel sündinud hobused on boniteerimisel läinud alati kõrgemasse klassi kui suvel sündinud.

Noorhobuste söötmine. Imetavaid märasid söödetakse Toris tugevate ja täisväärtuslike ratsioonidega. Varsa korralikuks toitmiseks peab mära andma ööpäevas 12—16 liitrit piima.



Võõrutatud varsad kultuurkoplis. Noorhobused viibivad kogu suve rohumaadel, kus nad hästi arenevad.

Tori Hobusekasvanduses hakatakse ematagustele varssadele lisasööda andma jõusööta (kaerasõmeriku ja nisukliide segu) juba teisest-kolmandast elunädalast. Jõusööta antakse enam-vähem vabalt. Annuseks on 0,2—0,5 kg päevas, kusjuures see iga järgneva vanusekuuga suureneb 0,5 kg võrra. Võõrutamisel, mis toimub 5—6 kuu vanuselt, on jõusööda annus 3—3,5 kg päevas. Keedusool on alati vabalt saadaval.

Varssade võõrutamine toimub korraga, mitte järk-järgult. Võimalust mööda püütakse võõrutada mitu varssa ühel ja samal päeval. See on otstarbekohane sellepärast, et üksikult võõrutatud varss hakkab eraldi ruumis ja hiljem koplis ema järele igatsema. Esimesed 3—4 päeva pärast võõrutamist peetakse varsad eraldi tallis, kus nad ei kuule ema häält, hiljem lastakse nad kultuurkoplisse.

Alla viie kuu vanuste varssade võõrutamine ei ole soovitav, sest see pidurdab varsa arengut. Varss tunneb igatsust ema järele ja sööb vastumeelselt. Tema seedeaparaat ei ole küllaldaselt välja arenenud. Hiline võõrutamine ei ole samuti otstarbekohane, sest ema on uuesti tiine ja varsa toitmine kurnab teda. Kaua emapiimal olnud varsa üleminek tavalisele hobusesöödale häirib tema arengut.

Talvel on poole kuni ühe aasta vanuste võõrutatud varssade päevaseks söödaratsiooniks talliperioodil 4—5 kg häid heinu (liblikõieliste ja kõrreliste segu), 3 kg juurvilja (soovitav punane porgand) ja 3—4 kg jõusööta (jäme kaerajahu, nisukliid ja õlikoogid).

Ühe- kuni kolmeaastastele sälgudele on sobivaks ratsiooniks 6—8 kg häid heinu, 2—4 kg söödapõhku, 5 kg juurvilja ja 3—4 kg jõusööta.

Suvine söötmine toimub karjaviisiliselt kultuurkoplites. Noorhobused



Emataguste varssade külmaga karastamine.

viibivad seal varakevadest kuni hilissügiseni, nii öösel kui päeval. Koplid on varustatud joogikohtadega (kaevudega).

Noorhobuste karastamine külmaga. Varajase varssumise puhul (talvekuudel) lastakse varsad pärast tugevnemist, umbes 3.—5. elupäeval ilusa ilmaga koos emadega tallilähedasse tarandikku jalutama.

Esimesel päeval kestab jalutamine lühikest aega — 10 kuni 20 minutit. Päev-päevalt pikendatakse väljasolekut. Kui varsad on välisõhuga harjunud, pikendatakse jalutamist alates 10—12 päeva vanusest 2—3 tunnini. Liiga pikk väljasviibimine, eriti tuulise ilmaga, pole soovitav, sest varsad väsivad ja heidavad lumele lamama, mis võib põhjustada külmetushaigusi. Üle kahe nädala vanused varsad lastakse koos märadega karjamaale (avaramale maa-alale) jalutama, mis võimaldab neile suuremat liiklusvabadust, olles ühtlasi varssade parimaks treenimisviisiks. Samuti soodustab väljasviibimine närvisüsteemi paremat väljaarenemist.

Päikesepaiste, värske õhk ja vaba liikumine mõjuvad hästi varssade organismi arengule.

Noorhobuste pidamine ja hooldamine. Noorhobustele võimaldatakse kõige paremad pidamis- ja hooldamistingimused. Talliperioodil peetakse noorhobuseid avaras, valgusküllases, ühises sulgudeta tallis (täkk- ja märasälud eraldi). Sälud viibivad tallis lahtiselt, ainult söömise puhuks köidetakse nad sõime külge.

Ühises tallis on noorhobustel suur ruum liikumiseks. Nende närvisüsteem areneb välja soovitavas suunas. Nad harjuvad niihästi üksteise kui ka inimese vastu sõbralikuks ja neid on kerge tööle õpetada ja tööl kasutada.

Noorhobuste tallid on valged. Valguse mõjul tekib organismis D-vitamiin, mis on vajalik mineraalainete tallendamiseks luudesse. Valgus soo-



Noorhobused lastakse rühmtreeningule Tori Hobusekasvanduses.

dustab ainevahetust, avaldades sellega mõju noorlooma arengule ja kasvule. Valgus mõjub soodsalt ka sugurakkude arengule, mõjutades sel teel järglaste omadusi.

Tähelepanuväärivat mõju noorhobuste kasvule ja arengule avaldab talli temperatuur. Katsed on näidanud, et jahedas või külmas ruumis, kuid tugevasti söödetud koduloomade kopsu maht on suurem ja süda tugevam kui soojas ruumis kasvanuil. Samuti on neil intensiivsem ainevahetus. Muidugi ei tohi külmaga liialdada. Talli temperatuur ei või langeda alla 0° C. Optimaalne on 6—8—10° C.

Noorhobuseid puhastatakse igal hommikul jõhvharja ja raudkammiga. Katsed ja tähelepanekud näitavad, et puhastamine soodustab nahakaudset hingamist, avab higiaugud, ergutab nahaaluste veresoonte talitlust ja kiirendab sellega suurel määral ainevahetust. Tagajärjeks on söötade parem kasutamine organismi poolt.

Kapju värgitakse noorhobustel iga 6 nädala järel. Värkimisega alustatakse kohe pärast võõrutamist. Seda tööd teeb asjatundja sepp-hobuserautaja. Värkimine on vajalik kapjadele, samuti ka jalgadele ning eriti sõrgatsitele õige kuju ja asetuse andmiseks. Ainult normaalsete kapjadega ja jalgade õige asetusega hobune on täisväärtuslik tööhobune.

Hobuste söötmine ja hooldamine toimuvad kindla tallirežiimi järgi, millist tuleb pidada äärmise täpsusega. Söötmine, jootmine, jalutamine jne. toimuvad iga päev ühel ja samal kellaajal. Sel teel arenevad noorhobustel tingitud refleksid, mis aitavad närvisüsteemil seedeelundeid seedimisprotsessiks ette valmistada. Sööt seedub sel juhul põhjalikumalt ja toitained imenduvad organismi paremini.

Esimene söötmine toimub kell 5 hommikul ja viimane kell 10 õhtul.



Noorhobused rühmtreeningul talvel Tori Hobusekasvanduses.

Söötmise vahed on võimalikult ühepikkused. Noorhobuseid söödetakse vähemalt neli ja joodetakse kaks korda päevas.

Noorhobuste treenimine. Olulisemaid abinõusid noorhobuste kasvatamisel on treening. Treeningu abil arendatakse looma kehaehitust, lihaseid ja närvisüsteemi vastavalt noorhobustelt edaspidi nõutavatele ülesannetele. Teadus ja praktika tõendavad, et looma eluea jooksul on võimalik temas esile kutsuda mitmesuguseid muutusi. Need muutused kujunevad pärilikuks, kui suunav kasvatamine kestab edasi ka järgnevate põlvkondade jooksul.

Hobune reguleerib oma tegevust ja liigutusi närvisüsteemi kaudu. Närvisüsteemi vastav väljaarendamine harjutamise ja treenimise kaudu on noorhobuse kasvatamisel tähtis ülesanne. Kui tahame noorhobuse treenida tugevaks ja õpetada teda töötama ning inimese käsklusi kuulama, peame temas arendama sellekohased tingitud refleksid, s. o. harjumuse rakmeid kanda, end rakendada lasta, vedada, käsklusi kuulata, pika ja kiire sammuga liikuda, head veotahet avaldada jne.

Tori hobusekasvatajate kogemused näitavad, et treenimine arendab noorhobused tugevaks, terveks ja eluvõimeliseks. Treenitud noorhobustel on normaalse asetusega jalad. Neil on kabjad, kõõlused, lihased, liigesed, süda ning kopsud hästi välja arenenud. Nende ainevahetus on kiire, konstitutsioon areneb tihedaks ja tugevaks.

Suunatud kasvatamisega peab noorhobuste kasv ja areng saavutama tabelis 99 antud plaanilised näitajad.

Tori tõugu noorhobuste arengu plaanilised näitajad
(mõõtmed sentimeetrites, eluskaal kilogrammides)

Mõõtmete nimetus	6-kuuselt		1-aastaselt		1,5 aastaselt		2-aastaselt		3-aastaselt	
	tõu keskmine	individuaalne miinimum	tõu keskmine	individuaalne miinimum	tõu keskmine	individuaalne miinimum	tõu keskmine	individuaalne miinimum	tõu keskmine	individuaalne miinimum
Täkud										
Turja kõrgus	128	122	136	130	145	140	151	146	156	152
Kere põikpikkus	120	115	135	128	146	140	153	148	162	156
Rinna ümbermõõt	135	130	155	150	165	160	175	170	192	182
Kämbla ümbermõõt	17	16,25	19	18	20	19	20,5	19,5	21,5	20
Eluskaal	250	210	340	320	400	360	460	400	580	520
Märad										
Turja kõrgus	126	120	135	128	143	138	148	143	154	148
Kere põikpikkus	120	112	134	126	144	138	151	146	160	155
Rinna ümbermõõt	134	128	151	145	163	155	170	165	186	180
Kämbla ümbermõõt	17	15,5	18,25	17	19,25	18	19,75	18,75	20,5	19
Eluskaal	240	200	330	300	385	340	430	400	530	500



Noorhobuste õpetamine paarisrakendis Tori Hobusekasvanduses.

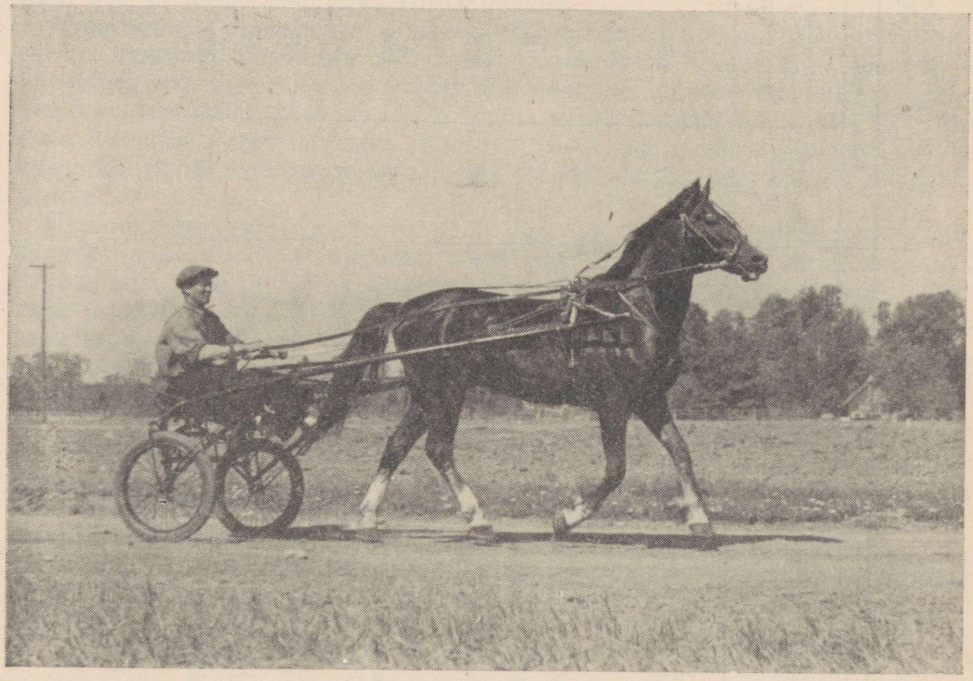

Hobuse sõidutreening käru ees Tori Hobusekasvanduses.

Tori hobuste söötmine.[1] Tähtsamaks teguriks kogu tõuaretuskompleksis on ratsionaalne, küllaldane ja mitmekesine hobuste söötmine. Akadeemik *M. F. Ivanov* (12) rõhutab oma töödes, et söödad ja söötmine avaldavad looma organismile palju suuremat mõju kui tõug ja päritolu.

Ka tootmise eesrindlased omistavad oma praktilises tegevuses suurt tähelepanu söötmistingimustele. Tori Hobusekasvanduse eesrindlased panid juba ammu tähele, et tori tõugu hobused on silmapaistvalt head söödakasutajad. Võrdse töö puhul vajavad tori tõugu hobused vähem sööta kui teistesse tõugudesse kuuluvad sama kehakaaluga hobused.

Paljude kogemuste, vaatluste ja katsete tulemusena soovitas käesoleva teose autor, Eesti NSV teeneline teadlane M. Ilmjärv, tori tõugu hobustele järgmisi ööpäevaseid söötmisnorme (tabel 100).

Tabel 100

M. Ilmjärve poolt soovitatud tori hobuste ööpäevased söötmisnormid

Kehakaal kg	Tööta olles sü	Kerges töös sü	Keskmises töös sü	Raskes töös sü
500	5,2	6,8 — 7,4	7,8 — 8,7	10,1 — 12,2
600	5,8	8,2 — 8,9	9,4 — 10,4	12,2 — 14,8
üle 600	6,6	8,1 — 9,9	10,4 — 11,4	14,5 — 17,1
Prof. **I. S. Popovi** järgi on söötmisnormid tunduvalt kõrgemad:				
500	5,5	7,5 — 8,0	9,5 - 10,5	11,5 — 13,0
600	6,2	9,0 — 9,6	11,4 — 12,6	13,8 — 15,6

Ülalmainituga tõestub tori tõugu hobuste hea söödakasutus, kes sama töö puhul kasutavad sööta tunduvalt vähem, kuid selle eest täielikumalt kui teistesse tõugudesse kuuluvad hobused. See omadus on üks põhjusi, miks tori hobusetõug on võitnud laialdase poolehoiu mitte üksnes Eesti NSV-s, vaid ka teistes vennasvabariikides ja oblastites.

Tori Hobusekasvanduse ja ka teiste meie vabariigi hobusekasvatajate poolt kasutatavas söödaratsioonide struktuuris esinevad põhiliselt ülekaalus kore- ja jõusöödad. Mahlakate söötade osatähtsus söödaratsioonides on olnud üsna väike. Oldi arvamusel, et mahlakate söötade küllus ratsioonis muudab hobused loiuks ja töös kiiresti väsivaks. Need arvamused pole aga millegagi põhjendatud. Vastupidi, mahlakad söödad, nagu juur- ja mugulviljad ning silo talvises söödaratsioonis, on maitsvad, dieetilised, kergesti seeduvad ning vabastavad kiiresti seedetrakti uute söödakoguste mahutamiseks. Jälgides hobuste kaaluiibeid ja füsioloogilist seisundit ning tööomadusi aasta lõikes, selgub, et sügisel on hobused alati oma parimas vormis, s. o. nad on erksad, tugevad, terved ja vastupidavad töös, sest suvel kasutasid nad mahlakaid söötasid värske rohu näol karjamaadelt. Suvel võib ka maisi edukalt kasutada haljassöödana etteniitmiseks, talvel täidab ta silona mahlaka sööda ülesannet.

Tori Hobusekasvanduses, kus on rakendatud otstarbekad olemasolevatel söötadel baseeruvad söötmisskeemid, esineb söödaratsioonide struktuuris talvisel söötmisperioodil siiski veel vähe mahlakaid ja koresöötasid, mis nähtub tabelist 101.

[1] Käesoleva alapeatüki autoriks on põllumajandusteaduste kandidaat *V. Herzen.*



Hobuste karjatamine kultuurkarjamaadel Tori Hobusekasvanduses.

Tabel 101

Tori Hobusekasvanduses kasutatavate söötade struktuur

Soolis-vanuserühmad	Ühe hobuse kohta söödeti aastas keskmiselt söötasid tsentnerites								
	jõusööta			koresööta			mahlakat sööta		
	1950	1953	1954	1950	1953	1954	1950	1953	1954
Täkud ja märad	8,8	10,14	9,0	33,02	17,32	19,89	16,02	19,95	22,53
Sälud	9,05	9,41	6,87	14,95	13,81	13,45	9,08	11,24	6,86
Varsad	7,48	8,34	6,49	5,31	5,79	3,33	3,10	5,86	1,41

Märkus: Suvist karjamaasööta pole tabelis arvestatud.

Ehkki tori tõugu hobused kasutavad suhteliselt vähem sööta kui teised tõud, selgub sööda struktuuri jälgimisel jõusöötade suur ülekaal söödaratsioonis. Suur jõusöötade kulutamine hobuste söötmisel teeb majandi sõltuvaks ostusöötadest, ei arenda majandisiseste söödareservide kasutuselevõtmist, ega vasta hobuste bioloogiliselt väljakujunenud omadusele kasutada kohalikke taimse päritoluga kore- ja mahlakaid söötasid.

Tori Hobusekasvanduse hobuste poolt talliperioodil söödud päevastest söödakogustest aastate lõikes annab ülevaate tabel 102.

Tabelist nähtub, et hobuste talvine söötmine on Toris olnud väga tagasihoidlik. Muidugi, suvel hobused, kasutades kultuurkarjamaade rohtu ja eteniidetud haljassööta, kompenseerivad talliperioodil tekkinud kaod. Kindlasti aga tuleb edaspidi rakendada kõik jõud selleks, et kindlustada hobustele talveks rikkalikum söödaratsioon, eriti mahlakate ja koresöötade osas.

Teaduslikud uurimised tori tõugu hobustele mahlakate söötade söötmise alal ei ole veel lõpetatud.

Tabel 102

Hobuste ööpäevane söödakulu Tori Hobusekasvanduses talliperioodil eri aastatel

Soolis-vanuserühmad	Ühe hobuse kohta söödeti päevas keskmiselt kilogrammides								
	jõusööta			koresööta			mahlakat sööta		
	1950	1953	1954	1950	1953	1954	1950	1953	1954
Täkud ja märad	2,4	2,8	2,5	9,0	4,77	5,42	4,3	5,46	6,1
Sälud	2,5	2,6	1,9	4,1	3,7	3,74	2,48	3,1	1,88
Varsad	2,0	2,3	1,8	1,47	1,6	0,91	0,85	0,9	0,71

Endise Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituudi poolt on soovitatud kasutada noorhobustele talveperioodil järgmisi tänapäeva tingimustele kohandatud söödaratsioone (tabel 103).

Tabel 103

Noorhobustele soovitatud ööpäevased söödaratsioonid talliperioodil

Vanus kuudes	Sööta päevas kilogrammides						
	jõusööta		koresööta			mahlakat sööta	
	Kaer	Nisukliid	Põldhein	Niiduhein	Põhk	Porgandid	Silo
6	1,8	2,0	2,5	1,5	—	3,0	—
12	2,5	1,0	2,5	3,0	—	4,0	2,5
24	3,0	—	2,5	3,0	2,0	6,0	5,0
36	3,5	—	2,5	3,0	3,0	6,0	7,0

Kuigi ülalmainitud söödaratsioonid on madalamad prof. I. S. Popovi soovitatud normidest, kasvavad ja arenevad noorhobused sellisel söötmisel täiesti normaalselt. Järgnevatel söötmisperioodidel olenevad hobuste sööda-

Tabel 104

Soovitatavad ööpäevased söötmisskeemid tööhobustele kehakaaluga 500—600 kg

Söödad kilogrammides, mineraalsöödad grammides	Kerges töös	Keskmises töös	Raskes töös
Talvisel söötmisperioodil			
Põldhein	7	7	9
Söödapõhk	3	3	3
Kartul	—	8	12
Juurvili	6	6	6
Kaer	2	2	2
Nisukliid	—	—	0,5
Kondijahu	70	80	100
Keedusool	60	60	60
Suvisel söötmisperioodil			
Karjamaasööt	25	30	30
Vikikaera segatis [1]	15	20	20
Kaer	2	3,5	6
Nisukliid	—	1	2
Keedusool	50	50	50

[1] Vikikaera segatise asemel võib sööta haljasmaisi, kerges töös 20 kg, keskmises ja raskes töös 24 kg ööpäevas ühe hobuse kohta.

ratsioonid nende töö intensiivsusest. Endine Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituut soovitas tööhobustele, kelle kehakaal on 500—600 kg, nende töökoormusest olenevalt järgnevaid söötmisskeeme (tabel 104).

Tuleb jälgida, et söötasid kasvatataks kõrgel agrofoonil, koristataks õigeaegselt ja säilitataks hästi. See võimaldab säilitada maksimaalselt sööda toitaineid ja soodustab sööda kiiremat ning täielikumat seedumist hobuse seedetraktis.

Ka söötade ettevalmistamine, nagu koresööda hekseldamine, hapendamine ja aurutamine, säästab hobuse energiat söötade peenestamisel ja seedimisel.

Söödaratsioonide koostamisel tuleb silmas pidada ka söötade spetsiifilist toimet hobuse organismile. Teatavasti aitab silo kaasa sööda valkude omastamisele organismi poolt ja üldse söötade seedumisele. Mahlakad söödad nagu juurviljad, mugulviljad ja haljassöödad suurendavad märade piimaandi, täkkude sugulist aktiivsust jne.

Tähtsat osa etendavad täisväärtuslikul söötmisel mineraalained ja vitamiinid. Nende puudumisel söödas organism nõrgeneb, töövõime ja viljakus vähenevad.

Sugutäkkude kasutamine. [1] Väärtuslike sugutäkkude intensiivselt paaritamisteks kasutamisest sõltub tõu täiustamise edukus. Tori tõu juhtivamate täkkude paarituse intensiivsusest annab ülevaate tabel 105.

Tabel 105

Kokkuvõte tori tõugu paremate sugutäkkude paarituste kohta kuni 1950. a.

Andmed sugutäkkude põlvnemise ja liinidesse kuuluvuse kohta	Vaatlusaluste täkkude arv	Keskmine paarituste arv aastas ühe täku kohta	Tõuraamatusse märgitud järglased	
			täkke	märasid
A. Hetmanist põlvnevad:				
1. Heldenknabe Tk 1543 ja Hasmo liini täkud	12	50,48	126	348
2. Haruni liini täkud	7	74,9	75	279
B. Postjee-bretooni täkkudest põlvnevad:				
3. Uhke liini täkud	4	11,93	15	23
4. Tugeva „ „	2	64.15	45	104
5. Lootsi „ „	1	77,7	13	25
C. Ida-friisi täkkudest põlvnevad:				
6. Meinhard II järglaskonna täkud	13	43,74	81	314
7. Arendi järglaskonna täkud	9	50.—	90	322
8. Tello II järglaskonna täkud	6	48,52	31	183
9. Granti järglaskonna täkud	6	73,95	42	233
10. Karuso järglaskonna täkud	2	57,7	10	48
Kokku:	62	61,12	528	1879

Nagu tabelist nähtub, on tori hobusetõu kujundamisest osavõtnud väljapaistvamate täkkudega keskmiselt paaritatud 61,12 mära aastas täku kohta.

[1] Käesoleva alapeatüki autoriks on põllumajandusteaduste kandidaat *G. Tehver.*

Nende seas on 21 täkku, kelledega on paaritatud vaid 1—2 aastal ja 9 täkku, kelledega on paaritatud 3—5 aastal 100 ja rohkem mära sesoonis. Üldse on rekordiliselt, s. o. üle 100 mära paaritanud 77 täkku, neist 71 täkku kuni 150 mära ja 6 täkku üle 150 mära aastas. Täkkude vanus, millal nendega paaritati rekordiliselt, on 3—25 aastat. Kõige enam rekordeid on püstitanud 10-aastased täkud.

Väljapaistvamad paarituskoormused ühe täku kohta on esitatud tabelis 106.

Tabel 106

Rekordilised paarituskoormused ühe täku kohta

Rajoon	Täku nimi	Aasta	Paaritatud märade arv	Rajoon	Täku nimi	Aasta	Paaritatud märade arv
Põltsamaa	1. Lembo	1947	158	Tartu	1. Hernes	1937	157
„	2. „	1948	89	„	2. „	1938	132
„	3. „	1949	108	„	3. „	1939	135
„	4. Halis	1943	147	„	4. „	1940	90
„	5. Grant	1934	112	Rapla	1. Uhas	1950	126
„	6. „	1935	107	„	2. „	1951	140
„	7. „	1936	105	„	3. Haidar	1936	114
„	8. Virk	1945	104	„	4. Uba	1951	104
„	9. Hasmo	1935	103	Lihula	1. Juksur	1939	130
„	10. Hardi	1949	101	„	2. Juks	1937	113
Pärnu-Jaagupi	1. Hingstar	1942	101	„	3. Mats	1937	102
„	2. „	1944	142	„	4. „	1938	105
„	3. „	1945	110	„	5. Globus	1938	103
„	4. Uksu	1948	118	„	6. „	1939	105
„	5. Uku	1950	104				

Vastseliina rajoonis paaritati sugutäkk Gastoniga ühes paarituspunktis neli aastat järgemööda 150 mära aastas. Rekordilise paarituskoormusega täkke on üksikult esinenud veel mitmetes teisteski rajoonides.

Üksikute täkkudega paaritati intensiivselt ainult 1—3 aastat, nagu Tugev, Haidar ja Giso (läksid okupatsiooniaastatel kaduma). Kõrge paarituskoormusega täkkude seas leidus ka selliseid, keda algul kasutati paaritusvõrgus maksimaalse paarituskoormusega, hiljem aga lünklikult ja piiratult. Üks selliseid sugutäkke oli Sammur.

Sugutäkkude seas võime tori tõu kujunemise ajaloos kohata ka niisuguseid, kelledega mitmed aastad järjest, isegi kogu eluaja, paaritati intensiivselt ja kelle rohkearvulistest järglastest on arenenud väärtuslikud täkuliinid nagu Halis, kellega paaritati 22 aasta kestel keskmiselt 80,5 mära aastas, Hasmoga paaritati 22 aasta kestel keskmiselt 68 mära aastas, Hingstariga paaritati 16 aasta kestel keskmiselt 67 ja Uhkega 5 aasta kestel keskmiselt 126 mära aastas.

Kahjuks puuduvad dokumentaalsed andmed intensiivse paarituskoormuse juhtudel märade tiinestumise kohta, kuid majandite tallimeeste suulistel andmetel ei tõusnud tiinestumisprotsent neil juhtudel sageli üle 50. Madala tiinestumise peamiseks põhjuseks ei olnud aga kõrge paarituskoormus, vaid mitmed teised tegurid nagu:

1) ühekülgne söötmine — söödaratsioon koosnes ainult heintest ja kaertest;
2) puudulik liikumine ja treening;
3) sugutäkkude sperma üle biokontrolli puudumine;

4) ainult inna välistunnuste järgi ühekordne paaritamine. Korduspaaritustele toodi kaugemalt märasid harva.

Lähtudes mainitud puudustest, oli vaja määrata kindlaks tegeliku, füsioloogiliselt lubatava, maksimaalse, s. o. optimaalse paarituskoormuse kõrgeim piir. Selle küsimuse lahendamiseks organiseeriti endise Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituudi poolt katsed otse tootmises ning võeti vaatlusalusteks parimad tori tõugu eliitklassi täkud, kes asusid kunstliku seemenduse punktides, kus nendega paaritati ka loomulikul teel sel juhul, kui paaritatavate märade järjekord piirdus 1—2 märaga päevas. Katsed ja vaatlused korraldati 7 punktis 13 täkuga. Katsealuste täkkude vanus oli 3—22 aastat. Mõned neist olid vaatluse all 2—4 aastat.

Katsealustel täkkudel kontrolliti sperma väärtust juba varakult, jaanuaris-märtsis. Täku toitumuse, sugulise potentsi ja sperma kvaliteedi alusel määrati individuaalselt päevane söödaratsioon ja treening. Treeningu kestus ja laad sõltusid täku vanusest, toitumusest, jalgade seisundist, paarituskoormusest ja täku temperamendist. Täkud andsid spermat paaritushooaja kõrgpunktil 1—2 korda päevas, täkud Uhur, Uhas ja Lembo isegi 3—4 korda päevas. Üks päev nädalas oli täkkudel täielikuks puhkepäevaks.

Põhisöödana said kõik täkud põldheina, mis mõnikord asendati aasaheinaga. Jõusöödaks said nad kaeru või kaerasõmerikku ja vahelduseks segaviljajahu. Mahlakate söötadena anti talvel kas söödapeete, porgandeid, kartuleid või suhkrupeete, suvel haljassööta etteniidetult. Põhijõusöödale lisati vaheldumisi nisukliisid, õlikooke, idandatud teri, tooreid kanamune koortega, kooritud piima, kalamaksaõli ja mineraalsöötasid. Lisasöötasid ratsioonis vahetati 2—3 nädala tagant. Arvestati, et sööt oleks hea kvaliteediga ning söödaratsioon vastaks söötmisnormile (täku kehakaalu iga 100 kg kohta 2 sü, kusjuures iga sü kohta tuleks 120 g seeduvat valku). Sööt, eriti jõusööt, oli mitmekesine. Ühekülgse, ainult heintest ja kaertest koosneva söödaratsiooni puhul halvenes sperma kvaliteet intensiivse paarituse puhul juba paaritussesooni alguses.

Teostatud katsetest ja vaatlustest selgus, et heades pidamis- ja söötmistingimustes võib iga terve täisealise sugutäkuga loomulikult paaritada korduspaarituse süsteemil mära inna välistunnuste järgi 50—60 mära sesoonis, kusjuures maksimaalne paarituste arv sesoonis oleks 200. Selle maksimaalse paarituste arvu sesoonis ületasid katsealused täkud Uhas (Rapla rajooni «Uue Elu» kolhoosis), Lembo (ETKVL Põltsamaa Põllumajanduskombinaadis) ja Uuras (Suure-Jaani rajooni «Kalju» kolhoosis). Need täkud tegid 300—350 katmist sesoonis, ilma et nende tervis või märade tiinestumise protsent märgatavalt selle tõttu oleksid kannatanud. Kuid niisuguse kõrge paarituskoormuse puhul tuleb spermat kontrollida vähemalt 2 korda kuus ja vajaduse korral isegi veel sagedamini, sest sperma kvaliteedi näitajad ongi paarituskoormuse reguleerijaiks. Sugulise väsimusega (kurnatusega) kaasneb ka täkkude iseloomu muutumine: nad on kas kergesti erutuvad, vahel isegi mära suhtes tigedad või siis vastupidi, neil areneb unisus, nad jäävad mära juures tukkuma või ei anna ejakulaati (spermat). Neil tekivad negatiivsed tingitud refleksid.

Kui täkk paaritab mitu aastat järjestikku intensiivselt, siis tema sperma kogus suureneb mitmekordselt. Tavalise 60—100 sm^3 asemel annab ta 400—500 sm^3 spermat, kusjuures sperma muutub väga venivaks ja sisaldab rohkesti suuri limatompe. Limases spermas on spermarakke hõredalt ja tihedad limatombud ei sisalda neid üldse.

Suur sperma kogus ja rohke limasisaldus on areneva sugulise kurnatuse eelsignaalideks. Kui mainitud tunnuste ilmnedes täku suurt paaritus-



Sugutäkkude ujutamine Tori Hobusekasvanduses.

koormust vähendada ja söödaratsiooni muuta, mööduvad need väsimuse signaalid 5—10 päeva jooksul. Lühiaegne suguline üleväsimus ei vähenda täkkude viljastumisvõimet. Kui kõrge paarituskoormusega töötavatel täkkudel ilmuvad väsimuse signaalid ühes sesoonis korduvalt, tuleb neid täkke järgnevatel aastatel lasta paaritada tavalise paaritusnormiga (40—50 mära sesoonis) seni, kui sperma muutub endiselt normaalseks. Kui täkku lastakse ikka edasi paaritada maksimaalse koormusega, muutub sperma püsivalt madalakvaliteediliseks ja täku paaritused kujunevad viljatuks.

Kirjeldatust järeldub, et sugutäku maksimaalne ekspluatatsioon toob kasu ainult siis, kui sel puhul arvestatakse sugutäku üldist konstitutsiooni ja elulisust ning sperma väärtust. Sellist füsioloogiliselt lubatavat maksimaalset paarituskoormust nimetatakse optimaalseks paarituskoormuseks.

Optimaalne paarituskoormus on seega suurim paarituste arv, mis ei kahjusta sugutäku tervist, pidevat spermarakkude teket ega spermatozoidide valmimist ja annab paaritatud märade maksimaalse tiinestumise. Optimaalset paarituskoormust suurendasime paarituste ratsionaliseerimisega, nimelt paaritasime märasid pärasoolekaudse kontrolli alusel, kui avastasime munasarjades leiduva valminud Graafi folliikuli enne selle lõhkemist (ovulatsiooni). Ratsionaliseeritud paaritused vähendavad katmiste arvu 1—2-ni tavalise, inna välistunnuste järgi teostatava 3—4 korduspaarituse asemel. Munasarjade kontrolli puhul ei määrata paaritusele ühtegi mitteloomulikult indlevat mära.

Optimaalne paarituskoormus määratakse kindlaks sperma näitajate biokontrolli andmete ja sugurefleksi alusel. Juhul, kui intensiivsel paaritusperioodil täku iseloom ja sugurefleksid muutuvad, kontrollitakse sperma väärtust. Kui sel juhul avastatakse 3—5 korda suurenenud spermakogus (250—400 sm^3), kusjuures sperma sisaldab hõredalt spermatozoide (alla

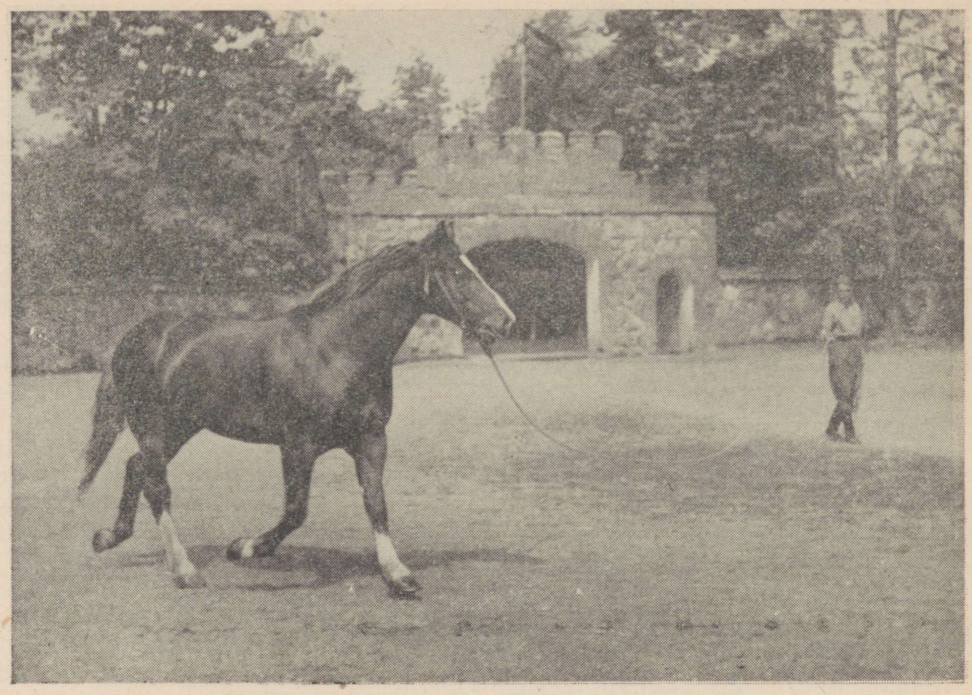

Sugutäku kõietreenimine Tori Hobusekasvanduses.

100 miljoni 1 sm^3-s) ja ülirohkesti lima, siis vähendatakse täku paaritus-koormust kuni loetletud ebaloomulike sümptoomide kadumiseni.

Täkul lastakse paaritada võimalikult ülepäeviti. Kui paaritus märade suure arvu tõttu ei ole loomulikul teel teostatav, siis rakendame kunstlikku seemendust.

Sugutäku produktiivsuse tõhustamiseks võimaldame talle iga päev liikumist ja treenime teda. Korrapärane liikumine koplis või paras töö (3—4 tundi päevas) avaldab stimuleerivat toimet täku spermarakkude tekkesse ja suguvõimesse. Täku energia tõstmiseks suvel kuumal perioodil mõjub hästi tema ujutamine või jaheda veega pesemine. Süstemaatilise töötreeningu soodsat mõju sugutäkkudele võisime konstateerida Toris korraldatud katsetes ja seda rõhutatakse ka vastavas kirjanduses.

Madala suguvõimega täkke rakendasime nende suguvõime taastamiseks Tori Hobusekasvanduses iga päev kergetele töödele ning lasksime neid vabal ajal viibida koplis. Sel teel muutusid täkud 2—3 nädalaga suguvõimeliseks ja paaritusel aktiivseks.

Küsimus, missuguses vanuses on sugutäkk kõige produktiivsem ja millal ta raugastub, on hobusekasvatajaid alati huvitanud.

Bioloogiliselt on seaduspärane, et ühtede ja samade vanemate järglaste kvaliteet erinevas vanuses muutub, sest koos aastatega muutuvad ka organismi pärandusvõime ja elulisus. Mitšuurinliku õpetuse järgi annavad indiviidid oma väärtuslikke omadusi järglastele kõige paremini edasi oma elu õitsenguaastatel. Üsna noores eas, kui looma organism ei ole veel lõplikult välja kujunenud, on tema pärilikkus alles plastiline ja lõplikult välja kujunemata, mispärast noori kolmeaastasi täkke ei soovitata kunstliku seemenduse punktides intensiivselt kasutada.



Sugutäkud kultuurkoplis Tori Hobusekasvanduses.

Faktid tõestavad, et omaduste pärandamise kindlust saab reguleerida soodsate söötmis- ja pidamistingimuste abil, samuti suguloomade vanuse astmete valikuga, nimelt noortele täkkudele valitakse paaritamiseks vanemad märad ja vastupidi — vanade täkkudega paaritatakse noori märasid.

Tori Hobusekasvanduses sündis täkk Harun, kui ta isa Hetman oli 30-aastane. Harun omakorda andis 24—27-aastaselt väljapaistvaid, eliitklassi kuuluvaid järglasi (täkud Halis, Hernes ja Hason). Halis ja Hernes on väga viljakad sugutäkud. Halis omakorda on ka vanas eas andnud eliitklassi kuuluvaid järglasi, nagu sugutäkud Helaat ja Halvak ning mitmeid silmapaistvate võimetega sugumärasid. Halvaku poega Haigurit premeeriti 1954. aasta üleliidulisel põllumajandusnäitusel I klassi atestaadiga; Halvaku teine poeg Hormon on 1955. aasta üleliidulise põllumajandusnäituse tšempion. Need näited kinnitavad, et suure elulisusega vanade sugutäkkude järglased säilitavad mitme põlvkonna kestel kõrge sigitamisvõime ja elulisuse.

Praegu on hobusekasvatuse peaprobleemiks kõrge väärtusega hobukoosseisu loomine. Selle ülesande täitmisel pühendatakse suurt tähelepanu ka suguhobuste vanusele. Parimaid eliitklassi suguhobuseid püütakse aretuses kuni kõrge vanaduseni maksimaalselt kasutada, et saada neilt võimalikult rohkem väärtuslikke järglasi.

Vahel kujuneb täku suguline koormus loomulikul paaritusel üle jõu käivaks. See on tavaline nähtus vanade täkkude intensiivsel paaritamiseks kasutamisel. Vanadelt, üle 18-aastastelt täkkudelt ei nõutagi 3—4 paaritust päevas; vanade täkkude, samuti ka noorte kolmeaastaste täkkude optimaalseks paarituskoormuseks on üks paaritus päevas. Vanade väärtuslike sugutäkkude paarituskoormust suurendasime kunstliku seemenduse mee-

todi rakendamisega 2—3-kordselt. Seda tegime Halise kasutamisel Tori Hobusekasvanduses ja Lootsi kasutamisel Rapla rajooni «Bolševiku» kolhoosis.

Hobuste kunstliku seemenduse meetod võimaldab, võrreldes loomuliku käestpaaritusega, paaritatavate märade arvu suurendada 5—10-kordseks ilma täkku sealjuures suguliselt üle koormamata. Vanemate täkkude mõõdukas suguline koormus säilitab nende sugulist potentsi ja pikendab ühtlasi nende sigitamisiga.

Märasid hakati Eesti NSV-s kunstlikult seemendama 1950. aastal, millal organiseeriti esimesed hobuste kunstliku seemenduse punktid.

Tori Hobusekasvanduse juures avatud kunstliku seemenduse punktis seemendati 1950. aastal 4-aastase sugutäku Halvaku spermaga 256 mära. Üldse on kunstlikult seemendatud märade arv Eesti NSV-s olnud 1950. aastal 1331, 1951. a. 2009, 1952. a. 2203 ja 1953. aastal 2456.

Nimetatud neljal aastal seemendati kunstliku seemenduse punktides kasutatud 66 sugutäku spermaga keskmiselt 125,1 mära aastas ühe täku kohta. Samadel aastatel aga 338 eliit- ja esimese klassi täkkudega paaritati loomulikul käestpaaritamisel keskmiselt 51 mära aastas täku kohta. Kunstliku seemenduse punktidesse olid paigutatud parimad, eliitklassi kuuluvad sugutäkud.

Kunstliku seemenduse vajalikkust ja ökonoomsust tõestavad järgmised asjaolud.

1. Kunstlik seemendus tagab hobuste arvu kiiremat kasvu kui loomulik käestpaaritus.

2. Kunstlik seemendus võimaldab mitmekordselt suurendada eliitklassi sugutäkkude optimaalset paarituskoormust, kindlustades sellega hobuste kvaliteedi kiire tõstmise.

3. Kunstliku seemenduse puhul väheneb parimate sugutäkkude suguline ekspluatatsioon, millega välditakse võimalikku üleväsitamist ja pikendatakse täkkude sigitamisiga.

4. Kunstlik seemendus säästab ka märasid asjatust korduspaaritusest, sest seemendatakse ainult neid märasid, kes indlevad loomulikult; ebaloomulikult indlevad märad langevad seemendatavate seast välja.

5. Kunstliku seemenduse abil on võimalik transporditava spermaga viljastada ka kaugemal asuvaid märasid.

6. Kunstlik seemendus on veterinaarprofülaktiline vahend nakkushaiguste vältimiseks ja likvideerimiseks.

Paarituspunktid, kuhu on paigutatud paremad eliittäkud, on tavaliselt organiseeritud kombineeritud punktide põhimõttel. Täkud paaritavad seal harilikult loomulikul teel, kuid vajaduse korral rakendatakse ka kunstliku seemenduse meetodit. Neis punktides on sperma andjateks vähemalt kaks eliitklassi täkku, kellele kummalegi kinnistame vähemalt 200 mära. Käesoleval ajal, kus paaritatakse ainult parimaid, viljakamaid märasid, võib kombineeritud punkt hõlmata kümmekond või rohkemgi kolhoosi ja sovhoosi. Suure piirkonna korralikuks teenindamiseks transporditakse sperma majanditesse kohale ja mära seemendatakse kohapeal. Kohapealset seemendajate kaadrit kasvatame ja valmistame ette eesrindlikest tallimeestest, farmijuhatajatest ja zootehnikutest.

SUGUHOBUSTE VALIK JA PAARIDEVALIK

Suguhobuste valik. Soovitud omaduste ja tunnustega suguhobuste valikuga, olemasolevate omaduste kindlustamise ja uute kujundamisega aitab aretaja kaasa aretuseesmärgi saavutamisele. Valik teostatakse hobuste mitmekülgse ja individuaalse hindamise alusel.

Valiku aluseks on: 1) põlvnemine (s. o. pärilikkuse määramine vanemate omaduste ja liinidesse kuuluvuse alusel), 2) noorhobuste kasvu ja arengu näitajad, 3) üldine kehaehitus ja tõutüüp, 4) järglaste kvaliteet.

Noorhobuste valikul hinnatakse nende põlvnemist ja aretusliinidesse kuuluvust. Eelistatavamad on need, kelle eellaste hulgas on tõu põhikomponentidesse kuuluvad väärtuslikud hobused. Veresugulusest püütakse hoiduda. Kasvu ja arengu poolest on valiku aluseks noorhobuste arengu plaanilised näitajad (vt. tabel 99, lk. 229). Suuremad hobused on eelistatavamad. Välimiku, tüübi ja konstitutsiooni puudustest tuleb eriti rangelt hoiduda.

Erilist tähelepanu pööratakse sugutäkkude valikule. Sugutäku mõju on tõuaretustöös eriti märgatav siis, kui rakendatakse kunstlikku seemendust, millal paarituste arv on suur.

Sugutäkk peab täielikult vastama tõutüübile ja kuuluma juhtivasse aretusliini. Kvaliteedilt ei tohi ta kuuluda madalamasse kui I klassi. Omadustelt olgu ta märadest parem, sest ta peab nende suhtes olema parandaja. Täkk ei tohi olla märadega veresugulane. Täkkude valikul tuleb rõhutada nende vähenõudlikkust, head pärandusvõimet ja viljakust.

Sugumärasid valitakse tõutüübile vastavuse, konstitutsiooni tugevuse (eriti jalgade tugevuse), korrapärase välimiku, tugeva veojõu, suure vastupidavuse, kõrge viljakuse, hea tervise, pika kasutusea ja hea söödakasutuse alusel.

Suguhobuste paaridevalik. Paaridevalik on märade valik täkkudele eesmärgiga saada paremaid järglasi. Tõuaretustöös on reegliks: parim loom tuleb ühendada parimaga. Eliitklassi kuuluvad märad paaritatakse sama klassi parima täkuga, esimese klassi märad — eliitklassi või esimese klassi parima täkuga ja teise klassi märad — esimese klassi või teise klassi parima täkuga.

Tori hobusetõu edasiseks täiustamiseks rakendatakse paaridevalikul kahte põhiprintsiipi: 1) ühtlikku paaridevalikut, mille puhul valitakse paaritamiseks välimikult, tüübilt, töövõimelt ja konstitutsioonilt võimalikult sarnaseid, kuid häid täkke ja märasid, lootes saada vanematele sarnanevaid järglasi; 2) mitteühtlikku paaridevalikut, mille puhul valitakse kindla pärandusvõimega täkuga paaritamiseks temale mittesarnaseid märasid, lootes järglastes parandada märadel esinevaid puudusi.

Heade tõu- ja tarbehobuste saamiseks kasutatakse laialdaselt liinide ühendamist nii nagu seda aretusliinide analüüsi puhul eespool on kirjeldatud. Sel teel on saadud praeguse ajajärgu juhtivad täkud nagu Uhas, Uljas, Lembo, Lunar, Hormon jt.

Erilist tähelepanu on tarvis paaridevalikul osutada olemasolevate liinide alalhoidmisele ja täiustamisele. Sel eesmärgil tuleb Tori Hobusekasvanduses ja juhtivates tõufarmides vajalik hulk paare valida liinaretuse põhimõttel lähis- ja mõõduka suguluspaarituse rakendamisega, kasvatades järglased üles heades söötmis-, pidamis- ja treeningutingimustes. Nii on vaja paaritada Hingstariga mõõdukas sugulusastmes olevaid eriti häid märasid ja täkke omavahel. Sama tuleb teha Halise, Uhke, Lootsi jt. liinide esindajatega.

Paare on tarvis valida ka uute liinide moodustamiseks. Nii saadi näiteks Tori Hobusekasvanduses uus liinialustaja täkk Vägev 2177 TA (isa Võlur 3304 TB, ema Uhli 4133 TA).

Valiku ja paaridevaliku teel täiustatakse tori hobuse mitmesuguseid omadusi tüübi, välimiku, konstitutsiooni ja töövõime osas.

Tüübi parandamine. Tori hobuse tõusisesed tüübid ei ole ühtlased. Siin esineb mitmeid kõrvalekaldumisi (kore, toores, ülearenenud, liiga kerge, liiga madalajalgne, kõrgejalgne jt.). Ka liinide lõikes tuleb ilmsiks tüübist kõrvalekaldumisi, näiteks mõned postjee-bretooni liinide esindajad on luipu laudjaga, ida-friisi täkkudest põlvnevad hobused on kõrgejalgsed, Hernese järglaskonna esindajad on enamikus kõik liiga kerged jne. Põhitüübiks on parandatud Hetmani ehk «H» tüüp, mis jaguneb raskemaks ja kergemaks. Põhitüübi esindajad on näiteks täkud Lembo, Lunar, Hasmo, Haksur, Hingstar, Halis, Hindo, Halvak, Haigur, Uhas, Uhur, Hormon jt.

Tõusiseste tüüpide ühtlustamiseks, mis on tori hobuse parandamisel tingimata vajalik, rakendatakse ühtlikku paaridevalikut, s. o. valitakse paare, kus täkk ja mära on tüübilt ühtlased. Kui järglaste hindamise alusel on teada, et mõni hea tüübiga täkk või mära annab endataolisi järglasi, on hea pärandusvõimega, siis on soovitav teda kasutada mitteühtlikuks paaridevalikuks. Sel teel saadakse ühetüübilised järglased. Tüübist kõrvalekalduvad hobused eemaldatakse järk-järgult aretusest. Soovitavam tori hobuse tõusisene tüüp on TA. Selle tootmiseks tuleb laiemalt kasutada tüsedamaid täkke, seejuures kõrvaldades aretusest kergemaid.

Kasutades tori hobuse tüübi parandamiseks liinide ühendamist, on saadud suurel hulgal hea tüübiga täkke.

Kehamõõtmete, välimiku ja konstitutsiooni parandamine. Võrreldes tegelikke mõõtmeid perspektiivsete mõõtmetega selgub, et kõik hobused ei küüni viimasteni. Ülesandeks on aretada lähemas tulevikus kogu tõumassiiv perspektiivsete mõõtmete tasemele.

Mõõtmete parandamiseks on kaks teed: paaridevalik ja noorhobuste suunav kasvatamine.

Esimese tee kasutamisel tuleb suuri, tüsedaid, tugeva luustikuga sugutäkke võimalikult intensiivsemalt kasutada väiksemate ja keskmise suurusega märade paaritamiseks. Selleks on tarvis rajada võimalikult palju kunstliku seemenduse punkte ja neisse paigutada nõudeile vastavad täkud.

Tõunoorhobused tuleb üles kasvatada heades söötmis-, pidamis- ja treeningutingimustes. *M. F. Ivanov* (12) ütleb, et tõu parandamiseks on ainult valikust vähe, loomi on vaja ka hästi sööta ja pidada, alles siis võib kahe-kolme põlvkonna vältel konstateerida tõu märgatavat paranemist. Tori Hobusekasvanduse noorhobuste üleskasvatamise praktika tõendab seda selgesti.

Tori hobustel esineb mitmeid välimiku vigu: pehmet selga, luipu laudjat (postjee-bretooni liinidel ja järglaskondadel), saabeljalgsust, pehmeid sõrgatseid, kitsast käiku jt. Neid hobuste välimiku vigu peab põlvest põlve parandama.

Sugumärade ja -täkkude valik toimub boniteerimisandmete alusel. Et märadel, kuulugu nad eliit-, I või II klassi, esineb alati välimiku vigu, siis peavad sugutäkud välimikult olema märadest paremad, nad peavad nende suhtes olema parandajad. Paaridevalikul välimiku järgi tuleb välimiku vigadega märad paaritada parema välimikuga täkkudega. Kui ühel märal või märade rühmal on mõni eriti silmapaistev välimiku viga (näiteks pehmed sõrgatsid), siis peab nende paaritamiseks kasutatav täkk selle omaduse poolest väga hea olema.

Paaridevalik välimiku järgi toimub ka ühtliku valiku teel. Hea välimikuga märasid paaritatakse hea välimikuga täkuga. Sellega kindlustatakse heade märade järglastele veel parem välimik, parandades nii tõu välimikuomadusi.

Mõnedel tori tõugu hobustel leidub konstitutsiooni puudusi. Näiteks liinialustajal täkul Halisel esines kõõluste lühenemist ja sidemete nõrkusest tingitud eetsirandmelisus, mõnel hobusel on nõrk luustik, vesipunded, kõõlustuppede laienemine jt., mis päranduvad järglastele. Et nende edasikandumist vältida, peab hoiduma suguluspaaritustest. Paaridevalikul tuleb ühe sugupoole konstitutsiooni vead parandada teise sugupoolega, kes neist vaba on. Tugevasti arenenud konstitutsiooni- ja välimikuvigade puhul (nõrgad jalad, nõgus selg, kitsas käik, pätk, jänesekand) tuleb rakendada praakimist.

Terve konstitutsiooniga järglaste üleskasvatamiseks on tarvis neid sööta täisväärtuslike, mineraalainete- ja vitamiiniderikaste söötadega. Noorhobused peavad saama asjatundliku treeningu, talvel viibima palju väljas värskes õhus ja päikese käes, suvel tuleb neid karjatada laagriviisiliselt hea rohukasvuga kultuurkarjamaal.

Töövõime tõstmine. Suured kolhoosid vajavad tugevaid hobuseid. Kuigi tori hobused on küllalt tugeva veojõuga ja vastupidavad suurtes kolhoosides töötamiseks, on vaja nende töövõimet veelgi tõsta.

Hobuste valik töövõime järgi peab olema nõudlik. Kõik keskmisest nõrgema töövõimega ja tõrksad märad tuleb aretusest kõrvaldada. Sugutäkkudeks valitagu töövõime poolest ainult eliitklassile vastavad täkud. Neid tuleb paaritamiseks laialdaselt kasutada.

Paaridevalik töövõime järgi peab vanemate väärtuslikud tööomadused kinnistama järglastes. Eriti heade tööomadustega märasid paaritatakse selles suhtes veel paremate täkkudega, et tõsta tõu tööomadusi.

Tõunoorhobuseid ja sugutäkke peab süstemaatiliselt treenima. Treeninguperioodi lõppedes tuleb korraldada katsed. Noorhobuseid peab söötma tugevate, täisväärtuslikkude söödaratsioonidega.

4. PEATÜKK

*

TORI HOBUSE TÕUARETUSE ORGANISEERIMINE

ARETUSMEETODID ERINEVATE ÜLESANNETEGA HOBUSEKASVATUSMAJANDITES

Hobusekasvatusmajandite jaotus. Tõuaretustöö organiseerimiseks hobusekasvatuses on kujunenud välja vastavate hobusekasvatusmajandite võrk, kelledel on erinevad tööülesanded ja aretusmeetodid.

Hobusekasvatusmajandid jagunevad kolme rühma.

1. **Kolhooside ja sovhooside hobuste tõufarmid.** Nende ülesandeks on hobusetõugude täiustamine ning tõumaterjali paljundamine tarbehobuste farmide varustamiseks. Aretustöö peamiseks juhtijaks neis majandeis on hobuste riiklik tõulava.

2. **Hobusekasvandused,** kelle ülesandeks on tõugude põhiline täiustamine, uute liinide loomine ja kõrgaretise tõumaterjali üleskasvatamine tõufarmide varustamiseks ning riiklike sugutäkkude tallide komplekteerimiseks täkkudega.

3. **Tarbehobuste farmid,** kelle ülesandeks on massiline hobuste aretamine ja paljundamine tootmistöö vajadusteks. Aretustöö vahetuteks juhtijateks neis majandeis on masina-traktorijaamad ja kolhooside spetsialistid põllumajanduse ministeeriumi juhtimisel.

Aretusmeetodid hobuste tõufarmides. Hobuste riikliku tõulava spetsialistid peavad tõufarmidele koostama perspektiivaretusplaanid ja abistama nende ellurakendamisel.

Tõufarmide ülesandeks on hobusetõugude täiustamine ja tõumaterjali paljundamine. Üleskasvatatud kõrgeväärtuslikud suguhobused müüakse neile kolhoosidele ja sovhoosidele, kus puuduvad tõufarmid, samuti riiklikele sugutäkkude tallidele. Tõufarmide aretustöös on vaja osutada kõige suuremat tähelepanu väärtuslike sugutäkkude üleskasvatamisele.

Tõufarmides tuleb aretada puhtatõulisi hobuseid, kelle omadused vastaksid perspektiivaretusplaanis ettenähtud nõudeile. Praegusel ajal on tõufarmide hobukoosseis veel ebaühtlane ja teda tuleb muuta ühtlaseks tõumassiiviks. See saavutatakse halvemate hobuste väljapraakimisega ja parema tõumaterjali pealekasvamisega.

Igas tõufarmis tuleb eraldada vastav arv eliithobuseid, eriti eliitnoorhobuseid, ja moodustada neist aretusrühm.

Aretusrühm moodustatakse boniteerimisandmete alusel. Sellesse rühma kuuluvaile noorhobustele tuleb luua kõige paremad söötmis- ja pidamistingimused. Nende söötmise ja arengunäitajate kohta on tarvis pidada individuaalset arvestust. Eriti oluline on individuaalse arvestuse pidamine täkksälgude kohta, et neid hinnata arengunäitajate alusel. Ka isade ja emade pärandusvõime kontrollimine toimub järglaste kvaliteedi põhjal.

Vastutusrikas ülesanne on tõufarmidele sugutäkkude valimine. Tõufarmi sugutäkk peab olema kõrge tõulise väärtusega ja kuuluma eliit- ja esimese

klassi paremiku hulka. Tema põlvnemist ja liini kuuluvust tuleb tõsiselt arvestada, et vältida suguluspaarituste esinemist. Välimiku, tüübi, suuruse, pärilikkuse, kindluse, majanduslikult kasulike ja muude omaduste suhtes peab ta olema parandaja, kes järglastes kõrvaldab antud farmi märadel esinevad puudused.

Tõufarmidele peavad sugutäkkude muretsemisel abiks olema tõulavade spetsialistid. Riiklike tallide sugutäkud määrab tõufarmidesse Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi poolt moodustatud spetsialistide komisjon iga aasta detsembris-jaanuaris.

Olemasolevate liinide alalhoidmiseks ja täiustamiseks tuleb tõufarmides kasutada **liinaretust.**

Kui liinaretus toimub lähissuguluspaarituse (I—II, II—II) teel, siis vähendab see järglaste eluvõimet, kasvu ja sigivust.

Sellepärast peab liinaretus toimuma sihipärase komplekssе tõuaretustöö süsteemis mõõduka (III—IV, I—V) ja kaugsuguluspaarituse (III—V, V—V) teel. Sel viisil säilitatakse ja aretatakse edasi liinialustajate väärtuslikke omadusi.

Tori hobuse aretamisel on mõõduka ja kaugsuguluspaarituse teel saadud häid hobuseid. Näiteks täkk Hingstar, kes saadi mõõduka ja kaugsuguluspaarituse teel, oli tugeva konstitutsiooniga, korraliku välimikuga, hea tõutüübiga ja vajaliku suurusega.

Head söötmis- ja pidamistingimused on suguluspaarituse teel saadud noorhobuste üleskasvatamisel otsustava tähtsusega. Valik ja paaridevalik peavad toimuma kõrgel zootehnilisel tasemel, milleks tuleb tõulava spetsialistide kaasabil igal aastal koostada tõulavale paaritusplaan.

Liinaretuse plaanikohaseks teostamiseks on tarvis määrata tõufarmid, kes aretavad teatavaid kindlaid liine. Senini ei ole seda hobuste tõufarmides veel tehtud. Lähema aja ülesandeks on riiklike tõulavade kaasabil komplekteerida tõufarmid märadega nii, et iga parema farmi sugumärade koosseis koosneks enam-vähem ühte liini kuuluvatest märadest. Otstarbekohaselt sugutäkke valides on võimalik sel juhul teostada õigeviisilist liin- ja liinidevahelist aretust.

Liinide ühendamine on tähtsaks meetodiks hobuste tõufarmide aretustöös. Sel puhul paaritatakse erinevatesse liinidesse kuuluvaid hobuseid omavahel, et saada eluvõimelisemaid järglasi ja luua uusi liine.

Liinide ühendamisega on saavutatud häid tulemusi Tori Hobusekasvanduses, ETKVL Põltsamaa Põllumajanduskombinaadis, Abja rajooni «Töö» kolhoosis ja mujal. Sel teel on saadud palju eliitklassi sugutäkke nagu Uhas, Uljas, Uhur, Lembo, Tulgar, Sannur jt.

Tori hobusetõu täiustamisel tuleb käesoleval aretusperioodil ja ka edaspidi kasutada massiliselt liinide ühendamist.

Tõufarmid peavad endale muretsema märadest erinevatesse liinidesse kuuluvaid väärtuslikke sugutäkke, keda on kasvatatud ja peetud erinevates söötmis- ning pidamistingimustes. Eri liinide ühendamisel ei tohi toimida huupi. Ühendada tuleb neid liine, kelledest järglaste hindamise alusel on teada, et nad annavad häid järglasi.

Alused selle kohta, kuidas tori hobuse täiustamiseks liine ühendada, on antud peatükis «Aretusliinid ja nende kasutamine tori hobusetõus».

Tõulava spetsialistide kaasabil tuleb igal aastal tõufarmides läbi viia noorhobuste boniteerimine.

Aretusmeetodid hobusekasvandustes. Tõuaretustöö hobusekasvandustes on aretustöö kõrgeim vorm. Hobusekasvanduse ülesandeks on täiustada ja luua uusi aretusliine, üleskasvatades tõufarmidele väärtuslikke suguhobuseid. Hobusekasvandused peavad hobustes kujundama uusi tõulisi omadusi

ja neid kinnistama. Näiteks tuleb kujundada uusi konstitutsiooni, ainevahetuse ja närvitegevuse tüüpe.

Selle saavutamiseks on vaja kasutada kõiki aretustöö meetodeid. Pärilike omaduste kinnistamiseks tuleb rakendada **liinaretust** suguluspaarituste rakendamisega. Arvestades asjaolu, et suguluspaarituse puhul tekib järglastes eluvõime langus, peab sugutäkke ja -märasid kasvatama erisugustes väliskeskkonna tingimustes.

Uute aretusliinide loomiseks tuleb hobusekasvanduses rakendada **liinide ühendamist.** Sellega rikastatakse pärilikkust ja tõstetakse järglaste eluvõimet. Uute täkuliinide esindajad paigutatakse liinide levitamiseks tõufarmidesse.

Kahte tõugu kuuluvate hobuste **ristamine** rikastab pärilikkust, annab tugevamaid, eluvõimelisemaid, suuremaid ja sigivamaid järglasi. Ristamise tähtsust paremate põllumajandusloomade saamisel ja uute tõugude aretamisel rõhutavad P. N. Kulešov, M. F. Ivanov jt.

Ristamisviisidest kasutatakse hobusekasvanduses **sisestavat ristamist** ehk **verelisandamist.** Sel puhul ristatakse kahe tõu hobuseid üks kord eesmärgiga parandada ühte tõugu teise tõuga, muuta parandatav tõug eluvõimelisemaks ning rikastada tema pärilikkust. Parandatava tõu märasid paaritatakse sel puhul parandava tõu eriti kõrgeväärtuslike sugutäkkudega. Saadud järglasi paaritatakse jälle parandava tõuga. Järglastele luuakse head söötmis- ja pidamistingimused.

Tori hobusetõu täiustamiseks on minevikus ohtrasti rakendatud verelisandamiseks sisestavat ristamist. Nii kasutati varem ida-friisi täkke ja 1937. aastast alates postjee-bretooni täkke. Selle meetodiga on nimetamisväärset edu saavutatud. Paljudel juhtudel on aga parandavaid täkke kasutatud plaanitult, on kaldutud vahelduva ja vältava ristamisele. Sel puhul kaldub järglaste tüüp põhitüübist kõrvale ja kaob tõu ühtlikkus.

Tori Hobusekasvanduses lähemas tulevikus enam postjee-bretoonide vere lisandamist vaja ei ole, sest kasvanduse sugumaterjalil on seda vajalikul hulgal. Aeg-ajalt on tarvilik eesti hobuse vere lisandamine.

Aretusmeetodid tarbehobuste farmides. Massiline hobuste aretamine ja paljundamine toimub ka neis kolhoosides ja sovhoosides, kus ei ole tõufarme, vaid on tarbehobuste farmid. Neis majandeis kasvatatakse hobuseid tootmistöö vajadusteks ja riigikaitseks.

Eesti NSV tarbehobuste farmide hobumaterjal on osalt puhtatõuline, osalt on seal aga mitmesuguses astmes ristandhobuseid.

Tähtsama aretusviisina tuleb siin kasutada **liinide ühendamist.**

Ristandhobuste tõustamiseks on vaja tarbehobuste farmides kasutada **vältavat ristamist.**

Enamik tarbehobuste farme kasutab madala tõuväärtusega sugutäkke, sellepärast on esimeseks ja kiiremaks ülesandeks igale kolhoosile muretseda kõrgeväärtuslik sugutäkk, kes peab kuuluma esimesse või eliitklassi. Selle muretsemisel peavad abiks olema masina-traktorijaamade zootehnilise- ja veterinaariaala spetsialistid.

Tarbehobuste farmide sugumärade koosseisust tuleb välja praakida väikesed, nõrgad ja välimiku vigadega märad, asendades need noorte väärtuslikkude märadega.

Kõikides hobusekasvatusmajandites tuleb kindlustada noorhobustele tugev söötmine, hea pidamine ja vajalik treening. Igasse majandisse on tarvis rajade hobuste kultuurkoplid pindalaga vähemalt 0,5 hektarit ühe täiskasvanud hobuse kohta. Talviseks söötmiseks tuleb kasutada vajalikul hulgal kore-, jõu- ja mahlakaid söötasid.

Hobuseid peab hooldama hästi. Talviseks jalutamiseks tuleb iga noorhobuste talli juurde organiseerida jalutuskoppel.

Hobuste kapjade korralikuks hooldamiseks peab igas kolhoosis olema asjatundja sepp-hobuserautaja.

Noorhobuste treenimiseks ja tööleõpetamiseks peavad noorhobuste tallimehed omama sellel alal teadmisi ja vilumust.

TEISED ARETUSTÖÖ ORGANISATSIOONILISED ABINÕUD

Zootehniline algarvestus. Hobuste tõuaretuse õigeks teostamiseks ja juhtimiseks on vaja igas tõufarmis, paarituspunktis ja hobusekasvanduses pidada zootehnilist algarvestust. Sel teel saadakse põhilised andmed hobuste põlvnemisest, viljakusest, noorhobuste kasvust, arengust ja söödakulutusest. Zootehnilise algarvestuse andmete alusel on võimalik hinnata vanemaid järglaste kvaliteedi alusel, teostada valikut ja paaridevalikut.

Igas tõufarmis tuleb pidada tõufarmi passi, noorhobuste raamatut ja hobuste tõuraamatut (boniteerimiskaardid) vastavalt kehtivatele vormidele.

Igas paarituspunktis peavad sisse seatud olema paarituste raamat ja paarituste register. Kõigile paaritatud märadele tuleb välja anda ettenähtud andmetega ja pitseriga varustatud paaritustunnistused. Pärast varsa sündimist peavad zooveterinaartöötajad täitma varsatunnistuse.

Paaritus- ja varsatunnistuste väljaandmisel ning täitmisel esineb palju puudusi. Tihti on need dokumendid puudulikult kirjutatud ja mära põlvnemise ning varsatunnistuse osa on hoopis täitmata. Sageli on tõutunnistused kaduma läinud ja hobuste põlvnemine on teadmata. Kõik need puudused tuleb kõrvaldada uute tõutunnistuste muretsemise teel.

Boniteerimine. Reeglipärase boniteerimise teel on võimalik ülevaade saada iga tõuhobuse põlvnemisest, mõõtmisandmetest, välimikust, tõulisusest ja majanduslikust väärtusest. Nende andmete alusel otsustatakse hobuse aretuseks määramine (tõuraamatusse märkimine) või väljapraakimine.

Boniteerimist on õigustatud teostama NSV Liidu või Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi poolt kinnitatud zootehnikud-boniteerijad.

Vastavalt tõuhobuste boniteerimise juhendile boniteeritakse iga tõuhobust kolmes vanuses: esmakordne boniteerimine toimub 2,5—3,5 aasta vanuselt (põlvnemise, mõõtmete ja välimiku seisukohalt); teistkordselt boniteeritakse 3,5—4,5 aasta vanuselt (põlvnemise, mõõtmete, välimiku ja jõudluse seisukohalt); kolmandat korda boniteeritakse 7,5—8,5 aasta vanuselt (põlvnemise, mõõtmete, välimiku, jõudluse ja järglaste väärtuse seisukohalt).

Suguhobuste koosseisu varajasemaks hindamiseks järglaste väärtuse alusel ja noorhobuste kasvatamise tingimuste kindlakstegemiseks majandis boniteeritakse noorhobuseid 1,5 aasta vanuselt (põlvnemise, mõõtmete ja välimiku alusel).

Boniteerimisandmete põhjal koostatakse tõufarmidele aretusplaanid ja iga-aastased paaritusplaanid. Boniteerimisandmete alusel toimub ka suguhobuste ostmine ja müümine.

Aretusplaanide koostamine. Igale tõufarmile on tarvis koostada aretusplaan, milles antakse hobukoosseisu analüüs ja viieks aastaks tõufarmi hobuste tõuaretuse suund. Aretusplaan peab sisaldama kooskõlas riiklike plaanidega hobuste arvulisi näitajaid, samuti sugutäkkude ja -märade valikuplaani, paaritusplaani (igaks aastaks), noorhobuste suunava kasvatamise ja treeningu juhendeid, hobuste viljakuse tõstmise, söötmise ja söödabaasi väljaarendamise perspektiivnäitajaid. Aretusplaanis tuleb ette näha

sugutäkkude kasutamise kestus, nende vahetamise ja uute hankimise võimalused. Iga-aastane paaritusplaan tuleb koostada lähtudes õigeviisilisest liinaretusest ja liinidevahelisest aretusest. Lähissuguluspaaritusest tuleb hoiduda, viimast esineb sugutäkkude ebaõige valiku ja paarituste isevoolus mineku tõttu kahjuks veel paljudes tõufarmides.

Aretusplaanide koostamine on Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi, hobuste riiklike tõulavade ja riiklike sugutäkkude tallide ülesanne. Sääraste plaanide koostamine ja praktikasse juurutamine loob plaanipärase aluse hobuste tõuaretusele.

Hobuste tõuraamat. Tõuraamatu pidamine võimaldab ülevaadet saada hobuste põlvnemisest, mõõtmetest, välimikust, viljakusest jne. Tõuraamatusse kantakse hobused boniteerimise andmete ja varsatunnistuste alusel ning vastavalt tõustandardile määratakse eliit-, I või II klassi kuuluvus. Hobuste tõuraamatusse märkimine on seega valiku teostamine. Tõuraamatu andmeid kasutatakse paaridevalikuks.

Tõuraamatut peab riiklik tõulava. Hobuseid märgib tõuraamatusse spetsialistidest koosnev riiklik komisjon.

1957. aastani on trükis ilmunud **«Tori hobuste riiklik tõuraamat»**, köited I, II, III, IV, V ja VI.

Hobuste riiklik tõulava. Eesti NSV-s tegutseb **Eesti Riiklik Tori Hobuste Aretustõulava** asukohaga Viljandis.

Riiklik tõulava juhib ja suunab hobuste tõufarmides tehtavat tõuaretustööd. Selleks töötab tõulava koosseisus vajalik arv zootehnikuid — hobusekasvatuse spetsialiste. Viimased organiseerivad eesrindlikumate hobusekasvatuse kolhoosides ja sovhoosides hobuste tõufarme, koostavad farmide aretusplaane ja abistavad nende ellurakendamisel. Tõulavade zootehnikud peavad pidevalt abistama farmidel muretseda kõrgeväärtuslikke sugutäkke. Suurt rõhku panevad tõulavade töötajad hobuste paarituskampaania organiseerimisele, noorhobuste suunavale kasvatamisele ja söödabaasi väljaarendamisele. Tõulava abistab farme ühtlasi ka hobuste ostu-müügi teostamisel.

Riiklik Sugutäkkude Tall. Eesti NSV-s tegutseb tori hobuste aretamise alal **Eesti Riiklik Sugutäkkude Tall** asukohaga Viljandis.

Riikliku talli ülesandeks on sugutäkkude pidamine, paaritus- ja kunstliku seemenduse punktide organiseerimine ning märade tiinuse kontrollimine. Tall peab parima kvaliteediga täkke. Paaritushooajaks paigutatakse need vastavalt zootehnilise komisjoni määramisele kolhooside ja sovhooside paaritus- ning kunstliku seemenduse punktidesse. Paaritushooaja lõppedes tuuakse täkud talli tagasi. Tallis viibimise ajal valmistatakse täkke spetsialistide juhtimisel ette uueks paaritushooajaks. Neid söödetakse ja treenitakse vastavalt nõuetele ning nende spermat kontrollitakse.

Näitused ja võistlused. Näitused ja võistlused on tähtsateks tõuaretustöö tulemuste kontrollimise ning eesrindlaste saavutuste populariseerimise abinõudeks. Iga-aastased traditsioonilised noorhobuste näitused (vaatlused) võimaldavad hobusekasvatuse spetsialistidel ja tegelikel hobusekasvatajatel laiaulatuslikult hinnata suguhobuste väärtust järglaste kvaliteedi alusel. Samad näitused võimaldavad vaatluste ja arutluste korras kohapeal selgitada noorhobuste kasvatamisel esinevaid positiivseid külgi ja puudusi, samuti eesrindlaste esile tõstmist ja premeerimist.

Hobusekasvatuse saavutusi demonstreeritakse ka rajoonide ja vabariiklikel põllumajandusnäitustel, samuti üleliidulisel põllumajandusnäitusel. Üleliiduline põllumajandusnäitus on alaline. Sellest osavõtmine on auasi ja sinna esitatakse ainult kõrgeid näitajaid saavutanud eesrindlased. 1954. ja 1955. aastal esinesid üleliidulisel põllumajandusnäitusel Eesti NSV-st



Noorhobused põllumajandusnäitusel Antslas 1954. a.

hobustega Tori Hobusekasvandus, Eesti Riiklik Sugutäkkude Tall, Eesti Tõugu Hobuste Hobusekasvandus, ETKVL Põltsamaa Põllumajanduskombinaat, Paide rajooni «Majaka», Tapa rajooni «Uue Elu» ja Haapsalu rajooni Lauristini-nimeline kolhoos.

Hobuste majanduslikult kasulike omaduste (tööomaduste) väljaarendamise kontrollimiseks ja paremate võimetega hobuste avastamiseks korraldatakse hobuste kombineeritud veo- ja sõiduvõistlusi ning maksimaalse veojõudluse võistlusi.

Paremaid, majanduslikult kasulikke omadusi näidanud hobuseid ja nende järglasi tuleb intensiivselt kasutada tõuaretuses.

Näitusi ja võistlusi hobuste omaduste tundmaõppimiseks ja eesrindlaste töötulemuste populariseerimiseks tuleb jätkata senisest paremini organiseeritult. Hobuste võistlustele valimisel ja ettevalmistamisel on tarvis likvideerida juhuslikkus ja süsteemitus.

Teaduslik uurimistöö hobusekasvatuse alal. Teaduslikku uurimistööd hobusekasvatuslike meetodite täiustamise alal teostab Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituut Tori Hobusekasvanduse baasil. Endise Hobusekasvatuse Teadusliku Uurimise Instituudi teaduslikud töötajad on selgitanud Eesti NSV hobusetõugude tööomadused ja nende sobivuse vabariigi kolhoosides ning sovhoosides elavveojõuna; on koostanud tori ja eesti tõugu hobuste perspektiivsed aretusplaanid; Eesti NSV hobusetõugude aretamiseks on koostatud kompleksne aretussüsteem, mis hõlmab noorhobuste suunavat kasvatamist, hobuste ratsionaalset söötmist, sugutäkkude maksimaalset paarituseks kasutamist, märade ahtruse vastu võitlemist, hobuste kunstlikku seemendamist ja märade tiinuse varajase diagnoosimise viise. Üksikasjalise uurimise tulemusena on analüüsitud tori

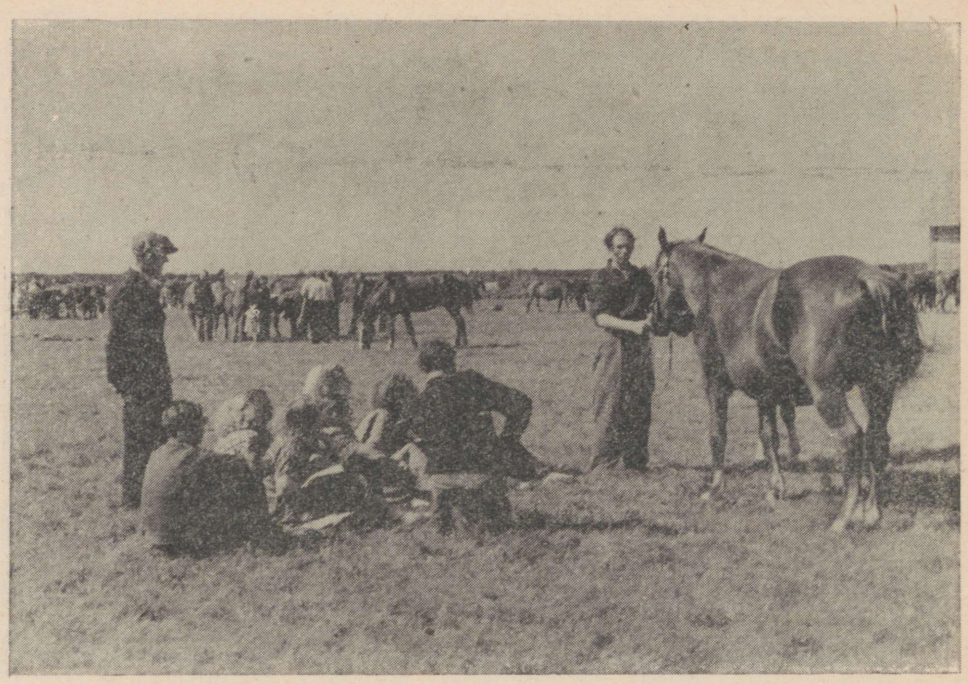

Hobuste boniteerimise kursus Tori Hobusekasvanduses 1953. a.

ja eesti hobuste aretusliine ja antud juhendid nende kasutamiseks. Trükis on avaldatud hobuste tõuaretuse kohta raamatuid ja brošüüre ning perioodilistes väljaannetes on ilmunud artikleid.

Käesoleval ajal on uurimisel peamiselt järgmised küsimused: põhijuhendid tori hobusetõu täiustamiseks, märade sigimatuse põhjused, tori tõugu täkuliinide levik Eesti NSV-s ja tõuaretustöö suunamine riigisugutäkkude baasil, kultuurkarjamaade organiseerimine hobustele jne.

Uurimistöö tulemusi juurutab instituut iseseisvalt ja Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi ning hobusekasvatusasutuste kaudu praktikasse.

Kaadri ettevalmistamine. Kaadri kvalifikatsiooni tõstmine on hobuste tõuaretustöö parandamisel määratu suure tähtsusega. Nõukogude eesrindlike aretusmeetodite juurutamine praktikasse on edukas ainult siis, kui tegelikud hobusekasvatajad on omandanud hea zootehnilise ettevalmistuse. Kolmeaastased agro-zootehnilised kursused levitavad erialaseid teadmisi produktiivloomakasvatuse alal, hobusekasvatuse osas on aga selles süsteemis käesoleva ajani teadmiste levitamine olnud puudulik. On tingimata vaja, et eesrindlikes hobusekasvatuse kolhoosides organiseeritakse agro-zootehniliste kursuste raames kursused ka hobusekasvatuse erialal.

Perioodiliselt on Tori Hobusekasvanduse juures korraldatud hobuste boniteerijate ja kunstliku seemenduse tehnikute ettevalmistamise, tõufarmide juhatajate ja tallimeeste kvalifikatsiooni tõstmise ning seppade-hobuserautajate ettevalmistamise kursusi.

Nendest kursustest on osa võtnud palju kolhooside eesrindlikke hobusekasvatajaid ja zootehnikuid, kes hiljem on saavutanud kõrgeid tootmisnäitajaid. Näiteks 1952. aastal sai Harju rajooni «Murrangu» kolhoosi tõufarmi juhataja Richard Ilumäe 18 märalt 17 varssa, Rapla rajooni «Uue

Elu» kolhoosi paarituspunkti juhataja Lydia Saveli sai 1 täkuga paaritatud märadest 122 varssa, Põltsamaa rajooni K. J. Vorošilovi nimelise kolhoosi kunstliku seemenduse punkti juhataja Aleksander Kõrgessaar sai 127 kunstlikult seemendatud märast 109 varssa jne.

Tulevikus tuleb jätkata neid kursusi senisest suuremas ulatuses.

*

Eesti rahvas, kes on tori hobusetõu aretanud, armastab ja hindab seda hobust väga. Kõrvuti traktoritega töötavad kolhoosnikud tori hobustega laiadel kolhoosiväljadel ja teostavad temaga transporditöid. Eriti eredalt näitas rahva kiindumust sellesse hobusesse Tori Hobusekasvanduse saja-aasta juubelipidustused 20.—22. juulini 1956. aastal. Torisse ilmus sel puhul hobuste näitust ja võistlusi jälgima 10 000 asjahuvilist üle vabariigi. Näitus, kus oli esitatud üle saja tori hobuse kogu vabariigist, demonstreeris selle hobusetõu ühtlikkust ja viimase aja edusamme aretustöös. Kuigi tori hobuse jõudlusomadused on hästi välja arenenud, leiavad hobusekasvatajad tema välimikus ja konstitutsiooni omadustes veel mõningaid puudusi. Võttes aluseks käesolevas monograafias esitatud tõu täiustamise juhendeid ja eesrindlaste kogemusi sel alal on aretajatel võimalik esinevaid puudusi järk-järgult kõrvaldada ning saavutada aretusperspektiivides ettenähtud tase.

Ikka enam ja enam äratab tori hobusetõug teiste NSV Liidu vabariikide ning oblastite hobusekasvatajate huvi ja tähelepanu. Õigusega peetakse teda üheks paremaks põllumajandushobuseks kogu NSV Liidus. Sellest tulenevalt suureneb aasta-aastalt tori hobuse müümine väljapoole Eesti NSV piire. Sellega peavad arvestama tori tõugu hobuste kasvatajad, kellel tuleb valmistada müügiks järjest suuremal hulgal häid tõuhobuseid, millede müümine annab nimetamisväärseid sissetulekuid. Parimad hobused igast täkuliinist ja märaperekonnast tuleb üles kasvatada oma farmi suguhobusteks. Nendega tuleb täiustada ja laiendada aretusbaasi suguhobuste koosseisu.

Käesoleva tori hobuse tõumonograafia trükis ilmumine langeb ühte Tori Hobusekasvanduse saja-aasta juubeliga. Andes ülevaate tori hobuse esimese sajandi aretustööst tahab käesolev raamat ühtlasi pakkuda tulusaid näpunäiteid ka edaspidiseks tööks tori hobusetõu täiustamisel.

KASUTATUD LÜHENDITE SELETUSED

A — ardenni hobusetõug
AN — anglo-normanni hobusetõug
Or — araabia hobusetõug
XOr — anglo-araabia hobusetõug
E — eesti hobusetõug
H — hannoveri hobusetõug
Hk — häkni hobusetõug
Hlst — holšteini hobusetõug
IFr — ida-friisi hobusetõug
IPr — ida-preisi hobusetõug
XX — täisverelise ratsahobuse tõug
X — täisverelise ratsahobuse ristand
N — norfolgi hobusetõug
NR — norfolk-roadsteri hobusetõug
Nr — norra hobusetõug
O — oldenburgi hobusetõug
OTr — orlovi traavli hobusetõug
PBr — postjee-bretooni hobusetõug
S — soome hobusetõug
Tr — traavli hobusetõug
T — tori hobuse tõumärk enne 1932. a.
TA — tori hobuse raskema tüübi tõumärk
TB — tori hobuse kergema tüübi tõumärk
Tk — Tori Hobusekasvanduses sündinud hobuste märk
LS — Liivimaa hobuste suguraamatu märk
F_1 — esimese põlvkonna ristand
♂ — täkk
♀ — mära
tk — turja kõrgus
sk — selja kõrgus
lk — laudja kõrgus
rl — rinna laius
rs — rinna sügavus
rü — rinna ümbermõõt
ll — laudja laius
kü — kämbla ümbermõõt
lp — laudja pikkus
pp — pea pikkus
pl — pea laius
ps — pea sügavus
kpk — kere põikpikkus kepiga
kpl — kere põikpikkus lindiga
ek — eluskaal
ki — kompaktsuse indeks

*

Hobuste põlvnemistabelites on ühiste eellaste märkimiseks kasutatud erimärke, nagu ■, ▲, ▬, ● jt.

Märk ~ kahe eellase vahel näitab, et nende vahel on veel eellasi, keda ei saadud tabelis ruumi puudusel näidata.

Hobuste nimede kirjutamisel on säilitatud tõudokumentidest kasutatud kirjutusviisi.

* *

KASUTATUD KIRJANDUS

1. **Blumberg, C.** — Eesti hobune. Rakvere, 1887.
2. **Blumberg, C.** — Ueber das estnische Pferd und das Gestüt zu Torgel. Wien, 1877.
3. **Будённый, С. М.** — Неотложные задачи восстановления и развития коневодства, Москва, 1948.
4. **Будённый, С. М.** и др. — Книга о лошади. Том I. Москва, 1952.
5. **Veber, E.** — Tori hobune. Tallinn, 1925.
6. **Wrangel, C. G.** — Die Rassen des Pferdes. Stuttgard, 1909.
7. Das Pferd in Russland, 1898, nr. nr. 41, 48; 1900, nr. 1.
8. **Dimse, J.** — Das Gestüt zu Torgel oder die Pferdezucht in Livland. Riga, 1869.
9. **Dünkelberg, F. W.** — Die Zuchtwal des Pferdes. Braunschweig, 1898.
10. «Eesti Loomaarstlik Ringvaade», Tartu, 1937.
11. «Журнал Коннозаводства», Петербург, 1894.
12. **Иванов, М. Ф.** — Избранные сочинения. Том I—II. Москва, 1949—1950.
13. **Ilmiärv, M.** — Tori hobusekasvandus enne ja nüüd. «Eesti Loomaarstlik Ringvaade», Tartu, 1934, nr. 6.
14. **Исупов, А. П.** — Основные положения по племенной работе с орловской рысистой породой лошадей. Москва, 1953.
15. **Исупов, А. П.** — Основные положения по племенной работе с русской рысистой породой лошадей. Москва, 1952 г.
16. «Конепроизводство и конеиспользование». Москва, 1936.
17. **Коптев, В. И.** — Материалы к истории русского коннозаводства. СПБ, 1867.
18. **Кулешов, П. Н.** — Коневодство. Петербург, 1916.
19. **Лакоза, И. И.** — Методы выведения торийской сельскохозяйственной лошади. «Коневодство», 1948, № 1.
20. Les Chevaux Bretonnes. Federation des Societes Hippiques Bretonnes. Landernaud. 1937.
21. Le Syndikat de la race Postier Bretonne. Landernaud, 1926.
22. Livres genealogiques des Races feancoises Chevaux de Selle. Comite National de Elevage. II Etalons Normands, 1935.
23. **Middendorff, A.** — Das Landesgestüt der Livländischen Ritterschaft zu Torgel. Dorpat, 1872.
24. «Meie hobune», Viljandi, 1931—1932.
25. **Мичурин, И. В.** — Сочинения. Том I—IV. Москва, 1948.
26. **Oettingen, B.** — Die Zucht des edlen Pferdes. Berlin, 1908.
27. **Попов, Б. Н.** — Справочник коневода. Москва, 1946.
28. **Попов, И. С.** — Кормление сельскохозяйственных животных. Москва, 1946.
29. **Симонов, Л. и Мердер, И.** — Лошади (Конские Породы). Париж, 1895.
30. «Советская зоотехния», 1949, № 8.
31. Список частных конских заводов в России. С.-Петербург, 1904.
32. **Stang-Wirth** — Tierheilkunde und Tierzucht. Berlin-Wien, 1916.
33. **Stegman-Pritzwald** — Tierheilkunde und Tierzucht. Stang-Wirthi koguteos, Berlin-Wien, 1916.
34. Stud-Bock de la race Postier-Norfolk Bretonne. La Societe Hippique de Saint Pol de Leon. Saint Pol de Leon, 1912.
35. **Schwarznecker, G.** — Pferdezucht. Berlin, 1910.
36. Tori hobuste riiklik tõuraamat. Köited I—VI. Tallinn, 1951—1956.
37. Tori Hobusekasvanduse arhiivimaterjalid, 1856—1955.
38. Tõuhobuste boniteerimise juhend. Tallinn, 1950.
39. **Unterberger, Fr.** — Das ehstnische Pferd. Dorpat, 1861.
40. **Unterberger, Fr.** — Berichtigung zu dem Artikkel: Ueber das estnische Pferd und das Gestüt zu Torgel. Wien, 1878.
41. **Урусов, С. П.** — Книга о лошади, 1911.
42. **Хитенков, Н. И.** и **Липпинг, Н. С.** — Коневодство. Москва, 1947.
43. Hobusekasvatus Eestis kuni 1927. a. Tallinn, 1927.
44. Hobusekasvatus Eestis. Tori hobuse aretus I—II. Viljandi, 1939—1940.
45. **Юрасов, Н. А.** — Коневодство. Москва, 1936.
46. **Jakobson, C. R.** — Eesti hobused, nende mõistlik kasvatamine ja mõistmata rikkumine. Viljandi, 1876.

SISUKORD

Saateks 3

ESIMENE OSA

TORI HOBUSEKASVANDUSE ASUTAMINE JA TEGEVUSE ALGPERIOOD . . 5

1. peatükk.

Olukord eesti põllumajanduses XIX sajandi algul 6
Kirjeldatava perioodi sotsiaal-ökonoomiline olukord 7
Eesti kohalik hobune ja tema kujunemist mõjutanud looduslikud ja kliimatingimused 8
Eesti hobuse kasutamine ning söötmis- ja pidamistingimused 9
Hobusekasvatuse seisund ja eesti hobuse parandamise vajadus 10

2. peatükk.

Tori Hobusekasvanduse asutamine 11
Kasvanduse asutamise motiive ja kava tegevuse alustamiseks 11
Kasvanduse asutamine ja juhtimine 12

3. peatükk.

Eesti hobuse parandamise katsed 14
Kasvanduse komplekteerimine eesti hobustega 14
Eesti hobuse puhasaretus 16
Eesti hobuse ristamine teiste tõugude hobustega 16
Ristamine soome tõugu hobustega 16
Araabia täkkude kasutamine 18
Ristamine ardenni hobusega 21
Katsetamine norra maahobusega 24
Tori Hobusekasvanduse esimese tegevusetapi tulemusi 26

4. peatükk.

Üleminek kiirustüübiliste hobuste kasvatamisele aastail 1880—1908 28
Ülemineku põhjused 28
Katsetamine orlovi traavlitega 30
Anglo-araabia täkkude kasutamine 32
Täisvereliste ratsahobuste ja nende ristandite kasutamine 34
Ida-preisi tõugu täkkude kasutamine 37
Hannoveri ja holšteini hobuste kasutamine 43

TEINE OSA

TORI HOBUSETÕU KUJUNDAMINE 47

1. peatükk.

Norfolgi tüüpi hobusetõugude osatähtsus tori hobuse kujundamisel 49
Norfolgitüübiliste hobusetõugude lühike iseloomustus 49
Hetman ja tema järglased 54
Tori Hobusekasvanduses sündinud Hetmani poegi 63
Hetmani osatähtsus tori hobuse kujundamisel 71
Häkni hobuste kasutamine 75
General-Sheridan 76
Nonpareil III 76
Duke of Scagglethorpe Hk 6730 ja tema järglased 77
Weighton-Squire Hk 5456 ja tema järglased 82
Anglo-normanni hobuste kasutamine 84
Norfolgitüübiliste hobuste kasutamise tulemusi 87

2. peatükk.

Ida-friisi hobuste kasutamine 88
Meinhard II 43 T ja tema järglased 88
Meinhard II tähtsamaid täkkjärglasi 90
Meinhard II tähtsamaid märajärglasi 92
Arend 64 T ja tema järglased 95
Arendi tähtsamaid täkkjärglasi 96
Arendi tähtsamaid märajärglasi 100
Tello II 63 T ja tema järglased 101
Tello II tähtsamaid täkkjärglasi 102
Tello II tähtsamaid märajärglasi 104
Grant 240 T ja tema järglased 106
Granti täkkjärglasi 106
Granti märajärglasi 107
Garibaldi 353 TA ja tema järglased 107
Garibaldi märajärglasi 108
Garibaldi tähtsamaid täkkjärglasi 108
Teised kasutatud ida-friisi täkud 109
Ida-friisi tõugu täkkude pärilikke vigu ja puudusi 110
Ida-friisi täkkude kasutamise tulemusi 111

3. peatükk.

Aretusliinid ja nende kasutamine tori hobusetõus 113
Täkuliinid 113
Hetmani liin 113
Heldenknabe II 133 T 113
Heldenknabe II tähtsamaid täkkjärglasi 115
Heldenknabe II tähtsamaid märajärglasi 117
Hingstar 317 TA liin 117
Hingstar 317 TA tähtsamad täkkjärglased 120
Hingstari tähtsamad märajärglased 124
Hasavat 527 TA täkkjärglasi 129
Halivat 753 TA tähtsamad järglased 129
Eesti hobuse vere alalhoidmine 130
Harun 42 T liin 132
Haruni tähtsamad täkkjärglased 135
Haruni tähtsamad märajärglased 139
Hasmo 129 T liin 140
Hasmo tähtsamad täkkjärglased 143
Hasmo tähtsaim märajärglane 144
Halis 348 T liin 145
Halise tähtsamad täkkjärglased 148
Halise tähtsamad märajärglased 151
Märaperekonnad 156

4. peatükk.

Tori hobuse edasine aretamine universaaltüüpi põllumajandushobuse suunas . . . 157
Universaaltüüpi põllumajandushobuse aretamine alates 1920. aastast 157
Vajadus verelisandamiseks ja sobiva tõu valik 161
Postjee-bretooni hobusetõu lühike iseloomustus 162
Postjee-bretooni täkkude kasutamine 166

5. peatükk.

Postjee-bretooni täkkude vere lisandamise tulemusena rajatud uued liinid ja järglaskonnad 168
Uhke 573 TA liin 168
Uhke tähtsamad täkkjärglased 173
Uhke tähtsamad märajärglased 176
Virk 571 TA järglaskond 178
Virga tähtsamaid täkkjärglasi 182
Virga tähtsamaid märajärglasi 184
Tugev 575 TA järglaskond 185
Tugeva tähtsamad täkkjärglased 190
Tugeva tähtsamad märajärglased 191
Loots 649 TA liin 191
Lootsi tähtsamaid täkkjärglasi 197

Lootsi tähtsamaid märajärglasi 198
Sammur 569 TA järglaskond 198
Sammuri tähtsamaid täkkjärglasi 203
Lembo 1621 TA liin 204
Lembo tähtsamad täkkjärglased 205
Postjee-bretooni täkkude kasutamise tulemusi 206

KOLMAS OSA

KAASAEGNE TORI HOBUNE, SELLE EDASISE ARETAMISE PERSPEKTIIVE JA ARETUSTÖÖ SUUNAMINE 207

1. peatükk.

Tori hobusetõu aretamisel kasutatud meetodid ja võtted 209

2. peatükk.

Kaasaegne tori hobune 213
Tori hobuse välimik 213
Kehamõõtmed ja eluskaal 215
Tori hobuse töövõime 215
Tervislik seisund ja viljakus 218
Tori hobuse levik ja aretuspiirkonnad 219
Tori hobuse aretamise perspektiive 220

3. peatükk.

Kompleksse aretussüsteemi rakendamisest tori hobuse aretamisel 222
Mitšuurinliku aretusõpetuse põhialused 222
Noorhobuste suunav kasvatamine 223
Tiinete märade söötmine 223
Märade paaritamine 224
Noorhobuste söötmine 224
Noorhobuste karastamine külmaga 226
Noorhobuste pidamine ja hooldamine 226
Noorhobuste treenimine 228
Suguhobuste söötmine ja kasutamine 231
Tori hobuste söötmine 231
Sugutäkkude kasutamine 234
Suguhobuste valik ja paaridevalik 241
Suguhobuste valik 241
Suguhobuste paaridevalik 241
Tüübi parandamine 242
Kehamõõtmete, välimiku ja konstitutsiooni parandamine 242
Töövõime tõstmine 243

4. peatükk.

Tori hobuse tõuaretuse organiseerimine 244
Aretusmeetodid erinevate ülesannetega hobusekasvatusmajandites 244
Hobusekasvatusmajandite jaotus 244
Aretusmeetodid hobuste tõufarmides 244
Aretusmeetodid hobusekasvandustes 245
Aretusmeetodid tarbehobuste farmides 246
Teised aretustöö organisatsioonilised abinõud 247
Zootehniline algarvestus 247
Boniteerimine 247
Aretusplaanide koostamine 247
Hobuste tõuraamat 248
Hobuste riiklik tõulava 248
Riiklik sugutäkkude tall 248
Näitused ja võistlused 248
Teaduslik uurimistöö hobusekasvatuse alal 249
Kaadri ettevalmistamine 250
Kasutatud lühendite seletused 252
Kasutatud kirjandus 253
Sisukord 254

Trükivigu

Lk.	Rida	Trükitud	Peab olema
33	Kolmas isapoolsete eellaste rida tabelis 9	Jereedl tütar	Jereedi tütar
36	Kolmas emapoolsete eellaste rida tabelis 12	Wjestun	Wještšun
39	Kolmas isapoolsete eellaste rida tabelis 15	Phyxene	Polyxene
72	Tabelis 28: 5. rida ülalt	Miko NRE	Miko Nr E
	16. rida alt	Mikko NrE	Miko Nr E
106	Kolmas isapoolsete eellaste rida tabelis 40	Gornetta	Gornette
119	Tabelis 46: kolmas emapoolsete eellaste rida	Burja ■	Burja ■
	neljas isapoolsete eellaste rida	Burja ■	Burja ■
165	7. rida alt tabelis 67	Espase	Epase
224	1. rida alt tabelis 98	8,7	68,7
252	2. rida alt	tõudokumen-tidest	tõudokumentides

1782
19 284

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00355488 0